

**УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ**

Сандра Стефановић

**УПОТРЕБА МУЛТИМОДАЛНИХ РЕСУРСА У
ПРИКАЗУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У МЕДИЈИМА СА
ЕНГЛЕСКОГ И СРПСКОГ ГОВОРНОГ ПОДРУЧЈА:
КРИТИЧКА АНАЛИЗА ДИСКУРСА**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Крагујевац, 2013.

ИДЕНТИФИКАЦИОНА СТРАНА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

<i>I. Аутор</i>	
Име и презиме: Сандра Стефановић	
Датум и место рођења: 11.07.1972., Крагујевац	
Садашње запослење: Друга Крагујевачка гимназија, Факултет инжењерских наука, Крагујевац	
<i>II. Докторска дисертација</i>	
Наслов: Употреба мултимодалних ресурса у приказу Европске уније у медијима са енглеског и српског говорног подручја: критичка анализа дискурса	
Број страница: 372	
Број слика: 131	
Број библиографских података: 244	
Установа и место где је рад израђен: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	
Научна област (УДК): 811.111'42:811.163.41'42]:316.774(043.3) 811.111'33:811.163.41'33]:519.76(043.3)	
Ментор: Проф. др Савка Благојевић, редовни професор	
<i>III. Оцена и одбрана</i>	
Датум пријаве теме: 21.06.2010.	
Број одлуке и датум прихватања докторске дисертације: 27/24 од 12.01.2011.	
Комисија за оцену подобности теме и кандидата:	
1) Проф. др Савка Благојевић, ванредни професор Филозофског факултета у Нишу, ужа научна област: Англистичка лингвистика	
2) Проф. др Биљана Мишић Илић, редовни професор Филозофског факултета у Нишу, ужа научна област: Англистичка лингвистика	
3) Проф. др Мирјана Мишковић Луковић, доцент Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, ужа научна област: Енглески језик	
Комисија за оцену докторске дисертације:	
1) Проф. др Савка Благојевић, редовни професор Филозофског факултета у Нишу, ужа научна област: Англистика	
2) Проф. др Мирјана Мишковић Луковић, ванредни професор Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, ужа научна област: Енглески језик и лингвистика	
3) Проф. др Биљана Мишић Илић, редовни професор Филозофског факултета у Нишу, ужа научна област: Англистичка лингвистика	
Комисија за одбрану докторске дисертације:	
1) Проф. др Савка Благојевић, редовни професор Филозофског факултета у Нишу, ужа научна област: Англистика	
2) Проф. др Мирјана Мишковић Луковић, ванредни професор Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, ужа научна област: Енглески језик и лингвистика	
3) Проф. др Биљана Мишић Илић, редовни професор Филозофског факултета у Нишу, ужа научна област: Англистичка лингвистика	

Датум одбране дисертације _____

САДРЖАЈ

САДРЖАЈ	3
АПСТРАКТ	11
ABSTRACT	13
1. УВОД	15
1. ТЕМА ДИСЕРТАЦИЈЕ И ЊЕНО МЕСТО У САВРЕМЕНИМ ЛИНГВИСТИЧКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА	15
1.1 Предмет истраживања дисертације	17
1.2 Теоријске поставке истраживања	18
1.3 Актуелност истраживања	19
2. ЗАДАЦИ И ЦИЉЕВИ ДИСЕРТАЦИЈЕ	21
2.1 Методолошки приступ	22
2.2 Очекивани резултати и допринос дисертације	23
2.3 Материјал на коме је рађено истраживање	24
2.4 Структура дисертације	25
2. ДИСКУРС – АНАЛИЗЕ И ПРОУЧАВАЊА	29
2.1. ДИСКУРС: ТЕКСТ У КОНТЕКСТУ	30
2.1.1 Дефиниција дискурса	31
2.1.2. Дискурс, текст и жанр	33
2.1.3. Врсте дискурса	36
2.1.4. Медијски дискурс – основне карактеристике	38
2.2. ОДНОС ДИСКУРСА И ДРУШТВЕНЕ ПРАКСЕ	40
2.2.1. Појам дискурсне праксе	40
2.2.2. Појам друштвене праксе	41

2.2.3. Дискурсна и друштвена пракса.....	42
2.2.4. Захтеви дискурса и друштвена пракса.....	44
2.2.4.1. Захтеви дискурса.....	44
2.2.4.2. Условљеност захтева дискурса	45
2.2.4.3. Начини структурирања захтева дискурса	47
2.3. СТРУКТУРА ДИСКУРСА.....	48
2.3.1. Избор дискурса	49
2.3.2. Елементи структуре дискурса	50
2.3.3. Анализа дискурса као текста у контексту	54
2.3.4. Нивои анализе дискурса	56
2.3.5. Процедурална анализа структуре дискурса	61
2.4 ПРОУЧАВАЊЕ ДИСКУРСА.....	63
2.4.1. Појам моћи као кључни аспект у проучавању дискурса	63
2.4.2. Критичко проучавање дискурса	66
2.4.3. Критичка анализа дискурса као целовити начин проучавања дискурса	67

3. КРИТИЧКА АНАЛИЗА ДИСКУРСА - ТЕОРИЈСКЕ ПОСТАВКЕ..... 71

3.1. ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КРИТИЧКЕ АНАЛИЗЕ ДИСКУРСА.....	72
3.1.1. Појам и дефиниција критичке анализе дискурса	72
3.1.2. Позиционираност критичке анализе дискурса	73
3.1.3. Основе приступа критичке анализе дискурса.....	75
3.1.4. Процедурални апарат критичке анализе дискурса.....	76
3.1.5. Мултидисциплинарност критичке анализе дискурса.....	77
3.1.6. Критичка теорија на супрот некритичкој теорији.....	78
3.1.7. Критичка анализа дискурса и критичка лингвистика.....	80
3.1.8. Критички осврт на критичку анализу дискурса	81
3.2. КРИТИЧКА АНАЛИЗА ДИСКУРСА И ИДЕОЛОГИЈА.....	83
3.2.1. Идеологија у критичкој анализи дискурса.....	83
3.2.2. Идеологија и језик.....	85
3.2.3. Доминација и језик	86

3.2.4. Друштвена когниција и ментални модели у критичкој анализи дискурса	87
3.2.4.1. Знање у друштвеној когницији.....	89
3.2.4.2. Ставови у друштвеној когницији.....	90
3.2.4.3. Идеологије, норме и вредности у друштвеној когницији	90
3.3. АНАЛИТИЧКИ ОКВИР, ТЕОРИЈСКО И МЕТОДОЛОШКО ОДРЕЂЕЊЕ	
КРИТИЧКЕ АНАЛИЗЕ ДИСКУРСА.....	91
3.3.1 Аналитички оквир критичке анализе дискурса.....	91
3.3.2. Ван Дејков троугао као теоријска окосница критичке анализе дискурса.....	93
3.3.3. Комплексност теоријског оквира критичке анализе дискурса.....	95
3.3.4. Фазе у истраживањима критичке анализе дискурса	96
3.3.5. Шематски приказ истраживачког дела критичке анализе дискурса.....	97
3.3.6. Друштвени, психолошки и лингвистички приступ теорији критичке анализе дискурса	98
3.3.6.1 Друштвени приступ критичкој анализи дискурса	98
3.3.6.2 Психолошки приступ критичкој анализи дискурса	99
3.3.6.3 Лингвистички приступ критичкој анализи дискурса	100
3.3.7. Дискурсно – историјски приступ критичкој анализи дискурса.....	101
3.3.8. Семиотички приступ критичкој анализи дискурса	103
3.3.9. Критика на предметно и теоријско одређење критичке анализе дискурса	105
3.4. КРИТИЧКА АНАЛИЗА ДИСКУРСА И МЕДИЈАТОРСКА АНАЛИЗА ДИСКУРСА.....	106
3.4.1. Сличности и разлике између критичке и медијаторске анализе дискурса	106
3.4.2. Предметна и програмска оријентација медијаторске анализе дискурса	107
3.4.3. Основни концепти теоријског оквира медијаторске анализе дискурса	109

3.5. ПРИМЕНА КРИТИЧКЕ АНАЛИЗЕ НА МЕДИЈСКИ ДИСКУРС	110
3.5.1. Критичка анализа у медијском дискурсу	111
3.5.2. Критичка анализа комуникативног догађаја као саставног дела медијског дискурса	112
3.5.2.1. <i>Анализа значења и облика комуникативног догађаја</i>	<i>114</i>
3.5.2.2. <i>Анализа текстуалних и мултисемиотичких чинилаца комуникативног догађаја</i>	<i>115</i>
3.5.3. Интертекстуална анализа комуникативног догађаја	118
4. МЕДИЈИ И МЕДИЈСКИ ДИСКУРС	121
4.1. ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ МЕДИЈА.....	122
4.1.1. Дефиниције и тумачења медија	122
4.1.2. Медији и мас- медији	123
4.1.3. Подела медија	124
4.1.4. Значај медија у друштву - теоријски приступи	126
4. 2. МЕДИЈСКИ ДИСКУРС	127
4.2.1 Основне карактеристике медијског дискурса.....	127
4.2.2. Учесници у креирању медијског дискурса	129
4.2.3. Друштвено – културолошко обликовање контекста медијског дискурса	131
4.2.4. Идеологија у медијском дискурсу.....	132
4.2.5. Медијска манипулација у функцији идеологије.....	134
4.2.6. Политика у медијском дискурсу	136
4.2.7. Моћ и утицај медија	138
4.2.7.1. <i>Утицај медија на друштвено-политичку стварност</i>	<i>138</i>
4.2.7.2 <i>Примери конкретних ефеката утицаја медија на друштвено – политичку стварност.....</i>	<i>139</i>
4.2.7.3 <i>Презентација моћи у медијима</i>	<i>141</i>
4.3.СТРУКТУРА МЕДИЈСКОГ ДИСКУРСА	144
4.3.1. Концептуални приказ структуре медијског дискурса	144

4.3.2. Дискурс вести	146
4.3.3. Структура дискурса вести	147
4.4. ЈЕЗИЧКА СРЕДСТВА У ФУНКЦИЈИ ИДЕОЛОШКОГ ОБЛИКОВАЊА	
МЕДИЈСКОГ ДИСКУРСА	149
4.4.1. Језички елементи у функцији идеологије	149
4.4.2. Пресупозиција као носилац идеологије	152
4.4.3. Употреба израза емфатичности у говору политичара	155
5. КОНЦЕПТ МУЛТИМОДАЛНОСТИ	158
5.1. ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ СЕМИОТИКЕ	159
5.1.1. Дефинисање семиотике	159
5.1.2. Основни појмови семиотике	160
5.1.3. Историјски развој семиотике	162
5.1.4. Различита интерпретација семиотичких симбола	163
5.2. ТЕОРИЈСКИ ПОСТАВКЕ МУЛТИМОДАЛНОСТИ	164
5.2.1. Дефинисање мултимодалности	164
5.2.2. Основни концепти мултимодалности и њихови извори.....	165
5.2.3. Мултимодалност и/или граматика	166
5.2.4. Мултимодални текст	168
5.2.4.1. <i>Анализа мултимодалног текста</i>	169
5.2.4.2. <i>Жанр и Мултимодалност као један модел</i>	
<i>анализе мултимодалног текста</i>	171
5.3. МЕТАФОРА – ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ	173
5.3.1. Метафора као начин перцепције стварности	174
5.3.2. Теорија о концептуалној метафори	176
5.3.3. Примарне и комплексне концептуалне метафоре	177
5.3.4. Метафора и метонимија	178
5.3.5. Метафоре у дискурсу о Европској унији.....	180
5.4. МУЛТИМОДАЛНА МЕТАФОРА У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ	182
5.4.1. Основни теоријски концепт мултимодалне метафоре.....	183

5.4.2. Компоненте мултимодалних метафора:	
вербална према визуелној метафори	184
5.4.2.1. <i>Ad hoc</i> концепти вербалне метафоре	187
5.4.2.2. Перцептуални модул визуелне метафоре	188
5.4.2.3. Фазе метафоричке интерпретације.....	190
5.4.2.4. Фактори који утичу на метафоричку интерпретацију	192
5.5. ВИЗУЕЛНА МЕТАФОРА: БОЈА, КАРИКАТУРА И ГЕСТОВИ	194
5.5.1. Боја и њена комуникативна функција и метафоричност	194
5.5.1.1. Идеациона функција боје.....	195
5.5.1.2. Интерперсонална функција боје	197
5.5.1.3. Текстуална функција боје.....	198
5.5.2. Карикатура	198
5.5.3. Гестови	202
5.5.3.1. Мултимодалност гестова.....	203
5.5.3.2. Врсте гестова	204
5.5.3.3. Метафора и метонимија у гесту.....	205
5.5.3.4. Примери метафоре и метонимије у гесту праћени вербалним модалитетом	207
5.5.3.5. Примери метафоричног геста без вербалног модалитета	210
5.5.4. Критичка анализа метафоричког мултимодалног дискурса	212
5.6. ПРИКАЗ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У ПОЛИТИЧКОЈ ЈАВНОСТИ	213
5.7. ДОСАДАШЊА ЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА НА ПОЉУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ ПРИМЕНОМ КРИТИЧКЕ АНАЛИЗЕ ДИСКУРСА	216

6. МОДЕЛ КОРИШЋЕН У АНАЛИЗИ МУЛТИМОДАЛНОГ КОРПУСА	218
6.1. МЕТОДОЛОГИЈА РАДА	219
6.2. МОДЕЛ КОРИШЋЕН ЗА ПОТРЕБЕ АНАЛИЗЕ КОРПУСА И ФАЗЕ АНАЛИЗЕ	220
6.3. ДЕФИНИСАЊЕ КОРПУСА И УЗОРКА	224
6.4. ИЗБОР УЗОРКА ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ	226

6.5. СТАТИСТИЧКА ОБРАДА ПРИКУПЉЕНОГ МАТЕРИЈАЛА.....	228
--	------------

7. ПРИКАЗ ОДНОСА СРБИЈЕ И ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У МУЛТИМОДАЛНОМ МЕДИЈСКОМ РЕСУРСУ	231
7.1. ОСНОВНА ПОЛАЗИШТА ПРИ АНАЛИЗИ КОРПУСА	232
7.1.1. Систематизација корпуса и илустративних примера.....	232
7.1.2. Анализа корпуса у односу на актуелни друштвено-политички контекст	234
7.2. АНАЛИЗА МУЛТИМОДАЛНИХ РЕСУРСА У МЕДИЈИМА СА ЕНГЛЕСКОГ ГОВОРНОГ ПОДРУЧЈА	237
7.2.1. Примери текстова из 2004. године	238
7.2.2. Примери текстова из 2005. године	242
7.2.3. Примери текстова из 2006. године	246
7.2.4. Примери текстова из 2007. године	248
7.2.5. Примери текстова из 2008. године	251
7.2.6. Примери текстова из 2009. године	259
7.2.7. Примери текстова из 2010. године	266
7.2.8. Примери текстова из 2011. године	273
7.2.9. Општи закључци о мултимодалном дискурсу о Европској унији из медија на енглеском језику	277
7.3. АНАЛИЗА МУЛТИМОДАЛНИХ РЕСУРСА У МЕДИЈИМА СА СРПСКОГ ГОВОРНОГ ПОДРУЧЈА	279
7.3.1. Примери текстова из 2004. године	279
7.3.2. Примери текстова из 2005. године	288
7.3.3. Примери текстова из 2006. године	290
7.3.4. Примери текстова из 2007. године	291
7.3.5. Примери текстова из 2008. године	293
7.3.6. Примери текстова из 2010. године	306
7.3.7. Примери текстова из 2011. године	307
7.3.8. Општи закључци о мултимодалном дискурсу о Европској унији из медија на српском језику	314

7.4. УПОРЕЂИВАЊЕ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА.....	317
7.4.1. Резултати на основу анализе текстова на енглеском језику	318
7.4.2. Резултати на основу анализе текстова на српском језику	328
7.4.3. Упоредивање текстова на енглеском и српском језику	337
7.4.4. Дефинисање текстуалних образаца на тему Србија и Европска унија	341
8.ЗАКЉУЧАК.....	345
9.ЛИТЕРАТУРА.....	352
ЛИСТА СЛИКА.....	368
ЛИСТА ТАБЕЛА.....	372
ЛИСТА СКРАЋЕНИЦА.....	372

АПСТРАКТ

Предмет ове докторске дисертације је мултимодални приказ Европске уније у писаним и говорним текстовима које су медији са енглеског и српског говорног подручја објављивали у временском периоду од 2004. до 2011. године. Анализа мултимодалних средстава вршена је из угла друштвене семиотике, уз примену критичке и мултимодалне анализе дискурса. Оне подразумевају анализу координиране употребе различитих семиотичких извора као што су језик, слике, боје и гестови на сликама. Анализирани су сви они елементи чија је функција да произведу посебан ефекат код хетерогене групе читалаца или гледалаца.

Циљ овога рада је да се на нови начин интерпретира испољавање идеологије Европске уније у савременим медијима и у ту сврху извршена је посебна селекција мултимодалних текстова повезаних са овом темом.

Теоријски и методолошки оквир истраживања јесте критичка анализа дискурса која се бави језиком као друштвеном праксом, што значи да језик посматра у контексту друштвених дешавања. Будући да се овај рад бави и поређењем података из два језика, енглеског и српског, примењен је принцип компаративности и издвојени су елементи идентичности, разлике и делимичног поклапања у употреби језика и мултимодалних елемената. При анализи корпуса коришћене су методе које се базирају на херменеутици и то посебно „херменеутичком кругу“ у којем пред - разумевање омогућава разумевање, а претходно разумевање текста се коригује и допуњава каснијим разумевањем целине (од дела према целини, од целине према појединачном делу). Анализу корпуса прате одговарајућа статистичка мерења која се, бројчано и процентуално изражена, тичу заступљености и фреквентности одабраних језичких и мултимодалних јединица у анализираним текстовима.

Истраживање је спроведено на корпусу који чине текстови публиковани код најеминантнијих домаћих и страних агенција, издавача или медијских кућа, а који су анализирани у хронолошком реду како би се утврдило да ли су се друштвено-политичке промене у Србији одразиле на дискурс о Европској унији. Сви елементи текстова, језички

и мултимодални, анализирани су на основу дефинисаног плана и модела истраживања, који се састоји из трослојне анализе текста која садржи: а) анализу језика (лингвистичку анализу), б) анализу слике која прати дати дискурс и ц) анализу гестова (говор тела особа са слика).

Како сви анализирани текстови, и са енглеског и са српског говорног подручја показују знатан степен „шаблонизираниости“ у погледу коришћења мултимодалних елемената и става према Европској унији изнетог у тексту (афирмативни, неутрални и негативни), у раду су представљени концептуални шаблони текстова.

Теоријски допринос овог рада представља утврђивање математичких корелација које упућују на закључак да се текстуална порука прецизније енкодира уколико је праћена мултимодалним средствима, као и да већи број информација добијених путем мултимодалних ресурса доприноси појачавању значења текстуалне поруке.

Имајући у виду дефинисане релације између мултимодалних елемената и текстова, као и идентификованих образаца и шаблона мултимодалних текстова, овај рад може допринети креирању маркетиншких материјала различите врсте.

Кључне речи: дискурс, критичка анализа дискурса, медијски дискурс, мултимодалност, мултимодални текст

ABSTRACT

The subject of this PhD thesis is a multimodal presentation of the European Union through written and spoken texts published by the media, from English and Serbian speaking areas, between 2004 and 2011. The analysis of multimodal means was conducted from a social semiotic perspective, by applying multimodal critical discourse analysis, which implies an analysis of the coordinated use of diverse semiotic resources such as language, images, colours and gestures. All the elements whose function is to produce a particular effect on a heterogeneous group of readers or viewers were analysed.

The aim of this study is to interpret the manifestation of the European Union ideology in contemporary media in a new way. Therefore, a particular selection of multimodal texts related to this topic was made.

The theoretical and methodological framework of the research is critical discourse analysis which deals with language as a form of social practice, which means that it views language within its social context. Since this paper also looks at a comparison of the data collected from two languages, English and Serbian, the principle of comparability was applied. As a result, identity elements, differences and partial overlap were isolated in the use of language and multimodal elements. In corpus analysis, methods based on hermeneutics were used, particularly the 'hermeneutic circle', in which pre-understanding ensures understanding, and prior understanding of the text is being corrected and updated with subsequent understanding of the whole (part-whole relation; whole-individual part relation). The corpus analysis is accompanied by corresponding statistical measures which, expressed both numerically and as a percentage, refer to the representation and frequency of the chosen language and multimodal units in the analysed texts.

The research was conducted on the corpus consisting of texts published by the most eminent domestic and foreign agencies, publishing or media houses, which were chronologically analysed in order to establish whether the social and political changes in Serbia were reflected in the discourse of the European Union. All the elements of the texts, both language and multimodal, were analysed on the basis of a defined plan and research model made of a three-

layer text analysis which comprises a) analysis of language (linguistic analysis), b) image analysis accompanying the discourse and c) gesture analysis (the body language of people in pictures).

As all the analysed texts, both from Serbian and English speaking areas, show a certain degree of 'patternising' in regards to the use of multimodal elements and attitude towards the European Union presented in a text (affirmative, neutral and negative), this paper presents conceptual patterns of texts.

The theoretical contribution of this research paper represents the establishing of mathematical correlations which lead to the conclusion that a text message is more precisely encoded if it is followed by multimodal means, and that the greater amount of information obtained by multimodal resources contributes to the intensifying of a text message meaning.

Considering the defined relations between multimodal elements and texts, as well as the identified forms and patterns of multimodal texts, this paper can contribute to the creation of diverse marketing materials.

Keywords: discourse, critical discourse analysis, media discourse, multimodality, multimodal text

1.

УВОД

1. ТЕМА ДИСЕРТАЦИЈЕ И ЊЕНО МЕСТО У САВРЕМЕНИМ ЛИНГВИСТИЧКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА

Тема дисертације *Употреба мултимодалних ресурса у приказу Европске уније у медијима са енглеског и српског говорног подручја: критичка анализа дискурса* је контрастивна анализа мултимодалних средстава у политичком дискурсу објављиваном у медијима са енглеског и српског говорног подручја, у временском периоду од 2004. до 2011. године. Анализа ових средстава вршена је из угла друштвене семиотике, уз примену критичке и мултимодалне анализе дискурса које подразумевају анализу координиране употребе различитих семиотичких извора као што су језик, слике, боје и гестови на сликама. Анализирани су сви они елементи чија је функција да произведу посебан ефекат код хетерогене групе читалаца или гледалаца и убеде је у исправност одређених ставова, мишљења, идеја, односно у све оно што је део идеологије која се жели наметнути. Такав приступ анализи дискурса покушаће да на нов начин осветли проблематику тумачења политичког дискурса у светлу критичке анализе дискурса, што је у складу са савременим лингвистичким тенденцијама.

Што се савремених лингвистичких тенденција тиче, потребно је имати у виду да лингвистика као наука о језику, због природе свог предмета, има високу динамику развоја и ширења, посебно на бројне граничне области, мењајући се и напредујући у складу са бројним друштвеним и научним тенденцијама. Савремена лингвистичка истраживања све више попримају интердисциплинарни карактер, те језик као феномен постаје предмет наука као што су: семиотика, социологија, социјална психологија, психолонгвистика,

когнитивна психологија, етнографија, антропологија, теорија система, кибернетика, информациони системи и друге науке.

Са друге стране, модерно окружење, које се карактерише убрзаном глобализацијом, информатизацијом и медијском конвергенцијом, утиче на мењање и прожимање различитих култура, језика, друштвених система и, коначно, цивилизација, чиме се отвара пут стварању нових вредности и поља за различите утицаје и доминацију. У времену када су медији постали глобални, а интернет, као мултимедијална, глобална мрежа, прерастао у феномен који је технички, технолошки, али и медијски и друштвено обележио крај двадесетог и почетак двадесет првог века, питање утицаја на медије, медијска промоција, контрола и нарочито веза између језика, медија, моћи и политике, представља једно сасвим ново поље интересовања струке и науке, а често има и бројне практичне имплементације, као што је то, нпр. било „Арапско пролеће” које је покренула Твитер и Фејсбук револуција. Вишезначне, сложене медијске поруке и текстови, уз употребу различитих мултимодалних ресурса, односно језика, слика, боја, карикатура и гестова, шаљу циљне поруке помоћу којих обликују ставове, мишљења, али и потребе публике којој су намењене.

Промене у друштву које се одражавају и на језик потребно је критички сагледати и слојевито анализирати из више углова и научних становишта, јер се на тај начин могу пронаћи узроци који су их изазвали и допринели њиховом развоју. Из тог разлога, јавља се потреба за новим приступом језику који би у својим анализама објединио више аспеката. Критичка анализа дискурса (КАД) јесте један од таквих приступа који нуди више могућности у погледу сагледавања језичких феномена из различитих углова. Са различитих аспеката се настоји да се разјасни како језик функционише, како ствара и преноси знање путем организованих друштвених институција или наглашавањем и спровођењем моћи.

Један од одговора на питање како језик утиче на поимање друштвене стварности и супротно, како друштвена стварност доприноси променама у језику, засигурно укључује и примену мултимодалног приступа који се бави анализом визуелних, аудитивних и просторних аспеката семиотичких елемената. Они се најчешће дистрибуирају путем медија: штампе, радија и телевизије. Њихово тумачење применом критичке анализе дискурса јесте тема којом ћемо се бавити у овом раду, а актуелност такве теме мотивисала нас је да отпочнемо истраживање за потребе ове дисертације.

1.1. Предмет истраживања дисертације

Предмет истраживања спроведеног за потребе ове дисертације је мултимодални приказ Европске уније у писаним и говорним материјалима, које су медији са енглеског и српског говорног подручја објављивали у временском периоду од осам година (од 2004. до 2011. године). Приказ Европске уније посматраће се као скуп знакова или симбола лингвистичког и нелингвистичког облика комуникације (van Leeuwen 1999), а посебна пажња биће посвећена стилским средствима као што су метафоре и метонимије, као и семиотичким симболима, који доприносе појачавању значења текстуалне поруке.

Значење и представљање идентитета Европске уније у медијима креће се унутар неколико поларизованих миљеа, чиме се пружа широко поље и разноликост предмета за анализу. Према Шмитеру (Schmitter 1996), Европска унија се сматра политичким објектом који још увек није потпуно идентификован и дефинисан, а његова геополитичка тежина и економски стабилна моћ привлаче пажњу и заузимају све већи простор у литератури. Дискурси који се везују за овај комплексни ентитет имају заједничку особину да га представе циљној публици на што разумљивији и пријемчивији начин тиме што за његов приказ користе како разноврсна семантичка средстава (са посебним нагласком на метафорама), тако и визуелне и графичке презентације.

Како је предмет рада мултимодални приказ Европске уније у медијима, то је потребно у кратким цртама објаснити термин *мултимодалности*, онако како ће се он користити у овом раду. С једне стране, мултимодалност се може односити на интердисциплинарни приступ у комуникацији који представља много више од чисто језичке интеракције. Она укључује коришћење визуелних, аудитивних и просторних аспеката и њихову интеракцију са окружењем (Kress 2009, Jewitt 2009). Мултимодалност у медијима, која је значајна за овај рад, дефинише се као употреба неколико модалитета на једном артефакту, тј., предмету за употребу. Ови модалитети могу бити текстови, слике, дијаграми и звукови. С друге стране, мултимодални приступ као врста критичке анализе дискурса која ће се користити у овом раду, подразумеваће анализу свих семиотичких

извора који су укључени у једну мултимодалну поруку и омогућавају да се она, на планирани начин, пренесе циљној публици.

У случају мултимодалног приказа Европске уније, вршиће се анализа координиране употребе различитих семиотичких извора као што су језик, слике, боје, гестови и карикатуре. У контексту Европске уније, овакви симболи доприносе препознатљивости овог ентитета и његовој свеprisутности у различитим сферама живота, што утиче на институционализацију овог појма.

1.2. Теоријске поставке истраживања

Теоријски оквир истраживања је, као што је речено, критичка анализа дискурса која се бави језиком као друштвеном праксом, како су то дефинисали њени зачетници Ферклаф и Водакова (Fairclough 1989, Wodak 2001). Основна поставка ове теорије је да се контекст језика разматра као феномен подложен критици (Benke and Wodak 2001), при чему се релација између језика и моћи, односно власти, узима као централно место њених разматрања.

Критичка анализа дискурса фокусира се на анализу разноврсних језичких форми и облика који се користе у сврху манипулације моћи. Те моћи се не реализују само избором вокабулара, граматичких структура у тексту, метафорама, метонимијама, метадискурским елементима и слично, већ и начином на који одређена особа има контролу над друштвеном приликом у смислу избора говорног или писаног жанра. Ова анализа, према њеном водећем теоретичару, Норману Ферклафу (Fairclough 1989: 5), открива везе између језика, моћи и идеологије које су често скривене обичним људима, а које моћне елите или групације намећу путем судова, закона и медија. Уз помоћ овакве врсте анализе, имплицитни идеолошки и политички мотиви постају експлицитни.

Критичка анализа дискурса, даље, разоткрива прикривене и суптилне методе конструисања текстова, а дискурс се рашчлањује на: текст (производ), интеракцију (процесе стварања и интерпретације текста) и контекст (актуелни друштвени услови стварања и интерпретације текста (Fairclough 2001: 21). У овом контексту, језик се посматра као средство манипулације, наметања идеологије која је важна у стварању и одржавању неједнаких и неравноправних односа, у смислу расподеле снаге и моћи.

Критичка анализа дискурса помаже да се такви односи не само схвате, већ утврђује методе и начине демистификовања и декодирања идеологија, које су укоренење у одређеном језичком узорку.

Међутим, није само језик, као део семиотике, кључни концепт друштвене праксе, већ су то и визуелни ефекти (симболи, боје, гестови), како то наводе Водакова и Ферклаф (Wodak and Fairclough 1997). Стога, критичком анализом медијских, мултимодалних текстова долазимо до закључка да мултимодални извори учествују у преношењу и дистрибуцији већине доминантних дискурских идеологија. Ово се посебно односи на идеолошко-политичке ефекте, који би се теже перцепирали или били мање пријемчиви свести широке публике, уколико се не би приказивали путем мултимодалних ресурса.

1.3. Актуелност истраживања

Спроведено истраживање припада оним врстама истраживања из примењене лингвистике која се односе на интердисциплинарни мултимодални приступ једној актуелној друштвеној теми, која има своју лингвистичку, социолошку, медијску и политичку димензију. Радови, монографије и друга ауторска дела која датирају из прве деценије двадесет првог века, претежно се односе на рекламне материјале, методичке проблеме интерактивне наставе и проблеме комуникацијског канала, на стрипове, филм и карикатуре (Kress and van Leeuwen 2006, Jewitt 2009, Lemke 1995, Gibbon *et al.* 2000, Mondada 2006, 2007, 2013, Blache *et al.* 2009, Chen 2010, итд.).

О мултимодалности у медијима значајно је издвојити докторску дисертацију Макото Сакаиа (Sakai 2012), у којој он пореди мултимодалне приказе сцена злочина у јапанским и британским вестима, као и мултимодалну дигиталну семиотику О'Халоранове (O'Halloran 2013b). Значајно је, такође, поменути и мултимодални приступ педагогији исте ауторке, где она истражује интеракцију језика са другим мултимодалним ресурсима у настави математике (O'Halloran 2013a). Овакве студије, међутим, нису честе у науци о језику, те можемо закључити да је мултимодалност недовољно истражен и примењен приступ анализе дискурса. Из тог разлога, овакав приступ дискурсу привлачи све већу пажњу лингвиста, посебно због своје уске повезаности са когнитивним и психолошким аспектима језика.

Како је Европска унија и пријем Србије у ову институцију данас веома актуелна и честа тема у страним и српским медијима, то нам се чинило сврсисходним да анализирамо управо овај феномен у светлу критичке анализе дискурса, кроз мултимодални приступ, да би се он детаљније објаснио у когнитивном и језичком смислу. Европска унија као предмет критичке анализе дискурса разматрана је углавном кроз начин на који се она представља у медијима, као на пример у аустралијско-азијским вестима (Chaban *et al.* 2007), у канадским вестима (Retzlaff *et al.* 2008) или у компаративној анализи британских и пољских медија на тему Лисабонског самита 2007. године (Sowinska 2009). Са аспекта критичке анализе дискурса којом се врши језичко (метафоричко) поређење Европске уније са одређеним ентитетима и кроз ставове земаља не-чланица ЕУ, Европска унија је разматрана у, на пример, следећим радовима: Musolff, 2000, 2004, 2006, Chaban *et al.* 2007, итд.

Литература у којој се примењује приступ КАД-а у области дискурса везаног за наше просторе и Балкан, није нарочито обимна. Радове које можемо издвојити су радови Билбије (2005, 2006, 2007, 2008, 2011), Благојевић и Мишић – Илић (2007), Лакића (2004, 2006, 2007, 2008), Мајсторовић (2007), Силашки *et al.* (2009) и други. Спивакова (2003), Годорова (1997) и Ферлкаф (2005) такође су се бавили Балканом: колонизацијом, његовом *другошћу*, транзицијом и придруживањем Европској унији.

О употреби семиотичких елемената у приказу Европске уније у медијима у светлу КАД-а постоји тек неколицина радова, који углавном описују начин креирања слогана везаних за промоцију Европске уније путем конзументских стратегија (Magistro 2007, 2008; Caliendo *et al.*, 2009). Благојевић и Стефановић (2010) бавиле су се елементима емфатичности у приказима Европске уније у српским медијима у светлости критичке анализе дискурса, као и савременим мултимодалним приступом у анализи језика српских медија на тему Европске уније (Благојевић и Стефановић 2011). Стефановић (2011) је користећи мултимодални приступ, кроз трослојну анализу текста, слика и гестова такође обрађивала дискурс о ЕУ у српским медијима.

Можемо закључити да мултимодални приступ језику, као један савремен и атрактиван приступ, нуди актуелне теме за разноврсна лингвистичка истраживања која могу разоткрити дубинске слојеве језика, често скривене од публике. Коришћење

мултимодалних ресурса у медијском дискурсу доприноси да тај дискурс постане пријемчивији широкој публици, чиме је лакше усмерава ка идеологији коју преноси.

2. ЗАДАЦИ И ЦИЉЕВИ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Циљ ове дисертације јесте да се на нов начин интерпретира испољавање идеологије Европске уније у српским и енглеским медијима уз помоћ посебно изабраних текстова из којих су издвајане речи, изрази, симболи, боје и гестови који омогућавају такву врсту интерпретације. Овако постављен циљ, у суштини, представља трећу фазу критичке анализе дискурса, онако како то предлаже Ферклаф (Fairclough 2001: 21-22), а којој претходе дескрипција приказа језичких и визуелних средстава у датим корпусима и интерпретација тог приказа у светлу критичке анализе дискурса. Управо овај став је био идеја - водиља, као и мотивација за наше истраживање дискурса везаног за промоцију ЕУ у медијима са енглеског и српског говорног подручја. Отуда рад, поред тога што настоји да прикаже утицај мултимодалних ресурса, има за циљ и да дефинише и одреди обим контекста везаног за Европску унију, како би се анализирани дискурс расветлио из више перспектива.

На основу спроведеног пилот истраживања могу се дефинисати и следеће полазне хипотезе:

Опште хипотезе:

- Текстуална порука прецизније се енкодира уколико је праћена другим, мултимодалним средствима.
- Већи број информација добијених путем мултимодалних ресурса доприноси појачавању значења текстуалне поруке.

Посебне хипотезе односе се на конкретно истраживање:

1. У приказу ЕУ у страним и српским медијима могу се идентификовати идентични елементи.
2. Текстови на енглеском језику користе већи број мултимодалних ресурса него текстови на српском језику.
3. Текстови на српском језику у већој мери су праћени неадекватним мултимодалним приказима (посебна хипотеза иницирана пилот истраживањем).

На основу истраживања у овом раду, а у складу са постављеним хипотезама, дефинише се још један циљ рада, а то је да се анализом мултимодалних текстова на енглеском и српском језику утврде текстуални обрасци на тему Србија и Европска унија који могу имати практичан допринос рада.

2.1. Методолошки приступ

Основни теоријски оквир за анализу у овом раду јесте критичка анализа дискурса, која уједно обезбеђује и методолошки оквир анализе корпуса. При анализи корпуса користиће се и методе које се базирају на херменеутици и то посебно „херменеутичком кругу“ у којем пред-разумевање омогућава разумевање, а претходно разумевање текста се коригује и допуњава каснијим разумевањем целине (од дела према целини, од целине према појединачном делу). У раду ће бити коришћена и Глејсер – Штраусова *Grounded Theory* (Glaser - Strauss 1967) којом се постиже формирање хипотеза на основу поређења података на различитим нивоима, а прикупљање података, као и њихова анализа су непрекидни процеси који не условљавају један други. Будући да КАД, због свог интердисциплинарног карактера, често позајмљује методе сродних наука које се баве језиком, друштвом, психоанализом, тако ће и у овом раду бити коришћене методе из других наука како би се спровела детаљна анализа и интерпретација корпуса.

Имајући на уму Халидејево (Halliday 1994) мишљење да први корак шире анализе текста треба да буде граматичка анализа, након чега треба да следи интерпретативни коментар, анализа мултимодалних текстова у овом раду започеће управо граматичко – лексичком анализом. Након граматичке анализе текстова применићемо мултимодалну анализу, поново следећи Халидејево мишљење да језик добија значење тек када се нађе заједно са осталим системима потребним за енкодирање значења које језик производи. Ово практично значи да сваку граматичку анализу текста треба да прати семиотичка, тј., мултимодална анализа текста.

Оно што се може сматрати важном компонентом у овом раду, као и потенцијалним научним доприносом анализи дискурса, јесте постављање новог модела помоћу којег је могуће извршити свеобухватну анализу дискурса Европске уније. Тај модел укључује: а) анализу језика (лингвистичку анализу), б) анализу слике која прати дати дискурс и ц)

анализу гестова (говор тела особа са слика). Применом овог модела, најпре ће се извршити идентификација елемената који су потенцијални носиоци идеологије у текстовима и другим анализираним изворима медија са српског, односно енглеског говорног подручја. Затим ће се извршити њихово упоређивање. За потребе упоређивања ових елемената, извршиће се усаглашавање свих параметара, чиме би се постигла што објективнија анализа (уједначен узорак, временска одредница, врсте језичких јединица – потенцијалних носилаца идеологије), као и одговарајућа статистичка мерења. Ова статистичка мерења би обухватила бројчану, односно, процентуалну вредност у смислу колико је дискурс Европске уније праћен мултимодалним приказом, колика је фреквентност одабраних језичких јединица и колико је то допринело разумевању и значењу Уније.

Узевши у обзир чињеницу да ће се овај рад бавити поређењем података из два језика, енглеског и српског, показало се најсврсисходнијим да се поређења изврше применом принципа компаративности, чиме су издвојени елементи идентичности, разлике, и делимичног поклапања у употреби језика и мултимодалних елемената (Ђорђевић 1994: 63).

Можемо закључити да је за анализу мултимодалног текста потребан шири контекст, да би се тај текст што боље разумео, јер, према речима Ван Дејка (van Dijk 1998: 2) „дискурс једноставно није изолована текстуална и дијалогска структура, то је комплексан комуникативни догађај који отелотворује друштвени контекст, учеснике (и њихова својства) и процесе производње и перцепције”.

2.2. Очекивани резултати и допринос дисертације

На основу истраживања које ће бити спроведено, а у складу са постављеним циљевима, као и дефинисаним хипотезама, очекују се резултати који ће дати одговоре на следећа питања: 1) да ли мултимодални елементи, употребљени у медијском дискурсу на енглеском и српском језику, доприносе различитим интерпретацијама медијског дискурса, у смислу, да ли појачавају или умањују његово значење, 2) да ли одвраћају или привлаче пажњу читаоца/гледаоца са основне поруке текста, и 3) да ли, првенствено, одговарају писаном тексту и његовој идеји. Како ће се рад бавити анализом мултимодалних приказа дате теме, то ће у центру нашег интересовања бити питање о томе како појединачни

мултимодални елементи као што је боја, гест, слика и карикатура, утичу на поруку текста (енглеског и српског), као и на општи став (афирмативан, неутралан или негативан) који текст носи, у конкретном случају, став према Европској унији. Од истраживања се очекује да одговори на сва претходно наведена питања и да уз помоћ статистичких и других мерења успостави одговарајуће корелације.

Од истраживања се, такође, очекује да „тестира” нови модел анализе мултимодалног текста и утврди да ли се овим моделом анализе обухватају сви нивои текста, да би се на тај начин добила свеобухватна интерпретација мултимодалног текста.

Допринос наведеног истраживања је уско повезан са очекиваним резултатима. Уколико се истраживањем докаже да мултимодални елементи доприносе целовитој интерпретацији текста, успостављене корелације и остала статистичка мерења представљаће научни допринос овог рада. Од компарације резултата добијених анализом текстова из корпуса на енглеском, као и на српском језику, који ће бити приказани путем статистичких података и успостављања односа корелације, очекује се одговор на питање да ли сам језик (енглески и српски) утиче на формирање поруке медијског мултимодалног текста, или су у питању когнитивни и психолошки фактори општег типа. Резултат који ћемо добити, представљаће директан допринос примењеној лингвистици.

Научни допринос рада представљаће, такође, и нови модел анализе мултимодалног текста уколико он задовољи све захтеве које поставља анализа мултимодалног текста.

Од овог истраживања се очекује и практичан допринос. На основу анализе мултимодалних текстова на енглеском и српском језику, а имајући у виду дефинисане релације између мултимодалних елемената и текстова, очекује се идентификација образаца и шаблона мултимодалних текстова на тему Европске уније, који је представљају афирмативно, неутрално и негативно. Дефинисање оваквих образаца, у практичном смислу, може допринети креирању маркетиншких материјала за политичке кампање.

2.3. Материјал на коме је рађено истраживање

За потребе овог истраживања прегледано је 512 текстова, а издвојено и статистички обрађено 246 текстова. Текстови на енглеском језику су преузети са водећих америчких и европских медијских кућа (CNN, BBC и други), док су текстови на српском језику

преузети из српских месечних, недељних и дневних новина (*Нин, Блиц, Политика*), и интернет страница месечника за европске интеграције *Европски форум* (додатак недељника *Време*), снимљеног материјала и рекламно-пропагандног материјала. Да би се постигла што валиднија анализа истраживачког материјала, текстови, као потенцијални носиоци идеологије, биће ће уједначени на основу следећих параметара: 1) врста узорка, 2) временска одредница, и 3) врста језичке јединице. Корпус мултимодалне анализе припадаће политичком дискурсу и укључиваће *примарни дискурс* (говор самих политичара), као и *секундарни дискурс* (коментаре политичких аналитичара и новинара) (Силашки *et al.* 2009).

Сви текстови из оба корпуса објављени су у периоду од 2004. до 2011 године. Они ће бити обрађени тростројном анализом:

1. анализом језика (граматичка, лексичка, семантичка);
2. анализом слике која прати текст (симболи, боје, графике);
3. анализа гестова.

Поменуте анализе биће извршене истовремено, ради потпунијег остварења циља рада и јасније интерпретације анализираниог материјала.

2.4. Структура дисертације

Да би се реализовао циљ докторске дисертације и доказале постављене хипотезе овај рад је конципиран кроз следеће главе:

1. **Увод** (актуелност истраживања, предмет истраживања, теоријске поставке, задаци и циљ истраживања, методолошки приступ, очекивани резултат и допринос истраживања, материјал на коме је рађено истраживање и структура дисертације)
2. **Дискурс – анализе и проучавања**

Ова глава анализира основна одређења дискурса и оних његових карактеристика које га разликује од текста, као и указује на карактеристике релевантних медијских жанрова. Овако посматран, дискурс је анализиран у односу на друштвену и дискурсну праксу, које, између осталог, укључују и политику и идеологију. Навели смо неке од врста дискурса, да би посебну пажњу посветили медијском дискурсу и његовим основним карактеристикама, као и захтевима

дискурса који се читавају у медијском дискурсу. У овој глави смо, такође, обрадили елементе дискурса који чине његову структуру и формирају иницијални образац анализе корпуса у овом раду. Поред овога, набројани су и приступи проучавању дискурса, са посебним освртом на критички приступ, који је значајан јер омогућава откривање релације између друштвене моћи и идеологија.

3. Критичка анализа дискурса – теоријске поставке

У овом делу рада биће представљени основни постулати критичке анализе дискурса као што су друштво, дискурс и моћ и указано на њихов однос приликом формирања одређене идеологије. Ова анализа се својим теоријским поставкама позиционира негде између теорије, методе и политике, чиме се отвара широк спектар бројних разматрања, што уједно захтева и посебан методолошки апарат. Поред тога, биће дат приказ медијаторске анализе дискурса која дискурс посматра у контексту друштвених активности и друштвених актера, као и о њеним сличностима и разликама са критичком анализом дискурса. Посебан осврт у овој глави биће посвећен односу критичке анализе дискурса и друштвене семиотике. Тиме се отвара пут ка разматрању питања медија, јер критичка анализа дискурса обезбеђује средства којим се откривају језичке структуре које имплицирају моћ у медијским текстовима.

4. Медији и медијски дискурс

У овој глави је, на самом почетку, дато основно теоријско одређење медија, дефиниције и основне поделе медија, као и различити теоријски приступи у погледу значаја медија у друштвеном животу савременог човека. Будући да је медијски дискурс најзаступљенији тип дискурса данас, њему је посвећена значајна пажња и анализа у даљем тексту, и то посебно са аспекта основних карактеристика, учесника у његовом креирању, као и идеолошких и политичких импликација. У овој глави је, такође, дат концептуални приказ структуре медијског дискурса са посебним освртом на структуру дискурса вести, као најзаступљенијег типа медијског дискурса. Значајан део ове главе је посвећен критичкој анализи лингвистичког обликовања идеолошких тенденција у медијском дискурсу који се тиче Србије и њене интеграције у Европску унију, а што је значајно за овај рад.

5. Концепт мултимодалности

У овој глави је, на самом почетку, дато основно теоријско одређење семиотике, њене дефиниције и основни појмови, њен историјски развој, као и различите интерпретације семиотичких симбола. У наредном сегменту рада приказани су основни концепти мултимодалности и њени извори, детерминисани анализом мултимодалног текста са посебним освртом на изабрани модел анализе под називом „Жанр и мултимодалност”. У овој глави је, такође, најпре теоријски, а потом кроз конкретне примере дискурса о Европској унији, приказана метафора, као начин перцепције стварности, и метонимија, као њен чест пратилац. Потом су презентовани основни теоријски концепти мултимодалне метафоре и њене компоненте, тј., вербална и визуелна метафора. Посебна пажња је посвећена боји, карикатури и гестовима, који ће бити анализирани у истраживачком сегменту рада у којем је примењена критичка анализа. На крају ове главе је, као увод у истраживање, дат краћи преглед досадашњих језичких истраживања и промишљања на тему Европске уније са позиције лингвиста, као и политичара и политичких аналитичара.

6. Модел коришћен у анализи мултимодалног корпуса

У овој глави су, на самом почетку, наведене методолошке основе истраживања у раду, као и методе критичке анализе дискурса, херменеутичка метода, Глејсерова и Штраусова *Grounded Theory* (Glaser and Strauss 1967) и принцип компаративности (Ђорђевић 1994), које су примењене у истраживању. Затим је објашњен конкретан модел који је примењен у анализи мултимодалног корпуса у фазама, а који се заснива на анализи језичких јединица, анализи слика, боја и карикатура и анализи гестова. Потом је дефинисан корпус и узорак истраживања и утврђено да, жанровски посматрано, у корпусу преовладавају саопштења за јавност. На крају ове главе прокоментарисан је избор узорака за истраживање, као и статистичка заснованост прикупљеног материјала.

7. Приказ односа Србије и Европске уније у мултимодалном медијском ресурсу

У овој глави даје се приказ анализе корпуса којег чине медијски текстови на енглеском и српском језику. На самом почетку дата су основна полазишта у

анализи корпуса која се тичу његове систематизације и навођења илустративних примера, док основни део истраживања чини опис, интерпретација и кодирање идеологије у мултимодалним ресурсима медија са два говорна подручја. Потом су приказани резултати упоређивања података добијених на основу квалитативне и квантитативне анализе оба корпуса. На крају, дефинисани су текстуални обрасци на тему Србија и Европска унија, који су уочени у анализираним медијским ресурсима.

8. **Закључак.** У завршном делу рада сумираћемо резултате истраживања и изнети закључке у односу на постављене хипотезе. Представићемо оне које су потврђене и оне које су оповргнуте и указаћемо на правце даљег истраживања у оквиру критичке анализе дискурса и теме која је представљена овом дисертацијом.

Будући да је основна компонента рада дискурс и његова анализа, овај рад ће започети управо теоријским одређењем дискурса и његовим основним карактеристикама.

2.

ДИСКУРС - АНАЛИЗЕ И ПРОУЧАВАЊА

Ова глава анализира основна одређења дискурса и оних његових карактеристика које га разликује од текста и жанра. Овако посматран, дискурс је анализиран у односу на друштвену и дискурсну праксу, које, између осталог, укључују и политику и идеологију. Навели смо неке од врста дискурса, да би посебну пажњу посветили медијском дискурсу и његовим основним карактеристикама, као и захтевима дискурса који се читавају у медијском дискурсу. У овој глави смо, такође, обрадили елементе дискурса који чине његову структуру и формирају иницијални образац анализе корпуса у раду. Поред овога, набројани су и приступи проучавању дискурса, са посебним освртом на критички приступ, који је значајан јер омогућава откривање релације између друштвене моћи и идеологија.

2.1. ДИСКУРС: ТЕКСТ У КОНТЕКСТУ

Да би се *дискурс* као појам што боље разумео, потребно га је, најпре, детаљно дефинисати, потом разграничити од појмова *текст* и *жанр*, као и навести његове основне врсте са посебним освртом на *медјијски дискурс*.

2.1.1 Дефиниција дискурса

Појам *дискурс* има различите дефиниције и тумачења која врло често изазивају недоумице или потребу за додатним појашњењима. Он се неретко поистовећује са текстом, разговором или причом. Сама реч *дискурс* потиче од латинске речи *discursus* која означава разговор и говор, а у дословном преводу значи „трчати од - до”. У касном периоду средњеенглеског језика, овај термин односио се на мисаони процес или резонавање. Енглески речник, *Merriam Webster*, на пример, дефинише дискурс као: 1. вербалну размену идеја, конверзацију, 2. формално и проширено изражавање мисли на одређену тему, 3. повезани говор или писање, 4. лингвистичку јединицу већу од реченице. Кристал (Crystal 1992: 25) под дискурсом подразумева непрекидан језички ток већи од једне реченице, који обично садржи проповед, шалу, расправу, и тако даље. Слично становиште у погледу дужине дискурса има и Мајкл Халидеј (Halliday у Bronwen and Ringham 2000) када каже да је дискурс језичка јединица већа од реченице која је дубоко укореењена у контексту.¹ Са друге стране, Кук (Cook 1990: 7) у дискурс убраја и новеле, гунђање и краће разговоре, те у односу на обим може бити краћи и дужи. Под ужим подразумева писани, усмени и визуелни дискурс, док појмом дискурс, у ширем значењу, подразумева облик друштвеног понашања. За Видовсона (Widdowson 2007: 7) дискурс је термин који се односи на значење које говорник/писац намерава да изрази при продукцији свог усменог или писаног производа, али и начин на који слушалац/читалац прима то значење. Стога, фокус проучавања дискурса, према речима овог аутора, треба да буде друштвена условљеност дискурса из које проистичу разлике у значењу у процесу

¹ Контекст представљају делови дискурса који окружују реч или пасус дајући им посебно значење (према речнику *Merriam Webster*).

продукције усменог или писаног производа и значења које слушалац, односно читалац прима.

Са друге стране, Фуко (Foucault у Weedon 1987: 108) сматра да дискурс представља много више од начина размишљања и продукције различитих значења. Дискурси, наиме, конституишу „природу” тела, несвесни и свесни део ума, као и емотивни живот појединца. За овог аутора, дискурс, такође, представља један облик моћи који кружи у друштвеној сфери живота и за који се везују појмови као што су доминација и отпор. Појам дискурс, упућује на врсту анализе која се превасходно не бави чињеницама већ њиховим могућим реализацијама, које доприносе стварању одређених модела „истине”. Фуко, даље посматра дискурс као систем знања и са њим везаних пракси којима се омогућава веза знање-моћ (*Ibid*).

Друштвено одређење дискурса, његову способност да пренесе шире историјско значење, појединце који такав дискурс користе и услове у којима се такав дискурс реализује, истиче Хенри (Henry *et al.* 2002), сматрајући да дискурс никада не може бити „неутралан”, зато што он служи као мост између нашег личног и друштвеног живота.

Дискурс се посматра као структура у облику текста, али не изолована структура, већ као сложени комуникативни догађај² који обједињује друштвена дешавања, учеснике, процесе производње и интерпретације. Реализује се путем језика, изражавања личних уверења и у конкретним друштвеним ситуацијама где постоји интеракција између њених учесника (van Dijk 1997).

Дискурс се може тумачити као интерактивни процес (Fairclough 1995a, van Leeuwen 1993), с тим што Фарклаф појму дискурс додаје још неке димензије. Он проширује његово значење тако што указује на ситуацију у којој се дискурс реализује, на конвенције које су доминантне у датом тренутку, као и на општу атмосферу у друштву која утиче на његов настанак, док Ван Лиувен тумачи дискурс као један вид активности којом људи ступају у интеракције и, истичући когнитивну димензију дискурса, представља га као вид сазнања.

Међутим, тумачење дискурса са аспекта интеракција и когнитивних димензија није могуће без контекста. Контекст обликује сам дискурс, али и дискурс, са своје стране утиче на контекст. Тако, на пример, дискурс везан за Европску унију садржи велики број већ устаљених, конвенционалних фраза као што су неизоставни *европски пут*, *европска*

² О комуникативном догађају видети тачку 3.5.2.

будућност, европска кућа отворених врата, итд. Овај дискурс је настао у контексту друштвено-историјских промена као што је отварање Европе, брисање граница, стварање једног ентитета који постаје антипод Истоку. Исто тако, овај дискурс, са поменутиим фразама, са своје стране утиче на друштвени контекст у смислу односа и релација земаља чланица и земаља не-чланица Европске уније. Њиме се доприноси конотативности у разговору између званичника земаља које су у Унији и оних изван ње. Тако, на пример, уколико се у разговору званичника више пута помене да је Србија на европском путу, да су јој врата широм отворена, тиме се изражава став подршке Србији за чланство у Унији, за разлику од разговора у којима се наглашавају услови које је неопходно испунити да би Србија добила термин о почетку преговора за пријем у Унију.

Сам контекст се може поделити на локални и глобални (van Dijk 1997: 19). Локални контекст укључује одреднице као што су време, место, околности и конкретне учеснике. То је оно што Видовсон зове *ситуациони контекст* (Widdowson 2007), док се глобални контекст односи на шире димензије дискурса као глобалног, општег поимања стварности која је у питању, или према речима Видовсона, концептуалне представе о стварности без конкретних упућивачких елемената као што су место, време, актери, итд. у одређеној ситуацији. Учесници који су актери оваквог контекста посматрају се не као индивидуе, већ као део група, организација и институција³.

Дискурс, са своје стране, утиче на обликовање дискурских и недискурских друштвених процеса и активности. Он се не односи само на говорни и писани језик и његову употребу, већ такође, и на друге видове семиотичког изражавања као што су визуелне слике (фотографија, филм, дијаграми, илустрације, карикатуре) и невербалну комуникацију (на пример, гестове) (Fairclough 2006).

³ Тако, нпр., у контексту политичких догађаја у Србији, може се рећи да је до 5. октобра 2000. године, на територији Републике Србије, углавном преовладавао глобални контекст, а са њим и глобални дискурс у којем Запад није био доминантна тема, као ни улазак Србије у Европску унију. Након тог датума, на политичкој сцени се јављају појединачни локални дискурси, иза којих стоје и конкретни појединци који приказују Европску унију и Запад као „оазу изобиља” и чијем приступу се решавају сви лични и глобални проблеми. Јачањем демократске струје изгледало је да овај локални контекст прераста у глобални и даје глобални дискурс (исказан кроз слоган: *Европа нема алтернативу*). Међутим, опозиционе странке, сходно својим политичким уверењима, „рађају” нове локалне дискурсе од којих су поједини у потпуној противречности са некадашњим глобалним (исказано кроз слоган *Хоћу Србију, не Европу*).

Слика 2 – 1. Пример визуелног дискурса (<http://biblelight.net/Tower-of-Babel.htm>)

На слици 2 – 1. видимо упоредни приказ вавилонске куле и зграде Европске уније у Стразбуру где је сличност очигледна, а било какав језички коментар, односно вербални дискурс, није неопходан.

Мада се у литератури дискурс често поистовећује са текстом, некада и са жанром, ове категорије треба разграничити због специфичности које поседују.

2.1.2. Дискурс, текст и жанр

Да би се направила јасна разлика између дискурса, текста и жанра, потребно је, поред дискурса који смо дефинисали у претходној тачки, дати прецизне дефиниције текста и жанра. Енглески речник, *Merriam Webster*, на пример, дефинише текст као: изворне речи и облике писаног или штампаног дела, као и основни, садржајни део књиге. *MacMillan* дефинише текст као део књиге, часописа или компјутерског документа који садржи писане

елементе без слика, као и писани запис који садржи речи неког говора, програма, предавања или позоришног комада.

Видовсон (Widdowson 2007: 4) под текстом подразумева конкретну језичку употребу различиту од реченице која представља апстрактну јединицу лингвистичке анализе, а коју ми препознајемо као језички узорак оног тренутка када схватимо да је употребљен у комуникативне сврхе. Неки текстови, према речима овог аутора, користе се за различите друштвене намене: они информишу, њима се изражавају ставови, обликују мишљења, итд. Да би се текст разграничио од дискурса, нуди се објашњење у смислу схватања текста као материјалног производа језичке активности, онога што видимо на папиру или чујемо ухом (Fairclough 1995a). Међутим, сами текстови не поседују значења, већ служе као спона између значења и дискурса (Widdowson 2007: 6). Аутори који тврде да између текста и дискурса треба правити разлику (на пример Lemke 1995, Jäger у Wodak *et al.* 2001), текст виде као форму која има свој почетак, средину и завршетак (значи, систем затвореног типа), док је дискурс нека врста хибридног система, отвореног типа.

Доводећи у везу дискурс и текст, Ферклаф наглашава да је уз овај термин неопходно поменути и појам жанра. Жанр је, по Ферклафу, конвенционална употреба језика, односно „друштвено” ратификовани начин употребе језика у вези са посебном врстом друштвене активности (Fairclough 1995a: 14), те означава различите употребе језика у односу на природу друштвене праксе⁴ (из тог разлога имамо различите жанрове интервјуа, упознавања, новинарског жанра, дипломатског жанра, коментара, итд.).

Свејлз дефинише жанр као класу комуникативних догађаја који имају исте комуникативне циљеве (Swales 1990: 58). Овај аутор тумачи жанр на основу „фамилијарних сличности” (eng. *family resemblances*) између текстова, али се оваквом тумачењу супротставља Фаулер (Fowler 1989: 215), сматрајући да појединачни текст ретко поседује све карактеристике одређеног жанра, а да се „фамилијарна сличност” може наћи само код неких текстова унутар једног жанра. Свејлз (Swales 1990: 50), такође, заговара још један начин дефинисања жанра, а то је на основу психолингвистичког принципа *прототипичности*. На основу овог принципа, неки текстови у односу на друге, сматрају се типичним представником једног жанра. Њихове особености их чине својеврсним, прототипским представницима одређеног жанра.

⁴ О друштвеној пракси биће више речи у наредној тачки.

Са друге стране, Роберт Хоџ и Гантер Крес (Hodge and Kress 1988: 7) сматрају да жанр постоји само уколико га друштвена група прогласи и наметне правила на основу којих ће се тај жанр распознавати.

Жанр се може дефинисати и на основу организационих карактеристика, будући да се сваки жанр посебно организује и структурира и тиме разликује од осталих жанрова (van Leeuwen 1993). Разлике између жанрова се огледају у њиховој просторно – метафоричкој дистинктивности која се остварује кроз различите врсте активности. Тако, нпр., политичке активности разликују функције законодавства, формирања јавног мњења, рекламирања, анимирања гласача, и сл., те се један глобални дискурс реализује различитим жанровима. Исто важи и за припаднике одређене професије, јер их карактерише посебан „језик” (дискурс) који је резервисан само за њих (Lakoff 1990, Tannen 1990).

Дистинкцију на релацији дискурс – текст – жанр потребно је направити, пре свега, на нивоу семиотике. Дискурс се посматра као сложени скуп симултаних и секвенцијално повезаних лингвистичких чинова који се испољавају унутар и кроз друштвене области као тематски повезани семиотички, усмени или писмени делови, а веома често као текстови који припадају посебном семиотичком типу – жанру (Lemke 1995). Ако синтетисемо Јегерову дефиницију дискурса према којој се дискурс остварује и кроз текст и кроз жанр, са Ферклафовом дефиницијом о жанру⁵, онда морамо закључити да дискурс може укључити сложене конфигурације неколико жанрова или дискурса, али се може темељити и на појединачном жанру или дискурсу.

Различити жанрови могу настати тако што један дискурс може започети као производ једног типа активности, а затим се наставити кроз различите гране и правце у другим типовима активности, производећи различите жанрове (Lakoff 1990). Један политички дискурс, на пример, може започети у облику саопштења за јавност на одређену тему, а затим се наставити у облику интервју или коментара, односно питања новинара и одговора испитаника на разнолике теме сродне основној теми које саопштење садржи. Такви дискурси се могу разликовати према својим генеричким карактеристикама. Сматра се, међутим, да су сви типови дискурса моделирани на основу једног основног жанра, иако су дискурси релативно независни од жанрова у смислу да се, на пример, једна врста дискурса може појавити у више жанрова (Fairclough 1995a). Тако, на пример, дискурс о

⁵ Дефиниција је наведена на претходној страни.

Европској унији може се јавити у различитим жанровима: дипломатском, новинарском, академском, итд. Из тог разлога битно је да се одреде области, теме и идеје (оно о чему се говори) да би се довело у праву везу оно што жанр са своје стране и дискурс са своје нуде као медијум комуникације. Тако, на пример, у разговору високих званичника држава, који носи карактеристике дипломатског жанра, а свеукупно припада политичком дискурсу, медијум комуникације могу представљати поменуте конвенционалне фразе (*европски пут, европска будућност, европска породица*, итд).

Ову тврдњу подржава и Јегер (Jäger у Wodak *et al.* 2001) који додаје да се унутар једног дискурса може развити већи број нових поддискурса који се преплићу и извиру један из другог. Дакле, дискурс има шире импликације и остварује се и кроз текст и кроз различите жанрове.

2.1.3. Врсте дискурса

Дискурси се могу класификовати у неколико врста на основу унутрашњих особености сваког од дискурса, примењујући следеће критеријуме: а) медијум у којем се дискурс реализује, б) начин на који је нешто речено и в) садржај онога што је речено (Schiffirin *et al.* 2003, van Dijk 2008).

На основу првог критеријума, дискурс се може поделити на говорни (вербални) и писани. У новије време, у ову врсту дискурса се убраја и визуелни дискурс који се односи на употребу слика, знакова, симбола, па чак и музике (Kress 2010). На основу другог критеријума – начина на који је нешто речено, дискурси се могу разврстати у четири основна типа: а) дескриптивни, б) аргументативни, в) наративни и г) експозитивни. **Дескриптивни дискурс**, као што и сам назив сугерише, даје опис објеката на основу наших чулних сензација и то како објекти изгледају, како звуче, какав је њихов мирис, како их осећамо. Овакав тип дискурса обилује метафорама и другим стилским средствима која служе да допринесу што детаљнијем опису. **Аргументативни дискурс** има за циљ да „придобие” слушаоца или читаоца за идеју која је изнета, а која се назива *теза*, односно да убеди читаоца или слушаоца да се сложи са оним што је речено, на основу изнетог доказа или здраворазумског расуђивања. Логика је битан фактор који фигурира у аргументативном дискурсу и она подразумева употребу бројки, навођење чињеница,

илустративних примера, потврде експерата, итд. Аргументативни дискурс је дискурс персуазивног карактера, али персуазивни, односно перлокуциони ефекат⁶ постиже само уколико има за циљ да читаоца или слушаоца подстакне на акцију на основу убеђења које је резултат оваквог дискурса. **Наративни дискурс** подразумева презентовање серије догађаја, обично у хронолошком реду. Овакав тип дискурса се често популарно назива „причање приче”, а догађаји о којима се говори могу бити стварни или измишљени. Термин „прича” се најчешће користи када се говори о измишљеним ликовима и догађајима, док се за стварне личности и догађаје користе изрази као што су биографија, аутобиографија, новински извештај, историјски преглед или запис, итд. **Експозитивни дискурс** се користи да информише читаоца или слушаоца. Овакав дискурс служи за упоређивање, контрастирање, дефинисање, анализирање, класификовање појмова, итд. у циљу проналажења решења проблема.

Према садржају оног што је речено/написано, а представља трећи критеријум класификације дискурса, разликујемо следеће врсте дискурса: књижевни, пословни и медијски дискурс. **Књижевни дискурс** се обично сусреће у књижевности (прози и поезији), креативном писању, различитим књижевним курсевима, итд. Подврсте књижевног дискурса су експресивни, поетски и трансакционални тип дискурса. Примери експресивних књижевних дискурса налазе се у креативној прози и то посебно у облику писама, дневника, романима тока свести. Поетски књижевни дискурси могу се наћи у поезији, приповеткама у којима је све засновано на фикцији, романима са нестварним догађајима и ликовима и сценаријима. Последња подврста књижевног дискурса јесте трансакционална и она се може наћи у пословном дописивању, приручницима, оглашавањима, итд. Посебна подврста овог типа дискурса је академски дискурс⁷ који се може реализовати различитим врстама жанрова, почевши од студентских есеја, научноистраживачких радова, мастер радова, докторских дисертација, итд.

Пословни дискурс осликава начин на који компаније обављају своје послове путем говора или у форми писаног текста. Састанци, дебате, колегијуми, писана кореспонденција, представљају примере пословног дискурса. Сви појединци једне

⁶ О перлокуционом ефекту како циљу илокуционог чина, више у делу о говорним чиновима Џ. Серла (1992).

⁷ О дефиницији и подели академског дискурса више у Благојевић (2008).

компаније су актери оваквог дискурса, али је он посебно карактеристичан за водеће људе у компанији.

Медијски дискурс,⁸ као најзначајнија врста дискурса, сусреће се на сваком кораку у свакодневном животу: у штампи, телевизији, радију и на интернету. Уколико се медијски дискурс разматра у ширем друштвеном контексту, онда он добија читав низ карактеристика од којих су најчешће: идеолошка обојеност, друштвена условљеност, (не)објективност, итд. Карактеристика овог дискурса је да се његове врсте, подврсте и типови могу преплитати и комбиновати у различитим ситуацијама, те уколико узмемо за пример дискурс који се односи на приказ Европске уније у страним и српским медијима, можемо закључити да је он дискурс припада медијској врсти писаног/говорног/визуелног, аргументативног дискурса.

Поред наведених врста дискурса, све животне и професионалне ситуације у којима се размењују информације путем вербалног, писаног или знаковног (визуелног) модуса формирају нове типове и врсте дискурса, тако да се могу наћи, на пример: политички, економски, сексистички, расистички и многи други дискурси.

2.1.4. Медијски дискурс – основне карактеристике

Медијски дискурс се може дефинисати као дискурс који се бави разменом информација које су од ширег друштвеног значаја (Bronwen and Ringham 2000). Будући да се медијски дискурс сматра средством људске комуникације, потребно је разликовати два примарна типа: тип писане комуникације и тип говорне комуникације. Први тип се реализује у новинама и часописима, други тип комуникације проналази свој медијум на радију и телевизији, док садржаји са интернета комбинују оба типа комуникације.

Како медијски дискурс подразумева комуникацију, сасвим је природно да укључује учеснике и поруке у оба смера. Тако нпр., комуникација дискурских порука на тему Европске уније, које су предмет овог рада, углавном се реализује кроз саопштења за

⁸ Будући да ће се у овом раду, кроз анализу медијског дискурса о Европској унији, приказати нови приступ критичке анализе дискурса, овом дискурсу ће бити посвећена посебна глава, а у следећој тачки биће најављене само битне карактеристике.

јавност, телевизијске снимке, конференције за штампу, итд. У медијима се свакодневно могу чути нове информације у вези са датумом почетка преговора о чланству Србије у Европску унију, као и новим условима које Србија мора да испуни да би преговори уопште започели. Примаоци тих порука су грађани Србије, као и оних земаља чији су се медији бавили питањем интеграције Србије у Европску унију. Сталне, а врло често и изненадне друштвене промене у Србији биле су медијски пропраћене и утицале на промене у самом дискурсу. У овом случају можемо се позвати на Ферклафово становиште према коме су медијски текстови осетљиви барометри друштвених и културних промена, што доводи до текстуалне хетерогености у медијском дискурсу. Поменута хетерогеност се може посматрати као материјализација друштвених и културних контрадикторности и указује на потребу њиховог истраживања (Fairclough 1995b: 60). Као пример, можемо навести контрадикторности у медијском дискурсу које се конкретно тичу савремених дешавања на Балкану, а које Тодорова сагледава на следећи начин:

„Сада и новинари постају пажљивији када артикулишу мишљења о Балкану. Ми сада имамо чак потпуно нову политички коректну одредницу: Западни Балкан. Док је током Хладног рата Србија била уредно ослобођена било какве везе са Балканом, њен грађански рат деведесетих година прошлог века био је генерализован као балкански рат, иако ниједна друга балканска земља – Грчка, Бугарска, Румунија, Турска, чак и Албанија - нису биле у опасности да ступе у рат. Сада, са променом политичких односа, говори се само о Западном Балкану као проблематичној зони, а остатак Балкана је ослобођен ове одреднице. Стога, иако је балканска реторика још увек са нама, прикладно уклоњена, али и даље при руци, она више не служи моћној политици. Балканизам није нестало, већ је, на неко време, померен са централне политичке позорнице”⁹ (Todorova 2009: 192).

Све ово указује на чињеницу да од медијског приказа и тумачења одређеног догађаја зависи и значај који ће тај догађај имати у јавности, односно, која врста тумачења се жели наметнути читалачкој публици.

⁹ „Now journalists too are becoming more careful of how they articulate opinions about the Balkans. We even have a new politically correct designation: the Western Balkans. While during the Cold War Yugoslavia was neatly exempt from any connection to the Balkans, its civil war in the 1990s was generalized as a Balkan war, although none of the other Balkan countries—Greece, Bulgaria, Romania, Turkey, even Albania—were in danger of entering it. Now, with the changed political conjuncture, one speaks only about the Western Balkans as a problematic zone, and the rest of the Balkans are exempt from the designation. Thus, while the balkanist rhetoric is still with us, conveniently submerged but readily at hand, it no longer serves power politics. Balkanism has not disappeared, but has shifted, for the time being, from the center stage of politics.“ (сви преводи у раду С. Стефановић)

Медијски дискурс је језички уређени дискурс и предмет је строге селекције граматике, лексике и семантике. Зато је врло често у фокусу друштвене борбе и конфликта између оних који желе да га креирају, односно контролишу, и оних других којима се преноси. При креирању медијског дискурса, најпре треба водити рачуна о начину саопштавања информације: информација мора бити комуникативна, тј. мора да оствари комуникацију са широком јавношћу. Основно становиште у креирању дискурса у медијима јесте да он мора бити у складу са актуелном дискурсном праксом и условима у којима настаје, а ти услови се обично односе на друштвене промене и нестабилност. Из тог разлога, у делу рада који следи најпре ћемо дефинисати појам дискурсне и друштвене праксе и објаснити њихов однос.

2.2. ОДНОС ДИСКУРСА И ДРУШТВЕНЕ ПРАКСЕ

Дискурс и друштвене промене налазе се у узајамном односу, што би значило да утичу и обликују једно друго, односно, да су у сталном процесу међусобног мењања. Њих Ферклаф појединачно дефинише као дискурсну праксу и друштвену праксу (Fairclough 1995a), да би подвлачењем такве дистинкције омогућио њихово лакше разумевање. На њихов развој и промене значајан утицај имају захтеви дискурса о којима ће бити речи у овој тачки.

2.2.1. Појам дискурсне праксе

Дискурсна пракса се дефинише као процес продукције текста и интерпретације текста. Она стоји као медијатор између текста и друштвено-културне праксе тако што спаја друштво и културу са једне стране и дискурс текста са друге (Fairclough 1995a: 59). Одроз је друштвених дешавања на текст, а какав ће тај одроз бити, зависи од карактеристика актуелних догађаја. Тако, нпр. друштвена дешавања у Србији, по питању њеног приступа Европској унији, изазвала су различите реакције код немачких званичника на челу са Ангелом Меркел и код шпанских званичника чији говорник је био Хавијар Солана. Њихови дискурси су апсолутно одговарали ставовима њихових држава, тако да се

од Меркелове могло чути да Европска унија није тренутно заинтересована за пријем нових чланова, али да ће, уколико Србија испуни услове које јој намеће Хашки суд, поздравити улазак Србије у Европску унију. У потпуно различитом тону, Хавијар Солана је у својим коментарима стално наглашавао да је Србији место у „европској породици”, да су Србији „врата широм отворена” и да је Србија добродошла. Овакви различити ставови су се формирали и различите дискурсе и различито се одразили на читалачку публику.

Дискурсна пракса се може посматрати кроз два типа праксе: а) конвенционалну дискурсну праксу и б) креативну дискурсну праксу (Fairclough 1995b). Први тип се реализује у дискурсима који су хомогени у смислу форме и значења, док се други тип налази код дискурса који су хетерогени у погледу своје форме и значења¹⁰. Оно што ће дискурну праксу учинити или конвенционалном или креативном, јесте сама врста друштвене праксе. Тако, конвенционални тип дискурса се очекује у друштвима која су стабилна, без драстичних промена, док ће креативни тип дискурса бити карактеристичан за друштва која су нестабилна и склона великим променама. Кад би овакав тип анализе применили на корпус овог рада, могло би се закључити да пред собом имамо креативни тип дискурсне праксе. Између осталог, у дискурсу српских медија могу се уочити најразноврснији слогани, што је у сагласности са честим и значајним друштвеним променама (победа Тадића на изборима, испуњавање услова Хашког суда и слично).

2.2.2. Појам друштвене праксе

Друштвена пракса се односи на друштвена дешавања на које језик, схваћен као друштвено-историјски вид активности, реагује и представља је јавности¹¹. Ова особеност језика захтева и посебне приступе анализи друштвене праксе. Тако је критичка анализа дискурса¹² један од избора анализе који нуди начине како да се спознају и премосте односи

¹⁰ Као пример хомогеног дискурса може се навести дискурс о Европској унији и Србији у страним медијима, који се развија по устаљеном обрасцу који би изгледао на следећи начин: најпре се наводе настојања српских власти да преговори отпочну, преговори са ЕУ званичницима, потом се даје краћи историјски приказ друштвених дешавања у Србији протеклих година и деценија (незаобилазно се помиње Милошевићева власт и њене последице) и завршава се навођењем услова које Србија још увек није испунила да би преговори о чланству уопште започели.

¹¹ Ферклаф указује на дијалектичку природу језика под којом он подразумева да је језик друштвено обликован, али да он исто тако друштвено обликује све остале аспекте живота у којима налази своју реализацију.

¹² Критичка анализа дискурса биће детаљно објашњена у наредној тачки.

тензије између друштвено обликоване и друштвено конститутивне језичке употребе¹³, не фаворизујући ниједну појединачно. Критичком анализом друштвене праксе се откривају дискурсне димензије основних друштвених тенденција, чиме се детерминише улога коју дискурс има у стварању, развоју и консолидацији друштвене промене (Fairclough 1989: 197).

Најчешћи аспекти друштвене праксе су следећи: а) економски, б) политички, који се тиче питања моћи и идеологије) и в) културни, који се тиче вредности и идентитета (Fairclough 2006). Они сви заједно, али и појединачно могу утицати на дискурс. Како сва три аспекта друштвене праксе могу утицати на дискурс, илустроваћемо на примеру који се односи на представљање Европске уније у српским медијима. Наиме, економски чиниоци су довели до крупних политичких промена у земљи (смена власти и преусмеравања комплетне политике прозападно) што је условило промене у схватању вредности и културно – историјско - националног идентитета земље. Иако су се главни политички токови у Србију у последњих десетак година мењали и варирали од оних са ултра-прозападним ка оним са ултра-националним тенденцијама, анализа друштвене праксе показује да је све време преовладавао прозападни дискурс.

Сва три аспекта су у нераздвојиво узрочно-последичној вези. При примени критичке анализе дискурса сва три треба узети у обзир, јер је коначни производ њихове интеракције дискурс који је моделиран и обојен наведеним аспектима друштвено - културолошке праксе.

2.2.3. Дискурсна и друштвена пракса

Анализом једног језичког узорка могу се уочити следећи конституенти: а) друштвени идентитети, б) друштвени односи и в) систем знања и уверења који одговарају посебно сваком идентитету и односу. То значи да сваки дискурс даје свој допринос обликовању посебних аспеката друштва и културе, тј. сваки дискурс обликује друштвену праксу, јер је динамички по својој природи и у себи носи трагове историје (Derrida 1976). Ако анализирамо политичка дешавања у Србији последњих година, можемо закључити да

¹³ То значи да је овако обликован језик истовремено и конститутиван, прожимајући, јер конституише различите друштвене односе и облике (Fairclough 1995: 55).

све политичке партије користе својеврсне и препознатљиве дискурсе које припадници политичких странака користе у јавним обраћањима и у медијима, у циљу придобијања пажње јавности. Њихове дискурсе карактерише одабрана лексика која носи одређене ставове и уверења, формира одређене идентитете, а тиме намеће и одређене друштвене односе. На истом примеру можемо уочити и карактеристику дискурсне конститутивности, јер ће у појединим случајевима јавна обраћања политичких странака која носе одређене системе вредности, утицати, односно, конституисати животе појединаца. У посебним случајевима, у зависности који аспект друштва жели да се нагласи, неки од ова три конституента (друштвени идентитети, друштвени односи и систем знања и уверења) могу бити значајнији од осталих. Увек треба поћи од претпоставке да су сва три конституента на истом нивоу и од истог значаја и да се језиком остварује репродукција и одржавање постојећих друштвених идентитета, односа и система знања и уверења. Међутим, не сме се занемарити чињеница да су сва три поменута конституента обликована на основу прерасподеле и релација моћи унутар друштва, која се не може одмах уочити, јер је нису свесни актери који су унутар такве друштвене праксе.

Друштвена пракса је уједно и друштвени процес, јер сваки процес има за последицу коначни производ, а то је у овом случају текст (дискурс). Стога Ферклаф (Fairclough 2001) сматра да друштвена пракса, као процес, укључује и *процес продукције*, где је текст производ, и *процес интерпретације*, где текст представља извор. Из овога следи да при анализи текста морамо укључити и анализу процеса продукције, као и анализу процеса интерпретације. Ови процеси су организовани на три нивоа, а то су:

- ниво друштвене ситуације (друштвено окружење у коме се дискурс јавља),
- ниво друштвене институције која конституише ширу матрицу дискурса и
- ниво друштва као целине.

Да би се ови процеси боље разумели, Ферклаф се позива на такозване *ресурсе чланова (members' resources)*¹⁴, који се могу схватити као представе које људи имају у својим менталним мапама и које активирају када производе и интерпретирају текстове. Ресурси чланова укључују сва знања појединца о језику, друштву, уверења, итд. Они су производ најпре друштвене ситуације настале као последица шире матрице дискурса и

¹⁴ Ферклаф алтернативно користи називе *основно знање (background knowledge)* и *интерпретативне процедуре (interpretative procedures)* (Fairclough 2001: 118).

друштва као целине (Fairclough 2001: 9). Ресурси чланова су по својој природи когнитивни процеси, али су најпре друштвени у смислу да су друштвено обликовани и њихова природа зависи од друштвених односа који уређују како ће они бити друштвено пренети и интерпретирани.

Може се закључити да анализа дискурса подразумева обједињавање анализе текста (његова продукција и интерпретација) и анализе односа између текстова, процеса и њихових друштвених услова, како тренутних, које налаже ситуациони контекст, тако и ширих институционалних друштвених структура.

2.2.4. Захтеви дискурса и друштвена пракса

У претходним тачкама говорило се о томе колико је дискурс условљен друштвеним дешавањима. Нагласили смо колико од друштвених дешавања и промена зависи какав ће дискурс бити, у ком правцу ће се развијати и који су крајњи циљеви његовог кретања. Оно што одређује сваки дискурс, а представља сублимацију друштвених, историјских и културолошких дешавања јесу *захтеви дискурса* (Foucault 1970), о којима ће бити речи у делу рада који следи, где ће се објаснити овај појам и истаћи његове особености, као и његов однос са друштвеном праксом, коју смо објаснили у претходном одељку.

2.2.4.1. Захтеви дискурса

Појам *захтеви дискурса* увео је Фуко (Foucault 1970) као улогу дискурса да контролише снагу и опасности које дати дискурс носи у себи. Наиме, наводећи да је у сваком друштву стварање дискурса контролисано, селективно, организовано, дистрибуирано и редистрибуирано и под утицајем одређених процедура, Фуко сматра да захтеви дискурса траже да се то стварање држи под контролом, која се, по њему, може вршити екстерно и интерно. У екстерној контроли, захтеви дискурса се реализују кроз различите забране дискурса, одбацивања дискурса и проглашавања одређеног дискурса истинитим или лажним. Интерна контрола дискурса подразумева коментарисање одређеног дискурса, ауторово гледиште и „дисциплинованост” дискурса у смислу његове подобности¹⁵.

¹⁵ У Србији је, у протеклих двадесетак година, било доста случајева екстерне контроле. Доста дневних

С друге стране, Ферклаф (Fairclough 2001) под захтевима дискурса подразумева основне елементе који прожимају сваку идеологију. За њега су захтеви дискурса домен потенцијалне културне хегемоније, у којој доминантне групе теже да потврде и одрже одређене односе између осталих група. У особености захтева дискурса он убраја њихову вишезначност, јер се ти захтеви могу односити на разнолике ситуације у којима људи ступају у интеракције једни са другима у одређеним приликама. Вишезначност је особеност захтева дискурса која се односи на разноликост дискурса условљену различитим друштвеним контекстима којима појединац треба да се прилагоди. Тако се од појединца очекује одређени облик понашања, као и очекивани дискурси. Другим речима, од појединца се очекује да делује у оквиру друштвених конвенција. То не значи да појединац није слободан, или нема слободу да чини оно што је у његовој моћи, већ је ограничен у том погледу. О друштвеној условљености понашања Ферклаф каже следеће:

„Раније сам навео, да чак и интимне и личне интеракције унутар сваке породице су друштвено детерминисане. Сетите се само најинтимнијих и индивидуалних дискурса које размењујете са људима који су Вам блиски. Да ли се слажете да чак и у таквим случајевима дискурс увек укључује и дискурсне конвенције” (Fairclough 2001: 24).

Из свега наведеног може се закључити да су захтеви дискурса свепрожимајући, као и да дискурсна и друштвена пракса и њихови различити типови морају бити међусобно усклађени.

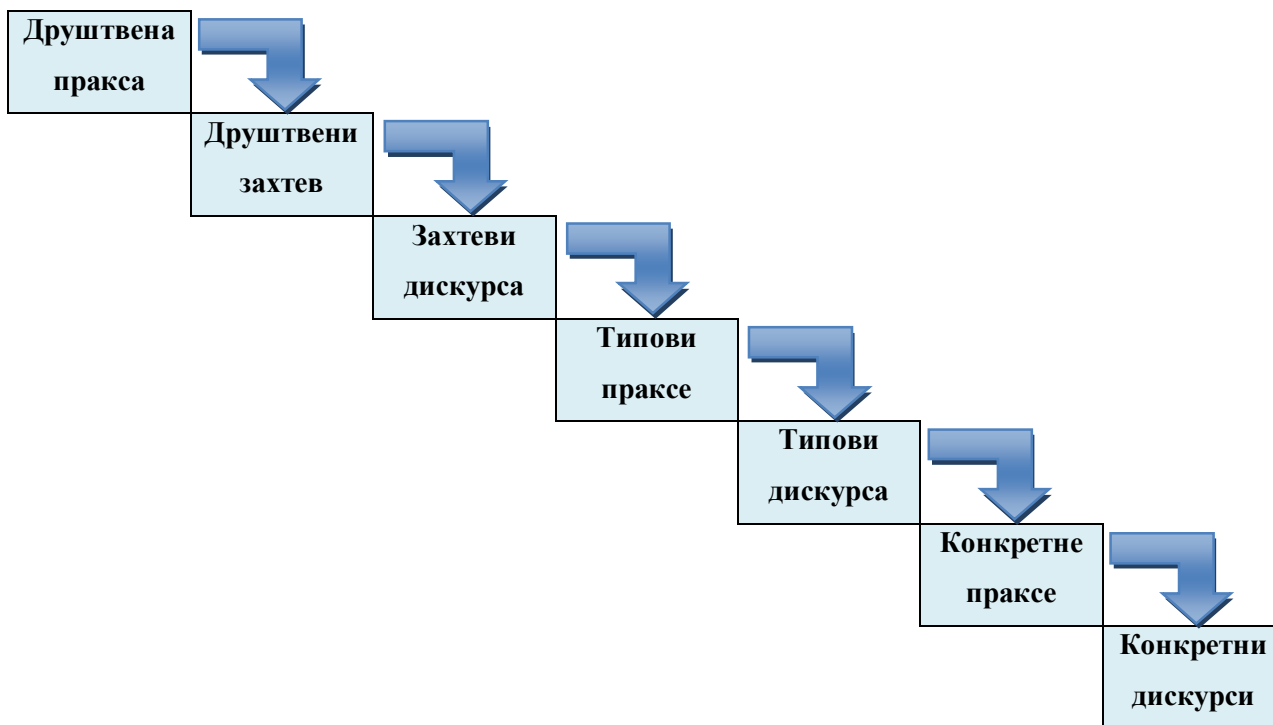
2.2.4.2. Условљеност захтева дискурса

Како су дискурсни захтеви условљени друштвеном праксом, то друштвени захтеви који се јављају у њеном оквиру, условљавају захтеве дискурса. На дискурс и дискурсну праксу утичу читаве мреже конвенција, које представљају групе захтева дискурса и друштвених захтева. У овој дефиницији Ферклаф истиче друштвене захтеве као опште због тога што се друштво и различите друштвене институције схватају као демаркиране. Друштвени захтев се односи на структуриран друштвени „простор” који је подељен на различите домене удружене са различитим врстама праксе. Они се не разликују само по врстама, већ и по начину организације или структуре коју формирају. Тако, на пример, друштвени захтев који се односи на образовање, подељен је на различите домене као што

листова било је забрањено и њихов рад је прекинут (на пример, подгорички „Дан“ за време „Сабље“ иако је у Србији продавано само четири стотине примерака, а сви остали листови су, такође били под константним надзором).

су: академски, образовни, педагошко-васпитни, док у основном и средњошколском образовању он укључује и домен односа према родитељима/старатељима, итд. Сви ови домени удружени су са одговарајућим праксама, тј. деловањима и активностима, а све наведено мора бити у складу са основном полазном друштвеном праксом и друштвеним захтевом. Ферклаф предлаже следећу везу (Табела 1) између друштвене праксе, друштвеног захтева, захтева дискурса, типова праксе, типова дискурса, конкретне праксе и конкретних дискурса:

Табела 1. Друштвени захтеви и захтеви дискурса

Из Табеле 1 може се закључити да друштвена пракса на општем нивоу диктира одређени друштвени захтев, који, са своје стране, утиче на формирање одређеног захтева дискурса. Тај први ниво, даље, одређује тип праксе као облик реакције, а овај, са своје стране, утиче на одређени тип дискурса. На последњем нивоу, налазе се конкретне праксе проистекле из свих претходних захтева, које формирају конкретне дискурсе. Тако, на пример, смена власти у Србији, као одређена друштвена пракса, формирала је одређени друштвени захтев у виду отвореније политике према Западу и потребе да Србија постане део Европске уније. Оваква политика је креирала један нови захтев у дискурсу, у виду афирмишуће прозападне реторике у свим медијима. Као резултат овог захтева дискурса,

јавили су се разнолики типови праксе као реакција на свеприсутни, бомбардујући дискурс *европске куће* и *европске породице*. Политичке странке су се спајале и раздвајале, односно формирале и на основу критеријума за *Европску унију или против ње*. Овакве праксе су донеле нове типове дискурса, оне за и оне против Европске заједнице. На последњем нивоу, конкретне праксе су на изборима маја 2012. године „изнедриле” и конкретне дискурсе, најчешће кроз слогане који су закупили јавност путем медија.

Наравно да је логично питати се ко поставља и одређује све ове захтеве. Одговор се, поново, може тражити у анализи друштвено-политичког уређења које утиче на свеукупно понашање појединца.

2.2.4.3. Начини структурирања захтева дискурса

На структурирање захтева дискурса, као и на то како ће се њихове структуре мењати током времена, утичу односи моћи на нивоу друштвених институција или у самом друштву. Начин на који су захтеви дискурса структурирани, као и идеологије којима су они прожети одређује моћ коју одређена друштвена институција поседује, као и друштво у целини. Тако, на пример, у зависности од тога која је политичка струја на власти, ми имамо, што је за овај рад значајно, различите идеологије и опредељења према питању интеграције Србије у Европску унију. Идеолошка моћ, односно, моћ пројекције нечије праксе као универзалне и најлогичније јесте значајан елемент економске и политичке моћи која се јасно читава у дискурсу. Како се моћ и доминација у сваком друштву могу спровести на два начина (Fairclough 2001): а) путем присиле и б) путем пристанка појединаца или читавих група, односно прихватања наметнутих образаца понашања, то они постају начини помоћу којих се структурирају захтеви дискурса. Тако, нпр. у Србији су се, протеклих година, искристалисале поделе медија (штампе, радија и телевизије) на основу захтева дискурса, на оне који заступају владајућу политику и оне који је критикују. У појединим тренуцима, од којих је један уследио након убиства Зорана Ђинђића (период за медије познат као „Сабља”) завладала је потпуна медијска тишина, јер су неистомишљеници који би покушали да коментаришу активности владајућих инстанци, били прогоњени или чак затварани. Држава или владајуће инстанце могу применити репресивне мере које представљају присилу. Међутим, свака владајућа класа увиђа да је мање ризично владати уз пристанак, а то се постиже помоћу идеологија које су средство

владавине путем пристанка и које свој израз налазе у дискурсу. Веома је битно да захтеви дискурса и дискурс као њихов коначни производ буду конструисани и обликовани тако да идеологију која их прожима носе на начин који је пријемчив јавности. Другим речима, захтеви дискурса морају да буду у сагласности са владајућом идеологијом да би и дискурс, као коначни производ владајуће идеологије, био подобан.

Будући да су односи моћи увек односи борбе, јасно је да су потребне две стране да би се моћ спроводила: а) једна, која је има и спроводи и б) друга, која је нема и над којом се моћ спроводи. Страна која поседује моћ утицаће на структурирање захтева дискурса, док ће их друга страна или прихватити или устати против њих. Уколико се догоди да се друга страна успротиви, она ће покушати да наметне свој начин структурирања захтева дискурса. Тако посматрано, језик, односно, дискурс, може се схватити и као један вид борбе. Они који спроводе моћ путем језика морају бити у непрекидној борби са другима који мисле различито. Као пример конфронтације различито структурираних захтева дискурса јесу многобројне телевизијске, радијске, као и дебате у штампи, које представљају праве језичке окршаје, где је једино оружје реч. Пример такве борбе јесу и слогани политичких странака у вези са придруживањем Србије Европској унији. Најчешћи и најзвучнији пример *Европа нема алтернативу* насупротив *Србија (Косово) нема алтернативу* прави је пример језичког рата, односно главне конфронтације политичких странака.

Од захтева дискурса зависи садржај, квалитет и структура дискурса. Структура дискурса мора садржати све компоненте друштвене и дискурсне праксе. Она мора бити у складу са захтевима дискурса, мора да подржава (или негира) владајућу идеологију и тек тада ће бити комплетна и целовита.

2.3. СТРУКТУРА ДИСКУРСА

За потпуно разумевање и детаљну анализу дискурса дискурса, потребно је расветлити његову структуру са више аспеката. Структура дискурса подразумева све конституенте који један дискурс чине таквим какав јесте, почевши од критеријума којима

се руководимо приликом избора дискурса, затим основних елемената структуре дискурса, нивоа анализе дискурса, итд.

2.3.1. Избор дискурса

Под избором дискурса подразумевамо селекцију и одабир текстова који ће бити предмет истраживања анализе дискурса. На основу примарних карактеристика дискурса, можемо утврдити критеријуме за избор дискурса, а то су: актуелност, друштвено – историјска и политичка условљеност, идеолошка обојеност и контекстна ширина. Ово је први ниво при избору дискурса и односи се на друштвени контекст дискурса. То значи да је, најпре, потребно прибавити информације о тексту у контексту, које упућују на друштвене структуре. То је посебно важно уколико аналитичар жели да при критичкој анализи изабраног дискурса открије начине на који говорници, односно, писци спроводе моћ у свом дискурсу, тј., користе средства којима се друштвена моћ реализују у дискурсу.

Приликом одабира дискурса, лингвистички контекст дискурса треба да укључи следеће елементе: а) вербалне, б) паравербалне, в) визуелне, г) фонолошке, д) синтаксичке, њ) семантичке, е) стилистичке, ж) реторичке и з) прагматичке елементе и структуре. Оваквим избором, аналитичар може утврдити којим средствима је говорник или писац покушао да спроведе одређену, жељену идеологију. Тако, на пример, интонација и наглашавање, ред речи, кохеренција, напомене, избор теме, говорни чинови, шематска организација и реторичке фигуре су основна средства спровођења контроле и моћи у датом дискурсу. Свему овоме треба додати и облике речи и граматичке изборе. Овако посматрано, може се закључити да избор дискурса није ни мало једноставан процес, као и да анализа изабраног дискурса, макар се он састојао и од кратког пасуса, подразумева стотине страница и месеце рада и истраживања (van Dijk 1980).

При избору дискурса, такође, треба имати у виду да ли ће се истраживати *појединачни, посебни дискурси* који се не доводе у било какву везу са осталим дискурсима или *интердискурси* који су у имплицитним или експлицитним односима са другим дискурсима и могу упућивати на њих (Bahktin 1986, Jäger у Wodak *et al.* 2001, Fairclough 2003). Посебни дискурси се разликују од интердискурса по томе што се они посебно односе на научне текстове, док се ненаучни дискурси посматрају као компоненте

интердискурса. У исто време, елементи научних дискурса (посебних дискурса) често се мешају са интердискурсима, те се и у оваквим случајевима треба обратити посебна пажња.

Након избора одређеног дискурса, аналитичар треба најпре да уочи и јасно дефинише све саставне елементе и нивое структуре дискурса, као и своје анализе како би добио јасне интерпретативне одговоре.

2.3.2. Елементи структуре дискурса

При анализи структуре дискурса неопходно је дефинисати следеће елементе: 1) семантичку природу датог дискурса, 2) његова споредна значења, 3) формалну структуру дискурса, као и 4) моделе контекста и моделе догађаја датог дискурса (van Dijk 1980)

1) Семантичка природа дискурса се односи на избор теме и има значајну улогу у комуникацији и интеракцији. Ван Дејк дефинише теме и истовремено прави разлику између семантичке макро и микро структуре: „Теме су семантичке макро структуре изведене из споредних (микро) структура, значења. Теме представљају оно о чему дискурс глобално говори, обједињују најважније информације о дискурсу и објашњавају све укупну кохерентност текста и говора” (van Dijk 1980: 26).¹⁶ Оне су глобална значења које језик конституише производећи дискурс и његову интерпретацију и наговештај су онога о чему ће се говорити. Како корисници језика нису увек у могућности да меморишу све детаље дискурса у вези са значењем, они ментално организују ова значења према глобалним темама датог дискурса, што значи да их групишу према елементима који их повезују. Теме дефинишу ка чему ће говорници, групе, односно учесници оријентисати свој текст и на основу тога даље утицати на развој дискурса и активности.

Теме дефинисане као глобална значења врло често се изражавају у дискурсу и то у: насловима, поднасловима, резимеима, апстрактима или закључцима. Оне, такође, омогућавају утицај и манипулацију тако што наглашавају значење, контролишу њихово разумевање и утичу на формирање такозваних менталних модела догађаја о коме одређени дискурс говори. Ван Дејк препоручује да свака анализа структуре дискурса треба да

¹⁶ “Topics are semantic macro structures derived from the local (micro) structures of meaning, topics represent what the discourse is about globally speaking, embody the most important information of a discourse and explain overall coherence of text and talk”

започне управо анализама тема, јер таква анализа контролише и све остале аспекте дискурса.

2) Споредна значења, као следећа у анализи структуре дискурса, подразумевају значења речи, структуре пропозиција, кохерентност и остале односе између пропозиција. Споредна значења су резултат говорниковог или пищевог избора, менталних модела догађаја или њихових друштвених уверења. Она представљају информације које утичу на менталне моделе као и на мишљења и ставове примаоца. Заједно са темама, ова значења су најпријемчивија и имају из тог разлога најочигледније друштвене последице. Када се говори о споредним значењима, не могу се заобићи идеолошки пристрасни дискурси, а посебно поларизација у смислу презентација *нас* и *њих*. Тако на нивоу глобалног и споредног значења добијамо свеобухватну слику позитивне самопрезентације и негативне презентације других (*positive self-presentation and negative other-presentation*), при којој су наше позитивне карактеристике, а њихове негативне, наглашене. Када се говори о споредним значењима, посебну пажњу заслужују, њихови различити облици као што су: импликације, пресупозиције, алузије и недоречености. Ове информације су имплицитне због тога што њихово пуно значење добијамо из текста, јер оно није експлицитно дато у тексту. Ово нас поново води на ментални модел текста, заправо моделе који корисници имају о тексту. Имплицитна значења обухватају и уверења, али не отворена, директна, већ она која произилазе из контекста.

3) Формалне структуре су, поред семантике дискурса, широка област интересовања анализе дискурса из тог разлога што се оне мање контролишу, или бар несвесно, већ су ствар спонтаног изражавања говорника или писца. Овде подразумевамо интонацију, синтаксичке структуре, структуре пропозиције, реторичке фигуре, као и остале особености спонтаног говора као што су: чији је ред да говори, паузе, оклевање и тако даље. Овакве форме не изражавају директно значење и становиште говорника, већ пре служе као сигнали прагматичких особености комуникативног догађаја¹⁷ као што су: намере, тренутна расположења и емоције, мишљење о саговорнику, потреба да се истакне самопрезентовање и остави утисак. Врло често не морамо своје мишљење изразити експлицитно речима или текстом, већ се то може урадити и изразима лица, покретима руку, итд. И у овом случају Ван Дејк (van Dijk 1980) прави разлику између глобалних и

¹⁷ О комуникативном догађају видети тачку 3.5.2.

споредних формалних структура. У глобалне он убраја свеобухватне конвенционалне, канонске шеме које се састоје од жанровских категорија, а најбољи пример за то су новински чланци, аргументације, итд. Споредне структуре (под којим он мисли на синтаксу) представљају реченице и формални односи између клауза или реченица у једном сегменту: редослед, прономинални односи, употреба активног, односно пасивног стања, номинализација, итд.

Као и код анализе споредних значења дискурса, и при анализи формалних структура поново наилазимо на подтему идеолошког представљања „нас” насупрот „њих”. Анализом формалних структура може се утврдити да ли су истакнуте добре стане „нас” или „њих”, у смислу употребе позитивних лексичких јединица у самоопису, хиперболи, позитивној метафори или избегавању наглашавања вршиоца радње употребом пасивних реченица или номинализације.

4) Моделима контекста датог дискурса, у литератури, нажалост, није посвећено довољно пажње иако је сам предмет контекста изузетно битан при свакој интерпретацији значења текста (Wodak *et al.* 2000), поготову када је потребно одредити и разликовати релевантно од ирелевантног у току размене дискурса. Они се, такође, могу схватити као посебни случајеви личних, субјективних, менталних модела које људи формирају о својим дневним рутинама и свему ономе што им се током дана догађа.

Моделу контекста су важни за тумачење дискурса због тога што они представљају интерфејс између менталне информације, односно знања о догађају и конкретног значења које је формирано у дискурсу. Оно што знамо или верујемо о неком догађају или особи може бити, а и не мора, изражено у дискурсу зато што је или небитно или сувишно. Управо из тог разлога модели контекста представљају начин селекције које ће језичке елементе говорник или писац употребити, а које не. На пример, статусне, професионалне разлике, разлике у годишту могу диктирати избор личне заменице и многа друга стилска средства, а модели контекста служе да у таквим тренуцима усмере избор да би се комуникативни догађај адекватно развио. Не треба заборавити чињеницу да је управо говорник или писац тај који одређује да ли ће одређени дискурс бити обојен на један или други начин у складу са друштвеним или политичким ситуацијама. Начин на који ће он то урадити јесте игнорисањем ирелевантних и истицањем релевантних информација, а самим тим, формирањем одређеног модела контекста.

Модели контекста могу бити глобални и локални. Глобалне контексте дефинише друштвено-политичко, културно и историјско одређење у којем се комуникативни догађај одвија. Глобални контексти су, често, коначна критичка објашњења дискурса и његове анализе, јер обједињују један шири друштвено-историјски приказ времена у ком је дискурс настао и тиме нуде одговоре на питање зашто је дати дискурс управо такав. Локални контексти се одређују на основу особености као што су временска и локацијска одредница, затим актери који учествују у локалном контексту, итд. Њих локални контексти показују на релацији интеракционе ситуације и комуникативности догађаја, што ће рећи у конкретној ситуацији. Ове особености се испољавају кроз конкретне комуникативне догађаје који припадају политици, бизнису, законодавству, пропаганди, учесницима у различитим комуникативним и друштвеним улогама као и намерама, знању, циљевима, нормама. За локалне контексте се често каже да ограничавају, односно врше селекцију при конструисању говора или текста. То би значило да оно што се изговори и начин на који се изговори, најпре зависи од тога ко коме говори, када говори, где и са којим циљем говори. Локални контексти, у когнитивном смислу, представљају менталне моделе комуникативне ситуације, односно моделе контекста.

Текућа врста модела контекста који обликују свакодневне доживљаје називају се комуникативни модели. Они су менталне презентације¹⁸ под чијом контролом су разнолике особености дискурсне продукције и интерпретације. Говорећи о овој врсти модела контекста, Ван Дејк (van Dijk 1980) издваја стил и дефинише га као скуп формалних карактеристика дискурса које представљају функцију модела контекста као што су лексикализација, ред речи и интонација.

Модел догађаја се могу схватити као обрасци различитих врста догађаја, а који доприносе формирању менталних модела о догађају или ситуацији о којој њихови учесници говоре или пишу (*Ibid*). Модел догађаја утичу на кохерентност дискурса у смислу распоређивања чињеница и односа унутар дискурса. Другим речима, на кохерентност дискурса утичу ментални модели који учесници имају о датом догађају. Ментални модел догађаја о којем се говори или пише представља основу формирања и разумевања дискурса и његовог значења. Дакле, модел контекста контролише модел догађаја у смислу селекције релевантних и ирелевантних текућих комуникативних

¹⁸ О менталним мапама, односно презентацијама, видети у тачки 2.2.2.

догађаја. Интерпретација дискурса упоређена са менталним моделом често не мора бити комплетна у погледу свих информација које ментални модел садржи. Говорници или писци сматрају да се неке информације подразумевају и да ће прималац информација схватити поруку на основу свих информација које су записане у његовим менталним моделима, односно мапама.

Модели догађаја, као и модели контекста, представљају менталне презентације смештене у људској епизодичној меморији, која је део дугорочне меморије. Ментални модели се састоје од шема које чине један догађај као што су: временско и просторно одређење, учесници дискурсног догађаја, активности, итд. Контекстни модели, према речима Ван Дејка, контролишу прагматички део дискурса, а модели догађаја семантички део. Стога, модел догађаја је заслужан за сам почетак текста, и говорници обично у својим менталним моделима памте не само значење дискурса, већ и догађаје и њихове моделе, стварајући тако комплетну слику.

Сви набројани модели веома су значајни као спона између дискурса и друштва, односно појединца и друштва. Без наведених модела учесници дискурса не би могли да схвате и објасне које друштвене структуре су релевантне и у ком правцу дискурс треба да крене. Поменути ментални модели не говоре само о појединцу, већ и о ширим друштвеним поимањима, као што су ставови идеологије, уверења која су предмет схватања група и организација. То значи да су ментални модели веза између друштвених група и дискурса са једне стране, односно дискурса и појединца са друге.

2.3.3. Анализа дискурса као текста у контексту

Узевши све елементе структуре дискурса наведене у претходној тачки у обзир, можемо закључити да је неопходно извршити анализу дискурса као текста у контексту која има за циљ детаљно објашњење структуре дискурса. На овом месту, потребно је направити мању дигресију и, поменувши текст у контексту, укратко се подсетити на узрочно – последичну повезаност језика и друштва. Од те везе умногоме зависи и начин на који ће дискурс бити структуриран, а што је од великог значаја за овај рад. О вези између језика и друштва Бахтин (Bakhtin 1986) каже да је очекивано да ће реч, тј. дискурс, бити

најосетљивији показатељ друштвених промена, посебно оних које су на помолу, јер је реч медијум којим се преносе друштвене промене које још увек нису добиле на снази и квалитету као нова идеолошка форма. Уколико се те промене дешавају под утицајем речи из страног језика, што је једним делом случај у овом раду, утолико и промене и стране речи заслужују више пажње због свог утицаја на целокупан језички систем, као и на ставове и вредности у друштву (*Ibid*). Утицај англицизама на српски језик је очигледан, али је њихов константни уплив у српски језик донео и многе друге промене као што су промене у начину поимања националног питања и вредновања националног идентитета, што ће се показати и у истраживачком делу овог рада. Зато се оправдано можемо позвати на Ферклафов коментар да се речима могу водити ратови, мењати системи образовања, ставови, уверења, јер је реч моћно оружје у рукама сваког појединца (Fairclough 2003).

Анализом структуре дискурса може се закључити да дискурс прати друштвено - историјске промене у смислу адаптације, модификације и потпуне промене. Те промене се односе на многе чиниоце дискурса, а да би се разјасниле у потпуности, потребно је направити двослојну анализу структуре дискурса као текста у контексту која обухвата 1) анализу контекста и 2) анализу текста (van Dijk у Мајсторовић 2007).

Анализа контекста подразумева:

а) приступ (ко има приступ продукцији и дистрибуцији дискурса, односно текстова, да ли је приступ медијима ограничен само на представнике власти или и опозиција има своја гласила). Наведени елемент је веома значајан за овај рад, јер корпус истраживања садржи изворе из владиних и опозиционих медија.

б) учеснике, место и време стварања дискурса (политичке странке, грађани, друштвено-политичка дешавања) Овај елемент је, такође, веома значајан због учесталих промена на друштвено-политичкој сцени Србије.

Од претходно наведених елемената при анализи контекста, умногоме ће зависити и сама анализа текста.

Анализа текста подразумева:

а) жанр,

б) семантику, теме,

в) шеме текста и аргументативне стратегије,

- г) локално значење (пресупозиција, импликација и имплицитност, ниво описа, локална кохезија и кохерентност),
- ђ) говорне чинове,
- е) стил (лексички стил, синтаксички стил, анафора и деиктике),
- ж) реторику (метафоре, синегдохе, паралелизми, алитерације).

Када би се концепт анализе структуре дискурса који нуди Ван Дејк (van Dijk 1993) применио на предмет истраживања у овом раду, јасно би се уочиле три фазе кроз које се одвијао дискурс који се односи на интеграцију Србије у Европску унију, као и од њега неодвојиви мултимодални елементи:

1. Од раних наговештаја о интегрисању Србије у ЕУ, до предаје формалног захтева за улазак у ЕУ, 22. децембра 2009. године.
2. Од предаје формалног захтева за улазак у ЕУ (2009), до посете Ангеле Меркел Србији 23.августа 2011. године и
3. Од поменутог датума све до данас.

Све три развојне фазе овог дискурса имају своје специфичности и особености које су у директној вези са актуелним друштвено-историјским дешавањима везаним за проблематику Европске уније и пријема Србије у ЕУ.

2.3.4. Нивои анализе дискурса

Мада је дискурс сложени феномен који показује тенденцију сталног раста и развоја, њега је могуће анализирати и разложити његову структуру. Анализа овако комплексне појаве, као што смо већ видели, није једноставна, те у њој можемо препознати неколико нивоа који се морају анализирати у прецизно одређеном редоследу (Jäger у Wodak *et al.* 2001):

1. **Ниво дискурсних праваца** је први, почетни ниво анализе дискурса. У друштвеном дискурсу у најопштијем смислу јавља се велики број разних тема које одређују у ком правцу ће се дискурс развијати. Из тог разлога, овај ниво анализе Јегер (*Ibid*) назива *ниво дискурсних праваца*. Сваки дискурсни правац има свој синхронијски (тренутни) и дијахронијски (историјски) пресек. Синхронијски пресек једног дискурсног корака подразумева лакшу идентификацију онога што је било речено

или онога што ће бити речено. Он обједињује прошлост, садашњост и будућност у једном тренутном сегменту.

2. **Ниво дискурсних фрагмената** указује да сваки дискурсни правац садржи велики број елемената који се традиционално називају фрагменти. Јегер под дискурсним фрагментом подразумева текст или део текста који се односи на посебне теме у најширем смислу. Дискурсни фрагменти се комбинују ступајући у интеракције и тако конституишу дискурсне правце.
3. **Ниво следљивости** је могуће спровести, јер текстови, мада могу упућивати на различите дискурсне правце, могу бити следљиви, тј. произилазити један из другог. Таква дискурсна следљивост постоји када текст јасно упућује на различите теме, али и када једна главна тема којом се дискурс бави упућује на више различитих подтема. У оваквом случају говоримо о постојању различитих дискурсних фрагмента који су следљиви. Са друге стране, тематски униформни текстови могу упућивати на друге теме и на тај начин их повезивати са још других подтема истовремено. Пример за то би био када говоримо о Европској унији и интеграцији Србије у ЕУ, а онда објединимо и подтеме политике, пољопривреде или индустрије на које би процес интеграције умногоме утицао.
4. **Ниво дискурсног догађаја и дискурсног контекста** указује да сви догађаји имају дискурсно порекло, односно њихов корен се може наћи у дискурсним структурама. Дискурсни догађаји су, према речима Ферклафа (Fairclough 1992) примери дискурсне и друштвене праксе. Међутим, само они елементи који су посебно наглашени као централна тема догађаја, углавном од стране медија, могу се посматрати као дискурсни догађаји који утичу на кретање и квалитет дискурсних правца којима мање или више припадају. Да би неки догађај био сматран дискурсним, умногоме зависи од политичког миљеа одређене земље (*Ibid*). Дискурсна анализа може одредити да ли ће антиципирани догађаји постати дискурсни или не. Уколико постану, они ће извршити утицаје на даље дискурсе који се гранају из тог једног главног. Као илустрација може послужити пример дискурсног догађаја (који истовремено представља и основни дискурс) интеграције Србије у ЕУ. Поддискурси као што су усмеравање пажње на увоз хране,

инвестирање, путовање без пасоша, војну организацију, итд., посматрају се у контексту поменутог дискурсног догађаја.

Идентификација дискурсни догађаја је значајна за анализу дискурсни праваца, јер се помоћу ње добија увид у дискурсни контекст који упућује на тренутни дискурсни правац. На овај начин, анализа дијахронијског пресека дискурсног догађаја, тј. анализа тог догађаја од његових почетака, узрока настанка и историјске позадине, налази свој извор у историјским почецима тиме што успоставља хронолошки поредак дискурсни догађаја који тематски припадају истом дискурсном правцу.

5. **Ниво дискурсни равни** означава да дискурсни правци функционишу на нивоу различитих дискурсни равни (научне, политичке, медијске, образовне, свакодневне, административне, итд.). Такве дискурсне равни се, такође, могу назвати и друштвене локације из којих потиче текст, односно дискурс. Ове дискурсне равни утичу једна на другу, преплићу се, настављају и започињу са претходном. На овај начин, на пример, дискурсни фрагменти из посебних дискурса, науке или политике, могу да се прикључе медијској равни. Може се, такође, уочити да медијски дискурс укључује и свакодневни дискурс како у званичним новинама, тако и у „жутој” штампи. Медији на овај начин регулишу начин размишљања и утичу на владајућу политику. Велики део медијског дискурса заузимају, на пример, политичке странке са својим презентацијама и представљањима јавности. Њихови слогани освајају јавност и формирају ставове и уверења широких маса. Утицај који врше на јавност путем медија јесте пример како је дискурс појединца, односно представника једне политичке странке чврсто испреплетена са дискурсом јавности. Са друге стране, велики део медијског дискурса може се наћи управо у дискурсу појединаца. Може се закључити да у јавности постоји један доминантан, владајући дискурс (медијски дискурс) који је униформан, али чије постојање не искључује и друге дискурсе који се позиционирају у зависности од своје способности и јачине (Fairclough 1992).¹⁹ Њиховој јачини, посебно у случају медијског дискурса,

¹⁹ У претходним редовима је наглашено да у сваком друштву постоји један доминантан дискурс. За њега треба рећи да га карактерише делимична пристрасност и необјективност. Оно што је врло битно јесте да је тај владајући друштвени дискурс само део глобалног дискурса (глобалног у смислу светског), који је са своје стране хомоген (дискурс Запада) и који има свог супарника (дискурс Истока). Узевши све претходно у вези

нарочито доприносе мултимодални елементи као што су визуелна средства и музика, који остају у дугорочној меморији појединца.

6. **Ниво дискурсне позиције** се обично односи на посебну идеолошку опредељеност појединца или медија и веома је значајан при анализи дискурсне структуре. Јегер (Jäger 1996) дефинише дискурсну позицију на следећи начин:

„Ја схватам дискурсну позицију као идеолошку локацију чији је резултат учешће и постигнуће појединаца, група и институција у дискурсу. Она ствара и репродукује посебне дискурсне нераскидивости које се темеље на доживљеном и тренутној животној ситуацији оних који су укључени у дискурс. Стога, дискурсна позиција је резултат умешаности или утканости у различите дискурсе којима је појединац био изложен и које је процесуирао у одређену идеолошку позицију током свог живота ” (Jäger 1996: 47)²⁰.

Оваква дефиниција објашњава постојање различитих гледишта и ставова према многим, на пример, политичким дешавањима. Тако нпр., у нашој земљи, теме као што су смена власти, промена политике, став према Косову, као и став према интеграцији Србије у Европску унију, могу се посматрати са различитих дискурсних позиција. Ако се још дода и чињеница да у јавности увек постоји подела медија на „зависне” и „независне”, може се закључити да дискурсне позиције медија зависе и од многих других фактора. У исто време, дискурсне позиције унутар доминантног, владајућег дискурса, претежно су хомогене, јер прате одређену, одобрену, политику. Наравно је да у овакве дискурсе дозвољен повремену уплив „девијантних” и опречних дискурса, али уз посебна овлашћења и одобрења, а њихова функција је углавном илустративна у смислу приказа и оних других мишљења која нису у складу са владајућом политиком. Ти опречни

са дискурсном равни у обзир можемо поставити следеће питање: како су дискурсне равни глобалног дискурса повезане? Да бисмо одговорили на ово питање морамо да објединимо политички дискурсни правац са медијским и свакодневним, односно да објаснимо како медији утичу на свакодневни дискурс, и тако за свако друштво посебно. О постојању глобалног, светског дискурса из ког проистичу остали, са њим повезани дискурси, говори и пример дискурса везаног за Европску унију. За њу је Винстон Черчил први употребио израз *европска кућа*. Овај израз, као део глобалног дискурса, налази своје место скоро неизоставно у свим дискурсима о Европској унији, како у српским медијима, тако и у свим осталим страним медијима (Chilton and Ilyin 1993, Chilton and Lakoff 1995, Schäffner 1996, Musolf 2000). Иако постоји очигледна неподударност у значењу и конотацијама које има метафора *европска кућа* посебно на Истоку и Западу, несумњиво је да је ова метафора најфреквентнија у дискурсу о Европској унији (Chaban *et al.* 2007).

²⁰ With discourse position I understand the ideological location from which the participation in the discourse and assessment of it for individuals and/or groups and institutions result. It produces and reproduces the special discursive entanglements, which feed on the experienced and current life situation of those involved in the discourse. Thus the discourse position is the result of the involvement in, of being “knitted into” various discourses to which individual has been subjected and which it has processed into certain ideological position during the course of its life.

дискурси у медијима увек добијају споредно, „забачено” место у смислу термина емитовања.²¹

7. **Ниво комплексности и повезаности друштвених дискурса** се односи на сложену природу дискурса која, пре свега, има друштвено утемељење. Како друштво никада није хомогено, то би значило да свако друштво има подгрупе, те тако сваки дискурс има своје поддискурсе.
8. **Ниво анализе прошлости, садашњости и будућности дискурских праваца** представља дискурсно-историјску анализу, на којој посебно инсистира Водакова (Wodak *et al.* 2000), јер сматра да би свака анализа морала да подразумева претходно и садашње, као и антиципирано стање проблема, што би се у овом случају односило на дискурс. Из тог разлога, при анализи дискурса, шири временски оквир свих дискурских процеса се мора узети у обзир како би се открило колико су они у датом времену били јаки, нераскидиви, колики је био њихов утицај на појединца и читав друштвени живот. Оваква анализа је у сагласности са Фукоовом генеалогичом, којом се обезбеђује основа за „прогнозу” дискурса и могуће „сценарије” дискурских догађаја (Foucault 1989).
9. **Ниво целовитости, поузданост и валидности дискурсне анализе** намеће принцип да свака дискурсна анализа треба да буде целовита, поуздана и валидна. Целовита анализа је она код које не постоје садржаји који нису прошли кроз њену процедуру. Поуздана анализа је она која даје квантитативне и квалитативне емпиријске резултате који су исти по поновљеној анализи. Валидна је она дискурсна анализа чији се резултати могу применити на више различитих случајева (Wodak and Meyer 2001).

Различитим нивоима анализе структуре дискурса истраживач може да очекује научне резултате који неће послужити само аналитичарима КАД-а, већ и аналитичарима свих сродних наука, јер обезбеђује целовитост, свеобухватност и, незаобилазно, вишеслојност која је предуслов анализи која води до саме сржи проблема. Ово је став Јегера (Jäger у Wodak *et al.* 2001) којег смо се и ми држали при нашој анализи.

²¹ У новинарском жаргону користи се израз „мртав термин“ који се односи на ране јутарње сате, као и на време када је шира популација на послу.

2.3.5. Процедурална анализа структуре дискурса

Будући да је могуће разматрати дискурс на различитим нивоима апстракције почев од нивоа дискурских праваца, фрагмената, равни, итд., неопходно је дефинисати апарат који омогућава практичну примену анализе саставних елемената и поменутих нивоа.

Процедурална анализа структуре дискурса представља практичну примену анализе саставних елемената и нивоа дискурса и описана је у фазама: лоцирање објекта истраживања, избор методе дискурсне анализе и обрада или процесуирање материјала.

У првој фази сваки истраживач треба да лоцира, односно дефинише објекат свог истраживања. Да би то успешно урадио мора да примени синхронијски и дијахронијски пресек сваког дискурсног корака, да аналитички размотри како је настао одређени дискурс у прошлости, какве промене је претрпео и како данас тај дискурс изгледа. Даљом анализом, узевши друштвено-политичко и економско стање у друштву у обзир, он може да антиципира шта ће се са тим дискурсом десити у будућности.

У овој фази истраживач треба да идентификује поддискурсе основног дискурсног правца у одређеној области, односно на одређеном дискурсном плану, повезујући их са доминантним темама, односно дискурсима.

У следећој фази аналитичар се мора одредити за одређени метод дискурсне анализе. Јегерова предлаже следећи методолошки апарат (Jäger 1999):

1. Израда краће карактеризације дискурсне равни (штампани медији, телевизија), односно, прецизирање из којих друштвених равни или локација (научне, политичке, образовне, итд.) потиче текст / дискурс.
2. Формирање и обрада материјала или архиве.
3. Примена структурне анализе, која подразумева евалуацију обрађеног материјала.
4. Примена појединачне анализе неколико текстова (дискурских фрагмената) који представљају најрепрезентативније узорке предмета који се истражује.
5. Примена глобалне анализе у равни којој припадају предмети дискурсне анализе, односно извођење закључака на основу свих горе поменутих делова методолошког апарата.

Као следећи корак, Јегерова предлаже обраду или процесуирање материјала. Ову фазу она посебно препоручује при анализи медијског дискурса и проблема који се могу јавити у тој фази, а тичу се политичких и идеолошких конотација дискурса који могу резултирати правним консеквенцама (да ли одређени медиј нарушава правни и државни поредак, као и да ли угрожава приватност појединца). Оваква анализа, заједно са обрадом материјала треба бити изведена са посебном пажњом и, уколико је то могуће, уз сарадњу више аналитичара како би се покрили сви детаљи, односно аспекти анализе и постигла што већа објективност.

При обради података Јегерова предлаже следеће фазе:

4. израда краћег описа, односно карактеризацију штампе/телевизијског канала (политичка локализација, публика/читаоци, тираж/гледаност, итд.);
5. формирање прегледа медија током целе године у погледу теме која је предмет истраживања. Јегерова овде мисли да је потребно:
 - излистати све чланке који се односе на дату тему уз библиографске податке, односно све телевизијске емисије на појединачном телевизијском каналу,
 - направити сажетак свих тема и сродних подтема и у претходним годинама,
 - груписати појединачне теме у тематске области узевши у обзир политичку дискурсну раван;
6. креирање институционалног оквира – контекста, што би укључило:
 - a. податке о аутору (интересовања, искуство, политичка ангажованост),
 - b. сврху чланка;
7. осмишљавање изгледа текста, што подразумева:
 - a. графичко формирање,
 - b. уређење наслова, поднаслова, лидова,
 - c. теме у чланку;
8. коришћење следећих реторичких средстава:
 - a. стратегије аргументације,
 - b. композиција,
 - c. импликације и инсинуације,
 - d. симболизам, метафоричност, фигуративност,
 - e. идиоми, изреке,

f. вокабулар и стил,

g. актери,

h. референце;

9. сагледавање идеолошког оквира (подразумева анализу значења у контексту);

10. извођење закључка.

Из наведеног се може закључити да је анализа Јегерове детаљна, вишеслојна, а самим тим и захтевна. Међутим, само таква анализа обећава поуздане и непристрасне закључке. Из тог разлога, оваква процедурална анализа биће, у већини тачака, примењена и у истраживању које се тиче мултимодалног приказа ЕУ у српским и медијима на енглеском језику, уз додатак посебне анализе мултимодалних елемената, као што су сви визуелни елементи (слике, илустрације, карикатуре, боје, симболи, итд.). Тиме се додаје једна нова димензија критичке анализе дискурса којој су аутори као што су, на пример, Ферклаф (Fairclough 1995b), Крес и Ван Лиувен (Kress and van Leeuwen 2006) и Форсвил (Forceville 2009) поклањали велики значај и важност.

2.4. ПРОУЧАВАЊЕ ДИСКУРСА

Проучавање дискурса, посебно оног који у себи носи идеолошке елементе подразумева разоткривање основе дискурса, а то је моћ која га обликује. Критичким приступом и конкретно критичком анализом дискурса могу се открити многи прикривени елементи који чине дискурс, а међу којима је моћ.

2.4.1. Појам моћи као кључни аспект у проучавању дискурса

На садржај и форму дискурса утичу многи фактори, што зависи од врсте самог дискурса. Један од најутицајнијих фактора у медијском и политичком дискурсу је несумњиво моћ која га прожима, обликује и чини управо онаквим какав је. Када говори о језику и моћи, Ферклаф (Fairclough 2001) мисли на специфичну употребу језика и неравноправне односе моћи који се испољавају у њему. У свом делу „*Језик и моћ*” (*Language and Power*, 2001) он изражава своје јако уверење да је језик дуго био

неоправдано стављан у други план у смислу његовог утицаја и резултата на друштвена дешавања која су резултат неравноправне поделе друштвене моћи. Он, даље, сматра да се најпре мора формирати свест о томе како језик доприноси доминацији једних људи над другим, јер је та свест први корак ка ослобођењу од ње.

Моћ се неједнако дистрибуира услед различитих друштвено-лингвистичких конвенција и потребно је најпре објаснити те конвенције, па тек онда приступити објашњењу и разумевању језика. Тако, на пример, на политички дискурс у Србији протеклих година утицале су конвенције које су зависиле од владајуће странке и њене политике. Различито се посматрало на „нас” и „њих”²². У зависности од владајуће политике, у једном случају „ми” смо били нација која је сама себи довољна, „овде” је било добро; у другом случају „они” су бољи, са њима се требало поредити, „тамо” је боље, јер је тамо моћ. На сличан начин Тодорова коментарише поделу на моћну западну Европу која се посматра као хомогена целина којој су биле супротстављене друге источноевропске земље које нису моћне (Тодорова 2009). Она тврди да је последњих година двадесетог века политички дискурс захватио синдром „поимања евроазијског копна као четири Истока (Блиски, Средњи, Далеки и источна Европа), а само један Запад”²³ (Тодорова 2009: 141).

Међутим, дискурс на који утичу конвенције у облику захтева дискурса²⁴ стварају један зачарани круг, јер су конвенције, захтеви дискурса настале као резултат односа моћи и борбе против моћи, а оне саме, конвенције, са своје стране су утицале на ове односе и борбу против моћи.

Појам моћи у дискурсу неизоставно укључује идеологије које се сматрају нераздвојивим од моћи због тога што је сама природа идеолошких уверења таква да се моћ одржава путем рекурентног понављања устаљених образаца понашања (Fairclough 2001)²⁵.

²² „Ми – нас – овде” односи се на Србију, Србе и живот у Србији. „Они – њих – тамо” односи се на Запад и живот у земљама Европе.

²³ “to conceive of the entire Euro-Asian land mass as four Easts (Near, Middle, Far, and Eastern Europe) and only one West, itself.”

²⁴ Видети тачку 2.2.4.1

²⁵ Овај аутор сматра да је моћ заједно са идеологијом незаобилазно присутна у језику и да језик има идеолошку природу, као и да нема језика у смислу његове реализације у текстовима, било говорним или писаним, који није идеолошки. Он, даље, сматра да моћ није само ствар језика. Моћ постоји у различитим модалитетима од којих је један, наравно, и физичка сила, али да је моћ језика огромна јер, према његовим речима: „текстови могу довести до промена у нашем знању, нашим веровањима, ставовима, вредностима...они могу започети ратове, допринети променама у образовању, или променама у индустријским односима...” (Fairclough 2003: 13-14).

У том погледу, високи званичници и лидери политичких странака користе конвенционализовани и институционализовани језик како би наметнули своју моћ и власт и изборили се за подршку јавности (Kress 1985). Тако, на пример, честа употреба синегдохе *Brussel* уместо *the European Union* или *the West* уместо *Germany, England, France* сугерише где је моћ и наглашава разлику између земаља. У позадини такве језичке употребе налазе се идеологије које су уско везане за језик, због тога што се језиком реализује друштвено понашање и на које се људи свакодневно ослањају као на нешто природно, незаобилазно.

У погледу моћи која се изражава путем дискурса, у последње време, нарочито заговорници постмодернизма, сматрају да визуелне слике могу да представљају снажно средство помоћу кога се моћ може испољити. Једно од таквих средстава је и политичка карикатура. То можемо видети на примеру британског часописа “The Independent” у којем је карикатуром (слика 2 – 2) приказан утицај и моћ коју Европска унија има над мањим земљама не-чланицама и то симболично, у облику привлачне морске сирене која својом песмом (која се може схватити врстом дискурса), „заводи” земље не-чланице, да би их после прогутала.

Слика 2 – 2. Карикатура преузета из британског часописа “The Independent”

Јасно је да се моћ у дискурсу не може лако открити, али сама њена снага да овлада масама указује на њено присуство. Различити дискурси, гледано кроз историју, имали су толику снагу и моћ да су изашли из граница свог времена и надживели сами себе. Такав

примери су бројни, од којих се издвајају седамнаестоминутни политички говор Мартина Лутера Кинга који почиње легендарном реченицом “*I have a dream....*”. Ова реченица снажно је утицала на масу позивајући на расну једнакост и против дискриминације 1963. године у Вашингтону. Сличан ефекат имали су и политички говори Зорана Ћинђића после Петооктобарске револуције 2000. године у Србији.

Међутим, иако прикривена, моћ у дискурсу није неухватљива. Свако критичко становиште у погледу језика може да укаже на језичка средства, као и на разнолике начине којим се језик „служио” да би спровео моћ.

2.4.2. Критичко проучавање дискурса

Критичко проучавање дискурса има за циљ демистификовање начина на које је дискурс обликован тако да рефлектује моћ којом ће придобијати и освајати јавно мњење (Fairclough 2001). Ферклаф је заговорник критичког проучавања језика (КПЈ) које подразумева приказивање веза које могу бити скривене од људи, као што су везе између језика, моћи и идеологија. Свако критичко проучавање дискурса посматра дискурс као сублимацију језика, моћи и идеологија, док некритичко проучавање дискурса занемарује последња два елемента и остаје на нивоу лингвистичке анализе. КПЈ анализира друштвене интеракције, фокусирајући се на лингвистичке елементе чиме се уопштено разоткривају прикривене детерминанте друштвених односа, као и прикривени ефекти које ове детерминанте могу имати на цео систем.

Поред наведених, задатак КПЈ-а односи се на разумевање процеса продукције и интерпретације текстова, као и начина на који су ови когнитивни процеси друштвено обликовани и у складу са друштвеним конвенцијама (Fairclough 2001). Према Ферклафу, између друштва и језика постоји нераскидива веза, која условљава друштвену одређеност језика, као и лингвистичку одређеност друштва. Са аспекта дискурса, суштина КПЈ-а је да се језик посматра као друштвена пракса о којој је већ било речи. Дајући ову дефиницију, Ферклаф (Fairclough 2001) наглашава да је језик део друштва, врста друштвеног процеса, никако феномен који постоји изван њега, мада често условљен и другим нејезичким елементима друштва. Не постоји никаква екстерна веза између језика и друштва, већ је та веза интерна и дијалектичка. Језик је део друштва, а језички феномени су друштвени

феномени посебне врсте, док су друштвени феномени једним својим делом и језички феномени (Fairclough 2001: 19). То би значило следеће: кад људи говоре, слушају, пишу или читају, они то раде на начине који су друштвено обликовани и друштвено условљени. С друге стране, друштвени феномени су истовремени и језички, због тога што језичка активност која се одвија у језичком контексту није само рефлексивна или израз друштвених процеса или праксе, већ је и она сама део ових процеса и активности.

Једно од становишта КПЈ-а је да не постоји симетричан однос између језика и друштва који би представљао различита наличја једне целине. Друштво је целина, а језик је само једно наличје друштва. Иако су сви језички феномени друштвени, сви друштвени феномени не морају бити и језички, и они то нису, мада имају значајну, често занемарену, језичку димензију. Са тим у вези, Бахтин (Bakhtin 1986) сматра да се у језику акумулирају све промене, чак и оне најосетљивије, које су тек у свом зачетку и које немају своје упориште ни у једној теорији о друштву, односно идеологији.

Једна од теорија која се развила из основа КПЈ-а јесте критичка анализа дискурса²⁶, која посматра дискурс као друштвену праксу (Fairclough 2001).

2.4.3. Критичка анализа дискурса као целовити начин проучавања дискурса

Примена критичке анализе дискурса, по Ферклафу (Fairclough 2001), креће се у три фазе:

- Опис – фаза која се бави формалним карактеристикама текста и његовом структуром. Ова фаза може се разумети као фаза површинске анализе.
- Анализа – фаза у којој се аналитичар бави анализом текста и интеракцијама унутар текста (граматике, лексике, итд.). У овој фази, разграничавају се два аспекта текста: текст као производ процеса продукције и текст као извор у процесу интерпретације. У овој фази залази се у детаљнију анализу текста.
- Тумачење – то је фаза која се тиче односа између интеракција унутар текста и друштвеног контекста. Текст и његови конституенти се тумаче у друштвеном контексту, никако изван њега.

²⁶ У наредној тачки, критичка анализа дискурса дата је само у цртама у контексту дискурса, док је у следећој глави детаљно објашњена.

Уколико желимо да детаљно критички анализирамо дискурс, ове фазе никако не треба анализирати појединачно, већ као целину.

У анализу дискурса применом критичког приступа, Ферклаф укључује и визуелну компоненту текста, тј. дискурса: слике, гестове, изразе лица, итд., и сматра да и ови елементи неизоставно треба да прођу кроз критичку анализу дискурса као и сваки други говорни или писани текст. Визуелни елементи као део дискурса могу бити праћени вербалним елементима, што доприноси значењу комплетног текста. Визуелни елементи, такође, могу бити замена за вербалне елементе као њихова прихватљива алтернатива у случају као што је климање главом (потврде или одрицања), слегање раменима којима се замењује вербално *да, не* и *не знам* и руковање као израз постигнутог договора (слика 2 – 3) (Fairclough, 2001: 23).

Слика 2 – 3. Пример визуелног елемента (Европски форум, бр. 8, август 2006)

Значај визуелних елемената још је већи и очигледнији у штампаним, филмованим и телевизијским материјалима. О заступљености визуелних елемената и њиховом све већем значају у језику говори и чињеница да се све чешће у модерној лингвистичкој терминологији чују изрази као што је: *говорни језик насупрот визуелном*. Често се наводи пример фотографије као средства које преноси поруку на јаснији, целовитији и сликовитији начин него и сам вербални извештај, тако да се све чешће визуелни и вербални елементи комбинују како би се постигли јачи ефекти (Kress 2010). О значају

визуелних елемената у медијима није ни потребно говорити, јер неки дискурсни типови као што су огласи, рекламе, презентације, итд. не би могли да постоје без њих.

Анализом дискурса о Европској унији, која је предмет овог рада, дошли смо до закључка да су језички елементи веома често праћени визуелним илустрацијама, посебно фотографијама и све учесталијим карикатурама које су понекад речитије од самих текстова. То могу потврдити и следеће слике (слика 2 – 4, слика 2 – 5 и слика 2 – 6).

2 – 4. Balkan Cartoons and Comics

2 – 5. Прес, Београд, 30.04.2011.

2 – 6. Balkan Cartoons and Comics

<http://www.cartoonstock.com/newscartoons/directory/b/balkan.asp>

Применом критичке анализе датих дискурса који су, у ови случајевима, искључиво изражени сликама, односно карикатурама, можемо да закључимо какав је друштвени контекст ових „прича”, какви су ставови према Европи, односно Европској унији, да ли се политика Србије афирмише или критикује, као и о многим другим елементима.

3.

КРИТИЧКА АНАЛИЗА ДИСКУРСА - ТЕОРИЈСКЕ ПОСТАВКЕ

У овој глави биће представљени основни постулати критичке анализе дискурса као што су друштво, дискурс и моћ и указано на њихов однос приликом формирања одређене идеологије. Такође ће бити речи о томе да се ова анализа својим теоријским поставкама позиционира негде између теорије, методе и политике, чиме се отвара широк спектар бројних разматрања, што уједно захтева и посебан методолошки апарат. Поред тога, биће дат приказ медијаторске анализе дискурса која дискурс посматра у контексту друштвених активности и друштвених актера, као и о њеним сличностима и разликама са критичком анализом дискурса. Посебан осврт у овој глави биће посвећен односу критичке анализе дискурса и друштвене семиотике. Тиме се отвара пут ка разматрању питања медија, јер критичка анализа дискурса обезбеђује средства којим се откривају језичке структуре које имплицирају моћ у медијским текстовима.

3.1. ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КРИТИЧКЕ АНАЛИЗЕ ДИСКУРСА

Да би критичка анализа дискурса, као новија дисциплина, била што детаљније објашњена, потребно је, најпре, дефинисати њен појам, расветлити са више аспеката приступе оваквој врсти анализе, објаснити процедурални апарат, њену позиционираност као теорије, методе или приступа, као и навести особености овакве анализе од којих је мултидисциплинарност најочљивија. Потребно је, такође, критичку анализу дискурса разграничити од свих некритичких приступа и анализа који се баве истом или сличном проблематиком.

3.1.1. Појам и дефиниција критичке анализа дискурса

Како је тема овог истраживања анализа мултимодалног приказа Европске уније у медијима са српског и енглеског говорног подручја, то се показало да је критичка анализа дискурса (КАД) најадекватнији приступ проблему овакве врсте, јер подразумева како језичку анализу, тако и анализу сложених друштвених односа и њихових идеолошких претпоставки. До овог закључка се дошло на основу полазне дефиниције КАД-а, а то је да се она бави језиком као друштвеном активношћу и/или праксом (Fairclough and Wodak 1997), као и да је од пресудног значаја чињеница да КАД разматра сам контекст језичке употребе, а не само језик као изоловану јединицу (Wodak *et al.* 2000, Benke 2000).

Чињеница да је у питању критички приступ у анализи, види се на основу тога што КАД, са једне стране полази са позиције оних друштвених групација које су највише угрожене, а са друге стране, анализира позицију оних друштвених групација које поседују моћ, којима је дато право и привилегија да одлучују. Она се, такође, бави разоткривањем узрока конфликта, односно интереса које владајућа класа поседује, а који су суштински за стање у друштву. Због њих владајућа страна формира и намеће одређену идеологију. Стога, неизоставно је поменути да КАД посебно интересовање усмерава према специфичностима односа између језика и моћи, односно власти, те за своје теме најчешће узима дискурсе везане за институције, политику, пол и медије, јер се у овим доменима језик и моћ најчешће сусрећу и преплићу (Wodak *et al.* 2000).

Иако се термин *критичка анализа дискурса* у почетку поистовећивао са термином *критичка лингвистика*²⁷, посебно код лингвиста са Универзитета Ист Англија (The University of East Anglia), деведесетих година XX века КАД се као термин и дисциплина осамостаљује због специфичног приступа лингвистичкој анализи. Том процесу осамостаљивања критичке анализе дискурса свој допринос дао је Гантер Крес (Kress 1990) назвавши је: „својеврсном теоријом о језику, радикално различитом врстом лингвистике” (Kress 1990: 94)²⁸. Крес је поставио полазне смернице ове дисциплине, које су касније разрадили Ферклаф и Водакова (Fairclough and Wodak 1997). У тим смерницама, КАД, као дисциплина која се бави друштвеним проблемима, заузима следеће ставове:

1. Односи моћи су дискурсне природе.
2. Дискурс креира друштвено – културолошки миље.
3. Дискурс је носилац одређене идеологије.
4. Дискурс је историјски одређен и условљен.
5. Између текста и друштва постоји посредничка веза.
6. Анализа дискурса је интерпретативна.
7. Дискурс је облик друштвене активности.

Будући да се критичка анализа дискурса не бави само језичким елементима, већ и мултимодалним²⁹ (Fairclough and Wodak 1997, van Leeuwen 1999, Fairclough 2006) све наведено пружа јаке аргументе при избору теоријско-методолошке основе КАД-а за анализу проблема мултимодалности у приказу Европске уније у нашим и страним медијима, јер обједињује лингвистички и друштвено-политички аспект овог проблема.

3.1.2. Позиционираност критичке анализе дискурса

Чини се да је, и поред многих анализа, однос језика и друштва недовољно расветљен, а тиме и изолован од друштвене и историјске основе без којих он не би могао ни да постоји. Задатак КАД-а је, као што је већ поменуто, расветљавање сложених друштвених питања и заузимање одређених ставова. Теоријска, методолошка и сва остала

²⁷ О сличности и разликама ова два термина биће више речено у тачки 3.1.7.

²⁸ “... a distinct theory, a radically different kind of linguistics” (Kress 1990: 94)

²⁹ Под мултимодалним елементима подразумевају се све сликовне и графичке презентације, карикатуре и сличне илустрације, гестови, боје, симболи, музика, итд.(Fairclough and Wodak 1997, van Leeuwen 1999, Fairclough 2006).

истраживања морају бити у функцији реализовања тог задатка (van Dijk 1993). Стога, КАД због својих аспирација да у исти оквир стави друштвено истраживање и лингвистику, ствара платформу за синтезу више приступа, у чему се огледа њен мултидисциплинарни карактер (Мајсторовић 2007: 41).

Мултидисциплинарност КАД-а имплицира и недоумице око њеног позиционирања било као теорије, самоинтегрисаног метода или приступа проучавању језика као друштвене праксе. Мејер сматра да се: „КАД не сме схватити као појединачни метод, већ као приступ који себе конституише на различитим нивоима - а на сваком нивоу нуди се огроман број избора” (Meuer уWodak *et al.* 2001: 14).³⁰

Најпре, на програмском нивоу треба направити избор између:

- a) феномена који су предмет истраживања,
- b) објашњења теоријских претпоставки и
- c) метода које повезују теорију и истраживање.

Сматра се да је потребно, као први корак, имати организовану методолошку окосницу, јер она, као и *Аријаднино клупко*³¹, истраживачу обезбеђује сигуран пут назад, уколико залута у истраживању (Titscher *et al.* 2000) .

Даље, на социолошком нивоу потребно је формирати групу истраживача сродних по питању проблема којима се баве, јер је групни рад ефикаснији и плодноснији. На последњем, историјском нивоу, треба разграничити да су сви приступи друштвеног проблема подложни промени и да су они, углавном, трендовског карактера.

Недоумице око прецизног дефинисања КАД-а као теорије, методе или правца, Ван Дејк (van Dijk у Schiffrin *et al.* 2003) покушава да премости следећим коментаром:

„КАД не представља у тој мери правац, школу или ужу специјалност поред многих других „приступа” у дискурским студијама. Она, пре свега, нуди различит „модалитет” или „перспективу” теорији, анализи и примени у целој овој области” (van Dijk у Schiffrin *et al.* 2003: 352)³².

³⁰ “It is generally agreed that CDA must not be understood as a single method but rather as an approach, which constitutes itself at different levels – and at each level a number of selections have to be made”

³¹ Према грчкој митологији, Аријадна је помогла Тезеју да се извуче из Лавиринта давши му клупко вуне којим је он пратио сопствени траг. [http://hr.wikipedia.org/wiki/Arijadna_\(mitologija\)](http://hr.wikipedia.org/wiki/Arijadna_(mitologija)) 22.12.2011.

³² “CDA is not so much a direction, school, or specialization next to the many other “approaches” in discourse studies. Rather, it aims to offer a different “mode” or “perspective” of theorizing, analysis, and application throughout the whole field”.

Полазиште у анализи која је урађена за потребе овог рада је да се КАД тумачи и као теорија и као метод који на најбољи начин тумачи језик и семиотику („визуелни језик”, „говор тела” итд.) у контексту друштвених процеса (Fairclough у Wodak *et al.* 2001). Наиме, у овом раду је КАД коришћена као теоријски ослонац у смислу самог предмета којим се бави, а то је језик у специфичним друштвеним околностима. Она је, такође послужила и као методолошки апарат, јер је херменеутичка процедура³³ која се користи при критичкој анализи дискурса била управо право оруђе којим је корпус истраживања у овом раду обрађен.

На крају је битно закључити да је КАД теорија или метод који је у дијалошком односу са другим друштвеним теоријама или методама и са њима формира трансдисциплинарни, пре него интердисциплинарни однос, комбинујући различите теорије и методе. Међутим, због своје специфичности, КАД захтева и особене и разноврсне приступе, као и својеврсни методолошки апарат.

3.1.3. Основе приступа критичке анализе дискурса

Разлике између КАД и осталих социолингвистичких приступа леже у основи главних принципа КАД-а. Из тог разлога се и њена методологија унеколико разликује од методологије осталих, по проблематици, сродних дисциплина. Самим тим што се КАД бави критиком оних који поседују моћ и злоупотребљавају је да би одржали неравноправне односе у друштву, КАД примењује „адвокатски” приступ у погледу оних који ту моћ немају (Wodak *et al.* 2001). Примењујући овакав приступ, КАД веома често у свом истраживању обједињује социолингвистику и политику да би разоткрила скривене односе моћи и власти и тако дошла до практичних резултата.

Како је контекст у којем се истраживања КАД-а спроводе веома широк, тако су интердисциплинарност и мултидисциплинарност у смислу приступа сасвим оправдане и пожељне. Као што је већ поменуто, КАД укључује и екстралингвистичке факторе као што су култура, друштво, историја, идеологија и политика. Поред тога, КАД примењује и

³³ Херменеутика се може схватити као метод којим се долази до значења и тумачи право значење, као и значењски односи. Херменеутички круг подразумева да се део може разумети само у контексту целине.

интертекстуални приступ проблему, јер има упућивачки однос према осталим текстовима који се баве сличним темама.

За КАД, однос између језика и друштва није нимало једноставан и праволинијски, већ захтева неки вид медијације, што је условило различите приступе дискурсима. Норман Ферклаф (Fairclough 1995а) на пример, дефинише овај однос у спреси *Халидејеве мултифункционалне тростепенне лингвистичке теорије*³⁴ концепта захтева дискурса које обједињује на социокогнитивном нивоу.

У погледу лингвистичких категорија које КАД инкорпорира у својим анализама, треба нагласити да је у овом смислу КАД веома рестриктивна, односно, мали број језичких средстава је предмет њеног истраживања. То су углавном заменице, атрибути и глаголски облици.

Да би се што детаљније обрадиле поменуте лингвистичке категорије и направила што подробнија селекција, КАД примењује и специфичне процедуре.

3.1.4. Процедурални апарат критичке анализе дискурса

Због вишеслојне природе предмета истраживања, као и различитих приступа поменутих проблемима, показало се да су херменеутичке процедуре које КАД користи у својим анализама дале највише резултата, мада овај метод није евидентан код свих аутора који се баве критичком анализом. Као што је већ поменуто у претходној тачки, херменеутика се може схватити као метод разумевања и креирања одређених значењских односа, са посебним нагласком на херменеутичком кругу који подразумева да значење једног дела може бити схваћено само у контексту целине. Из тог разлога, веома је битно снабдети се детаљним подацима за истраживање како би се оно могло што ефикасније и прецизније обавити. Према Водаковој (Wodak *et al.*, 2001: 16), уколико би требало све методе поделити у две групе, у оне које захтевају „ектензију текста” и оне које га „редукују”, онда би КАД била у овој последњој, из тог разлога што она својим методама анализе врши „компресију” текста, односно, фокусира се и текст своди на веома јасно дефинисане и диференциране формалне карактеристике датог текста.

³⁴ О овој теорији детаљније видети у тачки 3.1.5.

Још једна веома важна особеност КАД-а у методолошком погледу јесте њена интердисциплинарност и непрекидни *feedback* између анализираних и прикупљених података. У томе се најбоље огледа њена херменеутичка компонента и то је методолошки чини веома блиском социологији и друштвено-психолошким истраживањима.

3.1.5. Мултидисциплинарност критичке анализе дискурса

Научне дисциплине на које се КАД ослања су бројне. Тако, према једном становишту (Wodak 1989, 1996), сматра се да КАД своје упориште треба да тражи у Халидејевој (Halliday) лингвистици, Бернштајновој (Bernstein) социолингвистици, као и у радовима социолога и филозофа као што су Фуко (Foucault), Хабермас (Habermas), Бахтин (Bakhtin) и Волошинов (Voloshinov). Наводећи сва претходна имена, Водакова јасно изражава свој став да КАД мора бити мултидисциплинарног, интердисциплинарног и трансдисциплинарног карактера, превасходно због саме природе предмета којим се бави, а то су језик и друштво

Наводећи Халидеја, ова ауторка на првом месту истиче његову тростепену метафункционалност језика којом се обједињују све његове функције и односи (граматички систем, друштво и личне потребе учесника):

- [1] идеационална функција којом језик, помоћу разноликих структура, обликује искуство,
- [2] интерперсонална функција којом се формирају и одржавају односи између учесника и
- [3] текстуална функција којом се остварују кохезивност и кохерентност у тексту (Halliday 1970: 142).

Овом тростепеном мултифункционалношћу језика откривамо и три веома важна елемента КАД-а, набројана према горе наведено редоследу, а то су когниција, друштвена активност и дискурс. Постојање ова три елемента је веома битна чињеница управо због анализе свих аспеката којима се КАД бави.

Поред друштвених и језичких предмета интересовања, фокус пажње КАД-а у другој половини деведесетих година прошлога века, усмерава се према медијским студијама и то посебно, према значају невербалних аспеката текста, семиотици, односу између визуелног

и вербалног у тексту и мултимодалности. Тиме се, свакако, проширује мултидисциплинарни опсег КАД-а (van Leeuwen and Kress 2006).

Мултидисциплинарност КАД-а огледа се и у различитим приступима дискурсу, тако да Ван Лиувен разликује две врсте односа између дискурса и друштвене праксе чиме се јасније дефинише предмет КАД-а:

- дискурс као друштвена пракса, као производ друштвено-историјских дешавања и
- дискурс као облик акције, као живи ентитет који се мења, модификује, односно, реагује на сва друштвена дешавања.

КАД је, према речима Ван Лиувена, дисциплина: „...која се бави и дискурсом као инструментом моћи и контроле, као и дискурсом као инструментом друштвеног обликовања стварности” (van Leeuwen 1993: 193).³⁵

Према овој дефиницији, критичкој анализи дискурса дају се различите могућности у погледу предмета којима она може дасе бави. Они су из разнородних области као што су: друштво, језик, идеологија, управљање, власт, психологија и многе друге. То је важна чињеница која се узима у обзир у истраживачком делу овог рада, јер ће се он бавити тумачењем дискурса са више аспеката: друштвеног, историјског, идеолошког, семиотичког и психолошког, али из угла критичке, а не из угла не-критичке анализе.

3.1.6. Критичка теорија насупрот некритичкој теорији

Особеност КАД-а огледа се у њеном изучавању проблема језика у друштвеној пракси уз укључивање ширег друштвеног контекста. Тај шири контекст проучавања проблема поставља захтев критичности како би се све анализирани димензије проблема што детаљније и сврсисходније сагледале.

Придев *критички* у називу КАД-а различито се тумачио: од франкфуртске школе чија критичка теорија поставља дескриптивне и нормативне основе за социолошка истраживања, смањујући доминацију ауторитета и потенцирајући слободу у свим њеним облицима, затим преко марксистичких постулата и многих других гледишта. Макс Хоркхајмер (Horkheimer 1930) је сматрао да је задатак критичке теорије да „запамти”

³⁵ “Critical discourse analysis is, or should be, concerned with both these aspects, with discourse as the instrument of power and control as well as with discourse as the instrument of the social construction of reality.”

прошлост како би је спасила од заборава, да се бори за еманципацију, да дефинише разлоге те борбе, као и саму природу критичког размишљања. Он је тврдио да уколико се примени само један метод, добијени резултати никада неће бити потпуни и поуздани, већ је потребно примењивати наизменично више метода. Генерално, *критички* у синтагми *критичка анализа дискурса* требало би схватити као заузимање једне дистанциране позиције према свим подацима, уграђивање података у друштвени контекст, заузимање експлицитно политичког става, као и фокус на само-рефлексији у односу на истраживање (Wodak *et al.* 2000).

Критичке теорије, па и КАД са њима, имају задатак да пружи разоткривање, расветљење и еманципацију, у смислу откривања извора и корена илузија и заблуда у којима човек живи (Wodak *et al.* 2000). Управо је идеологија кључна карика која доприноси стварању заблуде код шире популације прималаца, а задатак КАД-а је да утиче на примаоца у смислу „освешћивања”. Демистификовање дискурса декодирањем идеологија је кључни концепт на коме се базира критичност КАД-а.

Аналитички посматрано, могло би се прејудуцирати да онај ко спроводи одређену идеологију, несумњиво поседује моћ. Како се КАД у првом реду бави критиком, то је сасвим природно да ће држати страну оних који су угрожени, а критиковаће оне који су одговорни за неједнаке односе. Моћ се читава у дискурсу и зато је задатак КАД-а да проучава текстове у којима се води борба за моћ и доминацију. КАД се у овом смислу бави феноменом моћи која постаје централни предуслов друштвеног живота, и њен задатак је да развије теорију о језику која ће ову чињеницу инкорпорирати као једну од својих основних премиса. Пошто је моћ дубоко укореењена у тексту, КАД треба да се бави и интертекстуалношћу, као и детекстуалношћу дискурса који се анализирају. Оваквом анализом откривају се језичка средства којим се моћ неприметно „уграђује” у дискурс, а њих има у великом броју почев од граматичких и лексичких форми, семантике, итд. Моћ у дискурсу се реализује и контролом аутора над текстом у смислу избора жанра, обликовања текста, итд.

Контролу над текстом аутор постиже и самом идејом да су наука (у најопштијем смислу) и друштво у нераскидивој вези и да се једино тако сви друштвени аспекти, укључујући и језик, морају научно објаснити (van Dijk у Schiffirin *et al.* 2003). И наука и дискурс су друштвено структурирани и производ су друштвене интеракције. Теорија, описи

и објашњења у дискурсној анализи су друштвено-политички обликовани и позиционирани, а то је чињеница које су сви њени аналитичари свесни. Најфреквентнији изрази у КАД терминологији су: *моћ, доминација, хегемонија, критика, идеологија, класа, друштвени поредак, друштвене структуре* и посебно истицана *друштвена когниција*. По томе се КАД најчешће разликује од критичке лингвистике са којом се веома често, али неоправдано поистовећује у литератури.

3.1.7. Критичка анализа дискурса и критичка лингвистика

Уколико се упореде критичка анализе дискурса и критичка лингвистика (КЛ), на први поглед чини се да обе ове научне дисциплине везује критичко бављење проблемом, а придев *критичко* овде подразумева и критички осврт на „политичку и друштвену условљеност” са „друштвено-логичком организацијом друштва” (Krings *et al.* 1973: 808). Оваква уређеност друштва је врло често невидљива припадницима друштва и на томе се и заснива основна критика која се бави разоткривањем међусобне повезаности појава у друштву и њеним осликавањем у језику (Fairclough 1995a). Према Феркалафу, КАД открива везе између језика, моћи и идеологије које су често скривене од људи, а које моћне елите или групације намећу путем судова, закона, медија и тако имплицитни идеолошки и политички мотиви постају експлицитни. Критичка анализа дискурса разоткрива прикривене и суптилне методе конструисања текстова и дискурс аналитички рашчлањује на: текст (производ), интеракцију (процесе стварања и интерпретације текста) и контекст (актуелне друштвене услове стварања и интерпретације текста) (Fairclough 1989). У овом последњем, односно, у разоткривању метода конструисања текстова, лежи основна разлика између КАД-а и КЛ. Дакле, узајамна повезаност и низови узрока и последица често су „далеко од очију” јавности, а „критичко” у називу КАД и КЛ ову међузависност чине видљивом (Krings 1973: 808).

Упоређујући КЛ и КАД, Крес (Kress 1990: 94) наводи критеријуме по којима се КАД радикално разликује од осталих дискурских анализа, јер укључују и политику. Ове критеријуме су касније Ферклаф и Водакова (Fairclough and Wodak 1997) елаборирали, тако да они укључују следеће:

- језик је друштвени феномен;

- институције и друштвене групације, као и појединци, имају посебна значења и вредности које су изражене у језику на систематичан начин;
- текстови су релевантне језичке јединице у комуникацији;
- читаоци / слушаоци нису пасивни примаоци у односу на текст;
- постоје сличности између језика науке и језика институција;
- лингвистичке структуре формирају се у односу на своју сврху и намену и нису произвољне;
- односи моћи, доминације и силе се реализују у језику, односно, дискурсу;
- сваки дискурс има своју историјску компоненту, јер је креиран у одређеном времену, на одређеном простору;
- тумачећи текстове, КАД истовремено даје објашњење свих слојева који их чине.

Иако КАД и КЛ имају много заједничког, у литератури се све већа предност даје КАД-у, јер се она превасходно бави дискурским текстом као основном јединицом комуникације и то посебно у медијском, политичком и дискурсу који се бави, између осталог, и дискриминацијом између полова. У овим дискурсима конфликти и супротстављени ставови су најочљивији, тако да КАД у њима налази свој прави израз (Wodak *et al.* 2001).

3.1.8. Критички осврт на критичку анализу дискурса

Најчешће замерке на рачун КАД-а управљене су у следећим правцима (Wodak *et al.* 2001):

- херменеутички приступ језику и анализи текста,
- преширок контекст за интерпретацију текстова,
- велики теоријски оквир који веома често не одговара подацима и
- мешање политике на свим нивоима анализе текста.

Што се прве замерке тиче, нужно је подсетити се основних карактеристика херменеутике³⁶, о којима је већ било речи, како би се прецизније разумела упућена критика

³⁶ Видети тачку 3.1.2.

и на њу касније одговорило. Будући да херменеутички круг подразумева да се део може разумети само у контексту целине, чиме се имплицира да се целина мора најпре поделити на делове, ствара се проблем у погледу јасности и детаљности, јер се истраживач мора суочити са више појединачних делова, а при том не губећи целину из вида (Wodak *et al.* 2001). Даље, фокусом на одређене специфичности текста, КАД показује контрадикторност у методолошком смислу, јер на тај начин извлачи део из целине. Још један коментар на прву замерку јесте да херменеутички приступ подразумева велики број претпоставки и постављања хипотеза, што са научног аспекта, а посебно из визуре језика и анализе текста, критичкој анализи дискурса одузима њену егзактност.

Друга замерка се односи на ширину контекста за интерпретацију и тумачење текстова. Овде се КАД-у замера преширок дијапазон тумачења и приступа тексту чиме се понекад губи конкретан фокус и циљ и често се скреће са основног значења текста, јер се у контекст стављају многи елементи који, на изглед, нису у директној вези са самим текстом (van Dijk у Schiffrin *et al.* 2003).

Велики теоријски оквир, као трећа замерка последица је прешироког контекста, јер се њиме шири поље интерпретативних могућности текста. Позивајући се на више дисциплина и интердисциплина, КАД губи од своје специфичности и особености.

Наредна замерка тиче се инволвирања политике, односно уношење политичких конотација у језик. Наиме, контрола и манипулација које се спроводе у језичком узорку последица су наметања политичких ставова и усмеравања јавности у жељеном правцу (Wodak *et al.* 2001). Сматра се да не треба у сваком тексту, односно дискурсу, тражити политичку, идеолошку, расну, сексистичку обојеност, јер се тиме занемарује основна компонента дискурса, а то је језичка компонента (Schegloff 1998.).

Све наведене замерке су правдане вишестраношћу и комплексношћу самог предмета КАД-а, а то су језик и друштво, односно, језик као друштвена пракса која подразумева и многе друге чиниоце као што су политика, моћ, власт, идеологија. Све то, самим тим, захтева један шири контекст интерпретације језика, односно текстова. Контекст у ком треба посматрати и истраживати из перспективе КАД-а је управо оно што критичку анализу дискурса разликује од некритичке.

3.2. КРИТИЧКА АНАЛИЗА ДИСКУРСА И ИДЕОЛОГИЈА

Језик, односно, дискурс, често је идеолошки обојен на прикривен начин, а КАД нуди методе којима се идеологије, а са њима и односи доминације, откривају. Идеологија и доминација су увек усмерене ка одређеним друштвеним групацијама, што имплицира различите облике друштвене спознаје које КАД укључује у своја истраживања.

3.2.1. Идеологија у критичкој анализи дискурса

Како се КАД не бави само језиком на нивоу анализе текста, реченице, итд., већ и анализом много ширег друштвеног контекста који је утицао на формирање баш таквог текста, то она увек узима у обзир и историјску, психолошку (у смислу аутора текста) позадину текста. Из овога следи да је КАД уврстила три базична концепта у своја разматрања, а то су: а) концепт историје, б) концепт моћи, и в) концепт идеологије.

Узевши у обзир чињеницу да се дискурс историјски обликује, односно, креира у одређеном временском тренутку и простору, очекивано је да ће се таквом ретроспективом доћи до сазнања о друштвено-политичком уређењу, као и о владајућим групацијама које у том тренутку доминирају и поседују моћ. Те групације своју моћ демонстрирају сопственим идеологијама којима врше контролу и манипулацију над невладајућим групацијама. Стога, сасвим је очекивано да ће се КАД бавити и притисцима, као и отпором на разне облике наметања силе. Отпор се посматра као рушење конвенција и стабилних дискурзивних пракси кроз разнолике облике „креативности” (Fairclough 1992)

Што се идеологије тиче, она се у критичкој анализи дискурса посматра као важан аспект стварања и одржавања неједнаких и неравноправних односа у смислу расподеле снаге и моћи. Идеологије су основни оквири друштвене спознаје која је заједничка за припаднике једне друштвене групе, а које садрже друштвено-културне вредности које дефинишу дату групу. Идеологија је, такође, она „карика која недостаје” при разумевању разлике између критичке од не-критичке лингвистике. Критичка лингвистика, односно, критичка анализа дискурса дају конкретне податке о томе како дешавања у друштву и идеологија утичу на формирање „друштвеног идентитета, друштвених односа, као и система знања и уверења” (Fairclough 1992: 134). У овом смислу идеологија се истиче као

фактор који утиче на обликовање како идентитета, тако и друштвених односа и друштвене праксе (Thompson 1990). Она се односи на друштвене облике и процесе унутар којих се симболички облици крећу у друштвеном свету. КАД посматра идеологију као један од најлакших начина формирања и одржавања неравноправних односа у друштву и њен задатак је да разоткрије разноразне начине путем којих језик служи као медијатор преко кога се овакви односи спроводе (Wodak *et al.* 2000). Према Томсону (Thompson 1990): „изучавање идеологије подразумева проучавање начина на које је значење конструисано и пренето у симболичким формама разноликих врста”³⁷ (Thompson 1990: 24). Симболичке форме могу бити и језичког и семиотичког карактера и оне су у служби одређене идеологије.

Бавећи се идеологијом, неопходно је узети у обзир и друштвени контекст у којем се ове симболичке форме реализују. Стога, свако истраживање у контексту идеологије треба да открије да ли се оваквим облицима формирају и одржавају односи доминације једног ентитета над другим. Оно треба да се бави односом између мисли и друштвене стварности, као и да пренесе свест да постоје одређени, на првом месту историјски, а затим и идеолошки разлози због којих се људи осећају, резонују или одлучују на одређен начин (Eagleton 1994).

Поред друштвене функције коју поседују, а то је подржавање интереса друштвене групе, идеологије имају и своју когнитивну функцију, јер утичу на формирање особеног стила одређене друштвене групе у погледу њених ставова, знања и уверења, те тиме оне диктирају и контролишу понашање чланова групе, односно њихов текст и говор (van Dijk 1995: 248). Из овога проистиче да идеологија, истовремено, формира моделе, менталне оквире и обрасце одређеног текста и говора: оне представљају начин на који људи размишљају, њихово поимање времена и догађаја, односно целокупне стварности (Johnson-Laird 1983, van Dijk and Kintsch 1983, Oostendorp and Zwaan 1994). Како су ови модели субјективне менталне креације, тако је сасвим разумљиво зашто људи често имају погрешне, искривљене, пристрасне идеје и слике стварности: они често догађаје тумаче у контексту „идеолошког модела” (van Dijk 1995: 254). Тако, уколико говоримо о пристрасном тумачењу неке ситуације или текста, то углавном значи да су „корисници”

³⁷ “Ideology is the study of the ways in which meaning is constructed and conveyed by symbolic forms of various kinds.”

језика применили идеолошке обрасце и/или моделе или предрасуде које, опет, могу бити производ наведених модела. Како су модели ментални обрасци дискурса, путем идеолошких модела, сами дискурси постају идеолошки. На овај начин се формира веза између дискурса и идеологија, што ће бити најважнији концепт у овом раду. Додавањем и мултимодалности у анализи која ће се вршити за потребе рада, створиће се ново поље у научном и когнитивном смислу које ће моћи да понуди огроман број разноликих и разноврсних интерпретација.

Не треба, наравно, заборавити да идеологије не утичу само на нивоу значења, односно семантике. Њихов утицај се даље шири на остале нивое дискурса као што су синтакса, фонологија, графичка презентација и многе друге (Kress and Hodge 1993). Питање које се често намеће јесте како КАД препознаје идеологију и идеолошки текст, односно, како се идеологија реализује у језику.

3.2.2. Идеологија и језик

Идеологија је често суптилно укореењена у одређеном језичком узорку, а управо КАД пружа не само њено разумевање, већ и методе њеног демистификовања и декодирања. Аналитичким приступом, као и интердисциплинарном перспективом, КАД расветљава све факторе који утичу на одређену употребу језика, односно она расветљава идеологију која је у основи датог језичког узорка. Све овде наведено, чини идеологију неизоставним предметом КАД-а (КАД се може посматрати као њен тумач). Бавећи се језиком, КАД се бави и идеологијом присутној у њему. Тумачењем идеологије која је у датом језичком узорку реализована разноврсним језичким формама и облицима, КАД долази до сазнања о самој суштини проблема, а то је манипулација моћи. У одређеном језичком узорку, односно дискурсу у целини, моћ није сигнализирана само граматичким облицима, метафорама, метонимијама и слично, већ и начином на који одређена особа има контролу над друштвеном приликом у смислу избора жанра говорног или писаног текста. Стога, бавећи се идеологијом у језику, КАД се бави расподелом моћи у друштву као и политиком. Дакле, да би КАД препознала идеологију у тексту и декодирала је, она мора да се истовремено бави и актуелним друштвено-историјским проблемима и да одређени проблем посматра са различитих аспеката.

Разноликост проблематике којом се КАД бави, посебно у погледу језика и идеологије, упућује нас на њене корене. КАД се може наћи и у реторици, текстуалној лингвистици и социолингвистици, као и у примењеној лингвистици и прагматици (Wodak *et al.* 2001). Ова чињеница се намеће потпуно природно уколико се узме у обзир да је језик један од најзначајнијих цивилизацијских феномена са стотину лица, а да је свако од тих лица идеолошки обојено (Fairclough 2005). Комплексност и вишезначност језика у погледу његове идеолошке обојености довољан су повод за његово деконструисање, јер се он не састоји само од групе знакова, већ праксе која систематски формулише објекте о којима говори (Foucault 1970).³⁸

При критичкој анализи језичког узорка, у њеној првој фази предлаже се граматичка анализа текста (Halliday 1970), након чега следе интерпретативни коментари језика у контексту и идеологије у њему. Оваквом анализом поново се долази до суштинског односа КАД-а, а то је однос језика и идеологије. КАД жели да открије које структуре, стратегије и друга својства текста имају улогу у директној или индиректној подршци, легитимацији и скривању доминације. Као прилог овој тврдњи, Ван Дејк, најзаслужнији за утемељење тзв. социо-когнитивног погледа, каже да „дискурс једноставно није изолована текстуална и дијалогска структура, то је комплексан комуникативни догађај који отелотворује друштвени контекст, учеснике (и њихова својства) и процесе производње и перцепције” (van Dijk 1998: 2). Ово значи да је потребан шири контекст као и мултимодални приступ језику, тј. дискурсу, да би се он што боље разумео. На основу свега наведеног може се закључити да је језик као основно поље интересовања КАД-а веома комплексан феномен који у себи обједињује многе друштвене аспекте и да стога захтева подршку већег броја научних дисциплина и приступа.

3.2.3. Доминација и језик

Као што је поменуто, основно поље истраживања КАД-а је језик као друштвена пракса. То значи да се језик посматра како неодвојива компонента друштва и као језик у

³⁸Језик у општем смислу не може се свести на језик као систем (*langue*) и говор, већ се и друге димензије и значења морају открити и описати. Из тог разлога, мултидисциплинарни приступ изучавању језика као текста јесте захтев уколико желимо да сагледамо аналитички текст из шире перспективе и у њему откријемо потенцијалне идеолошке импликације.

„друштвеној” употреби, а не као изоловани феномен *per se* (Fairclough and Wodak 1997). КАД посматра контекст у којем је језик употребљен, јер се таквом анализом могу добити одговори на много сложенија питања која се тичу вишезначности самог проблема језика и друштва. Из тог разлога, контекст језика разматра се као феномен подложен критици (Benke and Wodak 2001), са посебним освртом на корелацију језик – моћ – власт и модалитете којима се моћ намеће путем језика. Тамо где се примењује демонстрација силе и моћи, ту неизбежно налазимо и идеологију којом се она реализује, а чији су директни експоненти институције, медији, моћне групације, итд. (Wodak *et al.* 2001).

Како је основно поље интересовања КАД-а анализа „видљивих” и „невидљивих” структуралних односа доминације, дискриминације, моћи и контроле које се манифестују у језику (Wodak *et al.* 2001), са правом може рећи да КАД критички истражује друштвену неједнакост која је изражена, сигнализирана или дата у наговештајима путем језика. У зависности од правца истраживања оваквих односа, КАД свој израз налази у политичком, медијском, расном, полном и другим врстама дискурса. Хаберман (Haberman 1977) стога тврди да је „језик, такође, и медијум доминације и друштвене силе. Он служи за легитимизовање односа организоване моћи. Док год легитимизовње односа моћи...није артикулисано....дотле је језик, такође, идеолошки” (Haberman 1977: 28).³⁹

На основу свега горе наведеног може се закључити да се КАД, у многим погледима интересовања и методологије ослања на све оне научне дисциплине које се баве језиком, друштвом, идеологијом, као и друштвеном когницијом. Све оне се баве међузависношћу између истраживачких интереса и политичке интерференције, јер им је заједничко полазиште истраживања друштвена, лингвистичка и семиотичка анализа (van Dijk 1993: 131).

3.2.4. Друштвена когниција и ментални модели у критичкој анализи дискурса

Како је КАД својим предметом заинтересована за моћ, доминацију и друштвену неједнакост, она је тако усмерена на групе, организације и институције. То би значило да у своја истраживања КАД мора да укључи разнолике облике друштвене когниције, коју

³⁹ “Language is also a medium of domination and social force. It serves to legitimize relations of organized power. In so far as the legitimizations of power relations....are not articulated...language is also ideological”

сачињавају елементи као што су: а) знање, б) ставови, в) идеологије, г) норме, и д) вредности (van Dijk 1998).

Набројана испољавања друштвене когниције могу бити **директна** и **индиректна**, односно могу се изразити експлицитно, као и помоћу **менталних модела**⁴⁰ упућујући на одређени догађај или ситуацију. Ментални модели су личне, унутрашње презентације спољашње стварности којима се људи користе у интеракцији са светом око себе (van Dijk 1998). Помоћу менталних модела свакодневних дискурса ми стичемо знање о свету, затим о ставовима и коначно, о идеологијама као и нормама и вредностима. На овај начин се постиже боље разумевање на који начин групе и моћ утичу на дискурс и обрнуто – како дискурс утиче на њих.

Слика 3 – 1. Индиректни упућивачки елемент

Слика 3 – 2. Директни упућивачки елемент

⁴⁰ Концепт менталног модела је установио психолог Кенет Креик (1943) који је тврдио да људи у свом уму поседују модел како свет око њих функционише. Ментални модели учествују у предвиђању догађаја, резонувања, као и целокупног поимања света. Неколико деценија касније, психолог Џонсон-Леирд (Johnson-Laird 1983) даље је развио ову теорију тврдећи да су ментални модели део радне меморије појединца у којој су усклађена искуства, доживљаји и перцепције, а које могу да утичу на индивидуално понашање сваког појединца. Помоћу њих, све нове информације се филтрирају и складиште.

Као илустрацију наведеног, приказане су две фотографије⁴¹ које на различите начине упућују⁴² на феномен Европске уније којим се овај ради бави: а) симбол Европске уније на плавој позадини и жутим звездицама као пример директног упућивања на ЕУ (слика 3 – 2), б) разнолики симболи, који креирањем менталних модела, индиректно упућују на исти симбол (симбол ЕУ) у ширем контексту (слика 3 – 1). Наиме, да би се извршила интерпретација слике 3 – 1, потребно је активирање менталног модела који садржи презентације Европске уније, а то су звезде у кругу, које су на овој слици индиректно приказане.

У вези са менталним моделима незаобилазно је поменути и остале компоненте друштвене когниције, од којих је прво знање (*Ibid*).

3.2.4.1. Знање у друштвеној когницији

Први елемент релевантан за КАД, знање, може се разврстати на три облика (van Dijk 1998):

- лично знање,
- групно знање и
- културолошко знање.

Лично знање представљају ментални модели о посебним личним догађајима, различитим за сваког појединца. **Групно знање** је оно које деле чланови друштвене групе и које је посебно по томе што припада различитим областима људског деловања (професионално, пословно итд.). И ово знање може бити пристрасно и идеолошко и врло често се оно назива другим именом – уверење. **Културолошко знање** представља основу друштвених пракса и различитих дискурса и њега поседују чланови једног друштва или културе.

Како се знање константно мења, треба узети у обзир да оно што данас представља добро познату ствар, сутра већ може бити идеолошко уверење одређене групе. Културолошко знање, такође, диктира изглед и форму дискурса у смислу избора теме, кохерентности, личних заменица, метафора итд. Један од највећих изазова јесте како знање преточити у меморију и како га организовати, да ли у посебне шеме, сценарија,

⁴¹ Фотографије су преузете из листа „Европски форум“.

⁴² Елемент упућивања или упућивачки елемент јесте елемент којим се упућује или усмерава пажња на неки предмет, тему или особу. <http://www.thefreedictionary.com/reference+point>

семантичке области, итд. Овакво организовање знања није значајно само за когнитивну науку већ и за КАД због тога што различите структуре знања такође утичу на различите структуре дискурса.

3.2.4.2. Ставови у друштвеној когницији

Ставови се могу дефинисати као мишљења унутар једног друштва о глобалним друштвеним темама, било политичким, економским, еколошким и тако даље (Wodak 1989). Као што знање може да утиче на менталне моделе, исто тако, ставови могу путем менталних модела бити спецификовани.

Презентације о свету и друштву које примаоци апсорбују путем својих менталних модела, обрађују их, односно декодирају. Тиме оне постају део индивидуалне когниције, у многоме утичу на формирање ставова који, пак, са своје стране, утичу на формирање одређене идеологије (van Dijk 1991). Идеологије се, у овом смислу, могу схватити као интерпретативни обрасци којима се организују групе ставова о свим елементима у друштву. Оне представљају когнитивни темељ ставовима различитих друштвених група. Да би се спровела контрола опште популације и јавног мњења, много је лакше и ефикасније спровести „усмеравање” ставова опште популације ка одређеној идеологији које би се вршило најчешће путем медија, односно, учесталом презентацијом идеолошких ставова у медијима (*Ibid*).

3.2.4.3. Идеологије, норме и вредности у друштвеној когницији

Преостала три релевантна елемента друштвене когниције (идеологија, норме и вредности), такође су веома важни за критичку анализу дискурса.

Идеологије⁴³ које су од велике важности при дефинисању предмета КАД-а, такође су значајне да би се разоткрило које су то шематске структуре којима одређена група ствара слику о себи, дефинише циљеве, активности и норме. Идеологије се тичу основних принципа којима се организују ставови чланова једне групе (van Dijk 1998).

Када се говори о нормама и вредностима у једном друштву треба нагласити да оне проистичу из идеолошких образаца које владајуће класе намећу, између осталог, и путем

⁴³ О идеологији је било више речи у одељку 2.1.4

свакодневног дискурса. Тако говоримо о нормама и вредностима у говору, понашању, реторици, итд. (Wodak 1989).

У закључку се може рећи да су дискурс, идеологија и моћ са становишта КАД-а у нераскидивој вези. Друштвена дешавања и КАД су у узрочно-последичном односу: са једне стране, дискурс је обликован друштвеним дешавањима и он поприма друштвени контекст. Са друге стране, друштвени контекст трансформише стварност и под утицајем је дискурса који, према речима Водакове (Wodak 1999: 8) постаје одговоран за стварање одређених друштвених односа. Дискурс тако постаје друштвено обликован, али исто тако и друштвено садржив (Силашки *et al.* 2009), јер садржи ситуације, знања и идентитете, као и односе између људи и групација. У досадашњој литератури на пољу КАД-а, Халидеј, Ферклаф, Водакова (Halliday, Fairclough, Wodak) и други, сматрали су да је идеологија блиско повезана са моћи и одређеним конвенцијама које легитимизују постојеће друштвене односе, а моћ спроводе различитим модалитетима (контролом говора и штампе, као и контролом ставова, норми и вредности у једном друштву).

3.3. АНАЛИТИЧКИ ОКВИР, ТЕОРИЈСКО И МЕТОДОЛОШКО ОДРЕЂЕЊЕ КРИТИЧКЕ АНАЛИЗЕ ДИСКУРСА

У циљу комплетног одређења критичке анализе дискурса неопходно је извршити њено позиционирање у аналитичким, теоријским и методолошким оквирима, као и прецизно дефинисање истраживачког дела по фазама. Са истим циљем је, такође, потребно поменути различите приступе критичкој анализи дискурса у погледу наведених оквира.

3.3.1 Аналитички оквир критичке анализе дискурса

Пре него што се приступи одређењу и дефинисању теоријског и методолошког апарата критичке анализе дискурса, потребно је аналитички размотрити начине на које ће се глобално приступити анализи основних проблема који представљају предмете КАД-а. На основу њих ће се једноставније извршити селекција теоријског и методолошког приступа КАД-а.

Што се аналитичког оквира критичке анализе тиче, посебно се издваја критичка теорија и модел Роја Баскара (Bhaskar 1986; Chouliaraki and Fairclough 1999). Овај модел подразумева следеће нивое:

1. Фокусирање на друштвени проблем који има семиотички аспект.⁴⁴
2. Идентификовање препрека путем анализе:
 - а. праксе у којима су препреке лоциране,
 - б. односа семиотике са другим елементима унутар посебне праксе,
 - в. дискурса путем структуралне, интеракционе, интердискурсне, лингвистичке и семиотичке анализе.
3. Утврђивање да ли у друштву постоји извешан проблем који утиче на јавност и јавно мњење.
4. Идентификовање могућих начина отклањања препрека.
5. Давање критичког осврта на анализе од 1. до 4.

Први ниво, тј. фокусирање на друштвени проблем који има семиотички аспект, указује на то да је овакав модел и приступ КАД-у проблемски оријентисан. КАД је, као што је већ речено, друштвена наука са критичком перспективом која се бави, између осталог, и друштвеним проблемима. Њен фокус је на односима неједнакости, јер кад год се говори о проблемима, подразумева се да је једна страна, односно друштвена групација у подређеном положају у односу на другу.

Други ниво тиче се утврђивања проблема на индиректан начин откривајући препреке, односно разлоге, због којих је једна групација у подређеном положају у односу на другу. Препреке на које се наилази при овој анализи, једним делом потичу од разлика у захтевима дискурса.⁴⁵ То значи да чим постоје овакви проблеми и овакве релације, једна страна се наметнула као доминантна и у таквом стилу манипулише језиком у интеракцији. Анализом језика у интеракцији утврђују се узроци различитих дискурса који подразумевају и лингвистичке и семиотичке (визуелне и друге) аспекте дискурса. Све ово

⁴⁴ Семиотички аспект је неопходан за разумевање основних облика људске активности и њихових интеракција и међусобних односа, јер се сви они испољавају у виду знакова, односно друштвене семиотике (Morris 1975: 70)

⁴⁵ О захтевима дискурса видети тачку 2.2.4.

је у тесној вези са циљевима овог рада, јер се он управо бави манипулацијом језика и осталих мултимодалних средстава у актуелном друштвеном контексту.

Трећи ниво анализе је утврђивање да ли у друштву постоји извештај проблем који утиче на јавност и јавно мњење. На овом нивоу долази се до проблема идеологије, јер је дискурс идеолошки све док одржава односе моћи и доминације.

Четврти ниво анализе, идентификовање могућих начина отклањања препрека, креће се од негативне до позитивне критике. У овом нивоу се може наићи на контрадикције унутар односа доминације у друштвеном поретку.

Пети ниво преиспитује све претходне нивое, односно колико је критика била ефективна и колико се целом овом анализом допринело еманциповању у друштвеним односима.

Када се, примењујући основне постулате КАД-а, прође кроз све нивое анализе, добија се објективнији увид у права, често скривена значења текста који у себи обједињује разноразне друштвене, идеолошке, језичке и семиотичке аспекте. Само таква анализа успева да дубински продре до оних значења и димензија од којих се састоји дискурс. Оваква анализа је, такође, неопходна за што прецизније одређење позиције, теорије и методологије КАД-а.

3.3.2. Ван Дејков троугао као теоријска окосница критичке анализе дискурса

Да би се јасно дефинисало теоријско, предметно, а затим и методолошко одређење КАД-а, Ван Дејк (Wodak *et al.* 2001) сматра да је најпре потребно разграничити оно што она није:

- истраживачки правац,
- систематична лингвистика,
- поддисциплина дискурсне анализе,
- метод, нити теорија која се једноставно може применити на друштвене проблеме.

За овог аутора КАД је комбинација приступа и поддисциплине о друштвеним наукама чије методе и теоријске основе може примењивати и у истраживању свог предмета. Он сматра да је:

„Критичка анализа дискурса, критичка перспектива, односно, дискурсна анализа са „ставом”. Она се фокусира на друштвене проблеме и посебно на улогу дискурса у продукцији и репродукцији злоупотребе моћи или доминације. Кад год је то могуће она то чини из перспективе која је конзистентна са најбољим интересима за подређену групу” (van Dijk у Wodak *et al.* 2001: 96).⁴⁶

То би значило да КАД у своја истраживања уграђује став „солидарности са потлаченим”, односно став противљења према онима који злоупотребљавају своју моћ у тексту и говору да би утврдили, потврдили и легитимисали злоупотребу своје моћи. КАД не пориче већ управо експлицитно дефинише и брани свој друштвено економски положај. Ван Дејк тврди да је КАД пристрасна врста анализе и да је управо поносна на то.

Поред истицања мултидисциплинарности, Ван Дејк се фокусира на релацију коју он назива дискурсно – когнитивно – друштвени троугао и заузима став према коме се предмет КАД-а реализује на поменутој релацији, као и да предмет треба бити анализиран у наведеним равнима. Он такође сматра да је КАД-у потребна чврста теоријско-лингвистичка основа где под *лингвистичка* он подразумева широку структуралну перспективу. Другим речима, којим год димензијама дискурса се КАД бавила, увек је потребно да направи осврт на структуре, стратегије и функције текста и говора укључујући граматичке, прагматичке, стилистичке, реторичке, семиотичке, наративне и сличне форме вербалне и паравербалне организације комуникативних догађаја.

При анализи троугла који Ван Дејк даје, треба дати и краћа појашњења сваког конституента овог троугла. Под дискурсом, он у најширем смислу сматра комуникативни догађај⁴⁷ укључујући конверзацијске интеракције, писани текст, које често могу пратити одређени израз лица, гестови, типографски симболи, слике и сви остали семиотички или мултимедијални симболи од значаја.

На сличан начин овај аутор дефинише и когницију. Под овим појмом подразумева како лична, тако и друштвена својства, уверења и циљеве као и емоције и све друге менталне структуре и процесе који су укључени у дискурс, док под друштвом подразумева локалне микроструктуре, интеракцију лицем у лице, као и глобалне друштвене и политичке структуре као што су: а) покрети, б) институције, в) организације, г) политички системи и д) друштва и културе.

⁴⁶ “CDA is a critical perspective, discourse analysis “with an attitude”. It focuses on social problems and especially on the role of discourse in the production and reproduction of power abuse or domination. Wherever possible it does so from the perspective that is consistent with the best interests of dominated groups”

⁴⁷ Видети тачку 3.5.2.

Може се закључити да се дискурсно – когнитивно – друштвени троугао бави релевантним контекстом дискурса и потребна му је друштвено-политичка и проблемски оријентисана теоријска основа.

КАД не обезбеђује готов приступ друштвеној анализи, већ напротив, наглашава да је за свако истраживање потребно формирати посебну теоријску анализу којом ће се најпре направити селекција дискурса и друштвених структура које треба анализирати. Код избора конкретних метода јасно треба дефинисати: а) циљеве, б) учеснике, в) окружење, и г) средства.

Тек са јасно дефинисаним теоријским и методолошким компонентама, истраживање може донети објективне и релевантне податке који су једноставни за поновну проверу и потврђивање.

3.3.3. Комплексност теоријског оквира критичке анализе дискурса

Свој теоријски оквир КАД црпи из теоријских оквира низа других хуманистичких и лингвистичких дисциплина⁴⁸. Може се рећи да КАД обједињује широки опсег теоријских нивоа (Merton 1967: 39-72, Meyer у Wodak *et al.* 2001: 19), као што су следећи:

- [1] Епистемиологија, која нуди теоријски оквир који се бави људском перцепцијом у општем смислу, као и научним перцепирањем у специфичним случајевима.
- [2] Друштвене теорије, које појашњавају друштвене односе и друштвене акције, односно релације *структура-акција* и *акција-структура*.⁴⁹
- [3] Друштвене теорије које се, такође, баве и конкретним друштвеним феноменима као што су конфликти, друштвене мреже, економија, политика, итд.
- [4] Друштвене теорије које се на микро-нивоу баве свакодневним друштвеним интеракцијама којима се успоставља друштвени ред и поредак.
- [5] Друштвено-психолошке теорије које се баве спознајом и емоцијама.

⁴⁸ На основу тога проистиче и методолошки апарат који КАД користи.

⁴⁹ Мејер (Meyer in Wodak *et al.* 2001) покушава да овакво праволинијско разграничење помири инсистирајући на кружности свих односа и релација.

[6] Дискурсне теорије које се тичу концептуализације дискурса као друштвеног феномена, трудећи се да објасне његову генезу и структуру.

[7] Лингвистичке теорије, посебно оне које се баве граматицом и реториком, итд.

На основу наведеног, може се закључити да у циљу постизања што веће ефикасности истраживања, КАД користи богат теоријски оквир који обезбеђује подршку у свим корацима истраживања.

3.3.4. Фазе у истраживањима критичке анализе дискурса

Због разноликости теоријског оквира и самог предметног опредељења КАД-а веома је тешко одредити које конкретне теорије дају оквире методолошком аспекту проблема. Поред овог, јавља се и проблем „уграђивања” теорије у одређене инструменте и методе анализе. Решење овог проблема може се наћи уколико се ослонимо на теорије о друштву у комбинацији са појединачним конкретним инстанцама друштвене интеракције (Meuer у Wodak *et al.* 2001). Метода која управо покрива шири опсег свих наведених проблема је, према Мејеру (*Ibid*) горе поменута херменеутичка метода. Поред ове методе, КАД користи све одговарајуће интерпретативне методе, укључујући и квантитативне процедуре.

У истраживачком процесу КАД-а, након дефинисања предмета истраживања, следи фаза формирања корпуса који задовољава основне постулате КАД-а, а то су друштво, језик, као и политичко-идеолошки узорци дискурса. КАД користи опсервацију свих релевантних података и врши њихово груписање у категорије и поткатеорије.

Следећа фаза, фаза евалуације је такође методолошки дефинисана. У овој фази КАД се користи оним методама које обезбеђују пребацивање прикупљених података у информације чиме се сужава опсег могућих инференци и интерпретација. Једна од њих је Глејсорова и Штраусова *Grounded Theory* (Glaser and Strauss 1967)⁵⁰ коју КАД високо

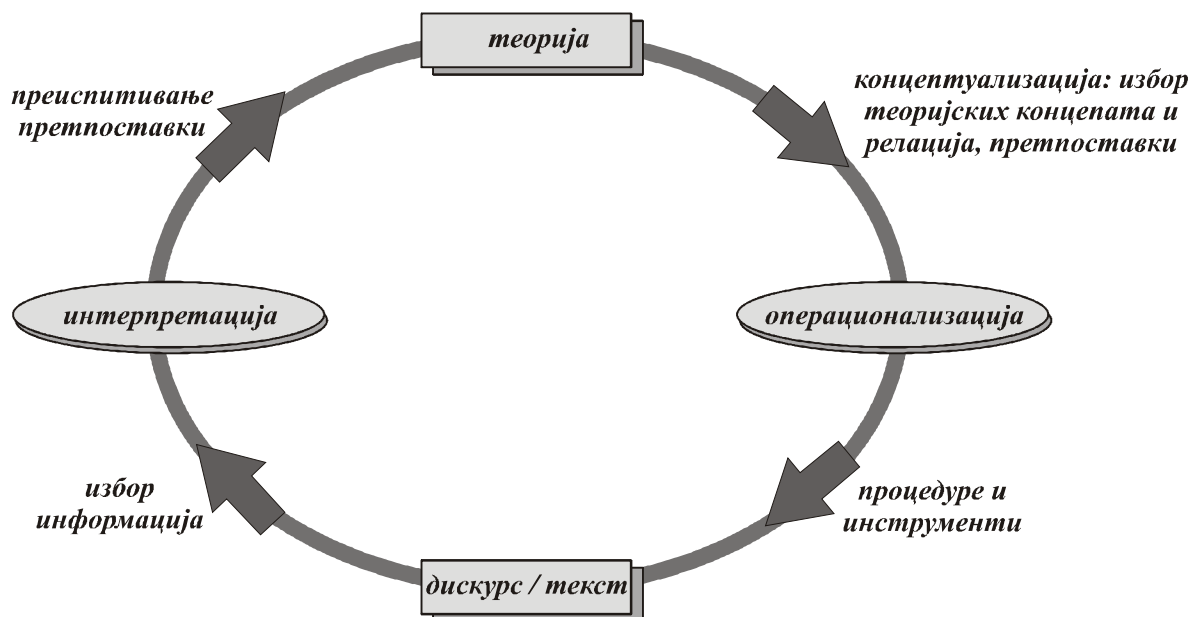
⁵⁰ У истраживању које рађено за потребе ове дисертације управо ова метода је коришћена у циљу што боље селекције и интерпретације прикупљених података. Сви подаци које истраживач прикупи сматрају се релевантним и на основу њих се формирају различити концепти и категорије, а потом се изводи кодирање података. Прикупљање података није фаза која се мора завршити пре него што започне анализа, већ је то процес који се изнова наставља и понавља (о овој методи биће више речи у методолошком делу конкретног истраживања). То, такође, значи да методолошки пут анализе прикупљених података не мора увек да води

вреднује. Према овој методи, хипотезе се формирају на основу непрекидног поређења података на различитим нивоима.

Да би истраживање било што детаљније, теоријски и методолошки пожељно је пратити одређену шему, чиме би се процес анализе умногоме олакшао.

3.3.5. Шематски приказ истраживачког дела критичке анализе дискурса

Свако истраживање КАД, како то наводи Мејер (Meуer у Wodak *et al.* 2001: 19), требало би да је свеобухватно и исцрпно. У том смислу, овај аутор предлаже шему по којој би сва КАД истраживања требало спроводити (слика 3 – 3):

Слика 3 – 3. Шематски приказ истраживања КАД-а

Из приказане шеме јасно се види да би свако истраживање требало да има циклични карактер где би се, кренувши од теоријских основа, уз примену одговарајућих инструмената и процедура, обрадио текст, односно дискурс и његовом интерпретацијом поново преиспитивала теоријска основа од које је читав циклус и кренуо.

стриктно од теорије ка методи, већ и сама метода може током истраживања тражити упориште у најадекватнијој теоријској бази.

Бавећи се управо питањем теорије и методологије КАД-а, различити научни приступи су током времена нудили своја решења.

3.3.6. Друштвени, психолошки и лингвистички приступ теорији критичке анализе дискурса

Пошто предмет истраживања КАД-а може бити веома комплексан, осетљив и променљив, потребно му је што боље прилагодити и теоријски и методолошки оквир. У даљем тексту биће поменути различити приступи критичкој анализи дискурса као њеном централном предмету истраживања, и у теоријском, и у методолошком одређењу.

3.3.6.1 Друштвени приступ критичкој анализи дискурса

Овај приступ истиче друштвену компоненту као кључни елемент разумевања КАД-а. Јегер (Jäger 1999), на пример, сматра да се прилагођавањем како теорије, тако и методологије променљивој природи објекта/проблема истраживања, а то је друштво ствара нови објекат. Он овде посебно мисли на дискурс који је основни материјал истраживања у области КАД-а. „Ако се дискурс мења, не мења се само значење објекта, већ то постаје нови објекат, који губи свој претходни идентитет” (Jäger 1999).⁵¹

Наведени аутор посматра дискурс као ток знања о друштву које је сакупљано кроз време, а које одређује појединца у смислу каквим ће акцијама он допринети обликовању друштва. Утичући на друштво својим активним деловањем, појединац тиме демонстрира своју моћ. Задатак КАД-а је да анализом дискурса открије на који начин појединац постиже доминацију и контролу над друштвом. То би значило да сваки дискурс служи одређеној сврси и тиме се постиже разумевање зашто су поједини дискурси институционализовани и конвенционализовани, односно, зашто се одређени дискурси јављају код одређених друштвених или политичких група, док се код осталих не сусрећу. Линк (Link 1983: 60) се слаже са Јегером назвавши дискурс „институционализовано консолидовани говорни концепт у мери у којој он одређује и консолидује активност и већ

⁵¹ “If the discourse changes, the object not only changes its meaning, but it becomes a different object, it loses its previous identity.”

на тај начин примењује моћ” (Link 1983: 60).⁵² Дискурси, напосто, постају заштитни знак одређених појединаца и група, постајући препознатљиви управо по њима. Они постају део стварности *sui generis*, односно ентитети за себе.

Конкретна илустрација Јегерове и Линкове горе поменуте тврдње управо су дискурси који осликавају актуелна друштвена дешавања у Србији, а односе се на њену интеграцију у Европску унију. Наиме, политичке фракције у Србији имају различите погледе и становишта према овом питању: од оних које пропагирају европске интеграције и европски пут, до оних које истичу националистичку компоненту, односно, које су за очување националног идентитета. Као трећа опција су оне политичке странке које нуде средње решење, а то је комбинација претходна два уверења. Најчешћи и најилустративнији примери су следећи слогани (поређани према горе наведеним страначким опредељењима): *Европа нема алтернативу, Косово нема алтернативу, Не у Европу без Косова*.

Да би се ови дискурси што тачније анализирали и интерпретирали, потребно је применити друштвено-историјски приступ у критичкој анализи дискурса и сагледати из поменутих углова зашто су баш ови дискурси постали идеје-водиље и, уједно, обележја одређених политичких странака које су њени заговорници.

3.3.6.2 Психолошки приступ критичкој анализи дискурса

За разлику од претходног приступа, овај приступ, поред незаобилазне друштвене компоненте, укључује и елементе који су део људске спознаје и њене психолошке равни. Ово становиште, чији је заговорник Ван Дејк (van Dijk 1990) преферира теоријске и методолошке постулате који су проистекли из друштвено-психолошких наука и који третирају проблем кроз призму КАД-а. По њему, теорија треба да буде средство систематизације феномена друштвене стварности са психолошког становишта, а свако проучавање мора бити на релацији дискурс – спознаја – друштво. Спознаја о друштвеној стварности се, по Дејку, ментално обликује у специфичне менталне моделе који се складиште у епизодијској меморији – делу дугорочне меморије у које људи „пакују” своја лична искуства (van Dijk 1990: 112). Одабрана теорија, као и пратеће методе, треба

⁵² “Discourse is an institutionally consolidated concept of speech inasmuch as it determines and consolidates actions and thus already exercises power”

аналитички да приступе дискурсу као комуникативном догађају, укључујући интеракције саговорника током конверзације, писани текст и све остале дискурсне особености у које он убраја гестове, изразе лица, слике, односно, све семиотичке и мултимедијалне димензије.

Наравно, свако теоријско и методолошко одређење дискурса треба да укључи и контекст. Ван Дејк говори о *моделима контекста* који представљају менталне презентације структура комуникативне ситуације, а које су, са становишта дискурса, релевантне за учесника у дискурсу. Ови модели, који представљају својеврсне методолошке инструменте анализе, имају функцију контролора прагматичког дела дискурса, насупротив *моделима догађаја*⁵³ који су задужени за семантички део дискурса. Он, даље, развија већ поменути теорију о друштвеним презентацијама које су неопходне да би се дискурс схватио у свом пуном значењу, а коју чине: а) знање (лично, групно, културолошко), б) ставови и в) идеологија.

3.3.6.3 Лингвистички приступ критичкој анализи дискурса

Лингвистички приступ критичкој анализи дискурса посебно су заговарали Рут Водак (Ruth Wodak), Норман Ферклаф (Norman Fairclough) и Рон Сколон (Ron Scollon).

Објашњавајући лингвистички приступ критичкој анализи дискурса Рут Водак (Ruth Wodak) полази од основне премисе о дискурсу као основној, полазној и централној тачки сваког даљег истраживања у области КАД-а. У том смислу и објашњава дискурс као скуп лингвистичких чинова:

„...сложени скуп симултаних и секвенцијалних међурелацијских лингвистичких чинова, који се манифестују унутар и преко друштвених поља активности као тематски међурелацијских семиотичких, усмених или писаних обележја, веома често као „текстови” који припадају посебним семиотичким типовима, односно жанровима” (Wodak 2001: 66).⁵⁴

У лингвистички приступ КАД-у убраја се и Ферклафов (Fairclough 1995b) став према којем је КАД анализа дијалекатских односа између дискурса, семиотике (где он укључује и језик) и осталих елемената друштвене праксе. Управо је семиотика заслужна за формирање различитих жанрова и стилова. Он назива семиотичку димензију друштвеног

⁵³ О моделима догађаја видети у тачки 2.3.2.

⁵⁴ “Discourse is a bundle of simultaneous and sequential interrelated linguistic acts, which manifest themselves within and across the social fields of action as thematically interrelated semiotic, oral or written tokens, very often as “texts”, that belong to specific semiotic types, i.e. genres.”

поретка *захтеви дискурса*⁵⁵. У односу на друге, већ поменуте приступе, његов приступ КАД-у обједињује истраживања у области структуре, као и истраживања у области друштвене акције. Његов приступ се ослања на Халидејеву (Halliday 1985) систематско-функционалну лингвистику која посматра језик у служби друштвених функција.

На крају, важно је поменути приступ Рона Сколона (Scollon у Wodak *et al.* 2001). Његов приступ анализи дискурса се означава као *медијаторска анализа дискурса*⁵⁶ (МАД). У основним постулатима она има исти став према КАД-у у погледу дискурса као и остали приступи, са том разликом што помера фокус са дискурса друштвених питања на фокус дискурса друштвених акција у којима су актери они који стварају историју у свом свакодневном животу. Његов теоријски оквир балансира између друштвених истраживања и политичке аргументације у чијој је основи језик. Зато се медијаторска анализа дискурса истовремено може сматрати врстом лингвистичког приступа (Wodak *et al.* 2001).

Може се закључити да је основно полазиште лингвистичког приступа критичкој анализи дискурса схватање дискурса неодвојивим елементом друштва који се мора посматрати у контексту свих друштвених међузависности које подразумевају друштвену ситуацију, активност, учеснике и друштвене структуре. Овакав став даје ширину истраживању, али и контрадикторност у смислу онога што је речено или написано, као и оног што није али је присутно.

3.3.7. Дискурсно-историјски приступ критичкој анализи дискурса

Творац овог приступа, као што смо рекли у претходном одељку, јесте Рут Водак (Wodak *et al.* 2001). Овај приступ се односи на посматрање дискурса као амалгама историјских промена. Свака анализа дискурса, посебно критичка, треба да подразумева његову историјску генезу: када је започео, у којим правцима се развијао и како ће се даље развијати.

Као најважније карактеристике друштвено историјског приступа у КАД-а, Водакова (Wodak *et al.* 2001) наводи следеће компоненте:

1. Приступ је интердисциплинарни.

⁵⁵ О захтевима дискурса видети тачку 2.2.4.

⁵⁶ Медијаторска анализа дискурса, због свог значаја, биће детаљно обрађена у поглављу 3.4.

2. Интердисциплинарност се испољава на неколико нивоа у:
 - a. теорији,
 - b. самом истраживању,
 - c. тимском раду и
 - d. пракси.
3. Приступ је проблемски оријентисан, без фокуса на специфичне лингвистичке јединице.
4. И теорија и методологија су еклектичке, односно теорија и методе су интегрисане, што много значи приликом тумачења предмета истраживања.
5. Истраживање увек обједињује рад у датој области, као и етнографију.
6. Приступ је вишесмеран, што значи да се у истраживању непрекидно иде напред и назад, од теорије ка емпиријским подацима и обрнуто.
7. Различити жанрови, интертекстуалност и интердискурсивност су у фокусу истраживања, деконтекстуализација је најважнија у повезивању свих ових жанрова као и различитих тема и аргумената.
8. Историјски контекст се увек анализира заједно са интерпретацијом дискурса и текстова.
9. Категорије, процедуре као и средства анализе, дефинишу се у складу са фазама анализе.
10. Основне друштвене теорије служе као базе, стартне позиције, анализе, док се за специфичне случајеве користе посебне теорије; теорија се прилагођава истраживању, а не обратно.
11. Циљ је увек да резултати буду доступни експертима из различитих области.

Говорећи о дискурсно-историјском приступу, Водакова даје предност овом приступу над осталим приступима у критичкој анализи дискурса, јер може да анализира стања у глобалном друштву и истиче да се многи други приступи и теорије нису показале адекватним у том погледу. Ауторка сматра да је овај приступ неопходан при вишеслојној анализи дискурса и његову предност над осталим приступима и теоријама види у томе што он покрива разнолике материјале како друштвене, тако и језичке и семиотичке.

Поред тога, потребно је нагласити да је једна од особености дискурсно-историјског приступа управо његов захтев да ради кооперативно са другим приступима комбинујући

разноразне методе и то наравно уз емпиријске податке и све остале податке до којих се током истраживања долази (Wodak *et al.* 2001).

Како се КАД бави историјским, политичким и идеолошким темама, односно текстовима, тако је дискурсно-историјски приступ најадекватнији у смислу интегрисања велике количине расположивог знања како из историјске димензије, тако и друштвено политичке области у које су дискурсни догађаји уграђени. Овај приступ се такође бави историјском димензијом дискурсивних активности у смислу аналитичког посматрања дискурса у дијахроничком пресеку (Wodak *et al.* 1994). Оно што је најважније, овај приступ омогућава детаљно анализирање контекста који је врло битан у интерпретацији текстуалних порука.

Према речима Водакове, на историјске, као и на промене у дискурсу у многоме утичу ставови политичких партија, као и однос између медија, политике и људи. За последњи однос она каже: „До сада нисмо могли да пружимо јасне одговоре на питање ко утиче на кога и како су ови утицаји усмерени. Само интердисциплинарно истраживање ће моћи да овако сложене односе учини транспарентнијим” (Wodak *et al.* 2001: 64).⁵⁷

Све наведене карактеристике друштвено историјског приступа у КАД, неопходне су за комплетно, свеобухватно и суштинско тумачење текстова и дискурса који су променљиве природе, а на њихову променљивост посебно утиче синхронијске, као и дијахронијске промене.

3.3.8. Семиотички приступ критичкој анализи дискурса

Још један теоријски приступ критичкој анализи дискурса је потребно издвојити, а то је друштвено-семиотички. Како семиотика укључује све облике којима се постиже значење (а то су језик, визуелне слике и говор тела), то би овакав приступ подразумевао схватање друштвеног живота као мреже испреплетаних друштвених догађаја⁵⁸ различитих врста (политички, економски, културолошки, итд.) од којих сваки поседује неки семиотички елемент у себи и стога мора бити предмет КАД-а (Fairclough 2001). Иако су

⁵⁷ “Up to now, we have not been able to provide clear answers about who influences who and how these influences are directed. Only interdisciplinary research will be able to make such complex relationships more transparent.”

⁵⁸ Под друштвеним догађајем Ферклаф (Fairclough 2001) сматра сет различитих елемената као што су: продуктивна активност, средства продукције, друштвене односе, друштвене идентитете, културолошке вредности, свест и семиотику.

ово различити елементи, они су у међусобном, интерактивном односу (Harvey 1996). Тако, друштвени односи, друштвени идентитети, културолошке вредности и свест, једним су делом семиотичке, али исто тако и језичке природе. Овакав став се базира на схватању друштвене семиотике као неодвојивог дела друштвених процеса.

Семиотички приступ посматра критичку анализу дискурса као анализу дијалекатских односа између семиотике (укључујући и језик) и других елемената друштвеног дешавања. Такви односи су резултат радикалних друштвених промена у свакодневном животу.

Разматрајући наведени приступ, потребно је рећи да се позиција семиотике може мењати током времена и да она може значајно утицати на друштвена дешавања и то на следеће начине:

1. Први начин је посматрање семиотике као друштвене активности у којој употреба језика мора бити усклађена са специфичним друштвеним ситуацијама и потребама.
2. Други начин се односи на начине њене презентације. Наиме, припадници једног друштва стварају презентације⁵⁹ различитих друштвених дешавања, као и самопрезентације сопствених доживљаја. Како су оне подложне променама, то се и позиција семиотике мења. Посматран са семиотичког аспекта, дискурс, Ферклафовски схваћен као симбиоза језика и визуелних слика, мењао се у зависности од друштвене стварности и, на пример, потреба конкретних политичких фракција.
3. Семиотика, на трећи начин, фигурира у перформансама одређених позиција унутар једног друштвеног дешавања. На пример, људи који припадају различитим друштвеним класама, различитој нацији, различитог су пола, производе различите перформансе на различитим позицијама. Семиотика у перформансама различитих позиција конституише различите стилове. Свака позиција се реализује у различитим стиловима у зависности од идентитета који учествује у конституисању тих позиција. Семиотика се на тај начин мења, модификује, добија различите конотације, што утиче на формирање различитих

⁵⁹ Ферклаф дефинише презентацију као процес друштвеног конституисања укључујући и повратно самоконструисање – презентације улазе унутар и обликују друштвене процесе и праксе (Chouliaraki and Fairclough 1999).

стилова које Ферклаф (Chouliaraki and Fairclough 1999) сматра различитим облицима идентитета, односно различитим облицима бића са аспекта семиотике.

Друштвена дешавања, када се нађу испреплетана, конституишу друштвени ред (поредак). Семиотички аспект друштвеног поретка је оно што Ферклаф назива захтевом дискурса⁶⁰. Семиотички приступ критичкој анализи дискурса укључује и анализу захтева дискурса чиме се откривају начини на који различити жанрови и дискурси реализују различите релације и односе.

Семиотичким приступом критичкој анализи дискурса могу се уочити појединости везане за структуру и акцију у конкретним текстовима, на пример овим приступом се може анализирати текст како са техничке (структурне) стране, тако и са стране значења (акције).

Као што можемо видети, семиотички приступ критичкој анализи дискурса посматра све друштвене догађаје једино у интеракцији са језиком, јер у таквој синтези текст добија комплетно значење експлицитно и интерпретирано.

3.3.9. Критика на предметно и теоријско одређење критичке анализе дискурса

Узевши у обзир основне постулате КАД-а, а то су: текст, политика, друштво, критика и теорија, не могу се заобићи и критике које су упућене на рачун КАД-а. На тему критике КАД-а, можемо навести дебату између Ферклафа и Видовсона. Наиме, Видовсон је највише замерао критичкој анализи дискурса да термин *дискурс* у њеном називу, као и предмет проучавања није довољно јасан, и да је употребљен више „моде ради” (Widdowson 1995: 158). Он, даље, сматра, да КАД није јасно дефинисала разлику између текста и дискурса, као и да су њене интерпретације више идеолошке природе него прецизно аналитичке. Његова даља критика се односи на теоријско и предметно одређење КАД-а. У том погледу он сматра да је став критичке анализе дискурса пристрасан, јер бира управо оне текстове за анализу којима би поткрепила своја идеолошка, пристрасна убеђења. Као одговор на Видовсонову критику, Ферклаф наводи аргументоване тврдње да су резултати истраживања КАД-а коначни и циљни и да се темеље на основним принципима КАД-а.

⁶⁰ Термини *захтеви дискурса* и *жанрови* у овом делу рада, употребљени су искључиво у контексту семиотике.

КАД је, према његовим речима, увек крајње експлицитна у погледу свог предмета истраживања, као и по својој позицији, а сам њен методолошки избор доказује њену крајњу објективност и непристрасност. Иако прави строгу селекцију у односу на предмет истраживања, како у језичком, тако и у сваком другом смислу, њен корпус је обиман и свеобухватан и изискује детаљну обраду.

3.4. КРИТИЧКА АНАЛИЗА ДИСКУРСА И МЕДИЈАТОРСКА АНАЛИЗА ДИСКУРСА

Будући да критичка анализа дискурса и медијаторска анализа дискурса имају доста сличности у погледу предметне оријентације, али истовремено и битних разлика које се тичу уже области интересовања у односу на предмет истраживања, овај однос критичке анализе дискурса и медијаторске анализе дискурса захтева већу пажњу и појашњење основних концепата теоријских оквира.

3.4.1. Сличности и разлике између критичке и медијаторске анализе дискурса

Као што је наведено, КАД се у својим истраживањима бави друштвеном анализом која критички посматра дискурс, односно, језик у употреби, у циљу расветљавања проблема који би својим решењима утицали на промене у друштву. Међутим, у пракси се показало да овај однос није нимало једноставно објаснити, посебно на релацији дискурс – друштвена активност (Jones *et al.* 2005).

Медијаторска анализа дискурса (МАД) има сличне циљеве и предмете истраживања као и КАД, али је њен фокус управо на друштвеној активности путем које се реализују свакодневне активности друштвених актера (Scollon у Wodak *et al.* 2001). Другим речима, фокус МАД-а је више на друштвеној активности, а не толико на дискурсу или језику. То не значи да МАД нема никаквог интересовања за дискурс, већ дискурс посматра у контексту друштвених активности и друштвених актера.

Уколико се упореди предмет истраживања медијаторске анализе дискурса са основним постулатима критичке анализе дискурса, а то су, као што смо навели у

претходним деловима рада, друштвена проблематика као фокус њених истраживања, односи моћи, идеолошка обојеност дискурса, итд., може се закључити да се МАД и КАД у многоме поклапају, посебно када је у питању анализа, интерпретација и објашњење друштвених проблема као фокалних у истраживању. Међутим, ова тачка поклапања је уједно и тачка у којој се КАД и МАД највише разилазе. МАД, наиме, не сматра да су односи моћи и доминације искључиво дискурсни и дискурсно условљени, већ су укорени и проистичу из друштвене праксе. Из тог разлога, МАД посматра дискурсну праксу као саставни део друштвене праксе, а не као доминантни фактор формирања односа неједнакости и неравноправности. Заговорници МАД-а се не слажу у потпуности са Ферлаф – Водаковом формулацијом предмета КАД-а према којој искључиво дискурс одређује друштвено-културолошки миље. Заговорници МАД-а сматрају да је дискурс само једно од многобројних средстава која обликују друштво и културу. Дискурс, као и недискурсне праксе, су, како заговорници МАД-а тврде, продукти друштва и друштвених активности, те се у оквиру ове анализе инсистира на идеолошкој и историјској компоненти како дискурса, тако и друштва у целини. Може се закључити да се и поред многобројних сличности између КАД-а и МАД-а суштинска разлика између њих темељи на другачијем посматрању дискурсне и друштвене праксе које се код МАД-а не одвајају, већ се посматрају као интегрална целина.

3.4.2. Предметна и програмска оријентација медијаторске анализе дискурса

Врло често је програм КАД-а, а тиме и МАД-а, називан критичким у најнегативнијем смислу речи. Негативни смисао подразумева критику без здраво разумског промишљања. У случају КАД-а и МАД-а то би подразумевало критику без објективне основе, као и очигледних доказа у пракси.

МАД по питању програма нуди велику разноврсност друштвено политичких тема, које утичу на наш свакодневни живот и активност. Друштвене активности се у МАД-у називају медијаторским активностима да би се нагласила основна премиса МАД-а да су све друштвене активности резултати, а да културна и друштвена догађања посредују (одатле назив медијаторска) у њиховој реализацији између појединца и њих (Scollon у Wodak *et al.* 2001). Сколон (*Ibid*) сматра да је језик најчешћи посредник у друштвеним

активностима или још прецизније дискурс. Уколико поредимо МАД и КАД у смислу језика, односно дискурса, долазимо до закључка да је основни програм МАД-а друштвена активност у којој језик може или не мора бити укључен. Језик, односно дискурс, у МАД-у је само једно средство посредовања, поред многих других и из тог разлога није основни предмет истраживања.

Иако многе теорије о језику, односно дискурсу, разматрају друштвену активност која се може схватити као реакција друштва на друштвена дешавања, као предмет истраживања (прагматика, интерактивна социолингвистика, теорија говорних чинова, КАД), све оне имају као основни предмет или стартну позицију – текст.

Код МАД-а однос између језика (дискурса) и друштвене активности врло често може бити погрешно схваћен. Друштвена активност не искључује нити би могла, у неком свом аспекту, бити реализована без језика, али се МАД, својом програмском оријентацијом, на првом месту бави друштвеном интеракцијом, односно активношћу па тек онда језиком (дискурсом) као посредничким каналима. Има још разлога због чега МАД не разматра дискурс и језик као централне предмете истраживања. Дискурси појединца током друштвених активности немају способност потпуног поимања ових активности као и разумевање друштвених актера. Другим речима, друштвеним активностима се приписује велика комплексност и стога било какво објашњење или њено тумачење неће бити у потпуности адекватно и детаљно.

На основу свега наведеног може се закључити да је однос између КАД-а и МАД-а веома сложен, чак и проблематичан. Као што је поменуто, стартна позиција МАД-а је увек друштвена активност, а језик (дискурс) се анализира само уколико он посредује између друштвених актера у друштвеној активности. Из овог разлога за МАД се јавља и проблем методолошке природе због тога што је врло тешко успоставити методолошки апарат којим би се анализирале друштвене, посредне активности. МАД не треба схватити као грану или део КАД-а, јер његова основна сврха није критичка анализа дискурса или текста. С друге стране, МАД врло често мора да инкорпорира критичку анализу дискурса из горе поменутих разлога.

3.4.3. Основни концепти теоријског оквира медијаторске анализе дискурса

МАД није добио назив *медијаторска анализа дискурса* само због тога што се на посредан начин бави дискурсом, већ и зато што дискурсу даје нову димензију (Wertsch 1998).

Један од основних теоријских постулата МАД-а могао би се схватити на следећи начин: као што дискурс не може бити директно повезан са друштвеном праксом или друштвеном активношћу, исто тако друштвена активност нема јединствену дискурсну манифестацију. Ферклаф, Водак и Сколон (Chouilarakı and Fairclough 1999, Fairclough and Wodak 1997, Scollon 1998) сматрају да највећи број друштвених активности које имају критичку димензију неизоставно укључују дискурс на један значајан начин. Основни циљ МАД-а јесте да истражи и теоријски дефинише врло често индиректне и увек сложене везе између дискурса и активности. Суштина овог исказа јесте да није довољно узети само транскрипт разговора, прочитати новински чланак, оглас или томе слично, да би се добио директан увид и схватање друштвених активности и околности које су довеле до њиховог стварања. Ми не можемо некада ни претпоставити како ће друштвене активности бити прихваћене и схваћене од стране друштвених актера. Потребно је дубље анализирати друштвена дешавања, односно друштвене активности да би се потпуно разумеле друштвене реакције, а са њима и дискурс који је њихов производ.

Концепти на којима МАД гради свој теоријски оквир су:

1. **Медијаторска – посредничка активност.** Овај концепт се односи на посматрање друштвених актера као суштинских фактора друштвених активности (Wertsch 1998). Они су медијатори између друштвених активности и дискурса.
2. **Позиција ангажовања** је важан концепт у МАД, јер се њиме дефинише конкретан тренутак у реалном времену у ком се реализује посредовање (Scollon 1998). Позиција ангажовања се такође дефинише и као конвергентност друштвених пракси у датом тренутку, чиме се ствара могућност реализовања посредничке активности.
3. **Посредничка средства** су такође важна ставка у МАД, јер служе као средства путем којих се спроводе посредоване активности и укључују, како семиотичка

тако и психолошка средства, као што су језик, текст процесори и у неким случајевима друге особе (Randolph 2000).

4. **Пракса и посредничка средства** јесу концепти који утичу на медијаторску активност која својим даљим развојем утиче на формирање идентитета, друштвених група и историје. Са становишта МАД-а медијаторска активност се може интерпретирати само помоћу пракси.
5. **Повезивање друштвених пракси** је концепт који се односи на групу повезаних друштвених и свих осталих пракси (дискурсних и недискурсних) (Gee 1999). Њега треба разграничити од наредног концепта, који се односи на групу актера иако са њим има заједничке карактеристике у смислу друштвене организације. Разлика је у томе што је повезаност између друштвених пракси слабија у поређењу са везом која влада међу актерима једне групе.
6. **Група актера** јесте концепт који се користи да би се означила организована и затворена друштвена група у којој су односи чврсто уређени. Верш (Wertch 1998) под групом актера који представљају посреднике између друштвене активности и дискурса, подразумева групу људи која је у редовној интеракцији у циљу решавања заједничког проблема или постизања заједничког циља.

Из наведеног, може се закључити да МАД нуди нови поглед на дискурс чиме се проширује основни предмет КАД-а, а то је друштвена перспектива дискурса као посредника у комуникацији и интерпретацији.

Сви наведени приступи језику, односно дискурсу, омогућавају критичкој анализи дискурса да из сваког од њих извуче оно што се у датом тренутку, или случају, учини најадекватнијим чиме се постиже дубинско поимање проблема. У томе се огледа флексибилност и „толерантност“ КАД-а као приступа, теорије или методе анализе дискурса.

3.5. ПРИМЕНА КРИТИЧКЕ АНАЛИЗЕ НА МЕДИЈСКИ ДИСКУРС

Како је медијски дискурс најзаступљенији у јавности, то он захтева ширу и дубинску критичку анализу. То подразумева анализу значења и облика комуникативног

догађаја и анализу текстуалних и мултисемиотичких чинилаца комуникативног догађаја, као и интертекстуалну анализу комуникативног догађаја који је саставни део медијског дискурса.

3.5.1 Критичка анализа у медијском дискурсу

Будући да се КАД бави декодирањем идеологија које су скривене и укорене у језичком узорку, сасвим је природно да ова анализа свој одраз налази и у медијима⁶¹, односно, у анализи медијског дискурса који је врло често идеолошки обојен.

Однос између медијског дискурса и критичке анализе дискурса је предмет многобројних истраживања у лингвистичким круговима (Fairclough 1995b, van Dijk 1986, Fowler 1991). КАД се посматра као чврста методолошка подршка у анализи свих медијских текстова, а посебно вести и саопштења за јавност.

Данас се значајна пажња посвећује анализи медијског дискурса у светлу критичке анализе дискурса, нарочито анализи начина креирања медијског дискурса, његовој употреби за посебне сврхе и функцијама које он има у јавности (van Dijk 1986). Посебно интересантно за критичку анализу дискурса јесте развијање теоријских модела који би објаснили когнитивне механизме обраде медијског дискурса и осталих типова дискурса.

Медијски дискурс представља изазов критичкој анализи дискурса, посебно у друштвима која карактеришу честа политичка превирања и нестабилност. Такав дискурс је подложен манипулацији и у служби је власти. Крес (Kress 1989) користи термин „политичка економија” под којим подразумева начине на које друштво вреднује различите облике приказивања друштвених дешавања и како и у коју сврху их користи, а ови начини се могу спознати помоћу КАД-а. Кресова основна преокупација у ов, под утицајем расположивих медија.

Ако анализирамо политичка дешавања у Србији у протекле две деценије са аспекта медијског утицаја на живот појединца, долазимо до закључка да је тај утицај био огроман до те мере да су у јавности поједини периоди названи периоди „медијске блокаде” или „медијског мрака”. Анализом емитованих дискурса неретко су се вршила етикетирања одређених радијских и телевизијских канала као „владини” или „опозициони”. То говори у

⁶¹ Детаљно о медијима и медијском дискурсу биће речено у наредној глави.

прилог Ферклафовой (Fairclough 1995b: 12) категоричној тврдњи да су изјаве челника медија, односно, владајућих инстанци под чијом су контролом и медији, о наводној медијској објективности, неутралности, непристрасности, чиста лаж и заблуда оних који у то верују. Медији утичу на стварање посебне слике стварности, као и посебних друштвених идентитета. За Ферклафа скоро да и не постоје текстови који нису на било који начин идеолошки обојени или изнијансирани, било тиме што спроводе одређену политику, односно „држе” нечију страну, било тиме што сам аутор, свесно или несвесно, уграђује у текстове своја уверења и идеје. Публика, нажалост, углавном није свесна процеса „провлачења” одређене идеологије, која је често виртуозно замаскирана. Управо је у таквим ситуацијама потребна чврста подршка КАД-а у том смислу што КАД обезбеђује средства којим се откривају лингвистичке структуре које имплицирају моћ у медијским текстовима (Fowler 1991).

Говорећи о медијском дискурсу, Фаулер (*Ibid*) посебно истиче вест као најзаступљенију медијску јединицу у којој језичка средства функционишу у циљу формирања, манипулисања и усмеравања одређених структура друштвене хијерархије. Захваљујући управо критичкој анализи дискурса, начини и методе манипулисања и преобличавања истине се лакше разоткривају. За то је потребан шири друштвено-историјски и културолошки контекст, како би се лакше утврдило зашто је у фокусу медијског дискурса одређени догађај, зашто је одабран баш такав приступ том догађају, зашто се баш дати извори сматрају релевантним и поузданим, са каквим циљем је употребљена баш таква реторика, итд. (White 2000: 382).

Манипулативни карактер медијског дискурса, као и догађаја које медијски дискурс прати и презентује, погодно је тле за примену критичке анализе дискурса, јер она својом друштвено-дијагностичком природом успева да их осветли и разјасни.

3.5.2. Критичка анализа комуникативног догађаја као саставног дела медијског дискурса

Основу сваког дискурса, тако и медијског, чини комуникативни догађај, а затим и редослед комуникативног догађаја унутар самог дискурса. Комуникативни догађај јесте сваки догађај који је у фокусу пажње читаоца, слушаоца или гледаоца (Fairclough 1995b).

Овакав догађај⁶² се може посматрати као посебан догађај изван контекста, односно као информација *per se*, или са аспекта друштвено – историјских и културолошких промена где се укључују аспекти дискурсне и друштвене праксе и у том случају он постаје дискурсни догађај (*Ibid*).

Анализа комуникативног догађаја може укључити различите нивое контекста:

1) конкретан ситуациони контекст који укључује конкретне актере догађаја, конкретно место догађаја и конкретно време догађаја, на пример догађај на локалном нивоу,

2) шири контекст друштвене праксе у који је догађај уграђен, тј. ширу перспективу догађаја од националног значаја и

3) још шири контекст друштвеног и културног оквира, на пример, посматрање догађаја из глобалне, светске перспективе.

Сви ови нивои садржани су у одређеном редоследу унутар самог дискурса (овај редослед је, поред комуникативног догађаја друга саставна компонента сваког дискурса). Ови нивои су релевантни за разумевање одређеног догађаја и одређени догађај кумулативно конституишу и реконституишу његове друштвене и културне праксе. Комуникативни догађај и његов приказ у јавности умногосте зависе од тога шта се њиме жели постићи. Као пример комуникативног догађаја, Тодорова наводи различите начине на које државе западне Европе и Америке интерпретирају рат у Босни:

„У нејугословенским државама на Балкану, рат у бившој Југославији се називао као искључиво Југорат или рат у Босни. У западној Европи, овај рат је дефинисан као рат у бившој Југославији или Босни, мада је повремено именован као Балкански рат. У Сједињеним државама, овај рат је генерализован као „рат на Балкану”, иако је повремено назван и као рат у бившој Југославији. Неки новинари си ишли толико далеко у покушају да искорене комплетну историју Балкана и сведу је на историју Србије, тако да можемо да прочитамо да се на косовском пољу 1389. године „догодио чин крвопролића из ког је потекла сва балканска историја”⁶³ (Todorova 2009: 187).

Да би се извршила лингвистичка анализа комуникативног догађаја, потребно је, извршити анализу текста у којем је комуникативни догађај реализован. Текст може бити

⁶² Комуникативни догађај не треба мешати са комуникативним моделом (тачка 2.3.2) и дискурсни догађајем (тачка 2.3.4).

⁶³ In the non-Yugoslav Balkans, the war in the former Yugoslavia is referred to exclusively as the Yugowar or the war in Bosnia. In Western Europe, it is usually defined as the war in ex-Yugoslavia or in Bosnia, although there is occasional mention of a Balkan war. In the United States, the war is usually generalized as “the Balkan war,” although there is occasional mention of the war in the former Yugoslavia. Some journalists have gone so far as to eradicate all Balkan history and reduce it to Serbian history. So, one reads that in June 1389 on the plain of Kosovo “occurred the primal act of slaughter from which all Balkan history since has flowed.”

усмени и писани, а његова анализа укључује традиционалне облике лингвистичке анализе (анализу вокабулара и семантике, граматике, фонологију, итд.). Такође укључује и анализу текстуалне организације изнад јединице реченице, где су посебно значајни начини на које су реченице повезане (кохезија). Важна је, свакако, и сама структура комуникативног догађаја (као нпр. када се у интервјуима успоставља редослед ко ће следећи да пита или да одговори и сл.).

3.5.2.1. Анализа значења и облика комуникативног догађаја

Анализа комуникативног догађаја укључује и анализу његовог значења и облика. Иако се ова два аспекта могу раздвојити, у стварности је то тешко урадити, јер се значења реализују у формама, а разлике у значењу подразумевају и разлике у форми. Исто тако, када су форме различите, јавиће се и разлике у значењу. На пример, један комуникативни догађај може се представити у форми саопштења за јавност, а таква форма претпоставља сажето и чињенично изношење информација. Исти такав догађај политички аналитичар или званичник може прокоментарисати наводећи шири контекст догађаја, као и могуће субјективно виђење. Да би илустровали речено, послужићемо се случајем масакра са сарајевске пијаци Маркале, 5. фебруара 1994. године, када је погинуло шездесет двоје људи. Овај догађај су пратиле камере СИ-ЕН-ЕН-а (CNN). Камере су биле постављене много пре тог догађаја и ова трагедија је ишла директно у програм поменуте телевизијске куће. У облику саопштења за јавност, изречене су кратке констатације да је пројектил избачен са српских положаја, као и да су починиоци били експлицитно Срби. Две године касније, 9. маја 1996. године, високи званичник Уједињених нација за простор бивше Југославије, Јасуши Акаши, у облику коментара немачкој агенцији ДПА детаљно је коментарисао да су, између осталог „Уједињене нације знале да масакр на пијаци Маркале нису извршили босански Срби.” Том приликом је додао да су за све то знали људи из УН и бројни новинари (Петровић 2012: 321). На основу наведеног примера можемо видети како је један исти комуникативни догађај приказан у различитим формама (у првом случају у форми саопштења, а у другом случају у форми детаљног коментара) допринео и другачијој интерпретацији и значењу истог догађаја.

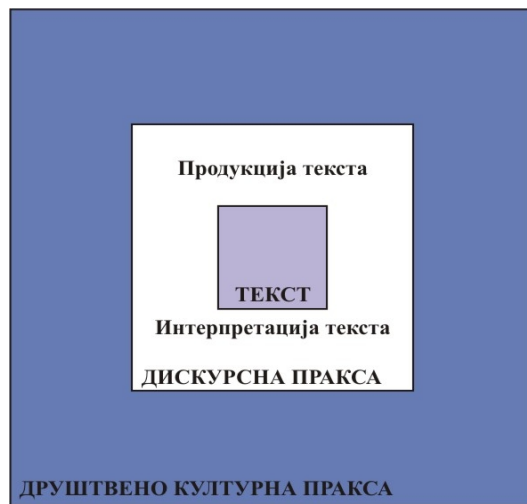
Поменути комуникативни догађај је презентован у говорној форми, а укључивање бројних пратећих семиотичких елемената (снимци, слике, изрази лица, итд.) би могло допринети његовој јаснијој анализи, а тиме и тачном тумачењу.

3.5.2.2. *Анализа текстуалних и мултисемиотичких чинилаца комуникативног догађаја*

Да би критичка анализа комуникативног догађаја у писаној форми била потпуна, потребно је водити рачуна о следећим елементима (Fairclough 1995b: 58):

- презентацији и реконтекстуализацији⁶⁴ друштвене праксе (идеациона функција), јер оне могу носити одређену идеологију,
- конструисању пишчевог и читаочевог идентитета, тј. који део тог идентитета је наглашен: да ли је то статус или нека карактеристика идентитета и
- конструисању односа између писца и читаоца, на пример формални - неформални, блиски – на дистанци.

Однос свих чинилаца комуникативног догађаја најбоље се може визуелно сагледати кроз слику 3 – 4. која следи.

Слика 3 – 4. *Оквир критичке анализе дискурса комуникативног догађаја*

⁶⁴ Концепт реконтекстуализације се може разумети на два начина. Лајнел (Linell 1998: 144–5) га дефинише као динамичку трансформацију делова једног дискурса као текста у контексту, у други дискурс. Ова дефиниција се подудара са Бахтиновим дијалогским принципом по коме ниједна лингвистичка порука, мисао или намера не постоје без контекста (Тодорова 1984). Са друге стране, Ван Лиувен (van Leeuwen 1993) нуди радикалнију дефиницију по којој је дискурс реконтекстуализација друштвене праксе као облика друштвене когниције и начина на које друштво асимилује своје знање о друштвеној пракси у текст.

На основу шематског приказа оквира критичке анализа дискурса комуникативног догађаја може се закључити да њега чине узајамни односи између три приказане димензије или појаве тог догађаја (друштвена пракса, дискурсна пракса и текст). Важно је нагласити да текстови могу бити писани или усмени, а усмени текстови могу укључивати само говор (радио) или комбиновати говор и визуелне елементе (телевизија). Позивајући се на Ферклафову дефиницију дискурсне праксе⁶⁵ према којој је она процес продукције текста и интерпретације текста, комуникативни догађај се може схватити као значајан део друштвеног и културног дешавање

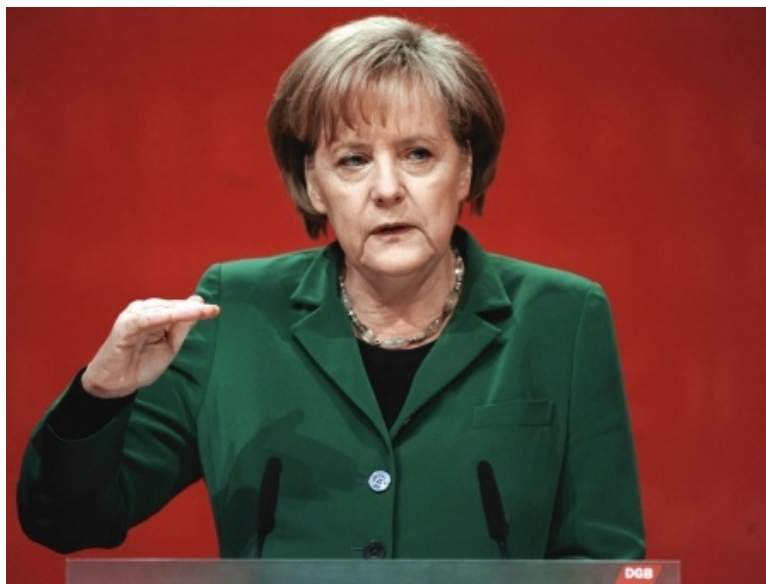
Примена критичке анализе дискурса на медијски дискурс у штампи и на телевизији захтева комплетну мултисемиотичку анализу⁶⁶. Таква анализа подразумева укључивање фотографских слика и комплетне визуелне организације страница штампе, а код телевизијских и радијских продукција и звучне ефекте. Кључни проблем код овог питања јесте како су ови семиотички модалитети повезани (слике, боје, покрети, гестови, карикатуре, итд), односно како они остварују интеракцију са језиком у смислу креирања одређеног значења и како овакве интеракције дефинишу различите аспекте и захтеве медија. Пример семиотичких модалитета боје, облика и геста дат је на сликама 3 – 5. и 3 – 6.

Слика 3 – 5. Пример семиотичког модалитета боја као симбола Европске уније

⁶⁵ Видети тачку 2.2.1.

⁶⁶ О мултисемиотици детаљно у глави 5.

Слика 3 – 6. Пример семиотичког модалитета геста

На слици 3 – 5. имамо пример семиотичког модалитета боје и облика (плава боја у позадини и жута боја која образује бодљикаву жицу формирајући звездице у кругу). Ова комбинација боја и облика даје негативну конотацију о Европској унији, чији су симболи плава боја позадине и жута боја звездица које формирају круг. Када би ови семиотички модалитети били преточени у језик, добијено тумачење не би, ни у ком случају, било афирмативно.

На слици 3 – 6. приказана је немачка канцеларка Ангела Меркел која својим одсечним гестом десном руком (пример семиотичком модалитета геста), озбиљног лица шаље поруку која би се протумачила као чврст, непоколебљив, бескомпромисни став Европске уније према питањима од значаја за Србију.

Међутим, многи текстови нису увек једноставни за разумевање, јер могу да укључе сложене комбинације различитих дискурса и жанрова. Такав је случај са политичким интервјуом који је са једне стране сличан неформалном, пријатељском разговору, а са друге стране, то је озбиљан политички проглас. У циљу једноставнијег разумевања тих сложених комбинација, као и дискурсних и друштвених интеракција унутар текста, потребан је метод или начин којим би се постигло њихово потпуно разумевање. Такво решење нуди интертекстуална анализа.

3.5.3 Интертекстуална анализа комуникативног догађаја

Дискурсна и друштвена пракса обликују текст и комуникативни догађај који представљају коначни и, у погледу текста, материјализовани производ њихових узајамних интеракција и односа (Fairclough 1995b). Међутим, да би ови односи били што јаснији, потребна је карика која би их спајала. Интертекстуалност представља управо такву карикату или начин анализе веза између текста и дискурсне праксе у оквиру критичке анализе дискурса (Fairclough 1995b: 75). То је анализа текста и у њему реализованог комуникативног догађаја из перспективе дискурсне и друштвене праксе.

Један од највећих изазова интертекстуалне анализе јесте дискурс вести или још ближе, комуникативни догађај реализован кроз дискурс вести. Дискурс вести повезује говорни и писани модус и ова особеност поставља одређене захтеве у погледу лингвистичке анализе, као и анализе његове продукције и интерпретације (Fairclough 1992). Интертекстуална анализа дискурса вести треба да одговори на питања како комуникативни догађај преточити у вест, тј. како креирати вест, како је пласирати, у ком термину, колико често је емитовати, итд. Тако, на пример, код електронских медија, од великог значаја за један комуникативни догађај преточен у вест, јесте у ком минуту је емитован, да ли на почетку, средини или на крају информативне емисије⁶⁷. Што се штампаног медија тиче, веома је важно на ком се месту на насловној страни налази одређена вест, да ли је „ударна” вест, каквим словима је писана, итд.⁶⁸ Дискурс вести је специфична врста медијског дискурса, који у односу на комуникативни догађај у својој позадини маскира односе моћи, идеолошке ефекте који проистичу из њих, начине на које они конструишу друштвени идентитет, културне вредности које пројектују и још много тога што се на прво слушање не опажа. Све ове компоненте треба добро „упаковати” у вест и учинити их нетранспарентним.⁶⁹

⁶⁷ Свака информативна емисија „Дневник” почиње реченицом: „Најважније вести овога дана...“

⁶⁸ У новинарском жаргону користе се изрази као што су *petit* (мала слова), и *non paret* (још ситнија слова).

⁶⁹ У новинарском жаргону користи се термин *вест за унутрашњу употребу* под којим се мисли на вест за домаћу јавност. На пример, марта 2011. године, након потписивања споразума са Едитом Тахири о промени српских таблица, Борко Стефановић, тадашњи шеф преговарачког тима Србије, изјавио је да се то не односи на север Косова и та је вест била ударна на електронским медијима, а крупним словима написана у свим штампаним медијима. Међутим, у страним медијима је објављено да се Брисел позива искључиво на потписани споразум према коме уредба о замени возачких таблица важи за цело Косово. У истим медијима, Борко Стефановић изјављује да је њему усмено обећано да за север Косова то не важи. Ово „усмено“ није

Интертекстуалну анализу дискурса и Ферклаф (Fairclough 1992) и Бахтин (Bakhtin 1986) контрастирају са лингвистичком анализом текста. Њихово становиште је да се интертекстуална анализа фокусира на граничне делове између текста и дискурсне праксе. Она посматра текст из перспективе дискурсне праксе тражећи њене особености у тексту. Оба ова лингвиста наглашавају да интертекстуална анализа настоји да разоткрије различите жанрове и дискурсе који су често у врло сложеној комбинацији и који артикулишу се заједно у тексту. Питање које се овде може поставити јесте који су жанрови и дискурси укључени у продукцију текста и како наћи њихове трагове у тексту. Одговор на ово питање није једноставан, јер интертекстуална комплексност постигнута мешањем жанрова и дискурса, често за резултат има лингвистичку хетерогеност значења и форми. Разноврсност дискурса утиче и на интертекстуалне односе и обратно.

За разлику од лингвистичке анализе која је дескриптивна по својој природи, интертекстуална анализа је више интерпретативног карактера. Лингвистичке особености текста дају основу интертекстуалној анализи, док је она својеврстан пример интерпретације те основе тако што лоцира позицију комуникативног догађаја у тексту у односу на друштвени миље и захтеве дискурса. Тако комплексна, ова анализа обједињује и друштвену и културну интерпретацију, а све то у оквирима захтева дискурса. Лингвистичка анализа је више анализа онога што се налази на папиру, аудио или видео запису, док је интертекстуална анализа апстрактнија у смислу тражења онога што се „оком не види, ухом не чује”. У интертекстуалној анализи аналитичар више зависи од друштвеног и културног догађања, чији је део комуникативни догађај, а који припада времену у коме се текст ствара, што указује да се и значење ослања на историјску повезаност текстова. Тако, на пример, дискурс везан за Европску унију, поред конвенционалних фраза о европској будућности и слично, у себи носи особености датог историјског тренутка и друштвених догађања. У њему се огледају сви догађаји, односно промене кроз које је Србија пролазила од 2000. године, почев од смене власти, победе Тадића на председничким изборима, преко свих захтева којима је Хашки суд условљавао Србију за пријем у Европску унију. Интертекстуалност у наведеном примеру истовремено

нам открива идеолошке компоненте текста, које Ферклаф (Fairclough 1989) назива реконтекстуализацијом⁷⁰.

На основу интертекстуалне анализе откривамо да је дискурс о Европској унији у великој мери хибридан због бројних метафора и реконтекстуализација (*European family, European future, European house with the open door for Serbia but not unconditional, European path*).

При интертекстуалној анализи треба узети у обзир и следеће елементе: а) стил, б) облик, в) тип активности и г) глас (Fairclough 1992). Стил, облик и глас су начини употребе језика који се односе на везу између аутора и публике (писца и читаоца, говорника и слушаоца) (Bakhtin 1986). Облик (модус) се односи на одређени медиј (говорни или конверзациони, према писаном). Глас представља идентитет одређене индивидуе или групе. Тип активности се често доводи у везу са композиционом структуром дискурса и њеном организацијом у структуриране секвенце (Levinson 1989).

Све наведено указује на дубину и сложену природу медијског дискурса, као и комплексност његове анализе. Та комплексност укључује и мултимодални приступ који ћемо у овом раду представити кроз анализу медијског дискурса о Европској унији у медијима са енглеског и српског говорног подручја.

⁷⁰ Дефиницију реконтекстуализације видети у тачки 3.5.2.

4.

МЕДИЈИ И МЕДИЈСКИ ДИСКУРС

У овој глави је, на самом почетку, дато основно теоријско одређење медија, дефиниције и основне поделе медија, као и различити теоријски приступи у погледу значаја медија у друштвеном животу савременог човека. Будући да је медијски дискурс најзаступљенији тип дискурса данас, њему је посвећена значајна пажња и анализа у даљем тексту и то посебно са аспекта основних карактеристика, учесника у његовом креирању, као и идеолошких и политичких импликација. У овој глави је, такође, дат концептуални приказ структуре медијског дискурса са посебним освртом на структуру дискурса вести, као најзаступљенијег типа медијског дискурса. Значајан део ове главе је посвећен критичкој анализи лингвистичког обликовања идеолошких тенденција у медијском дискурсу који се тиче Србије и њене интеграције у Европску унију, а што је значајно за овај рад.

4.1. ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ МЕДИЈА

Будући да је тема у вези са медијима, потребно је најпре дати основна теоријска одређења медија кроз дефиниције и основне поделе медија, као и различите теоријске приступе медијима и њиховом значају за друштвени живот човека.

4.1.1. Дефиниције и тумачења медија

Медији представљају феномен који је нераскидиво повезан са свим аспектима живота савременог човека. „Наша изложеност медијима утиче на нас као појединце, покреће нас, мења нас и обликује наше мишљење”⁷¹ (Macarro 2002: 13). Као изузетно комплексан и вишеслојан појам, медији имају више дефиниција. Енглески речник *Merriam Webster*, на пример, дефинише појам медија као: (1) канал или систем комуникације, информације или забаве, (2) публикацију или емитовање у рекламне сврхе, (3) облик уметничке експресије или комуникације. Медији су канали путем којих се вести, поруке, подаци и све врсте информација преносе до публике (Garret and Bell 1998). Они укључују свако шире и уже емитовање или преношење информација у писаном или говорном облику и то путем новина, часописа, радија, телевизије, билборда, телефона, факса и интернета.⁷²

Ако узмемо у обзир да термин *медиј* потиче од латинске речи *medius* што значи средњи, онај који је између, долазимо до закључка да медиј представља посредника, тј., оног, путем кога се преноси комуникација и који, у ствари, посредује између информације и јавности⁷³. Медији омогућавају динамику јавности и формирање јавног мњења, а својим

⁷¹ “As individuals we are all influenced, our opinions shaped, reinforced and altered by our exposure to the media” Sanchez Macarro (2002: 13)

⁷² www.businessdictionary.com/definition/media 15.03.2013.

⁷³ Овде је потребно дефинисати јавност и јавно мњење. Јавност је идеални тим политичке заједнице која рационално расправља о питањима од заједничког интереса (Splichal 2008: 2). Оваква јавност укључује и новинаре и уреднике, док јавно мњење има задатак да контролише извршну власт и стварање јединствене воље. Хабермас (Habermas 1992: 446) уводи и појам јавне сфере коју дефинише као све комуникацијске услове под којима може настати дискурсно обликовање мишљења и воље од стране јавности која је сачињена од грађана једне државе.

садржајима који углавном припадају популарној култури, утичу на све аспекте живота човека (Thompson 1990).

4.1.2. Медији и мас-медији

Сродан термину медији јесте термин *масовни медији* или *мас-медији* који може да сугерише велики број или масовност, али не нужно, јер се књига или носач звука који су продати у малом броју и даље убрајају у масовне медије. Овај термин креиран је двадесетих година прошлог века када су радио и телевизија изазвали револуцију у свету информација. Међутим, термин мас-медији је добио потпуно друго значење у садашњем времену. Мас-медији су институције које задовољавају потребу друштва за јавном комуникацијом у којој могу учествовати сви припадници друштва (McQuail 2007: 24 – 40). Потреба друштва за масовном комуникацијом⁷⁴ је институционализована у мас- медијима и она се реализује без физичког присуства публике.

Први који је дефинисао истраживачка питања у масовној комуникацији као комуникацијски ток и његову садржину био је Харолд Ласвел (Laswell 1948). То су следећа питања: КО каже ШТА КОМЕ КОЈИМ каналом са КОЈИМ ефектима.⁷⁵ У овој реченици се скрива пет анализа које се спроводе у току масовне комуникације:

- Анализа продукције порука: **Ко** (*Who*) стоји иза продукције порука?
- Анализа садржаја: **Шта** (*What*) је садржај поруке?
- Анализа медија: **Који** (*What channel*) медијски канали се користе?
- Анализа публике: **Коме** (*Whom*) је комуникација намењена?
- Анализа ефеката: **Које** ефекте (*What effect*) је изазвало емитовање поруке?

Заједничко за све мас-медије су следеће карактеристике (McQuail 2007: 58):

1. Производња и дистрибуција информација, идеја, културе, знања и осталих симболичких садржаја.
2. Канали за међусобне односе људи – пошиљалац и прималац, односи унутар публике, односи према друштву и његовим институцијама.
3. Медији су комуникацијска инфраструктура за јавност и јавно мњење.

⁷⁴ Масовна комуникација је институционализована производња и дистрибуција симболичких добара путем слања и похрањивања информација и комуникације (Thompson 1990).

⁷⁵ *Who (says) What (to) Whom (in) What Channel (with) What Effect* (Harold Lasswell's 5W)

4. Учешће је добровољно.
5. Организација је повезана са индустријом, тржиштем, технологијом и зависи од плаћеног рада.
6. Мас-медији су увек у одређеном односу са државом и владајућим инстанцама у зависности од политичког уређења земље.

На основу набројаних карактеристика може се закључити да су мас-медији комплексне друштвене институције и културне индустрије чија организација зависи од постављених циљева и друштвених очекивања (McQuail 1994).

Будући да су мас-медији значајна компонента модерног друштва и културе, социолози сматрају да постоји посебна врста културе коју они називају *медијска култура*, а која је настала услед великог утицаја медија на друштвени живот. Појединци и друштва су непрекидно бомбардовани порукама из разноврсних извора укључујући на првом месту телевизију, радио, часописе, билборде, итд. Ове поруке не промовишу само производе, већ расположења и ставове, вршећи селекцију на оно што је битно, мање битно и небитно и то у различитим облицима и из различитих извора.

4.1.3. Подела медија

Медији се могу поделити у више различитих категорија полазећи од унапред задатих критеријума или угла посматрања, као и од физичких, власничких и програмских карактеристика (масовност, доступност, степен комерцијализације, друштвено-политички утицај, итд.) (McQuail 2007). На пример, према доступности и географској одређености, медији могу бити локални, национални или међународни; према власничкој и управљачкој структури, медији могу бити приватни, јавни, државни или асоцијативни (медији трећег сектора), а према неким аспектима комерцијализације и друштвено-политичког утицаја матични (*mainstream*) или алтернативни. Према врсти, масовне медије можемо поделити на књиге, новине, штампу, часописе, филм, телевизију, радио и различите носаче звука и слике (CD, DVD).

Једна од најкласичнијих подела медија је на: (1) самосталне (штампа, књига, новине), (2) дифузне (телевизија и радио), (3) комуникационе медије (интернет и мобилна телефонија) (Thompson 1990). Ово је подела која у извесној мери прати и степен

интеракције као и визуелне и друге перцепције, при чему су комуникациони медији (у неким поделама означени и као друштвени медији) они са највећим степеном интеракције. Штампани медији су најстарији облик мас-медија. Код њих, као и код радио-дифузних медија, разликујемо јавне и комерцијалне новине и телевизије, што је функција власништва, контроле и управљања, али и типа програма, односно различите усмерености ка циљу (јавна услуга или прављење профита).

Друштвени медији се према Веберу (Weber 2010) могу поделити на:

(1) друштвене мреже, тј. интернет заједнице које повезују људе широм света који деле слична интересовања и активности. То су бесплатни интерактивни сервиси у чијем центру пажње су корисници који сами конфигуришу садржај који им највише одговара. Најпопуларније друштвене мреже су Фејсбук (енг. Facebook), Линкџин (енг. LinkedIn) и Мајспејс (енг. Myspace);

(2) блогове који представљају врсту сајта који омогућава да један или више аутора објављују садржаје (текстове, слике, звучне и видео записе) у форми чланка (блог поста) који су доступни и другим корисницима, те се тако нуди могућност коментарисања и дискусије на објављену тему;

(3) микроблогове који су по формату слични блогovima, али је њихов садржај мањи и величина ограничена. Твитер (енг. Twitter) је најпопуларнији сервис за микроблоговање;

(4) сервисе за размену мултимедијалних садржаја који омогућавају корисницима постављање докумената, звучних и видео записа, слика и презентација. Најзначајнији сервис овог типа је Јутјуб (енг. YouTube);

(5) сервисе за обележавање садржаја помоћу којих корисници означавају њима занимљиве сајтове и препоручују их другима;

(6) интернет форуме који окупљају велики број корисника и где се могу водити разговори на различите теме, размењивати вести и тражити савети. Свака тема може имати под temu, а модератори воде рачуна о прикладности садржаја;

(7) сервисе за рецензије који служе за остављање коментара и утисака о услугама, предузећима и производима;

(8) виртуалне светове који представљају заједнице људи у форми компјутерске симулације најчешће у три димензије, где корисници бирају графички изглед којим се представљају другим корисницима.

На основу наведеног можемо закључити да је данашња стварност, упоређена са шездесетим и седамдесетим годинама прошлог века када је телевизију чинило тек неколико мрежа јавног емитовања и по нека узгредна локална независна станица, потпуно другачија. Данас се слободно може говорити о медијској презасићености. То би значило да у данашње време такозване „конвергенције медија”, тј. ситуације када у вишеканалном телевизијском окружењу уз сателитску телевизију, ми имамо кабловску и на крају интернет телевизију, можемо поставити питање јасне дистинкције, односно преклапања или пак нових форми појединих медија, што је од великог значаја за комплетан друштвени живот савременог човека.

4.1.4. Значај медија у друштву - теоријски приступи

О значају медија у друштвеном животу говоре три социолошке теорије: (1) теорија о ограниченом ефекту, (2) теорија о доминантној класи и (3) културалистичка теорија (McQuail 1994).

Према **теорији о ограниченом ефекту** која је свој врхунац доживела касних четрдесетих и почетком педесетих година прошлог века, људи су слободни да изаберу шта ће да слушају, гледају или читају у зависности од својих уверења и стилова живота, тако да медији имају ограничен утицај. Ова теорија је послужила као основа у истраживању којим се испитивала могућност медија да утичу на исход гласања у изборним кампањама. Дошло се до закључка да се добро обавештени људи ослањају искључиво на лична искуства, претходна знања и сопствено расуђивање, тако да је само мали број људи, како је истраживање показало, био под директним утицајем медијске пропаганде. Међутим, ова теорија је претрпела велику критику и то у погледу два питања. Прво питање се односило на игнорисање улоге медија у погледу дискусија и дебата, јер је ова теорија примењена само у истраживању утицаја медија у изборним кампањама. Друго питање се тичало временског периода у ком је истраживање спроведено, јер је спроведено у раном периоду када медији још увек нису били широко заступљени и распрострањени.

Теорија доминантне класе заговарала је став по коме медији одражавају уверења искључиво елита које их истовремено контролишу. Те елите чине велике корпорације у чијим рукама је финансијска моћ. Критика упућена на рачун ове теорије базира се на становишту да контрола медија никако не зависи од великих корпорација било где у свету и да квалитет медијског програма зависи искључиво од добрих новинара.

Културалистичка теорија, која се развила осамдесетих и деведесетих година прошлог века, комбинује претходне две теорије. Према овој теорији људи ступају у интеракције са медијима како би креирали сопствено значење слика и порука које им медији шаљу. Публика се посматра као активан чинилац у односу на мас-медије. У овој теорији најважнији чиниоци су публика и њен однос према медијима, док су мање значајни они који производе медије и креирају медијски програм. Културалистичка теорија заступа став да уколико и постоји нека врста контроле над медијима и информацијама, појединац је тај који ће одлучити како ће порука бити интерпретирана и са каквим значењем.

4.2. МЕДИЈСКИ ДИСКУРС

Будући да је медијски дискурс најзаступљенији тип дискурса данашњице (Garret and Bell 1998), он захтева детаљнију анализу са аспекта карактеристика које га разликују од осталих типова, учесника у његовом креирању, честе идеолошке обојености као и релација моћи и политике које се у њему преплићу.

4.2.1. Основне карактеристике медијског дискурса

Медијски дискурс је широк појам који се односи на начин како је приказана стварност у одређеној врсти дискурса (језику, слици, боји, итд.) у штампаним и електронским медијима, од новина до телевизије.

Медијски дискурс је одувек привлачио велику пажњу лингвиста због своје комплексности и значаја. Основне карактеристике медијског дискурса биле би следеће (Garret and Bell 1998: 3):

1. Медијски дискурс је доступан и приступачан јавности.

2. Он обликује и врши утицај на комплетан друштвени живот једне говорне заједнице.
3. Медијски дискурс формира и пројектује многе друштвене и културне стереотипе.
4. Медијски дискурс је посредник између јавног и приватног домена живота савременог човека.

На овом месту је потребно нагласити да се медијски дискурс својим посебним карактеристикама разликује од других облика дискурса⁷⁶, а да његове карактеристике у многоме зависе од технологије којом су медији подржани (Thompson 1990). Различитим технологијама се остварује прва карактеристика медијског дискурса, а то је његова доступност и приступачност јавности.

Поред карактеристика медијског дискурса које условљава технологија, при анализи медијског дискурса потребно је размотрити и однос медија према доминантној економији и политици земље, јер ће од њега зависити и програмска оријентација медија, а са њом и медијски дискурс. Тако обликован, медијски дискурс ће вршити утицај на сав друштвени живот једне говорне заједнице што представља још једну карактеристику медијског дискурса. Зато је веома значајно утврдити корелације између медија и државе, односно политике која влада у медијској кући, било да је у питању радио, штампа или телевизија. Од тога ће у великој мери зависити ставови и мишљења јавног мњења.

До следеће карактеристике медијског дискурса, тј. његове способности да пројектује друштвене и културне стереотипе, долазимо широм анализом друштвено-културолошких односа и релација, као и вредности и норми у једној заједници. Поменути односи и норме утичу на формирање друштвених и културолошких стереотипа који су пројектовани у медијском дискурсу. Ови стереотипи се пресликавају на живот појединца и он почиње да их усваја и живи по њиховим обрасцима.

Са друге стране, медијски дискурс често функционише као посредник између јавног и приватног домена, јер има велики утицај на формирање границе између јавног и приватног живота и институција (Thompson 1990, Fairclough 2006). Његов задатак је да реструктурира очекивања јавности у односу на оно што Гофман (Goffman 1971) назива *лицем* и *наличјем* понашања (понашање за јавност, насупротив понашања у приватном контексту). Задатак медијског дискурса је, у овом смислу, да премости јаз између односа унутар јавне медијске продукције и оних који владају у приватним сферама живота, тиме

⁷⁶ Видети тачку 2.1.3.

што ће креирати, према Ферклафу (Fairclough 2006: 37) „комуникативни етос” и „комуникативни стил” који се прилагођавају приоритетима и вредностима приватног живота. Да би се то остварило, потребно је развити „јавно-колоквијални” језик, односно језик који се користи у медијима и који је моделиран према захтевима неформалног, колоквијалног, конверзацијског говора (Leech 1966). У таквом језику честа је и употреба мултимодалних метафора, јер се њиховом употребом мање приступачне или имлицитне ствари чине приступачнијим, експлицитнијим и постиже већа непосредност између јавног и приватног у погледу медијског дискурса (Forceville 2009). У том смислу, штампа и штампани медијски дискурс се, поред свог писаног дела, помажу визуелним као што су фотографије, графички дизајн, док радијски дискурс користи усмени канал и говорни језик, производећи звук, а телевизија комбинује све видове технологије. Уколико узмемо у обзир масовност публике у случају телевизије, утолико пре можемо разумети потребу за што приступачнијим видом комуникације у смислу како језика, тако и визуелних елемената.

Медијски дискурс, његова продукција и дистрибуција зависе од више разноврсних и разнородних елемената, а људски фактор има најзначајнију и најодговорнију улогу у том процесу.

4.2.2. Учесници у креирању медијског дискурса

Медијски дискурс је усмерен ка масовној публици и они који га креирају тешко да могу и да претпоставе структуру публике којој је намењен. Из тог разлога се врло често обраћање путем медија усмерава ка идеалном субјекту (Fairclough 2001) било да је он гледалац, слушалац или читалац. Ферклаф (Fairclough 2006) сматра да се о идеалној публици којој продуценти медијских кућа прилагођавају и програм и стил, тј. медијски дискурс, сазнаје путем испитивања тржишта и рејтинга. Ово је веома значајан податак у смислу испитивања у којим правцима и на који начин ће се спроводити манипулација јавним мњењем, односно, спроводити културолошка доминација и одређена идеологија, које су такође карактеристике медијског дискурса. Позиционирајући се према идеалном субјекту, медијски дискурс тако формира односе унутар и изван себе.

Односи унутар и изван медијског дискурса реализују се у две димензије и то путем конституисања идентитета медијског дискурса и конституисања односа у медијском дискурсу (Fairclough 2006). Ови односи су веома значајни за анализу свих питања у вези са учесницима у креирању медијског дискурса.

Прву димензију, конституисање идентитета, треба разматрати у интеракцији три основне категорије учесника, а то су:

- репортери (термин који Ферклаф користи за сав медијски персонал),
- публика и
- различите категорије осталих учесника, нарочито из јавног домена (политичари, научници, уметници, итд). У категорију осталих учесника Ферклаф убраја људе који на било који начин учествују у јавном мњењу. То су „чланови јавности” од којих се тражи мишљење о политици владе, програмским шемама, итд.

Од прве димензије зависи имиџ извесног медијског дискурса, као и медијске куће која га користи. У Србији се, тако, често може чути да су неки медији врло агресивни и оштри, док су други умеренији и не „држе” ничију страну. Када се говори о идентитету, такође је потребно имати у виду различите типове друштвеног и личног идентитета који су део публике, репортера или осталих учесника.

Другу димензију, конституисање односа, треба посматрати на релацији односа који се остварују између репортера и публике, осталих учесника и публике, репортера и политичара, итд. На ове односе у многоме утичу друштвено-политички, економски и културни фактори који обликују структуру комуникације, као и на њену успешност.

Иако је веома корисно разликовати питања која се тичу идентитета, од питања која се тичу односа, ове две димензије су у пракси неодвојиве једна од друге: како репортер формира свој идентитет јесте, у ствари, питање у каквом је односу са публиком, да ли је непосредан, агресиван, да ли уме да слуша саговорника или га често прекида. Анализа конституисања односа идентитета у медијском дискурсу је значајан конституент који се тиче веома битних друштвено-културних питања, због тога што је позиција медија у савременом друштву од изузетно великог утицаја за формирање како односа, мишљења, уверења, тако и идентитета понашања и осталих јавних и индивидуалних испољавања личности. Разумевање начина на који се формирају односи у медијима између публике и оних који доминирају економијом, политиком и културом, важан је део општег схватања

односа моћи и доминације у савременом друштву. Незаобилазно је поставити и кључно питање у погледу тренутних промена у конституисању односа између репортера и публике, као и политичара и публике у медијском дискурсу: да ли они конституишу односе демократичности или да ли они имају легитимну улогу у погледу постојећих односа моћи и доминације. Из овог произилазе и следећа питања: да ли и до које мере медији пројектују културне вредности, индивидуализам, предузетништво, потрошачки став и чије су, у ствари, то вредности које медији пропагирају. Ферклаф (Fairclough 2006: 130) сматра да се одговори на сва ова питања могу добити детаљном критичком анализом медијског дискурса. Таква анализа фокусираће се на оне односе и идентитете који постају типски, као и на разлоге зашто су и са чије стране баш они, а не неки други постали доминантни, моћни, и у крајњој мери идеолошки и колики је утицај друштвено-културолошких образаца на формирање таквих односа и идентитета.

4.2.3. Друштвено-културолошко обликовање контекста медијског дискурса

Један од веома значајних проблема када говоримо о анализи медијског дискурса јесте питање друштвено-културолошког контекста. Честа тема проучавања контекста је и сама ситуација комуникативног догађаја („контекст ситуације” (Fairclough 2006)) која може да се односи на поједине елементе институционалног контекста, али не даје довољно информација о ширем друштвеном и културолошком контексту. Анализа медијског дискурса указује на чињеницу да се друштвено-културне промене веома јасно осликавају у њему. Промене у медијском дискурсу само су резултат општих промена у друштву, културних вредности које се тичу јаким трендова индивидуализације, односно „детрадиционализације”⁷⁷ (Giddens 1991) и „информализације”⁷⁸ (Featherstone 1991) као и односа према ауторитету, јавног и приватног домена друштвеног живота и формирања сопственог идентитета. Медије обликује друштво у ширем смислу, али медији са своје стране играју битну улогу у друштвеним и културолошким променама. Ово је значајна карика у анализи медијског дискурса и његовог контекста.

⁷⁷ Гиденс (Giddens 1991) сматра да процес детрадиционализације представља процес рушења свих традиција и део је ширег процеса, а то је глобализација.

⁷⁸ Федерстоун (Featherstone 1991) користи појам информализације када говори о новој култури и облицима понашања који доносе промене у односима међу људима, изражавању емоција, а који су последица глобализације.

Промене у медијима у погледу уређивачке политике, тј., програмске оријентације, такође утичу на формирање „промотивне” или „конзументске” културе (Wernick 1991), а сами медији представљају својеврсне барометре друштвено-културних промена (Fairclough 2006). Промене у друштву се реализују у својој несавршености, некомплетности и контрадикторности у хетерогеној и променљивој дискурсној медијској пракси. Све ове особености медијског дискурса лакше и јасније се могу анализирати у оквирима критичког приступа анализи медијског дискурса. Овакав приступ омогућава формирање везе између анализе медијског дискурса кроз призму друштвених дешавања, њиховог лингвистичког обликовања и идеолошког позиционирања што доприноси бољем разумевању медијског дискурса.

4.2.4. Идеологија у медијском дискурсу

Медијски дискурс је под великом професионалном и институционалном контролом, и може се са правом рећи да они који већ поседују економску, политичку и културну моћ имају најлакши приступ медијима. Из тог разлога, пажњу аналитичара и лингвиста уопште, привлаче начини на које је дати медијски дискурс идеолошки обликован. Ферклаф сматра да „идеолошка димензија језика медија укључује одређене начине приказивања света..., формирања одређених друштвених идентитета..., и одређених друштвених односа”⁷⁹ (Fairclough 1995b: 12).

Идеологија, према Ферклафу, не мора бити схваћена као константно присутна у сваком тренутку, у сваком медијском дискурсу, али она је, неизбежно, у њему присутна. Стога се слободно може рећи да не постоје медијски текстови који нису идеолошки, у смислу њихове контекстуализације у односу на друштвено-културолошка одређења, као и ауторско, свесно или несвесно, тенденциозно или нетенденциозно, опредељење и уверење. Другим речима:

„...неутралност” „равнотежа” и „поузданост”, тако схваћени, ни на који начин не елиминишу крајње субјективну и идеолошку одређену основу... вести. Идеолошко позиционирање и реторичка сврха ће одредити који извори се сматрају поузданим и на које се, стога, позива,

⁷⁹ “The ideological work of media language includes particular ways of representing the world ..., particular constructions of social identities ..., and particular constructions of social relations”⁷⁹ Fairclough (1995b: 12).

који ставови и виђења догађаја су изабрани и пренети, које тврдње су наглашене и којим је дат текстуални значај, и тако даље” (White 2000: 382).⁸⁰

Медијски текстови садрже идеолошке елементе тако што осликавају друштвене односе доминације и моћи.⁸¹ Ови елементи су углавном имплицитни и укореењени, односно институционализовани и конвенционализовани⁸² у језику новинара и често постају слогани и устаљене фразе (Fairclough 1994). Тако, на пример, у српском медијском дискурсу везаном за Европску унију, најчешће се могу чути следеће фразе: *Европа нема алтернативу, Србија на европском путу, пут у евроинтеграције*, док су у страним медијима најзаступљеније синтагме *European family, European road, European house*.

Што се тиче контроле медија и онога што медији производе у контексту идеологије, неоспорно је да држава у томе има велики утицај (Fairclough 1994). Држава је, према његовим речима апсолутно свесна утицаја који медији, посебно телевизија, имају на огроман број гледалаца, односно слушалаца. Овим се, са једне стране, мобилише огромна моћ и снага утицаја, као и спровођења одређене идеологије којом се, пак, са друге стране, изнова доказује снага и моћ оних који то чине. Међутим, тврдња да медији представљају моћан идеолошки апарат не значи да су медији отворено објекат политичке манипулације. Као илустрацију ове тврдње Кумар (Kumar 1977) наводи случај медијске куће БИ-БИ-СИ (BBC) која је од својих почетака раних шездесетих година прошлог века представљена неприкосновеном у смислу доношења судова и коментара путем својих новинара, извештача, спикера, али је временом кренула „средњим путем”, односно, прилагодила своју политику јавном мњењу и постала прави *vox populi* често заузимајући цинични и провокативни став према званичним институцијама, политичарима, чак и према самој влади. Ова медијска кућа, можемо закључити, није дозволила да постане објекат политичке манипулације.

⁸⁰ “neutrality”, “balance” and “reliability”, as so conceived, in no way eliminate the ultimately subjective and ideologically determined basis of ... news items. Ideological position and rhetorical purpose will determine which sources are deemed reliable and hence quoted, which opinions and versions of events are selected for inclusion, which claims are emphasised and given textual prominence, and so on (White 2000: 382).⁸⁰

⁸¹ О моћи у медијима биће више речи у наредној тачки-

⁸² Новинари често прибегавају оваквим језичким елементима како би показали да медијска кућа коју заступају прати трендове у новинарству.

4.2.5. Медијска манипулација у функцији идеологије

Сам концепт идеологије често подразумева дисторзију, извртање или како Ферклаф (Fairclough 2006: 46) то назива „погрешну свест”, односно манипулацију истином⁸³ да би се остварили одређени интереси и да би се провукли одређени ставови који су, веома често у супротности са истином.

Пример онога што Ферклаф назива дисторзијом или извртањем истине јесте потпуна антисрпска кампања у западним медијима чијом анализом многобројних случајева можемо закључити да се стил западних медија по питању организоване манипулације истином одвија по углавном устаљеном обрасцу у следећим фазама (Вуковић 2009: 45):

1. У првој фази се врши селекција чињеница, тј. не износе се све чињенице везане за један догађај, већ се врши њихов одабир. Потом се лансирају вешто укомпоноване полуистине. Затим се прелази на метод којим се помера значење појединим чињеницама, а у њих се уплићу вредносни судови. Тако је скоро немогуће разлучити чињенице од вредности (ово се најчешће постиже мешањем коментара и извештаја о неком догађају).
2. У другој фази се са стварним догађајима мешају фикција и симулације, а у завршници ове фазе иде се на директно фабриковање лажи и дезинформација које се честим понављањем у медијима проглашавају „објективним истинама” (Arendt 2007). Фуко (Foucault 2005) овакве „истине” назива „идеолошким производима” наметнутог медијског дискурса, будући да су његови експоненти поседовали већу моћ, а самим тим и бољу контролу медија.

Исти стил у поменутиим фазама, западни медији су применили током збивања у Босни и Херцеговини, а касније и у случају Косова и Метохије – утврђена матрица је само пресликавана:

„Највећи број тих текстова сачињен је на основу извештаја које им је сервирала, прво, хрватска и словеначка пропаганда у Љубљани и Загребу, а затим и муслиманска у Сарајеву. ...Уз то, Босна и Херцеговина је за европске интелектуалце постала синоним мултикултурализма, односно, како Дајана Џонстон⁸⁴ каже, последње упориште њихових

⁸³ Под манипулативном карактеристиком подразумева се једна својеврсна упорност и доследност у спровођењу одређених идеолошких уверења, било путем писаног или визуелног језика. Та способност није константна, она се негде примењује, а негде не.

⁸⁴ Америчка новинарка, уредница и публицисткиња. Ауторка бројних књига, међу којима је и „*Fool's Crusade - Yugoslavia, NATO and Western Delusion*“ (2002). У својим новинским чланцима аргументовано

аспирација да наставе традицију ангажованих интелектуалаца двадесетог века” (Вуковић 2009: 16).

Пример који следи такође говори о употреби симулација и фабриковања, како их Ферклаф назива „идеолошких лажи”⁸⁵ (Fairclough 2006). Наиме, глобална америчка мрежа СИ-ЕН-ЕН (CNN) је у директном преносу приказала сахрану Албанца из села Преказе. На сахрани су жене Албанке носиле црнину и држале упаљене свеће што је супротно обичајима Албанаца, а новинар поменуте медијске куће, дајући извештај уз коментаре, констатовао је да је сахрањена недужна жртва српске полиције. Он је интервјуисао девојчицу из села, Албанку, која је на течној енглеској језику говорила о геноциду. Сутрадан је извршена „реприза” сахране, овога пута за британску медијску кућу БИ-БИ-СИ (BBC) тако што је сахрањено тело ископано и поново сахрањено, али су овога пута овом чину присуствовали и српски медији, тако да је истина могла бити разоткривена.

Сви наведени примери су илустрације начина на који се идеологија оних који поседују власт и моћ спроводи у медијима. Појединци који би се оваквом приказивању истине супротставили, били би скоро потпуно маргинализовани у јавном медијском дискурсу (Вуковић 2009). Дисонантни тонови којих увек има, показатељ су да у јавности постоје критички настројени појединци чија гледишта се „пуштају у етар” само у циљу приказивања да у тој земљи постоји слобода медијског изражавања.

Приказивање истине јавности је, међутим, како то Ферклаф (Fairclough 2006) тврди, сложено, јер оно често укључује мешање различитих погледа, становишта, вредности и циљева. Да би се лакше распознали идеолошки елементи, при анализи медијских дискурса потребно је поредити и оцењивати их на основу оног што они укључују и искључују, односно оног што истичу (енг. *foregrounding*) и оног што стављају у други план (енг. *backgrounding*), одакле долазе и који фактори на њих утичу, чије интересе штите, итд. Све поменуто је потребно имати у виду, јер је појам апсолутне истине крајње проблематичан и дискутабилан.

У погледу идеолошких тенденција, можемо закључити да је медијски дискурс сложен и често пун контрадикторности. Међутим, идеологија се не сме посматрати као нешто што се неизбежно и константно јавља у свим текстовима, већ њена присутност

устаје у одбрану позиције Срба у ратовима са краја 20 века.

⁸⁵ Идеологија представља систем идеја, ставова и уверења које једна класа намеће другој на разне начине. Идеолошке лажи су искривљене идеје које се намећу јавности (Fairclough 2006).

треба да представља изазов аналитичарима и лингвистима. Медијски текстови често имају задатак да пренесу идеологију и изврше друштвену контролу, али они, истовремено, треба да информишу, прикажу културолошке вредности и идентитете, као и да открију у ком правцу се крије моћ у дискурсу, јер према речима Нормана Ферклафа (Fairclough 1995b: 14) идеологија представља значење у служби моћи.

4.2.6. Политика у медијском дискурсу

Једно од важнијих питања медијског дискурса јесте како је политика спроведена и структурирана у медијима. Томпсон (Thompson 1990: 28) сматра да би било крајње површно анализирати политички дискурс или идеологију фокусирајући се само на говоре, без упућивања на политичку област и односе између одређене политичке области и ширег друштвеног контекста. Оваква врста унутрашње анализе представља опште место у смислу примене семиотике или дискурсне анализе на политичке говоре. Међутим, у оваквој анализи морају се узети у обзир и друштвено-историјски услови у којима је објекат анализе настао, конструисан и прихваћен.

У последњих двадесет година, политички дискурс, како његова писана, тако и говорна форма, представља плодно тле за различите врсте језичких истраживања, почевши од оних које анализирају његову реторичку структуру и објашњавају реторичке стратегије које се у њему користе, до оних које тумаче различите стилске и реторичке елементе, као што су, нпр., политичка метафора, метонимија⁸⁶ и слично.

Два најчешћа лингвистичка приступа коришћена у анализи политичког дискурса јесу дескриптивна и критичка анализа дискурса, с тим да је у најновије објављеним радовима заступљенији овај други приступ⁸⁷. Чини се да критичка анализа дискурса на најбољи начин продире у суштину самог политичког дискурса, пошто „друштвену праксу не третира само као друштвене односе, већ третира и њихове импликације на ствари као што су статус, солидарност, расподелу друштвених добара и моћ” (Gee 1999: 68).

⁸⁶ О метафори и метонимији, посебно у контексту мулти-modalности, биће више речи у глави 5.

⁸⁷ Амерички лингвиста Џејмс Пол Џи (Gee 1999: 9) заузима став да целокупна анализа дискурса треба да буде критичка, „не зато што анализа дискурса јесте, и треба да буде политичка, већ зато што је сам језик ... политички”.

Најчешћа тема политичког дискурса у данашњој Србији⁸⁸, али и у страним медијима јесте пријем Србије у Европску унију. Ова тема изазива контроверзне ставове и мишљења не само код српских политичара који су или заговорници овог политичког става, или су његови противници (често, и љути противници), већ и код „обичних” српских грађана. Из тог разлога, чини се, да су присталице овог става приморане да користе снажне аргументе, али и друга језичка средства којима би утицале не само на рационални, већ и емотивни ниво својих читаоца, односно слушаоца.

Производња емотивног ефекта код слушаоца/читаоца јесте, најчешће и циљ политичког дискурса, који је, по својој природи, првенствено - персуазивни дискурс⁸⁹. Како је фокус персуазивног дискурса на његовом примаоцу, то су и све реторичке стратегије које се у њему користе подређене постизању жељеног ефекта код реалног или антиципираног примаоца. Суштина реторичких стратегија које се овде користе огледа се у настојању да се персуазивни ефекат оствари, али како о његовом остваривању често нема повратних информација, то се он не може изједначавати са перлокуционим ефектом који се остварује само када имамо информацију да је прималац убеђен у оно што је говорник/писац желео својим говорним чином да постигне (Widdowson 2007: 13).

Политички дискурс обезбеђује најјаснију илустрацију конститутивне моћи дискурса. Он ствара или мења друштвени свет тако што ствара или мења представе људи о њему и принципима класификације који су у његовој позадини. Он, такође, јасно показује нераздвојивост идеационог и интерперсоналног процеса у дискурсу:

- он може да произведе или промени друштвени свет само путем стварања или промене друштвених класа или група;
- он истовремено ради на презентовању и класификовању стварности као и на презентовању и класификацији људи.

Снага и моћ политичког дискурса зависе од његовог капацитета да конституише и мобилише оне друштвене снаге које су способне да носе стварност и да реализују дата обећања у стварност, као и да формирају нову стварност.

⁸⁸ Преузето из Благојевић, С. и Стефановић, С. (2011). Елементи емфатичности у приказима Европске уније у српским медијима у светлу критичке анализе дискурса, *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са V међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу*, - ISBN 978-86-85991-35-6. - стр. 245-258

⁸⁹ Данас се као општеприхваћена подела дискурса наводи она коју заступа Џ. Л. Кинви (Kinneavy 1971) у својој *A Theory of Discourse: The Aims of Discourse*, где се дискурс разврстава на: експресивни, персуазивни, литерарни и референцијални.

Политичари никада не артикулишу своје различите дискурсе у спецификоване форме. Они их увек обликују према жанру, као што су политички говори, парламентарна питања и одговори и преговори. Суштина је увек битна, али је од круцијалног значаја када политички дискурс треба да као медијум пренесе идеологију и поруку, тј. да утиче на јавно мњење.

Јасно је да је политички медијски дискурс присутан у свакодневном друштвеном животу. Постаје популарно да се чак и обични људи баве политиком, а политички дискурс постаје све заступљенији у обичном говору. Стога, Лук (Luke 1994) препоручује критички став према политичком медијском дискурсу и наглашава да је критичка медијска писменост не само питање колико је неко свестан медијског дискурса, већ колико је неко свестан економије медија, као и производних процеса унутар медија. Из тог разлога, требало би поставити следећа питања када год се разматра медијски дискурс:

1. Како је настао дати текст и на који начин је интерпретиран и употребљен?
2. Који шири друштвено културни процес у датом тексту је заступљен, као и који су његови ефекти?

Ова питања нас поново упућују на критичку анализу медијског дискурса, јер се управо она бави основним проблемима идеологије, моћи и политике које се у великој мери рефлектују на медијски дискурс.

4.2.7. Моћ и утицај медија

Како су утицај и моћ медија и медијског дискурса на комплетан друштвени живот како појединца, тако и великих друштвених група огромни и очигледни, овом питању је потребно посветити посебну пажњу.

4.2.7.1. Утицаји медија на друштвено-политичку стварност

Питање које се често поставља, али чији одговори захтевају детаљнију анализу јесте питање утицаја и ефеката⁹⁰ медија и медијског дискурса на, глобално посматрано, друштвени живот. Ово питање се сасвим природно намеће уколико се сагледају чињенице везане за време које се проведе уз медије, као и количине новца који се улаже у мас-медије

⁹⁰ О овом питању може се разматрати са аспекта ефеката, тј., консеквенци које медији имају у друштвеном животу, као и са аспекта ефективности, тј., могућности медија да постигну задате циљеве.

и њихову дистрибуцију (McQuail 1979). Међутим, само медији, а посебно телевизија, пружају велику разноликост у погледу садржаја и њихове организације, те је самим тим и њихов утицај и ефекат на друштвени живот већи. Могући одговор на горе постављено питање можемо пронаћи у следећем коментару:

“Обиље је у моди, а телевизија нам отвара врата тог новог света изобиља. Храм данашњице није црква, већ телевизија, а битка за наше душе води се сваке вечери. Концепт је једноставан – десет минута приче, па реклама; још мало приче, па опет реклама; још приче и још реклама” (Ридерстрале и Нордстром 2004: 95).

Када се говори о утицају и ефектима које медији имају, неопходно је утврдити на којим нивоима се њихови утицаји и ефекти испољавају, да ли је то само на нивоу појединца и његовог друштвеног живота, да ли је у питању ниво групе, институције, целог друштва или једне културе. На нивоу појединца, утицај медија се може уочити у погледу ставова и уверења појединца према животу у целини. На нивоу институција, утицај медија је потребно анализирати у контексту односа између људи који су део институције. Ниво целог друштва и културе захтева најдетаљнију и најобухватнију анализу утицаја медија, јер се тај утицај нелако уочава, будући да су промене које изазива споре и често лако промакну у анализи, за разлику од промена код појединца које су брзе и приметне.

4.2.7.2. Примери конкретних ефеката утицаја медија на друштвено-политичку стварност

Утицај медија на свим нивоима се најбоље читава у политици, јер се на том пољу промене могу уочити и у гласачком телу које чине појединци и у вредностима које се пропагирају, а које су део друштвено-културног миљеа. Као пример утицаја медија на нивоу целог друштва и културе, Чомски (Chomsky 2004: 35) наводи пример одлуке и образложења САД-а и Велике Британије да бомбардују Ирак и спроведу санкције. Ове земље су преко својих званичника месецима „бомбардовале” јавност следећим изјавама: „Садам Хусеин је монструм. Починио је „најстрашнији могући” злочин, потровао је плином своје људе” (Chomsky 2004: 35). Након овакве изјаве, јавно мњење и комплетно друштво оштро су осуђивали политику ирачког председника. Још озбиљнија ситуација уследила је након терористичког напада 11. септембра 2001. године у САД-у када су читава земља, појединци, институције и друштво у целини били у стању општег хаоса и панике коју су медији подгревали својим спекулацијама о могућим новим терористичким акцијама.

Конкретне ефекте утицаја медија на друштвени живот, Мек Квејл (McQuail 1979: 11) види на следећим примерима: 1) у различитим врстама политичких и других кампања, 2) у креирању друштвене стварности и друштвених норми, 3) тренутним реакцијама и одговорима јавности, 4) институционалним променама и 5) променама у култури и друштву.

Кампања укључује и политичку и изборну делатност, свако веће јавно информисање, комерцијално и јавно оглашавање, неке облике едукације као и употребу мас-медија у земљама у развоју. Сви наведени типови кампања имају следеће заједничке карактеристике: (1) дефинисан циљ и план како га постићи, (2) одређено време у ком се циљ треба остварити, (3) јачину и усмереност ка широкој популацији, (4) ефективност, и (5) спонзорство (McQuail 1979).

Утицаја и ефекат медија у **кампањама** се може пратити на публици кроз поруке које се путем кампање шаљу и на системима дистрибуције. Код публике је веома битно да се она задобије и то посебно одређени чланови публике који често имају високе функције или које прати популарност. Што се пропагандне поруке тиче, она треба да буде недвосмислена и релевантна. Показало се да су информативне кампање путем медија успешније него кампање које утичу на промену ставова и мишљења (Trenaman and McQuail 1961). Утицај медија је веома важан у кампањама које захтевају моменталну реакцију или одговор, јер им медији својом брзином и доступношћу то омогућавају. Не треба заборавити да је често понављање пропагандне поруке у мас-медијима један од најсигурнијих начина да се задобије публика.

Што се **креирања друштвене стварности и друштвених норми** тиче, утицаји и ефекти медија су од немерљивог значаја. На првом месту, утицај медија се огледа у непрекидној и селективној интеракцији између појединца и медија чиме се утиче на обликовање понашања и концепта појединца о самом себи. Путем медија сазнајемо о друштвеном животу у свим сферама: у породичном животу, на послу, у политици, итд. Од медија се очекује да формирају редослед значаја и важности друштвених норми које ћемо ми као појединци следити и усвајати.

Код **тренутних реакција и одговора јавности** често наилазимо на негативне ефекте и утицаје медија на појединце и друштво у целини. Ови негативни ефекти и утицаји медија могу се сврстати у две групе. У прву групу спадају тренутне реакције и одговори

јавности у погледу, конкретно, насиља и криминала и они се односе на ширу друштвену димензију. Често се може чути да су филмови који су препуни сцена насиља изазвали непожељни облик понашања код појединаца, као и читавих друштвених група. Другој групи негативних утицаја и ефеката медија припадају моменталне реакције публике на вести и информације које врло често могу изазвати панику. Пример таквог утицаја медија јесте радијска драматизација одломка из Орвеловог дела „Рат светова” (George Orwell, *War of the Worlds*) који је, октобра 1938. године, изазвао хистеричну панику у Америци због убедљивог приказа инвазије ванземаљаца на Земљу.

Утицај медија је изазвао и велике **институционалне промене** због, на првом месту, своје масовности, тј., могућности да допре до бројног аудиторијума. У овоме су медији превладали над осталим институцијама као што су религија, школство итд.

Утицај и ефекти медија на **промене у култури и друштву** су очигледни у свакодневном животу почев од понашања појединаца, културних образаца и комплетног етоса.

Чињеницу да су утицајни они медији иза којих стоји моћна држава као владајући апарат, Чомски (Chomsky 2004) илуструје примером западних медија, а посебно САД – а:

„Најупадљивији пример је покушај земаља трећег света, земаља Југа да укину монопол који је Запад имао на систем информисања. Путем Унеска направљен је покушај да се прошири и демократизује приступ медијима и технологији информисања. Сједињене Америчке Државе биле су ван себе. Уследио је занимљив низ догађаја - разним лажним тврдњама и осудама желели су приказати тај Унесков покушај као напад на слободу штампе и покушај подвргавања информација контроли државе. Међутим, све су то биле лажи. Те су лажи опет поновљене након што су оповргнуте. Међутим, забрањено је било објавити та оповргавања” (Chomsky 2004: 49-50).

Из овог примера се може закључити да утицај и ефекти медија у већини случајева потичу из једног извора који има монопол над средствима масовне комуникације, а то су у претходном случају САД. Тај извор најчешће поседује моћ којом и остварује своје право да у својим рукама има власт над медијима.

4.2.7.3. Презентација моћи у медијима

Утицај и ефекти медија су узрочно-последично повезани са одржавањем и дистрибуцијом моћи и владајуће политике. То значи да, што су медији утицајнији, а њихов ефекат на све аспекте живота већи, то се моћ и политика коју спроводе лакше

одржава и брже шири. Са друге стране, како се медијска, политичка моћ дуже одржава и брже шири, то су утицаји и ефекти медија већи.

О односу политике, медија и дистрибуције моћи, као и о несумњивом утицају политике на дистрибуцију моћи, Чомски (Chomsky 2004: 36) каже:

„Треба се запитати да ли се политика и обликовање информација одражавају на дистрибуцију моћи. То очекује свака разумна особа. Према томе, то је оно што можемо назвати нултом хипотезом. То је оно што је вероватно уколико не постоје супротни докази. Дакле кренимо од нулте хипотезе и запитајмо се да ли је она тачна. На тај се начин, по правилу, може објаснити пуно тога иако не све, јер је свет превише компликован” (Chomsky 2004: 36).

Са друге стране, када говори о медијском дискурсу и моћи, Ферклаф посебно мисли на моћ унутар дискурса и моћ изван дискурса. Моћ унутар медијског дискурса тиче се дискурса у коме се моћ активно примењује и спроводи, који је снажан и моћан на основу своје структуре и семантике. Овде Ферклаф посебно наглашава два типа медијског дискурса: 1) говорни тип медијског дискурса „лицем у лице”, тј., међукултурни дискурс, где учесници припадају различитим етничким групама и 2) „прикривени” дискурс мас-медија. За нас је од највећег значаја и интересовања последњи дискурс у коме су учесници раздвојени у простору и времену. Ово се посебно односи на писани језик, међутим, у последње време се све више проширује и на остале облике мас-медија: телевизију, радио, филм, итд.

Будући да моћ владајуће политике, тј., сила које је обликују, а која се спроводи путем медија није често очигледна и из тог разлога се и назива прикривена моћ, она чини дискурс мас-медија још занимљивијим. Карактеристика оваквог дискурса је једностраност, из тог разлога што постоји оштра разлика између оног ко ствара медијски текст и интерпретатора.

Када се говори о утицају и моћи медијског дискурса, намећу се следећа питања:

- Како се спроводи моћ у медијском дискурсу? Одговор је веома једноставан: они који креирају медијски дискурс једноставно одређују шта ће бити укључено, а шта искључено из тог дискурса, односно како ће догађаји бити приказани.

- Ко су, у ствари, они који креирају медијски дискурс? Да ли је то само новинар (и новинар ради под контролом свога уредника)? Да ли је то институција (и институција ради под палицом неке више инстанце)? Чомски (Chomsky 2004: 57) сматра да је у питању

максимализирање одређених интереса владајућих инстанци⁹¹, па чак и једне земље у односу на другу. За њега ово питање нема никакве везе ни са правом, ни са моралом, већ је одговор само чист интерес.

Какав год одговор био, очигледно је да медији не приказују равноправно све друштвене групе. Иако је јасније ко ће бити интервјуисан, на пример, или која ће друштвена група бити истакнута због своје популарности, мање је јасно чији угао посматрања се фаворизује у медијском дискурсу, односно чија се моћ примењује у медијском дискурсу. Искуство је показало да су идеологија, па и угао посматрања увек на страни и у рукама онога ко има моћ. Питер Брок (Brock 1995), истакнути новинар, 1994. године написао је да су медији у балканском сукобу постали покрет, једна од зарађених страна, која се више није ни приказивала као неутрална и непристрасна. Огромну моћ и утицај медијима приписује и уредник шведског политичког магазина *Helsingborgs Dagblad*, Сорен Сомејлонс (Soren Sommelions), када каже:

„Не може се разумети оно што се догађало и догађа Југославији без разумевања улоге медија. Војни део рата не би био могућ да му није претходио медијски рат. Једном када се све ово заврши и расветли, када се установе одговорности, новинари ће такође бити међу оптуженима. Нови израз већ је у употреби: „медијски ратни злочинци”” (у Влајки 2001: 53).

У оваквом коментару крије се још једно тумачење моћи у медијима, а то је да они припремају „терен” или су већ припремљени за оно што ће се тек догодити. Размишљајући у том правцу, Чомски (Chomsky 2004: 51) се пита како је могуће да је бомбардовање у Либији почело тачно у седам часова после подне по стандардном источноамеричком времену, баш у термину када три телевизијске мреже емитују вечерњи дневник; или да ли је бомбардовање Ирака случајно започело опет нешто пре термина за вечерњи дневник.

За Ферклафа (Fairclough 2001) се односи моћи владајуће политике која је често прикривена у медијима могу посматрати као односи *медијатора* (медиј-атор)⁹² између носиоца моћи и масовне популације. То је она врста моћи која има способност да изнуди

⁹¹ Истраживања су показала да је последњу председничку кампању у Србији обележило више ставова о интеграцији Србије у Европску унију него конкретних решења о великој незапослености у Србији.

⁹² Медијатор је специјално обучена особа (неутрална страна) за посредовање у конфликтима (медијација), а издвајајући корен речи медијатор, тј., *медиј* која потиче од латинске речи *medius* што значи средњи, онај који је између, Ферклаф (Fairclough 2001) жели да медије прикаже као посреднике између, са једне стране, носиоца моћи и владајуће политике, и са друге стране, масовне популације.

пристанак јавности у смислу прихватања онога што јој се намеће. Скривена моћ медијског дискурса, зависи од тенденција у извештавању и других медијских активности. Јасно је да је текст као усамљена јединица извештавања потпуно безначајна, а да медијска моћ мора бити кумулативна, репетитивна, константна како би била што убедљивија и што упорнија. Таква моћ се, најчешће, реализује у политичком, медијском дискурсу и она је у великој мери значајна за облик и структуру медијског дискурса.

4.3. СТРУКТУРА МЕДИЈСКОГ ДИСКУРСА

Структура медијског дискурса зависи од многобројних фактора. У делу који следи навешћемо њен општи концептуални приказ, као и конкретни приказ на примеру вести која се сматра најзаступљенијим обликом медијског дискурса.

4.3.1. Концептуални приказ структуре медијског дискурса

Када говоримо о структури медијског дискурса, посебну пажњу треба посветити позиционирању медија између структуре дискурса за јавност и структуре приватног дискурса, као и начину на који медији трансформишу изворе јавног дискурса и прилагођавају га употреби у домаћем окружењу (O’Keeffe 2006). Оваква позиција медија, као и спољни односи између структуре дискурса медија и друштвених структура јавног и приватног дискурса јесте кључ разумевања структуре медијског дискурса.

Структура медијског дискурса обликована је према врло често присутној тензији која постоји између контрадикторних јавних извора и приватних циљева који су у опозицији, али су исто тако изузетно привлачни медијском дискурсу. Изазов медијског дискурса је да увек изнова обликује и редефинише односе између ове две дискурсне структуре. Структура медијског дискурса утиче на структуру приватног дискурса и тиме што обезбеђује моделе конверзацијске интеракције у приватном животу које могу представљати симулације конверзацијског модела у медијима (*Ibid*).

На структуру медијског дискурса може утицати и однос између институција и одговарајућег дискурса, а овај однос није нити јасан, нити једноставан (McGinty 2001), јер на њега утичу многобројни друштвено-политички фактори. Различите институције могу

имати сличне дискурсе. Тако, на пример, адвертајзинг⁹³, као облик медијског дискурса, може као основни захтев имати комодитет производа, дистрибуцију и конзумирање, али он је у исто време и елемент дискурса различитих институција као што су образовање, медицина, уметност, итд. То значи да анализа медијског дискурса треба увек да прати развој односа и интеракција између друштвених институција и захтева дискурса.

Структура медијског дискурса може се схватити као резултат комбинације две врсте различитих односа: *односа избора* и *односа ланца* (повезивања) (Bell *et al.* 1998, O’Keeffe 2006). **Односи избора** се реализују на основу захтева медијског дискурса, те тако имамо различите структуре медијског дискурса: вести, документарце, драме, квизове, итд. Унутар сваког поменутог појединачног дискурса налазимо поддискурсе (на пример, дискурс вести се односи и на такозване *hard news*, *soft news*,⁹⁴ итд.). Што се тиче **односа унутар ланца**, они се тичу комуникативног догађаја у мас-медијима⁹⁵, тј. читавог ланца мањих комуникативних догађаја. Такви ланци су делимично интерни, што значи да је продукција текста у медијима ланац више комуникативних догађаја, и делимично екстерни због тога што се извор комуникативних догађаја на крају ланца налази изван медија. Структура приказа комуникативног догађаја, тј. медијског дискурса, зависи и од начина на који су сви комуникативни догађаји повезани чинећи ланац, као и од врсте трансформација којима текстови подлежу, односно како се претходни текстови настављају, уграђују у оне који долазе касније.

Структура медијског дискурса зависи и од технологије у којој се реализује и која је подржава, било да је то штампа, радио, телевизија или разноврсни електронски медији. Као конкретан пример структуре медијског дискурса, послужиће дискурс вести, тј. његова структура, као најзаступљенији облик медијског дискурса.

⁹³ Реч је задржала изговор из изворног, енглеског, језика, због одомаћене употребе.

⁹⁴ Постоје два типа вести: актуелне вести (*hard news*) и свакодневне вести (*soft news*). Први тип вести представља вести које се, веома често, због своје актуелности, емитују из минута у минут, било прекидом текућег програма или тзв. кајроном (вест у писаном облику која се репродукује непрекидно у горњем или доњем делу телевизијског екрана). Оне су обично кратке и морају да одговоре на следећа питања: шта, ко, где, када и зашто. Вести из политике, економије и ратних дешавања припадају овој групи. Другу врсту чине вести које се тичу општих животних ситуација и често служе за забаву. Вести из уметности и културе припадају овој групи (<https://en.wikipedia.org/wiki/20.1.2013.>)

⁹⁵ Видети тачку 3.5.2.

4.3.2. Дискурс вести

Вести као један од најприсутнијих дискурса у свакодневном животу проучаване су са различитих становишта: идеолошког, политичког, манипулативног, структуралног, итд. (van Dijk 1998).

Питање које се често намеће је како медији осликавају свет у коме живимо. Истраживања која су се бавила дискурсом вести, на пример, проучавала су како текст једне вести која садржи низ догађаја, заједно са својим временским и узрочно-последичним односима користи језик као медијум кроз који се ови односи остварују. Бел (Bell *et al.* 1998: 66) тврди да „[...] вести заправо не значе оно што мислимо да значе када их први пут чујемо или прочитамо.” Само једна кратка вест може бити носилац комплетне перспективе једног друштва и његових тенденција. Из тог разлога, вест заслужује већу пажњу и анализу, нарочито због своје мултимодалне природе.

Оквир за анализу вести који је развио Ван Дејк (van Dijk 1991) врло је сличан анализи дискурса коју је предложио Ферклаф (Fairclough 2006).⁹⁶ Дискурс вести је анализиран из три угла или димензије:

1. димензије текста,
2. димензије друштвене праксе и
3. димензије друштвено-културолошке праксе.

Ван Дејк раздваја димензију текста вести од свих осталих димензија анализе дискурса вести и у овоме се посебно ослања на Хартлијеву (Hartley 1982) студију дискурса вести, који се превасходно фокусира на семиотичке форме, кодове и конвенције који су у позадини како лингвистичких, тако и визуелних аспеката вести. Анализа визуелних кодова се односи на различите видове презентација у медијима, посебно на телевизији – употреба графика, фотографија, фрејминг слике, кретање камере, гестови и изрази лица спикера, зумирање и још много тога. Хартли сматра да су одређени избори визуелних кодова, укључујући и техничке опције, носиоци друштвеног значења и поруке.

Димензија дискурсне праксе у вестима посматра се као веза између текстуалне анализе и друштвено-културолошке анализе. Ван Дејков рад, у том смислу, представља прелаз између анализе текста и дискурсне анализе. Разлика у односу на Ферклафов приступ је што његова анализа креирања вести и њеног разумевања има доста везе са

⁹⁶ Видети тачку 2.2.3.

друштвено-психолошким процесима друштвене спознаје. Док је Ван Дејкова основна преокупација да повеже текст са контекстом да би показао како се друштвени односи и процеси остварују на микро плану, Ферклаф жели да покаже како су промене у језику у медијском дискурсу условљене друштвеним и културолошким променама, тј. макро планом.

Димензија културно-друштвене праксе вести посматра се засебно и она захтева шире перспективе истраживања целовитог друштвеног стања земље.

4.3.3. Структура дискурса вести

Ферклаф (Fairclough 2006: 29) разликује микро и макро план структурне организације вести. Он сматра да се **макро план** односи на свеукупни садржај текста, његову тематску структуру, као и свеукупну форму текста (његову шематску структуру). Макро структура је хијерархијски организована, што значи да се лако може идентификовати основна тема целог текста на основу анализе мањих тематских целина. Шематска структура текста вести уочава се анализом организације делова текста.

У вези са шематском организацијом текста, сматра се да свака вест садржи следеће елементе: наслов, лид⁹⁷, елементе догађаја који покривају главне догађаје приче и један елемент који садржи вербалне реакције на причу, као и коментар (последња два елемента не морају да се реализују као одвојене целине). Наслов вести треба да формулише свеукупну тему текста (van Dijk 1991, Bell *et al.* 1998). Веома важна карактеристика шематске структуре текста је да се она темељи на принципима који одређују начин на који се организује тематски садржај. Принцип „релевантности” диктира да се општије информације стављају на прво место, а затим следе детаљније информације, тако да наслов и лид садрже опште информације једне вести (Fairclough 2006: 30).

⁹⁷ *Лид* је глава вести (to lead, енг. – водити, предњачити, бити први; термин *лид* се користи као легитимна реч у медијском дискурсу на српском језику) и он представља почетак, први параграф, уводни део вести у коме се налазе основне, најбитније чињенице поређане по значају. Остали, мање значајни подаци налазе се у другим деловима текста који се још називају и *тело вести*. Примена принципа писања главе, тј., лида вести посебно је значајна у електронским медијима где је због ограниченог времена, у првој реченици неопходно саопштити есенцију догађаја, не оптерећујући је детаљима. Циљ је да читалац прими већ у првим редовима максимум информација. Ако је заинтересован за појединости, наставиће читање. Уколико није, ипак ће бити у току догађаја (Тодоровић 2002: 65).

Полазећи од класичног наративног модела Лабова (Labov 1972), Бел (Bell *et al.* 1998) предлаже сличан оквир анализе структуре дискурса вести у ком се вест углавном састоји од три кључна концепта: атрибутивности, апстракта и приче.

Атрибутивност садржи информације као што су назив информативне агенције и податке о новинару. Апстракт представља краћу информацију као што је наслов и лид - глава вести. Прича је најкомпликованија компонента и може се поделити на епизоде и догађаје. Сваки догађај карактерише атрибутивност, учесници, акција, поставка догађаја, коментар и позадина. Позадина приче се односи на догађаје који су претходили главном догађају. Коментар се односи на опсервације и евалуације новинара или очекивања даљег развоја догађаја. Овим се обезбеђује контекст који помаже читаоцу да боље разуме причу. Наставак вести садржи вербалне или невербалне реакције друге стране, као и оно што се догодило након главног догађаја (пример структуре вести из британских и српских медија дат је на слици 4 — 1).

BBC News Sport Weather Travel TV Radio

NEWS Watch ONE-MINUTE WORLD NEWS

Page last updated at 09:10 GMT, Tuesday, 16 September 2008 10:10 UK

E-mail this to a friend Printable version

Dutch block EU-Serbia trade deal

The Netherlands has blocked a move to unfreeze EU trade ties with Serbia, saying Belgrade's co-operation over war crimes suspects is not yet adequate.

"The outcome will only change when I conclude there is full co-operation," said Dutch Foreign Minister Maxime Verhagen on Monday.

The blow to Serbia came despite its arrest of former Bosnian Serb wartime leader Radovan Karadzic in July.

France said a "very big majority" of EU states favoured unfreezing trade ties.

The Netherlands is demanding that Serbia co-operate fully with the UN war crimes tribunal in The Hague by capturing two remaining fugitives - former Bosnian Serb army commander Ratko Mladic and former Croatian Serb leader Goran Hadzic.

Permanentni status kvo

Najveći deo najboljeg mogućeg scenarija evroatantskih integracija za 2006. nije se ostvario i to ne samo u našem slučaju, nego i u slučaju većine drugih zemalja zapadnog Balkana, čiji se broj u međuvremenu povećao

Kao i u svakom poslednjem izdanju "Evropskog foruma" u toku jedne godine, i sada treba videti dokle smo stigli u prethodnih dvanaest meseci i šta nas dalje čeka u evroatantskim integracijama. Naizost, optimizam koji smo imali u ovo vreme prošle godine gotovo potpuno se istopio. Najveći deo najboljeg mogućeg scenarija za 2006. nije se ostvario i to ne samo u našem slučaju, nego i u slučaju većine drugih zemalja zapadnog Balkana, čiji se broj u međuvremenu povećao nakon raspada državne zajednice Srbija i Crna Gora. Iznemno je da pregovori Srbije i Bosne i Hercegovine o sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju, započeti pre tačno godinu dana, neće biti završeni uopšteno i u samom roku - do kraja 2006. Naši pregovori su prekinuti u maju zbog nesuglasja haške obaveze i nije izvesno kada će biti nastavljeni, jer se iz nekog razloga procenjuje da je predložena kampanja nagori od svih mogućih perioda za ispunjavanje Ratka Mladica Hagu. Koje bi onda političko vreme, ili doba godine, bilo prikladno za ovaj jedini uslov koji sprečava našu dalju integraciju, ostaje da se vidi.

Obelažari i ostvarenja

Bosanski pregovori nasukali su se na obaveznim preprekama - unutrašnjoj neslaganja o reformi policije, tj. na integraciji zemlje kao prepostavljenom evropskoj integraciji. I mi i oni smo, dakle, i dalje u stanju permanentnog i teško razumljivog (ali i teško podnošljivog) statusa lovo. Crnogorski pregovori počeli su tek krajem septembra, pa je za očekivati da se neće završiti do kraja godine, iako je ovaj cilj obećavan biranim u biračnom "drugom oku u glavi" i na referendumu i na skupštinskim izborima. Od svih potencijalnih kandidata za članstvo u EU-u najbolje je Albanija krenula ka napred, potpisivši Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju polovinom juna 2006.

Zadovoljstvo zbog ove važne prekretnice tako se već muči previdnim problemima u primeni i ratifikaciji sporazuma. Makedonija i dalje ne može da potpuno venčanje, jer čeka rezultate - kako je tek ko izabere kandidatski status iz decembra 2006, ali još uvek bez pregovora o pristupanju Evropskoj uniji, nedavno silkovito opisao njen ministar spoljnih poslova. Beđuje se očekuje tek posle francuskih predjed.

U međuvremenu je, početkom novembra, sve ovo mnogo detaljnije rečeno i obrazloženo u redovnim godišnjim izveštajima Evropske komisije o kandidaturama i potencijalnim kandidaturama. A onda je - da sitnik bude potpun - još i različitom posebnim dokumentom Komisije o proširenju, u kojem se jasno kaže da se naredna proširenja ne očekuju u kratkom roku, već najde izmedu srednjeg i dugog roka od danas, što god to značilo. Način evropskih perspektivama nije ništa pomoglo ni što je na istom mestu osiglašena "aprognozama sposobnost" Unije da prima nove članice preimenošana u "integracionu sposobnost". I jedna i druga varijanta svode se na isto: mi ćemo biti primljeni u Evropsku uniju ne samo kad mi budemo spremni za nju, nego i kad ona (tu jest sve države članice) bude spremna za nas. Situacija danas je takva (a biće, izgleda, i u toku mnogo sledećih godina) da mi smo mi spremni za nju, ali ona za nas.

Nikakav zvaničan pomak nije učinjen ni u trci ka članstvu u NATO, pa će napredovanje još jedan samit u Alpbachu (u Njagi, između pisanja i objavljivanja ovog teksta) proći bez poziva Srbije, Crnoj Gori i BiH u Partnerstvo za mir, odnosno Hrvatskoj, Makedoniji i Albaniji u članstvo NATO-a, uprkos naravnim obećavanjima, pa i tih izgovorenim obećanjima.

I tako, dok svi čekamo onu makedonsku muziku za svađbu, možda bi trebalo na vreme obavestiti svatove i vratiti se kući, da se bolje pripreмимо i doteramo, kao što smo obećali i kao što nam je odleđe na neko vreme, a i mi - račun na srecu - ne izgledamo baš sjajno kao što mišlimo.

Analiz je objavljena na fakultetu političkih nauka i Otkrivenje Beogradskog centra za evropske integracije

BBC - Dutch block EU-Serbia trade deal

Европски форум – Перманентни статус кво

Слика 4 – 1. Пример структуре вести из британских и српских медија

Бел (*Ibid*) такође, пореди структуру дискурса вести са хронолошком структуром вести. Временска секвенца, односно хронологија се обично не поштује у вестима, већ се прати оквирно временско одређење као што је *недавно*, *уследити*, итд. чиме се креира окренута пирамидална структура или *top-down* принцип који се базира на организовању догађаја према важности и значају.

Микро план вести се односи на значењске односе између пропозиционо-кохезивне структуре каузалности, узрочности, итд. (Fairclough 2006: 30). Микро анализом се, такође, идентификују синтаксичке и лексичке карактеристике новинског стила, као и реторичке карактеристике саме вести, нарочито у погледу изнетих чињеница.

Поменути планови макро и микро структуре су фокални у анализи продукције и разумевања вести и њене структуре. Према речима Ферклафа (Fairclough 2006), ове структуре су суштинске у менталним моделима описаних догађаја, односно у корелацијама између начина на који су репортери пренели догађај публици и начина на које их је публика интерпретирала. Ова когнитивна карактеристика је веома значајна, јер она, у ствари, обликује и утиче на креирање вести.

4.4. ЈЕЗИЧКА СРЕДСТВА У ФУНКЦИЈИ ИДЕОЛОШКОГ ОБЛИКОВАЊА МЕДИЈСКОГ ДИСКУРСА

У претходној глави, у сегменту рада 3.5. приказана је примена критичке анализе дискурса на медијски дискурс у општим цртама, са освртом на комуникативни догађај који представља основу сваког, те и медијског дискурса. У овом делу рада фокусираћемо се искључиво на критички приступ језичкој компоненти медијског дискурса, као што је употреба израза емфатичности у говору политичара и осталих језичких елемената у функцији идеологије са посебним освртом на пресупозицију као сублимацију идеолошких тенденција у медијском тексту.

4.4.1. Језички елементи у функцији идеологије

На самом почетку, неопходно је подсетити да критичка анализа дискурса обезбеђује медијском дискурсу систематичност у погледу анализе текста, његове

мултифункционалности, тј., задатка да прикаже свет (идеациона функција), друштвене односе и друштвени идентитет (интерперсонална функција), посматрајући текст као структуру коју сачињавају различити избори вокабулара, граматике, итд. (Fairclough 2006: 25, Fowler 1991). При критичкој анализи, медијски дискурс се посматра као област коју чине идеолошки и лингвистички процеси, између којих постоји детерминантна релација (Trew 1979). Другим речима, лингвистички елементи у једном тексту својим избором и комбинаториком, носиоци су одређене идеологије. Суштина је у томе да кодирање догађаја језичким елементима који су расположиви, чини да одређени дискурс буде идеолошки значајан и обојен. Стога, може се закључити да критички приступ анализи медијског дискурса подразумева откривање идеолошких елемената у медијском дискурсу, било да су они лингвистичке или семиотичке природе.

Од најфреквентнијих лингвистичких елемената⁹⁸ који су присутни у медијском дискурсу јесу модалност, номинализација, употреба пасива, стављање у први план битног (eng. *foregrounding*) и супротно, стављање у други план (eng. *backgrounding*) и као најзаступљенији језички елемент јесте пресупозиција. Сви набројани лингвистички елементи су у функцији идеолошке конотативности медијског текста.

Концепт модалности доприноси посебној идеолошкој ноти медијског текста изражавајући говорников или пишчев став према самом себи, према саговорнику, као и према теми (Fairclough 1995b). Избор личних заменица, модалних глагола, говорних чинова и осталих елемената припада пољу модалности. Наглашавањем присвојних придева и личних заменица, постиже се, такође, посебан идеолошки ефекат. У наставку текста наведени су поједини примери као илустрација набројаних лингвистичких елемената.

1) Пример употреба модалних глагола:

At best, a favorable ICJ opinion **would merely confirm** this, but **would not in itself lead** to any positive action. Serbia **could only hope** to use such a favorable opinion to ask to open genuine negotiations on the status of the province, but the Kosovo Albanian separatists and their United States backers **could not be forced** to do so. (Serbia

⁹⁸ О метафори и метонимији, посебно у контексту мултимодалности, биће више речи у глави 5.

Surrenders to the EU by Diana Johnstone, *Electric Politics – reviewing American regime*)

„Србија **може добити** добре оцене из свих предмета – осим из владања и то због хашке препреке која није превазиђена. Затварање европских врата Србији **могло би значити** охрабрење антиевропским снагама. Преговоре о Споразуму о стабилизацији и придруживању са ЕУ **треба наставити** што пре, а Србија **треба безусловно да уђе** у програм НАТО-а Партнерство за мир. Један оптуженик **не може да угаси** европска светла у Србији, али **оно што може била би** наметнута независност Косова”(Вук Драшковић, „Политика” 23.11.2008.)

2) Пример употребе пасива:

Negotiations **would normally be launched** once the bid **has been analysed** by the commission, a process that generally takes about a year. "Further steps **will be taken** when the council unanimously decides" that Serbia is co-operating fully with the tribunal in The Hague, said the foreign ministers, meaning that the Dutch and others could resurrect the veto at any stage. Today's move **was seen** as a reward for President Boris Tadic, the pro-western democrat and Serbian leader who recently dropped attempts to question Kosovo's independence and agreed to EU-sponsored talks with the Kosovo Albanian leadership. (**Serbia moves closer to joining the EU**, *Guardian*, Monday 25 October 2010)

3) Пример употребе личних заменица:

„Чланство у ЕУ за **нас** је природна судбина. **Ми** смо европски народ, **наша** географска сфера и **наша** култура су европски. Са **мог** гледишта, **ми** немамо другу опцију – то је **наш** континент и **наш** идентитет”⁹⁹ (Тадић у интервјуу за француски „Фигаро” 08. 04. 2011. 13:19h | Vestionline)

⁹⁹ Овим примером се јасно уочава да, иако смо, према речима председника Тадића, ми у Европи, посебним наглашавањем, као и понављањем заменице и присвојног придева за прво лице множине, ствара се ефекат неприпадности истом ентитету, односно Европи, јер се на једној страни налазимо МИ, а на другој ОНИ.

4) **Пример номинализације:**

Signing of deal acceptable if followed by immediate suspension (BBS NEWS April, 28, 2008)

5) **Пример истицања у први план (енг. *foregrounding*):**

Serbia and EU sign pact on ties (BBC NEWS, April, 29, 2008): (Србија и ЕУ су истакнуте у први план.)

Поред наведених лингвистичких средстава у функцији идеологије, не треба занемарити и избор вокабулара у процесу категоризације који је веома важан нарочито код студија дискриминације међу половима (на пример, жене су углавном приказане у улози мајке или супруге) посебно у медијском дискурсу (Fairclough 2006, Carter *et al.* 2007).

Као што је на почетку најављено, најзаступљенија лингвистички елемент, као носилац идеолошких тенденција у медијском дискурсу, јесте пресупозиција која заслужује више пажње.

4.4.2. Пресупозиција као носилац идеологије

Анализа медијског дискурса претпоставља анализу оног што се у дискурсу налази и што је јасно уочљиво приликом првог читања или слушања. Међутим, врло је битно уочити и ствари које су на први поглед „одсутне” из текста, оне које су можда биле у тексту, као и на оне које су присутне у неким текстовима, а односе се само на одређене области друштвене праксе, али не и на све. Конкретно, у примеру приказа Европске уније често се налази на термине „прича о Европској унији”, „европска породица”, „европска кућа”, „европски пут” или „однос између Београда и Брисела”. Све то указује на чињеницу да једна страна о томе нешто зна (сама категоризација „европска” подразумева да постоји и нека друга која није поменута), док је друга страна или потпуно неупућена, или су јој потребна појашњења. Сви ови и безброј осталих примера представљају значајну карактеристику медијског дискурса везаног за ЕУ, а то је употреба пресупозиције која представља процес пребацивања новог (знања) у старо, непознатог у познато. У наведеним примерима, пресупозиција указује на идеолошко циљање, а то је да грађани Србије,

односно Србија као држава, није у Европи, већ је потребно тек увести Србију са њеним грађанима у Европу.

Неки елемент сматрамо пресупозитивним када је на неки начин присутан у тексту, али само као део његовог имплицитног значења. Уколико је нешто експлицитно присутно у тексту, оно може бити информационо стављено у други план или информационо истакнуто. Сваки текст представља комбинацију експлицитног значења, оног што је речено, и имплицитног значења, оног што је остављено неизречено, али узето или схваћено као датост, то јест пресупозитивно.

Пресупозиције у тексту су од великог значаја зато што захтевају одређено позиционирање читалаца, гледалаца или слушалаца. Сваки текст свог конзумента позиционира на основу његове здраворазумске претпоставке и схватања о тексту, као и индивидуалног знања о теми о којој се говори. Анализом неизречених чињеница, било да су оне присутне, али тешко уочљиве, или нису присутне у тексту, али се из контекста види њихов значај, аналитичар може доћи до врло корисних закључака, као што су какво је опредељење, са једне стране, владајуће идеологије и са друге стране публике по одређеном питању. Наредни пример, такође, указује на идеолошко претпостављање, а то је да се у великом броју текстова из страних медија на енглеском језику алтернативно користе два израза за Србе без концензуса: *the Serbs* и *the Serbians*. Читалац или слушалац се може запитати из ког разлога се користе два различита термина од је којих један граматички нетачан, и шта се тиме жели постићи: да ли се тиме наглашавају две категорије Срба, или је то само показатељ језичке неупућености и недоследности у страној јавности.

О томе како се спроводи идеологија, па и моћ са њом путем пресупозиције, на примеру Босне и Херцеговине и саопштења представника Европске уније везаних за њу, Билбија (2002) каже:

„Чини се да употреба енглеског од стране представника ЕУ у јавном дискурсу БиХ открива да они који имају моћ често одлучују како ће начин на који они тај дискурс пакују одразити њихове политичке ставове према неким питањима или Босни и Херцеговини као земљи у цјелини” (Билбија 2002).

„Паковање” дискурса, како Билбија наводи, подразумева који ће језички елементи са својим значењем бити видљиви, присутни, а који не. На скали која би мерила присуство, тј., одсуство вантекстуалних (најчешће идеолошких) језичких елемената, пронаћи ћемо термине као што су „истакнут у први план” (енг. *foregrounded*) и стављен у други план

(енг. *backgrounded*). Или како Ферклаф наводи (Fairclough 2006: 106) та скала би изгледала овако:

одсутан – пресупозитиван – стављен у други план – истакнут.

Са друге стране, пресупозиције у тексту могу се посматрати као део интертекстуалности датог текста. Оне су доказ да постоје други текстови који имају заједничку основу и у којима је нешто што је сада пресупозитивно, у ствари, експлицитно присутно, чинећи део већ изреченог (Fairclough 1992). Француски дискурсни аналитичар, Пеш (Pêcheux 1982), пресупозицију назива елементом који је конструисан пре него што је унет у сам текст. Пресупозиције, у ствари, омогућавају да презентовани текстови делују убедљиво. Оно што није речено, већ изречено, пресупозитивно, елемент је од велике важности у идеолошкој анализи у смислу да су идеологије уткане у имплицитна значења текста, пре него што су експлицитног карактера.

Што се тиче идеолошких импликација у тексту са аспекта пресупозиције, Фаулер (Fowler 1991: 57) сматра да комуникација не може бити потпуна без идеолошке обојености и недоречености, а идеолошка обојеност, чија је функција да неутралише начине на које је стварност приказана, даје ноту неискрености чак и код најбезазленијих примера комуникације. Идеологије су пропозиције које фигурирају у тексту као имплицитне или експлицитне. Пример имплицитних идеологија налазимо код пресупозиција, јер су оне претходно конструисани елементи унутар текста. Ти елементи су конструисани унапред, изван текста, са свесном намером аутора, а потом уграђени у текст и откривају се дубинском анализом дискурса (*Ibid*). Пример, донекле, бар у формалном погледу, експлицитних идеологија, налазимо код номинализације и истицања у први план (*foregrounding*). Ово везује идеологију са нечим другим унутар текста што је постојало пре самог његовог стварања.

Како доказати да значење текста зависи од идеологије која је често пресупозитивна? Користан методолошки принцип је да се аналитичар најпре запита како је било који текст везан са идеологијом, али да при том буде свестан да је идеологија спроведена у неким текстовима на један начин, а у другим на други. Критичка анализа не може бити индиферентна по питању истинитости било да ли је то питање како извештаји настају, да ли тиме што им се нешто дода или одузме, или је то питање погрешне идеолошке пресупозиције (Herman and Chomsky 1988). Истраживања медија показују да

текстови немају унитарно значење, већ су потпуно различито интерпретирани од стране различите публике и могу имати различите ефекте.

Критичка анализа медијског дискурса је претрпела и многе критике у смислу сопствених ограничења, чак и од својих симпатизера (Kress 1989, Fowler 1989, Richardson 1987, van Leeuwen 1993). Једна од замерки је та што су се студије медијског дискурса почеле више бавити пријемом текста код публике, него самим текстом. Замерка се тичала и занемаривања улоге медија у креирању и спровођењу одређене идеологије, као и њено посматрање искључиво кроз призму лингвистичких елемената, док су се остали семиотички, тј. мултимодални елементи запостављали. Поменути аутори су сматрали да се мултимодалности и њеним средствима треба посветити много већа пажња због њихове важности за коначну интерпретацију сваког дискурса, те тако и медијског.

4.4.3. Употреба израза емфатичности у говору политичара

Једно од језичких средстава које аутор политичког дискурса користи када жели да код својих читалаца, односно слушалаца, што ефектније и убедљивије пласира своје идеје и ставове, јесте и употреба лексике емфатичке садржине¹⁰⁰ који се могу реализовати кроз следеће категорије, као у примерима који следе¹⁰¹:

- Употребом дискурских прилога специфичне семантичке садржине (*јасно, наравно, свакако, несумњиво, очигледно, clearly, undoubtedly* и др.), употребљених као реченични модификатори:

а) **Јасно**, сви преговори, посебно они међународног карактера, имају и нека заједничка својства.

б) **Наравно**, буџетски трансфери из ЕУ покрећу се тек после формалног учлањења. Они знају да буду значајни.

в) **Undoubtedly**, along with Serbia, Russia strongly opposes the EU presence in Kosovo, charging that it violates international law and UN resolutions. (Deutsche Welle, 28.2.2008)

- Помоћу безличних реченичних конструкција са прилозима емфатичког значења:

¹⁰⁰ Под изразима емфатичке садржине ми овде подразумевамо језичке јединице које се различито формално реализују (као нпр. прилози: *јасно, свакако, наравно, certainly, clearly, inevitably*; глаголи: *истаћи, нагласити, тврдити, claim, stress, made clear* именице: *уверавања, тврђења, statement, claim*, различите комбинације, нпр. емфатички придев и именица: *јака уверавања, strong support*, прилог и глагол: *снажно подржавати*, и др

¹⁰¹ Примери на српском језику су преузети из *Европског форума*, бр. 3,4,5,6.

a) “For us ... **[it is] clear** -- when it comes to any further negotiations on EU membership it means for us only Serbia with Kosovo”, he told the Russia Today TV channel on Thursday, Feb. 28. (Deutsche Welle, 28.2.2008)

б) **Јасно је** да би овим чином ЕУ постала далеко најјача чланица ових институција. Земље које у будућности буду приступале ЕУ, потписиваће уговор о томе са самом Унијом, а не као досад са Европском заједницом (уз још неколико додатних протокола о сарадњи).

- Помоћу прилога који стоје самостално или су модификатори глагола:

а) У ситуацију да будемо европски вођа нисмо – као ни други пре нас на овом месту дошли због сопствених заслуга и достигнућа, мада ћемо се и таквих интерпретација овде **сигурно** нагледати и наслушати.

б) “Let me tell you **loud and clear**: for as long as Serbia is, Kosovo shall never be”, warned Serbian Foreign Minister Vuk Jeremic. (Deutsche Welle, 28.2.2008)

- Помоћу реченичне структуре где је именски део предиката придев специфичне семантичке садржине, често премодификован интензификаторима *потпуно, веома,* и сл.:

а) Serbia is **particularly grateful** for Hungary’s continued support of visa-free travel for Serb citizens to the Schengen zone, an area which includes most EU nations. (Deutsche Welle, 13.10.2009)

б) „**Потпуно сам уверен** да ће нам ЕУ институционално узети Космет. То онда више није организација којој ми треба да тежимо и стремимо. То ће бити линија раздвајања између Тадића и мене.”

- Помоћу предлошких фраза, међу којима је најчешћа предлошка фраза *без сумње*, која се јавља алтернативно са својим синонимом у облику клаузе *нема сумње*. Овој фрази придружује се фраза *и тачка*:

а) Ако желимо у чланство ЕУ-а, морамо да следимо „стандардну процедуру”, беспоговорно одрадивши свој део посла – **и тачка**.

б) То је одлична прилика да се подигне свест у јавности о томе шта је европски процес – који укључује и Савет Европе и Европску унију – донео земљама и народима

континента. То су, **без сумње**, мир, напредак и осећај заједничке судбине, на основу заједничких вредности.

- Употребом глагола емфатичког садржаја, који може бити премодификован неким интензификатором, или емфатичким прилогом:

а) „Желимо да видимо напредак у октобру, али око тога треба да се сложи свих 27 чланица Европске уније”, казао је Вордсворт и **истакао** да званични Лондон **снажно подржава** проширење Уније и улазак Србије у европску породицу

б) “I **strongly believe** that the important thing for Serbia is that we make their prospect of progress towards Europe concrete,” he said, hinting that the autumn would be an appropriate time for such a move. (*euobserver*, 26.7.2010)

Поред ових језичких средстава, у политичком дискурсу је карактеристична употреба личне заменице *ми*, која се користи у строго функционалном смислу. Наиме, како политичари својим говорима конструишу и реконструишу политичку публику, а њихов успех се мери степеном до којег је јавност прихватила идеологију коју су они пропагирани, тј., истакли, у постављању проблема политичког дискурса често уносе елементе приватног дискурса (Fairclough 2006). Тако, употребом личне заменице *ми*, они себе сврставају у публику. Међутим, некада је употреба личне заменице *ми* ексклузивна у случају када се политичари одвајају од публике, а понекада амбивалентна. Инклузивна употреба личне заменице *ми* је, такође, уобичајена карактеристика политичког дискурса. Са једне стране, тиме се подстиче осећај солидарности са публиком, али се већ са друге стране лидер који је изговара поставља као ауторитет који има право да говори у име целине. Нејасност у вези са употребом личне заменице *ми*, тј. на кога се она односи, као и врло честа промена фокуса у смислу њене упућивачке употребе, веома су чест извор политичког дискурса. Лична заменица *ви* која често означава људе уопште, такође се односи на солидарност, али не носи конотацију ауторитативности. *Ви* је колоквијални облик и припада приватном дискурсу, односно упућује на све људе у целини. Можемо закључити да је смењивање *ми* и *ви* један облик мешања и комбинације политичког дискурса и личног дискурса, што је, као што је наведено, честа карактеристика медијског дискурса везаног за политику.

5.

КОНЦЕПТ МУЛТИМОДАЛНОСТИ

У овој глави је, на самом почетку, дато основно теоријско одређење семиотике, њене дефиниције и основни појмови, њен историјски развој, као и различите интерпретације семиотичких симбола. У наредном сегменту рада приказани су основни концепти мултимодалности и њени извори, детерминисани анализом мултимодалног текста са посебним освртом на изабрани модел анализе под називом „Жанр и мултимодалност”. У овој глави је, такође, најпре теоријски, а потом кроз конкретне примере дискурса о Европској унији, приказана метафора, као начин перцепције стварности, и метонимија, као њен чест пратилац. Потом су презентовани основни теоријски концепти мултимодалне метафоре и њене компоненте, тј., вербална и визуелна метафора. Посебна пажња је посвећена боји, карикатури и гестовима, који ће бити анализирани у истраживачком сегменту рада у којем је примењена критичка анализа. На крају ове главе је, као увод у истраживање, дат краћи преглед досадашњих језичких истраживања и промишљања на тему Европске уније из угла лингвиста, као и политичара и политичких аналитичара.

5.1. ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ СЕМИОТИКЕ

Будући да је фокус овог рада мултимодални приказ Европске уније у медијима, тј., координирана употреба различитих семиотичких извора, потребно је, на самом почетку, дефинисати термин *семиотика*, појаснити основне појмове семиотике, дати њен краћи историјски преглед, као и различите интерпретације семиотичких симбола.

5.1.1. Дефинисање семиотике

Семиотика и њени извори као што су језик, слике, боје, гестови, итд., који се примењују да би се произвели посебни ефекти значења и идеологије код хетерогене групе читалаца/гледалаца, представља први корак ка разумевању мултимодалности¹⁰² која се истражује и анализира у овом раду. Семиотика се бави применом идеја из лингвистичког, као и нелингвистичког облика комуникације (van Leeuwen 1999). Енглески речник *Merriam Webster*, на пример, дефинише појам семиотике или семиологије као проучавање знакова, симбола и означавања. Семиотика је наука о знацима (симболима) и њиховом значају у међусобној комуникацији особа. Она обухвата уочавање, идентификацију и интерпретацију знакова и служи као синоним за симптоматологију.¹⁰³ Семиотика представља уобичајен савремени појам за проучавање вештине невербалног комуницирања. За семиотику је значајно утврдити како је значење креирано, осмишљено, а не какво је оно у ствари (Kress *et al.* 2006).

Семиотика је сродна лингвистици која се такође бави проучавањем структуре и значења језика на специфичан начин, тј. држећи се више језичког аспекта значења (синтаксе, лексике, семантике) (Saussure 1974). Тиме се семиотика разликује од лингвистике, јер се бави и нејезичким системима, а то су знаковни системи и симболи.

Семиотика се обично дели на следеће гране:

¹⁰² О мултимодалности детаљније у тачки 5.2.

¹⁰³ Симптоматологија је посебна област медицине која се бави откривањем, проучавањем, систематизацијом (разврставањем) и означавањем симптома болести. <http://sr.wikipedia.org/wiki/>. Међутим, овај термин се, такође, користи и у другим наукама, тако и у лингвистици када је потребно утврдити узрок неке појаве.

- семантику, која проучава односе између знакова и предмета на које се односе, њиховим денотатима¹⁰⁴, или њиховим значењем,
- синтактику, која се бави односима међу знаковима у формалним структурама,
- прагматику, која истражује различите односе између знакова и оних који их користе.

Да би се семиотика што боље разумела, потребно је разјаснити њене основне појмове.

5.1.2. Основни појмови семиотике

Основни појам семиотике је знак. Знак се не посматра као унапред постојећа веза између означитеља (*signifier*) и означеног (*signified*), већ се разматра у читавом процесу свог стварања, у коме су означитељ (форма, материјални елемент који нешто означава и који може бити реч на папиру, израз лица, слика, итд.) и означени (концепт на који се означитељ односи) релативно независни једно од другог све док не ступе у одређени однос и тиме формирају нови знак (Saussure 1974: 67). Другим речима: „Знак је целина која је резултат комбинације означитеља и означеног (Saussure 1974: 67).”¹⁰⁵

Знак, такође, представља најмању јединицу значења која се користи да би се остварила комуникација (Kress *et al.* 2006). Он може имати облик речи, слике, звука, мириса, укуса, покрета, али сви наведени облици не представљају знак, све док им не придружимо одређено значење (*Ibid*).

Као специфична јединица у контексту књижевности и уметности, знак се може наћи под називом „сигнализам” или „сцијентизам” (Годоровић 1996: 3):

„... том приликом наглашавам да језици песничке науке освајају просторе, како оне космичке, тако и духовне. Али, не више само и искључиво језици (речи, реченице, говор). Јер, наука и поезија више нису само синтаксички поређани и граматичким, имагинативним и другим правилима одређени ланци и следови речи. Оне су и графички, цртежи, знаци, описи путања, графема разбацаних слова, експлозивних синтагми, хаос путева, плетива, слика, значења. Језик песме и језик истраживања се проширио, истегло, извукао из свог тесног одеа речи, смисла, реда, негентропије, и закорачио у још неиспитано царство знака и семиологије: знак је тек при/чин, можда удаљен од конкретности писања, али осведочено оруђе.”¹⁰⁶

¹⁰⁴ Денотати су конкретни објекти именовани лингвистичким изразима <http://www.memidex.com/denotata> 20.9.2012.

¹⁰⁵ The *sign* is the whole that results from the association of the signifier with the signified.

¹⁰⁶ <http://www.miroljubtodorovic.com/> 1.6.2011. („Столеће сигнализма“, страна 3)

Од осталих појмова који се односе на семиотику треба навести следеће:

- симболичке (арбитрарне) знакове где је однос између означитеља и означеног чисто конвенционалан и културно спецификован, као што је, на пример, случај са већином речи;
- иконографске знакове код којих означитељ у великој мери подсећа на означеног, као, на пример, у случају слике или фотографије;
- индексне знакове код којих је означитељ проузрокован означеним, као што на пример, дим означава ватру;
- денотацију која се односи на основно или буквално значење знака, као што, на пример, реч ластва означава посебну врсту птице;
- конотацију или секундарно значење у коме знак има не буквално, већ секундарно значење, као што реч ластва има и друго значење које се односи на долазак пролећа;
- метонимију која представља врсту конотације где један знак представља други или постаје његов симбол, као што, на пример, Брисел представља Европску унију;
- синегдоху која је нека врста конотације, тј., замењивање значења једне речи значењем друге по обиму и количини, где се уместо целине узима део (лат. *pars pro toto*) или целина уместо дела (лат. *totum pro parte*), или једнина уместо множине и обратно, нпр. глава уместо човек, грло уместо говече¹⁰⁷;
- парадигматске односе где знакови добијају своје значење у комбинацији са другим знаковима;
- синтагматске односе где знакови добијају значење на основу редоследа секвенци, као што, на пример, посебним редоследом граматичких времена или низом догађаја, добијамо једну причу;
- митове које сачињавају парадигме и синтагме које носе културне асоцијације, као што је, на пример, мит о Краљевићу Марку;
- кодове који представљају комбинацију семиотичких система и функционишу као мапе основних значења, системе уверења о себи и

¹⁰⁷ <http://www.vokabular.org/> 20.4.2013.

другима што утиче на општу слику света и стварности. Кодови представљају додирне тачке у којима се семиотика и друштвене структуре спајају;

- идеологије, које су за нас посебно значајне у контексту семиотике и мултимодалности, а које представљају кодове који појачавају или су конгруентни са структурама и различитим облицима (политичке, медијске, државне, итд.) моћи.

Семиотика је у свом развоју пролазила кроз различите историјске фазе, да би се у својој коначној фази скоро потпуно поистоветила са мултимодалношћу.

5.1.3. Историјски развој семиотике

Као што је речено, наше истраживање на тему мултимодалног приказа Европске уније у медијима постављено је у оквире друштвене семиотике, те је стога, поред дефиниција и основних појмова семиотике наведених у претходним тачкама, потребно дати краћи историјски преглед развоја семиотике. Значајно је поменути да се семиотика јавила у оквиру прашке лингвистичке школе у периоду између тридесетих до раних четрдесетих година прошлог века, која је позната по радовима руских формалиста са јаком лингвистичком основом. Друга је била париска школа од шездесетих до седамдесетих година прошлог века, која је примењивала идеје де Сосира (de Saussure) и других лингвиста на сликање, фотографију, моду, филм, музику, стрип, итд. Учење ове школе се још увек примењује на многобројним курсевима медијских студија, уметности и дизајна, често под називом *семиологија*. Трећа школа или правац где се лингвистички принципи примењују на остале облике и модалитете експресивности има два извора који се базирају на идејама Мајкла Халидеја (Michael Halliday). Један извор представља критичка лингвистика¹⁰⁸ коју је креирала група лингвиста који су седамдесетих година прошлог века радили на Универзитету Ист Англија (the University of East Anglia) и која је скицирала теорију семиотичких модалитета коју ће детаљније разрадити Хоџ и Крес (Hodge and Kress). Други извор, касних осамдесетих година прошлог века, представља допуњена Халидејева системско-функционална лингвистика којом су се бавили научници у Аустралији, у семиотичко оријентисаним студијама књижевности (Threadgold, Thibault),

¹⁰⁸ О критичкој лингвистици видети главу 3.

визуелној семиотици (O'Toole, Kress, van Leeuwen) и музици (van Leeuwen). За нас је посебно значајна визуелна семиотика, јер корпус истраживања садржи примере језичког и визуелног дискурса који својим комбинацијама доприносе различитим интерпретацијама семиотичких симбола, а тиме и различитим значењима анализираниог дискурса.

5.1.4. Различита интерпретација семиотичких симбола

Употребом различитих семиотичких средстава постиже се тродимензионална слика значења коју сваки текст треба да има, а која доприноси целокупном значењу текста (Halliday 1994):

- а) идеационо или репрезентативно значење,
- б) интерперсонално или значење којим се формирају ставови, и
- в) текстуално или структурално-кохезивно значење текста.

Оваквој тродимензионалној слици значења придружују се и иконографски и композициони аспекти којима Ван Лиувен (van Leeuwen 1999) додаје још и музику. Лемке (Lemke 1998) сматра да сви ови чиниоци не само да додају тексту ново значење, већ и појачавају већ постојећа, као и да стварају простор широј комбинаторици свих могућих значења. Он наводи термин *унакрсна-контекстуализација* који подразумева да се значење једне речи чини специфичнијим у контексту осталих речи, као и да је значење текста специфичније у контексту пратеће слике, као и супротно: значење једне слике се чини више посебним када ту слику прати одређени текст.

Два семиотичка извора никада неће произвести увек исто значење у тексту (Lemke 1998). Не постоји слика која својим значењем одговара управо одређеној речи, реченици или тексту. И супротно, не постоји перфектан опис слике речима које би обухватиле сва значења слике. Ово се назива *принцип непропорционалности* (Lemke 1998). Овај аутор сматра да значење било ког семиотичког симбола зависи од његовог односа са другим алтернативним семиотичким симболима. Конкретно значење семиотичког симбола зависи од тога како је даље то значење унакрсно - контекстуализовано, у складу са културолошко значајним особеностима контекста ситуације у којој се симбол - знак јавља у комуникативне и друге сврхе. Последица непропорционалности може, понекада, бити погрешан закључак о значењу текста, а све то услед различитих комбинација текста и

одређене слике. Из тог разлога, критичка анализа може разоткрити идеолошке ефекте који се у тексту крију и на који начин се они стварају.

До каквих значења долазимо и која осећања везујемо за њих, зависи у многоме од интеракције семиотичких извора и њихове динамике. Стога, комплетно значење текста, писаног или говорног, треба критички разматрати у спрези свих осталих мултимодалних, семиотичких извора који утичу на наше перцептивно поимање тог текста.

5.2. ТЕОРИЈСКЕ ПОСТАВКЕ МУЛТИМОДАЛНОСТИ

Будући да је новијег датума и због своје учестале свеprisутности, мултимодалност заслужује велику пажњу и истраживачке напоре, јер тексту, било писаном или говорном, даје потпуно ново значење. Стога је у овом сегменту рада дато ближе објашњење мултимодалности и њених основних концепата генерално и мултимодалног текста конкретно, као и посебног модела којим се дефинишу нивои описа мултимодалног текста, а који ће у неким елементима послужити у анализи корпуса овог рада.

5.2.1. Дефинисање мултимодалности

Све дефиниције мултимодалности полазе од основног значења који овај термин има на енглеском језику, а то је више (енг. *multy*) модалитета, начина (енг. *modality*). Енглески речник *Merriam Webster*, на пример, дефинише појам мултимодалност као употребу или поседовање више модалитета или начина. *Wikipedia* посматра мултимодалност у медијима и такође је дефинише као употребу неколико модалитета на једном артефакту, тј., предмету за употребу. Ови модалитети могу бити текстови, слике, дијаграми и звукови.

Лингвистички посматрано, мултимодалност је интердисциплинарни приступ у коме комуникација представља нешто више од чисто језичке интеракције (Kress 2009). Она се бави анализом визуелних, аудитивних и просторних аспеката интеракције и окружења и њиховим односима (Kress 2009; Jewitt 2009). У новије време, њено интересовање је посебно усмерено на развој нових медија и технологија, генерално на комуникацији, а посебно комбинацији различитих модалитета којим се комуникација остварује. Најубедљивији аргумент у прилог проучавању мултимодалности је да чисто дискурсни

феномени не могу се најбоље схватити без осврта на све остале модалитете информације. Тако Бејтмен (Bateman 2009) тврди да мултимодалност није „дискурс плус визуелни елементи” или „плус други модалитет”, већ да у анализи текста, било писаног или говорног, треба склопити све визуелне, просторне, темпоралне и остале делове информације како би се добило пуно значење једне поруке.

Основна теоријска полазишта мултимодалности била би следећа (Kress 2009):

- Мултимодалност се темељи на више модалитета од којих сви на свој начин доприносе значењу. Мултимодалност анализира и описује комплетан скуп свих извора значења (визуелних, говорних, гестовних, писаних, просторних, итд.) у различитим контекстима.
- Мултимодалност полази од претпоставке да су семиотички извори значења друштвено обликовани. Што се више користе у друштвеном животу, ови извору постају дистинктивнији и репрезентативнији.
- Људи су ти који дају значења различитим модалитетима, те стога целокупна комуникација зависи од норми и правила које они постављају, а која важе у тренутку формирања модалитета. Норме и правила су производ интереса људи у специфичном друштвеном контексту.

Из основних теоријских полазишта мултимодалности проистичу и основни концепти мултимодалности и њихови извори.

5.2.2. Основни концепти мултимодалности и њихови извори

У мултимодалном истраживању најчешће се наводе следећи концепти: а) модалитет, б) семиотички извор, в) модална доступност и г) интерсемиотички односи (Kress 2009). **Модалитет** се посматра као начин културолошког обликовања материјалне стварности у свакодневной друштвеној интеракцији међу људима. Тако, на пример, уколико посматрамо гест као модалитет у комуникацији, онда га морамо анализирати и његово значење интерпретирати са културолошког аспекта конкретне животне ситуације и друштвеног момента. **Семиотички извор** представља везу између модалитета и оног што људи чине са њим. Гест као модалитет из претходног примера јесте, истовремено, и семиотички извор који добија своје значење које му људи додељују. **Модална доступност**

се односи на материјалне и културне аспекте модалитета, тј., оно што је доступно и колико је могуће лако изразити и представити једним модалитетом. То је концепт који се подједнако везује и за материјални, као и за културно-историјски аспект модалитета. Тако, на пример, један гест се може тумачити на различите начине у зависности од његове друштвено-историјске и културне позадине, док у неким људским заједницама тај исти гест неће имати никакво значење, као ни своју материјалну реализацију. **Интерсемиотички односи** се креирају и остварују у посебним друштвеним контекстима.

Што се тиче извора мултимодалности у којима се реализују њени основни концепти, комбинацију мултимодалних, семиотичких извора можемо наћи у: штампи (новинским чланцима), политичким анимираним филмовима, фотографијама које прате вести, телевизијским коментарима и интервјуима, телевизијским видео клиповима и анимацијама за вести, скупштинским дебатама, службеним документима, штампаним огласима, телевизијским огласима, документима везаним за невладине и друге непрофитне организације, итд. (Kress and van Leeuwen 2006). Анализом поменутих медија, долазимо до закључка да се већина доминантних дискурских идеологија у данашње време дистрибуира путем већег броја мултимодалних извора. Ово се посебно односи на идеолошко-политичке ефекте који би се теже перцепирали или били мање пријемчиви уколико се не би приказали на поменути начин.

Међутим, иако све више шири делокруг своје анализе, мултимодалност као нова област лингвистике или анализе дискурса, тзв. „мултимодална лингвистика”, пуна је аналитичких недоумица. Основни разлог томе је чињеница да постоји много школа и лингвистичких праваца са добро развијеним стиловима дискурсне анализе (тзв. „лингвистички империјализам”) у којима се сви семиотички извори своде на тумачење језика, посебно граматике, било то оправдано или не.

5.2.3. Мултимодалност и/или граматика

Изазов који носи бављење и примена мултимодалних ресурса је велики, упркос чињеници да је наше поимање визуелног, просторног, когнитивног и другог приказа поруке још увек веома слабо. Стога се и даље наилази на тврдње да свака анализа језика мора укључити, на првом месту и пре свега, граматичку анализу. У прилог овом говори и веома строга Халидејева (Halliday 1985: 101) тврдња која се односи на граматичку и

анализу дискурса: „Анализа дискурса која се не заснива на граматички, није уопште анализа, већ успутни коментар о тексту.”¹⁰⁹ Он, такође, додаје да граматика превазилази своја сопствена правила коректности у смислу да она, у ствари, презентује обрасце искуства креирајући менталну слику стварности (*Ibid*).

Слично становиште по питању граматике, али овога пута „визуелне граматике” или „граматике визуелног дизајна” заступају Крес и Ван Лиувен (Kress and van Leeuwen 2006: 2). Као и лингвистичке структуре, и визуелне структуре се односе на одређене интерпретације искуства и видова друштвене интеракције које до одређеног степена могу бити изражене лингвистички. Значења и њихова тумачења припадају култури, пре него било ком семиотичком модалитету, што важи и за начине на које се ова значења мапирају у семиотичке изразе. Оно што је изражено језиком, односно, различитим избором речи и израза, може, такође, бити у визуелној комуникацији изражено различитим избором боја, знакова или композиционих структура. И то је оно што утиче на значење, тј., вербално или визуелно изражавање поруке.

Што се тиче спреге говорног (у овом смислу граматичког) и визуелног, незаобилазно треба поменути и став по коме граматичку треба схватити као инвентар елемената и правила који су у позадини културолошко условљених облика вербалне комуникације (Kress and van Leeuwen 2006: 3). Под „позадином” се овде подразумева нешто веома комплексно и дифузно, нешто као експлицитно или имплицитно знање које деле припадници једне групе. Овако дефинисана, граматика се доводи у тесну везу са друштвом и стога постаје друштвено питање. А када граматичку повежемо са визуелним аспектом, што ствара нову димензију овог проблема, онда говоримо о „визуелној граматички” која захтева комплекснији приступ. Визуелна граматика обједињује друштвене норме и ставове одређене групе, њено експлицитно или имплицитно знање о елементима и правилима која су у позадини културолошко условљених облика визуелне комуникације (*Ibid*).

Мултимодалност и мултимодални приступ тексту комбинују све врсте анализе текста, и језичку (синтаксичку, лексичку, семантичку), и визуелну (анализу свих слика, фотографија, цртежа, графикана, карикатура, итд.), и аудитивну (анализа звука и музике

¹⁰⁹ “A discourse analysis that is not based on grammar is not an analysis at all, but simply a running commentary on a text”

које прате један текст). Стога је мултимодалност као приступ анализи текста, посебно критичкој анализи текста, најцеловитији приступ тексту, који текст раслојава на саставне компоненте и аналитички обрађује.

У новије време прагматика и сродне области унутар неколицине теоријских оријентација, све више се баве питањима која се јављају када један текст мобилише више модалитета или семиотичких извора да би пренео основну информацију. Такав текст је реализован помоћу више модалитета и он захтева мултимодални приступ и анализу.

5.2.4. Мултимодални текст

Мултимодални текст (МТ) се дефинише као текст који садржи више од једног семиотичког извора или канала комуникације. Чланак у часопису је репрезентативни пример таквог текста, јер он садржи и речи и слике. У филму се користе речи, покретне слике, музика и звучни ефекти. Целокупна људска комуникација је, у ствари, мултимодална. Било да читамо, пишемо, примамо или шаљемо поруке, ми користимо више модалитета. Тако, на пример, говорни језик обично прате гестови и изрази лица. Писани језик, са друге стране, често прате визуелни симболи као што су емотикони (популарно названи *смајлс* од енглеске речи *smiles*), или необична интерпункција која се користи да би се неки исказ посебно истакао.

Елементи који се најчешће јављају у МТ-у су следећи: 1) писани или говорни језик, 2) интонација, 3) слике (фотографије, дијаграми, цртежи) и посебни аспекти слике (боја, оштрина фокуса, просторна композиција, итд.), као и остали визуелни елементи (лого, врста слова, итд.), 4) гестови, 5) изрази лица и 6) акциони покрети (посебно у филму).

У мултимодалним истраживањима ови елементи се анализирају са циљем да се открије начин на који они креирају нова значења било појединачно или у комбинацији. На пример, новински наслови могу бити постављени одмах уз најважнију фотографију чиме се појачава или умањује утисак целе приче. Део филма којим се представља прошлост, најчешће је приказан у црно – белој техници без боје, итд. Све су то примери различитих комбинација мултимодалних елемената у МТ-у.

Због свега наведеног, МТ добија све већи значај и важност како код лингвиста, тако и код комуниколога уопште. Значајан допринос овој теми је дат, најпре, у области друштвене семиотике (Kress and Van Leeuwen 2006, van Leeuwen 1999, Scollon and Wong

2003), премда се мултимодална анализа текста (O'Halloran 2004) пробија све више као самостална дисциплина анализе дискурса. Велики део оваквог истраживања фокусира се на композициону структуру текста и слика (посебно у радовима Kress and van Leeuwen). Кристал (Crystal 2001), међутим, сматра да је наш однос са мултимодалним текстом више мултидимензионални и холистички, него линеаран. Постоје, такође, и становишта да мултимодални извори непрестано шире свој значењски потенцијал. Са тим у вези, вратићемо се на поменути Лемкеов (Lemke 1998) принцип *непропорционалности* тврдећи да је апсолутно немогуће да два семиотичка извора дају потпуно исто значење у једном тексту. Другим речима, као што је већ у раду поменуто, слика никада не може својим значењем апсолутно одговарати датој речи, фрази или реченици. Таква разноликост у погледу значења коју нуде мултимодални извори је веома значајна са становишта „унутрашњег” дијалога и веза датих извора. Ова чињеница је, такође, релевантна за постизање интертекстуалног потенцијала значења, односно, његове способности да изађе из контекста. Оваква комплексност интерсемиотичких, мултимодалних формација захтева више пажње, посебно због све већег ширења и гранања интерактивних образаца којима се истражују перцептуална, когнитивна и друштвена поимања (Maes and Schilperoord 2009).

5.2.4.1. *Анализа мултимодалног текста*

Основни проблем који се тиче МТ-а и његове анализе јесте то што је МТ сложенији, слојевитији у односу на квазимономодални текст¹¹⁰ који се, углавном, базира на лингвистичким, вербалним јединицама (Renkema 2009). Како анализирати МТ? Чисто лингвистички приступ и анализа оваквом тексту су непожељни, јер анализу треба извести са посебном пажњом због „заводљиве” природе свих површинских интерпретација значења које често одвуку истраживача у погрешном правцу. Бављење само језичким, односно, вербалним изворима, занемарујући све остале, скрива интертекстуално/контекстуално значење које је у самој сржи текста.

Док су мишљења дискурских аналитичара опречна у погледу мере до које се треба ослањати на граматику, дотле остаје и њихово упозорење у вези са мултимодалним текстом: не радити анализу, већ само давати коментаре. Један од најснажнијих критичара

¹¹⁰ Квазимономодални текстови се, за разлику од мултимодалних текстова, базирају на само једном модалитету, који је углавном писани или говорни (Renkema 2009).

ове тврдње је Форсвил (Forceville 2009), који позива на емпиријску одговорност у погледу свих семиотичких извора у једном тексту. Залазећи у дубљу анализу дискурских аспеката МТ-а, суочавамо се са захтевом да је потребно ићи у анализу испод површинских слојева текста. Да би смо ово извели, треба да развијемо одређени алгоритам или образац анализе на основу кога ћемо извести емпиријско истраживање тако да наша анализа буде утемељена на чврстим емпиријским и научним основама. Анализа ове врсте је изван могућности неформалних анализа мултимодалних дискурса, чак и оних које се могу сматрати „лингвистичким” по својој оријентацији. Овим долазимо до интригантних питања о природи мултимодалних текстова, тј., да ли су они аналогни дискурсу, као и да ли се код њих могу наћи елементи идентични природној синтакси. Док би вероватно мали број истраживача могао са сигурношћу да тврди да у мултимодалном тексту увек може да се нађе било шта аналогно природној синтакси, односно, да не постоје „неграматички” текстови, мало је вероватно да су сви мултимодални текстови интерпретабилни у овом смислу. Уколико су захтеви у погледу визуелне и друге перцепције веома високи, онда се те димензије мултимодалног текста неће ни уочити, те се, стога може поставити питање докле се треба, односно ићи у тој анализи. Многи сматрају да је МТ аналоган тексту или дискурсу, тј., да ми интерпретирамо елементе МТ-а тако да они чине кохерентну „причу” о значењу целог текста. Међутим, ми не располажемо моделом којим бисмо извршили анализу свих мултимодалних извора који чине значење текста. Уколико креирамо дводимензионални (или тродимензионални) модел, шта чинити са осталим димензијама текста? Уколико пођемо од претпоставке да ћемо наићи на иста значења у свим димензијама поруче, а не можемо тестирати ту хипотезу, нећемо имати никаквог напретка и остајемо на нулта хипотези о сличности у значењу.

Могућност МТ-а да комбинује различите семиотичке модалитете је уједно и предност оваквог текста, као додатни момент који доприноси комплексности. Велика комбинаторика различитих модалитета поставља пред истраживача велике задатке и захтеве. Како су потребни јасни, оперативни, недвосмислени модели анализе оваквог текста, а у досадашњим истраживањима, до њих се још није дошло, тако је основни задатак аналитичара да у што скоријој будућности спроведу што детаљније емпиријске анализе са што већим узорцима мултимодалних текстова (Bateman у Renkema 2009: 64). Сматра се да, у циљу што прецизније анализе, ослонац треба тражити у лингвистичкој

методологији пре него у науци о медијима (*media studies*), визуелној семиотици или другим областима у којима се комбинују текст и графичке презентације. У сваком случају, сви текстови за анализу морају бити дефинисани према критеријумима циљне групе, врсте медија (часопис, новинска штампа, web странице, итд.), временске одреднице, тематска одређеност, комуникативна функција (информисање, убеђивање) и слично. У таквом моделу анализе, истраживање се, углавном, тиче мере до које различити комуникативни жанрови могу да се ослоне на различите изабране обрасце. Потребно је спровести истраживање у области мултимодалности на „велико”, јер су се скоро сва досадашња истраживања сводила на појединачне случајеве, са малим шансама да се постигну закључци општег типа. Велики проблем, такође, ствара и фрагментирање (визуелни део мултимодалног узорка се фрагментира на слику, боју, гест, итд.).

У скоријим истраживањима само, на пример, визуелне комуникације, Барнхрст (Barnhurst *et al.* 2004) разликује три широке оријентације: *визуелну реторику*, која се тиче визуелне персуазивности, *визуелну прагматику*, која се бави креирањем и пријемом визуелних текстова и *визуелну семантику*, чији је фокус на унутрашњим формама и структурама комуникативних визуелних текстова. Анализе и методе које су до сада понуђене, као и коришћене, ретко када прелазе појединачне случајеве и узорке.

У наредном сегменту рада навешћемо један целовитији модел анализе МТ-а којим се дефинишу нивои описа и анализе мултимодалног текста, а који ће у неким елементима послужити у анализи корпуса овог рада.

5.2.4.2. *Жанр и мултимодалност као један модел анализе мултимодалног текста*

Један алгоритам или шема анализе МТ-а развијена је према нацрту *ЖиМ (Жанр и мултимодалност*, енг. *GeM - Genre and Multimodality*) (Delin *et al.* 2002; Bateman 2008). Овај модел дефинише нивое описа МТ-а као што је приказано у Табели 2. Полазна тврдња овог модела је да свака анализа мора поседовати одређене полазне нивое и без њих би наша анализа изгубила основне компоненте скоро сваког МТ-а (Bateman у Renkema 2009: 61). Анализа МТ-а на основу ЖиМ модела обезбеђује неколико независних дескрипција, по једну за сваки ниво. На основу њих можемо изводити генерализације (Bateman *et al.* 2002). Међутим, према речима аутора овог модела, овај модел носи у себи ограничења која проистичу из широког опсега самог значења *мултимодални жанр*, као и услед постојања

великог броја „удаљених” семиотичких модалитета који комбинују посебне експресивне ресурсе са посебним комуникативним циљевима (Bateman 2008). Несумњиво је да постоји низ семиотичких модалитета који треба да буду откривени, од којих сваки доприноси посебном значењском потенцијалу, или према речима Креса (Kress 2003), има своју сопствену „логику”.

ЖиМ модел, поред основних нивоа приказује три дистинктивна семиотичка модалитета: 1) ток текста, 2) ток странице и 3) ток слике.

Први ниво, **ток текста**, односи се на вербалну, текстуалну димензију МТ-а. Овај ниво може укључивати и разне дијаграме, табеле, фусноте и сл., који се тичу самог текста. О другом нивоу, **ток странице**, говоримо увек када страница изражава своју дводимензионалност у комуникативне сврхе. Овај ниво може да комбинује неке од семиотичких извора који се јављају на страници датог текста, било да је то текст, дијаграм, графикон, али за разлику од претходног нивоа, доприносе реторичкој интерпретацији.

Последњи ниво је **ток слике** и посматра се посебно, одвојено од претходних нивоа, јер се тиче искључиво графичких презентација у тексту које доприносе додатним значењима текста и могу се подвести под дискурсну семантику (темпоралне секвенце, темпорални континуитет, просторне инстанце, контрасти, итд. (Martin 1992). У погледу просторности, овај ниво највише подсећа на односе који су примарни у стриповима, док је темпорална инстанца најсличнија оној која се може наћи у филмској монтажи (Bateman 2008).

Табела 2. Основни нивои модела Жанр и мултимодалност

Структура распореда	Природа, изглед и позиција комуникативних елемената на страници и њихови интерхијерархијски односи
Навигациона структура	Начин на који су сви елементи који се сматрају релевантним за читаочево разумевање поруке текста организовани
Лингвистичка структура	Лингвистичке појединости о вербалним елементима који чине текст
Структура садржаја	Садржај поруке, односно, област дискурса
Реторичка структура	Реторички односи између елемената садржаја, тј., како је организован садржај на главни и споредни.
Жанровска структура	Појединачни нивои или фазе датог жанра, тј., како је садржај пренет кроз одређене фазе активности

Основне замерке приказаном моделу су те што се сви слојеви не проучавају истовремено иако се најчешће јављају истовремено, симултано, а њихови обрасци према којима се мобилишу, зависе искључиво од захтеваног мултимодалног жанра. Семиотички модалитети су, такође, врло комплексни по својој природи, а нажалост, тој чињеници до сада није посвећена довољна пажња. Типичан пример једног комплексног модалитета је говорни дискурс у коме семантичка и граматичка компонента коегзистирају уз контролу говорних сигнала (гласност, брзина, ритам), гестова тела и израза лица (Bateman у Renkema 2009: 62). Намеће се питање: до које мере се могу сложени модалитети декомпоновати? Сматра се да је говорни дискурс развијен као први и најважнији интегрисани семиотички модалитет. Са гестом и интонацијом није такав случај, они су скоро увек истовремено присутни и утичу једно на друго током свог развоја. Организација странице је, такође, веома комплексна компонента, јер комбинује различите димензије: текст, дијаграме, оквире, итд.

Иако приказани модел (ЖиМ) даје добру полазну тачку када су у питању различити текстуални аспекти и њихови мултимодални задаци, ипак су потребни јаснији емпиријски и ефективнији резултати анализе. Сегментално, односно фрагментарно фокусирање само на поједине мултимодалне аспекте једног текста може допринети парцијалном поимању правога значења које је у бити мултимодалног текста, а такву врсту анализе пружа овај модел. Само комбинацијом различитих слојева анализе унутар једног нивоа, у смислу истовремене анализе свих делова који чине, на пример, визуелни аспект текста (боју, гестове, симболе, итд.), ми можемо добити кохерентнији и евалутивнији модел и тиме постићи боље разумевање мултимодалног текста у целини.

5.3. МЕТАФОРА – ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ

Како мултимодалност најјасније проналази свој израз у метафори која превазилази своје основне стилистичке функције, потребно је, најпре, сагледати метафору као посебан начин перцепције света око нас, као концепт у оквиру теорије о концептуалној метафори који је резултат интеракције између људског тела и културе. Потребно је, такође, анализирати однос између метафоре и метонимије које се најчешће смењују у

мултимодалном тексту. У завршном сегменту овог дела рада, приказана је конкретна примена метафоре у дискурсу о Европској унији.

5.3.1. Метафора као начин перцепције стварности

О значају и фреквентности метафоре као стилске фигуре често се говори у лингвистичкој литератури (Lakoff 1990, Lemke 1998, Musolff 1996, 2000, 2006, Силашки, Ђуровић и Бојанић-Радић 2009, Билбија 2007, 2008, 2009, Chilton *et al.* 1993, 1995, Chaban *et al.* 2007). На самом почетку неопходно је нагласити да је за наш рад и истраживање значајна когнитивна, стилистичка и реторичка функција метафоре.

Метафора у данашње време обједињује целину, како тропа, тако и фигура (Ковачевић 2000: 19). Њена специфичност је резултирала и њеном надређеношћу међу осталим фигурама. Своје занимање за метафору изразили су и истраживачи ван науке о језику, као што је филозофија, психологија, логика, семиотика и многе друге науке (Ковачевић 2000: 20). Најчешћа форма у којој се метафора реализује је копулативна конструкција *X је Y*, где се X, субјекат, повезује копулом са Y, предикатом.

Свака метафора, као своје основне компоненте, садржи изворни и циљни домен, где се изворним доменом објашњава, разуме, расветљава циљни домен. Некада се ова два домена поклапају, те је изворни домен истовремено и циљни и обратно (Ungerer and Schmid 1996: 120). Тако, у примеру *Европа је Европска унија* (према обрасцу *X је Y*), циљни домен је Европска унија, али је она истовремено и изворни домен којим се објашњава циљни. Стога, анализа метафоре подразумева разумевање њеног циља и извора.

Концептуална природа метафоре имплицира да метафоричке карактеристике може имати не само језик, већ и слике, гестови, звук, итд.¹¹¹ Новија истраживања на тему метафора у свој фокус стављају све чешће визуелне метафоре¹¹² (на пример Forceville 1996, 2002), као и њихову комбинацију са вербалним.

У модерним тумачењима метафоре, она се не посматра само као стилска фигура, већ начин виђења и креирања света (Lakoff 1993). Са аспекта КАД-а, метафоре постају носиоци идеолошких ставова, политичких постулата, читаве филозофије једне групације.

¹¹¹ У наредним поглављима биће више речи о овој врсти метафора.

¹¹² Детаљније о визуелним метафорама биће речи у наредним тачкама.

Избором одређене метафоре, аутори дискурса откривају или скривају своје праве намере, тј., оно што желе да одређени дискурс постигне (Силашки *et al.* 2009: 120). Наше целокупно друштвено искуство организује се путем метафора, те оне тако помажу разумевању друштвених процеса и појава (Lakoff and Johnson 1980: 159). Оне, су, такође, носиоци читавог програма одређења и деловања једне политичке партије која тиме намеће своје циљеве и визије (Howe 1988).¹¹³ Уколико свему наведеном додамо и снажан емотивни ефекат који метафоре изазивају, добијамо моћно реторичко „оружје” у смислу персуазивности било које врсте и наглашавања једног аспекта појма, као и изостављању других аспеката истог појма.

Како метафоре осликавају специфичност извесне реторике, тако истовремено аналитичким раслојавањем најфреквентнијих метафора откривамо и друштвено-политички миље, који уједно обликује и одређену стварност у једном друштву (Lakoff and Johnson 1980). Из тог разлога, метафоре се могу разумети као „дискурсна средства која помажу разумевању одређених друштвених процеса, конкретније односа између политичких партија и њиховим представама о разликама у моћи” (Силашки *et al.* 2009: 62). Примењено на тему Европске уније, а кренувши од Музолфљево (Musolf 2006) претпоставке да сваки политички дискурс може да садржи и пристрасне ставове о приоритетима једне државне заједнице у којој се тај дискурс одвија, можемо доћи до валидних закључака о будућим дешавањима и усмеравањима читаве заједнице ка одређеним циљевима. Упоредивањем два најфреквентнија примера метафоричког поручивања новијег датума *Европа нема алтернативу* и *Косово нема алтернативу*, закључујемо да Србија може ићи у два дијаметрално супротна правца у смислу политичког и другог одређења.

Можемо да закључимо да је људско поимање света у великој мери метафоричко, што се нарочито односи на апстрактне појмове, о чему говори посебна теорија о метафори о којој ће бити речи у сегменту који следи.

¹¹³ Најсликовитији пример тврдње да су метафоре носиоци читавог програма одређења и деловања једне политичке партије која намеће своје циљеве и визије (Howe 1988), јесте слоган *Европа или Косово* који се веома често чује у медијима и којим се, у ствари, може предочити усмерење једног политичког става.

5.3.2. Теорија о концептуалној метафори

За зачетника новог приступа метафори од примарно вербалног, ка доминантно концептуалном феномену могу се сматрати Ендру Ортони са књигом *Metaphor and Thought* (Ortony 1979) и Лејкоф и Џонсон са чувеном монографијом *Metaphors We Live By* (Lakoff and Johnson 1980). У овим делима аутори развијају *теорију о концептуалној метафори* (*Conceptual Metaphor Theory*) према којој широка употреба метафоре у свакодневној комуникацији указује на чињеницу да је људско поимање света у великој мери метафоричко, што се нарочито односи на апстрактне појмове. Према овој теорији, људски ум је инхерентно укључен, а тело обликује рационално поимање света (Lakoff 1999: 5). То би, другим речима, значило да човек лакше разуме феномене које може да види, чује, осети, помирише, од оних које не може. Својом снагом перцепције, човек свет доживљава конкретним, док би недостатак перцепције значио потпуну апстрактност. Иако Лејкоф и Џонсон (Lakoff and Johnson 1980: 5) дефинишу метафору као разумевање и поимање једне ствари помоћу/путем друге, они избегавају изразе као што су *вербално и лингвистички*. Они сматрају да метафора може бити изражена вербално, али да није чисто лингвистичке природе, чиме се оправдава постојање невербалне, односно мултимодалне метафоре.¹¹⁴ Сваки медијум, који се овде дефинише као носилац материјала или трансмитера информације, преноси поруку путем једног или више знаковних система. Медијум, као што је, на пример, књига без илустрација, искључиво представља писани језик; радио се ослања на говорни језик и музику, а рекламе на писани језик и визуелна средства.

Према когнитивном лингвистичком становишту¹¹⁵, концептуалне метафоре су израз интеракције између људског тела и културе. Когнитивисти сматрају да се људско поимање стварности темељи на специфичностима нашег тела, као и физичког и културолошког окружења (Lakoff 1999). То би значило да се концептуалне метафоре темеље на телесном доживљају, али су обликоване културолошким поимањем.

¹¹⁴ О мултимодалној метафори више у наредним тачкама.

¹¹⁵ Когнитивна лингвистика је грана лингвистике која језик посматра кроз концепте који су некада универзални, а некада зависе од одређеног језика који им даје форму. Значења се не посматрају као својство језичког израза, већ као интегрална концептуална подлога присутна на свим нивоима језичке анализе (Вуковић 2009).

Према теорији о концептуалним метафорама, оне се могу активирати као део контекста који слушалац прима, чиме ће се олакшати интерпретација метафора у даљим фазама дискурса. Слично томе, концептуална или *blending* (комбинована) теорија наглашава улогу контекста при разумевању метафора, у смислу да је когнитивна активност медијатор између речи и света око нас. Проучавање значења представља проучавање речи у контексту, као и проучавање људске активности и начина на које речи побуђују одређене менталне презентације (Coulson у Forcevillle 2009: 149).

5.3.3. Примарне и комплексне концептуалне метафоре

У теорији о концептуалној метафори разликују се две врсте метафоре: примарне и комплексне метафоре (Kovecses 2002, 2005, Lakoff and Johnson 1999). Примарне метафоре потичу директно од наших искуствених корелација, односно нашег субјективног доживљаја у комбинацији са нашим сензомоторним искуством. Комплексне метафоре су комбинација примарних и културолошких уверења, што их чини специфичним (Lakoff and Johnson 1999: 49).

Следећи дефиниције примарних и комплексних метафора, а по аналогији са анализираним примером (**A PURPOSEFUL LIFE IS A JOURNEY.**) који Лејкоф и Џонсон (Lakoff and Johnson 1999: 60 — 61) често наводе као илустрацију примарних и комплексних метафора, даћемо тумачење на примеру везаном за Европску унију (**SERBIA IS ON ITS ROUD TO EUROPE** који се врло често јавља у страним медијима):

SERBIA IS ON ITS ROUD TO EUROPE.

SERBIA IS NOT IN EUROPE.

SERBIA SHOULD MOVE TOWARDS EUROPE.

EUROPE IS THE DESTINATION.

ACTIONS ARE MOTIONS.

A PURPOSEFUL LIFE IS A JOURNEY.

PEOPLE SHOLD HAVE PURPOSES IN LIFE.

PEOPLE SHOULD ACT TO ACHIEVE THEIR PURPOSES.

PURPOSES ARE DESTINATIONS.

ACTIONS ARE MOTIONS.

У нашем примеру препознајемо две примарне метафоре: **EUROPE IS THE DESTINATION** и **ACTIONS ARE MOTIONS**. Оне се базирају на сензомоторном доживљају. Наредне две представљају комплексне метафоре: **SERBIA IS NOT IN EUROPE** и **SERBIA SHOULD MOVE TOWARDS THE FUTURE**. Оне су културолошки обликоване,

јер указују на чињеницу да Србија није у Европи и да Србија треба да се креће ка Европи, Европа је дестинација, акције су кретање.

Следећи пример који илуструје примарне и комплексне метафоре јесу стихови из песме Џона Ленона „*Imagine*“ која се у неку руку сматра прогласом ЕУ:

*“I hope some day you'll join us,
And the world will live as one.”¹¹⁶*

Анализираћемо га као и претходна два примера:

You are not Europe with us (in Europe).

You should move toward us (Europe).

We are destination.

Actions are motions.

У овом примеру имамо две комплексне метафоре које откривају у великој мери став о положају земаља које нису „по укусу” Европе: You are not Europe with us (in Europe) и You should move toward us (Europe) и две примарне метафоре: We are destination и Actions are motions.

Можемо закључити да метафора као концептуални феномен представља комплексно поље истраживања које укључује више слојева анализе. Потребно је, такође, анализи концептуалне метафоре придружити и анализу метонимије која је неизоставни део мултимодалног текста.

5.3.4. Метафора и метонимија

Говорећи о метафори и њеном формирању, незаобилазно треба поменути однос метафоре и метонимије у општем смислу (у даљем раду овај однос биће анализиран из перспективе мултимодалне метафоре). Форсвил (Forseville 2009) сматра да све особености и значења једне метафоре потичу најпре из извора из ког потиче и метонимија, која је надређена метафори. Потребно је одговорити на следећа питања: у каквој су међусобној вези метафора и метонимија, како та веза доприноси формирању одређеног значења поруке и најзначајније, како мултимодална метафора и метонимија утичу на когнитивне и персуазивне аспекте мултимодалности уопште.

¹¹⁶ John Lennon ('Imagine') www.euroblogtracker.com

Метафора и метонимија се врло често називају темељним стилским (реторичким) фигурама (Ковачевић 2000). Овај аутор тврди да се принцип њихове творбе одражава у скоро свим другим фигурама и да оне представљају основни принцип организације и испољавања језика. Тај принцип се односи на пренос речи или мисли од једног на друго значење. Разлика је у томе што се код метафоре овај пренос врши на основу сличности, то јест, два појма морају имати бар једну заједничку компоненту, док се код метонимије овај пренос реализује у појмовима или предметима на које се знакови односе (*Ibid*). Код метонимијског преноса денотати морају бити у односу близине (енг. *contiguity*) док су код метафоре ови односи повезани на основу сличности. Раден (у Силашки *et al.* 2009: 82) сматра да су метафора и метонимија прототипне категорије на крајњим тачкама континуума процеса пресликавања. Метонимија се сматра стилском фигуром која се заснива на блискости ентитета, док се метафора заснива на њиховој сличности. Код метафоре имамо пресликавање у односу 1:1 (два различита домена), док код метонимије тај однос би се могао изразити као 1:2, 3, 4 (где 1 представља заједнички домен, а 2, 3, 4 и тако даље, различите поддомене тог заједничког домена).

Истраживања односа између метафоре и метонимије дала су неколико типологија. Гусенс (Goossens 1990) је први анализирао однос између метафоре и метонимије са лингвистичког становишта и осмислио термин „метафтонимија”. Овај термин се односио на четири комбинације у случају значењске екстензије: „метафора из метонимије”, „метонимија у метафори”, „деметонимизација унутар метафоре” и „метафора у метонимији”. Ова категоризација се сматра неодговарајућом за анализу мултимодалних текстова. Из тог разлога, Руиз де Мендоза (Ruiz de Mendoza 1999) предлаже следећу: делови као целина, целина као део и појединачни делови као један део. Две метонимије, такође, могу бити у извесном односу, што је веома битно за овај рад. Тако, у примеру: *The EU is in panic*, Европска унија је метонимија за институцију, као и за све чланице Уније, али је, истовремено, и метонимија за институцију свих државника на челу чланица које чине Унију.

Метонимију Форсвил (Forceville 2009) посматра као когнитивни процес који не само да разоткрива реторичке стратегије, већ и наглашава посебна значења и ефекте метафоре која треба пренети одређеној публици. У односу на метафору, метонимија се тиче разграничавајућих односа између лингвистичких елемената, а метафора је, у ствари,

результат односа сличности између два домена. И метафора и метонимија су део јединственог когнитивног процеса, не искључују једна другу, већ су, напротив, део континуума који се креће од дословности до метафоре.

Метонимија се посматра као унутрашње мапирање¹¹⁷ поддомена унутар истог искуственог домена (Lakoff and Johnson 1980). Док метафоричко мапирање служи да премости удаљеност између два ентитета која не припадају истом домену, метонимијско мапирање се повезује са менталним наглашавањем једног (под)домена у односу на други. Домени циља и извора код метафоре формирају симетричне односе усклађивања између различитих концепата, што се не дешава код метонимије.

Конкретна употреба мултимодалне метафоре и метонимије у медијском дискурсу о Европској унији биће детаљно приказана у истраживачком делу рада, док ће поједини примери метафоре о истој теми бити анализирани у наредном сегменту рада.

5.3.5. Метафоре у дискурсу о Европској унији

Многа истраживања која се баве дискурсом о Европској унији показала су да се когнитивно и језичко прилагођавање различитим политичким идејама у вези са новонасталим променама као што су приступни разговори, услови за интеграцију у ЕУ, итд., остварују путем појмовних метафора.

Музолф (Musolff 2000) сматра да се метафоре користе како би се што пријемчивије интерпретирала модерна Европа из визуре различитих нација и њиховог јавног мњења. Како су медији најважнији извор дискурса везаног за Европску унију, тако је веома битно проучити тзв. *медијске метафоре*¹¹⁸ да би се стекао увид како се и у ком правцу формирају ставови и јавно мњење. Улога метафора у формирању ставова све је већа, посебно када су у питању спољни послови и односи (у овом случају према Европској унији) у једној земљи, нарочито због чињенице што је просечан грађанин од оваквих дешавања дистанциран и добија информације из друге руке.

¹¹⁷ Мапирање у математици и лингвистици подразумева повезивање сваког елемента једне групе или домена са једним или више елемената друге групе или домена. <http://oxforddictionaries.com/definition/english/mapping>

¹¹⁸ Метафоре које се најчешће чују у медијима.

Што се језика тиче, у досадашњој литератури КАД-а, Европска унија је приказивана као *кућа/грађевина, љубав/брак/породица, путовање/кретање/путања, тело/живот/здравље, садржител*.¹¹⁹Једна од најчешћих и, у ствари, првих институционализованих метафора, јесте *европска кућа*, односно *Европа као заједничка кућа* (Chaban *et al.* 2007). Друлак (Dgulak у Силашки *et al.* 2009) сматра да су метафоре *ЕУ је кретање* и *ЕУ је садржител* најфреквентније, док последњу поистовећује са кућом, тј., државом, јер се ЕУ најчешће доживљава као засебна држава у односу на своје чланице. Метафора *куће* се у појединим студијама јавља са негативном конотацијом, као слаба конструкција, незавршена грађевина полуотворених врата за нове кандидате (Chaban *et al.* 2007, Retzlaff and Ganzle 2008).

У даљем тексту следе неке од метафора везаних за Европску унију, разврстане према изворном домену, које се најчешће чују у медијима:

- **кућа, грађевина:**

*EU - The last **window** of opportunity* (BBC NEWS, May, 5,2010)

*“I'd like to say something to the younger generation of Serbians: here is your **house**, here is your **place**.” Javier Solana, EU foreign policy chief* (BBC NEWS, April, 28, 2008)

*Serbia wants to burn **European bridges***. (CNN, April, 2, 2009)

- **породица, љубав, брак:**

*Profile: **The EU family*** (BBC NEWS, December, 22, 2010)

*Italy is your **sister country** in the big **EU family*** (BBC NEWS, April, 28, 2008)

- **путовање/кретање/путања:**

*Serbia – **the long road** to EU membership* (BBC NEWS)

Европски пут Србије (Европски форум)

Ка Европи на „два фронта” (Европски форум)

¹¹⁹ Садржавање је једна од основних сликовних шема помоћу које је организован наш појмовни систем.. То је непрестано понављани образац нашег свакодневног искуства како у домену физичког, тако и у домену нетелесног, апстрактног. Релативна утврђеност места садржаног објекта унутар садржатеља значи да он постаје или доступан или недоступан погледу посматрача (Lakoff 1987, Johnson 1987 у Силашки *et al.* 2009).

Европа - Корачање у месту (Европски форум)

Србија ближа Европској унији (Европски форум)

- **садржатељ:**

Serbia - the desire for a European future (CNN, December, 22, 2010)

The EU or Serbia in isolation (CNN, December, 22, 2010)

Ка Европи на „два фронта“ (Европски форум)

Конкретизовање приче о ЕУ (Европски форум)

Балкан у будућности Европе (Европски форум)

У новије време, у медијском дискурсу Србије све чешће се могу чути асоцијације које не припадају горе наведеним доменима и које бисмо могли назвати „алтернативни домен“. Примери су следећи:

- *Србија на крају тунела;*
- *ЕУ нема сатницу;*
- *ЕУ нема алтернативу (Косово нема алтернативу).*

Ово су били примери преузети углавном из штампе и са телевизије, а акценат је стављен на употребу језичке метафоре. Потребно је нагласити да *Eurospeak*, као нова лексичка кованица политичког дискурса Европске уније, представља нови језик којим се омогућава интеркултурална комуникација између институција и компанија на међународном нивоу и која обилује институционализованим метафорама, метонимијама и осталим стилским средствима.

За овај рад је значајна друга врста метафоре, *мултимодална метафора*, која ангажује више различитих модалитета. Детаљнији приказ мултимодалне метафоричности термина ЕУ биће дат у конкретном истраживачком делу рада.

5.4. МУЛТИМОДАЛНА МЕТАФОРА У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ

У овом сегменту рада приказани су основни концепти мултимодалне метафоре, као и њене компоненте, визуелне и вербалне метафоре. Приказани су, такође, и *ad hoc* концепти вербалне метафоре и перцептуални модул визуелне метафоре, као и остали елементи који учествују у интерпретацији мултимодалне метафоре.

5.4.1. Основни теоријски концепт мултимодалне метафоре

Под термином *мултимодална метафора* подразумева се да метафора не мора бити само језичка јединица, већ носилац одређених ставова и активности, а чији циљ и извор су искључиво или доминантно приказани различитим модалитетима (Forceville 2009). Код мултимодалне метафоре порука се може инкодирати и другим средствима или знаковним модалитетима као што су: а) слика, б) говор, в) гест, г) звук, д) музика, њ) мирис, е) укус и ж) додир. Тиме је метафора изашла из свог оквира чисто језичког проучавања, те се према њој заузима нов, специфичнији приступ. Набројани модалитети доприносе значењу или га потпуно мењају (Forceville *et al.* 2009: 23).

У данашње време, вербалне поруке и текстови у (масовној) комуникацији све чешће се допуњавају или чак потпуно замењују информацијом других модалних, знаковних система. Штампани материјали (огласи, приручници, вести) обично комбинују вербалне и сликовне информације, док се у филмовима и ТВ програмима додају музика и невербални звукови. Говорни језик је често праћен гестовима. Из тог разлога, све више академског истраживања посвећено је не само искључиво вербалном тексту, већ његовој комбинацији са другим модалитетима поруке.

Према речима Лејкофа (Lakoff 1993: 210) метафора није само стилска фигура, већ израз мисли и става. Фокусирање искључиво на језик представља неку врсту предрасуде да се значење налази само у речима. На пример, гестови и слике су, такође, носиоци значења. Форсвил (Forceville *et al.* 2009: 4) сматра да је мултимодална метафора, чији извори потичу од најмање две форме поруке, од којих је један најчешће вербалне природе, израз који на одговарајући начин описује новонастали носилац значења поруке. У зависности од реакције која се жели изазвати код публике, а при том утичући на њене емоције, поимање и естетски доживљај, потенцира се више на одређеном облику или модалитету поруке, било да је то реч, звук, гест, слика или боја.

Говорни језик и гестови се све више истражују као нераскидива целина и тиме метафора постаје концептуални феномен. Како је, према речима Блека (Black 1979) метафора више израз мисли и емоција, него чисто језички концепт, то је потребно анализирати овај феномен са аспеката свих особености које чине комплетно значење дате метафоре. Стога, мултимодалне метафоре у односу на мономодалне метафоре појачавају значење и доживљај поруке или га чак разјашњавају. Карактеристике као што су висина,

величина и просторност, приказују се ефектније визуелним средствима. Свако чисто језичко представљање поменутих карактеристика своди се на приближно или непотпуно дочаравање значења. Свако значење, као и модалитет метафоре, има својих предности и ограничења и зато је најбоље посматрати модалитете комуникације у окружењу свих осталих модалитета и облика комуникације, као и њихових функција (Kress and van Leeuwen 2006: 17). Препоручљиво је интегрисати визуелне, вербалне и остале модалитете и утврдити на који начин формирају значење које се преноси публици. Кључни фактори у формирању и интерпретацији метафоре су, у ствари, канали информације који се могу реализовати путем језика, звука, визуелних ефеката, гестова и слично.

О комплексности и значају мултимодалне метафоре говори и чињеница да је проширено основно значење мономодалне метафоре, тако да она, у новијим истраживањима, укључује и пикторалну или визуелну метафору.

Што се тиче мултимодалне метафоре, Форсвил (Forceville 2007) ову метафору даље анализира као фигуру која неизоставно укључује персонификацију, где су најчешћи поредбени еквиваленти живи организми и све у вези са њима. Он сматра да при проучавању метафоре треба предузети следеће кораке: а) утврдити које домене покрива дата метафора (да ли су то домени, на пример, „људско тело”, „породица” и слично) и б) утврдити из којих мултимодалних извора дата метафора потиче (визуелних: гест, карикатура, боја, или аудитивних: звук, музика и слично). То су основни кораци у анализи мултимодалне метафоре, а за њима следи утврђивање како су мултимодални извори повезани, како се комбинују да би постигли ново значење и какво је, у ствари, ново значење.

О првом кораку при проучавању мултимодалне метафоре, а то је идентификација домена које дата метафора покрива, било је више речи у тачки 5.3.5. Наредни сегменти рада анализираће изворе, тј., компоненте мултимодалних метафора.

5.4.2. Компоненте мултимодалних метафора: вербална према визуелној метафори

Када се говори о мултимодалном приказу и интерпретацији мултимодалног текста (МТ), потребно је расветлити и поједине аспекте компоненти, односно метафора, како вербалних, тако и визуелних да би се што боље разумело њихово значење. Треба кренути

од следећег питања: до које мере се може вербална реторика (односно, метафорика) изучавати на исти начин као и визуелна?

Када се мултимодалност изражава путем метафоре, све њене компоненте: вербалне, визуелне и остале мултимодалне метафоре треба истовремено анализирати, јер оне укључују исте менталне процесе (Yus у Forceville 2009: 147). Иако се перцепирање слика разликује од језичког декодирања, интерпретација метафора у оба случаја захтева прилагођавање концептуалних информација текста, слика и мултимодалних комбинација, независно од инпута. На овом месту неопходно је разумети процес људског поимања. Тако, на пример, Сперберова и Вилсонова (Sperber and Wilson у Forceville 1996: 148) *теорија релеванције* (у даљем тексту ТР) заговара да се људско поимање одвија у две фазе:

1. У првој фази се, уз најмање напора, спроводи тестирање интерпретативних хипотеза (вишезначност, референтне резолуције, проширења, импликатуре).
2. У другој фази се овај процес завршава и то оног тренутка када се постигне задовољавајуће разумевање и интерпретација у односу на релевантна очекивања.

Као илустрацију овог процеса, аутори наводе пример метафоре о лондонском јавном превозу “Less bread, no jam” (слика 5 — 1). Читалац ће следити поменути шему и у првој фази, са најмање напора, обрадити информацију о неподударности између хране и превоза. У другој фази ће се, пошто су завршени процеси обраде вишезначности, проширења и импликатуре, задовољити интерпретацијом и завршити процесуирање поруке, и метафору протумачити у смислу „јефтино, без гужве”, јер енглеска реч *bread* у сленгу означава новац, а енглеска реч *jam* има и значење гужве.

Слика 5 — 1. Постер за промоцију лондонског метроа

Према ТР, разумевање не почиње у комуникацијском вакуму, већ се то дешава у контексту претходних интерпретација које се налазе у краткорочној меморији и на чијим основама се базира нова информација (Yus у Forceville 2009: 149). Когнитивисти наглашавају значај контекста за разумевање метафора. Сол Ворт (Worth 1981: 161) тврди да ми усвајамо већ утврђена правила о стварању одређеног значења у оквиру специфичних контекста што, у ствари, чини метафору могућом. Из тог разлога, контекст има велики утицај на избор метафоре, њен облик и тумачење.

Овај кумулативни контекст, који је у позадини претходно изговорених реченица није присутан када говоримо о визуелним метафорама које се убацују у медијски дискурс као што су новине, билборди, часописи које посматрач мора да тумачи без претходног контекста и без помоћи коју му пружа расположиво краткорочно складиште информација. Ово никако не значи да визуелне метафоре не захтевају извесно предзнање за успешну интерпретацију. На пример, да би разумели право значење појединих метафора, потребно је да будемо у току са друштвеним, политичким и другим актуелностима.

ТР разликује две јасно разграничене фазе које се јављају у процесу интерпретације:

- фазу декодирања и
- фазу инференце (Yus у Forceville 2009: 150).

Прва фаза је у домену језичког модула нашег ума који се бави лингвистичким секвенцама и производи детекстуализовану, али граматички логичку форму, која мора бити допуњена да би имала значење (Fodor 1993). Према ТР даље се не врши кодирање мисли, већ се само дају наговештаји који даље омогућавају примаоцу да схвати мисао говорника, која је често комплекснија него буквално значење кодирано у говору.

У другој фази ум примаоца започиње инференциони процес, тј., процес доношења закључака на основу обостраног паралелног подешавања експлицитног садржаја, импликатура и контекста укључујући инференце из претходних разговора или текстова док се не постигне задовољавајућа интерпретација и тада се процес завршава. Јус (Yus у Forceville 2009) сматра да се овај модел тумачења може применити и код разумевања визуелних и свих осталих мултимодалних метафора.

5.4.2.1. *Ad hoc* концепти вербалне метафоре

При тумачењу информација, треба имати у виду да увек постоји већа или мања информациона празнина између оног што говорник саопштава и оног што је у ствари намеравао да саопшти. У овом процесу често је потребно подешавање кодираних концепата информација, тј., интерпретација укључује стварање *ad hoc* концепата (Carston 2002, Pilkington 2000). Пошто људски ум складишти више концепата него речи које их кодирају, неизоставно ће бити потребно веће или мање подешавање (прилагођавање) кодираних концепата који су потребни да би се схватило шта је говорник или писац заиста желео да каже.

Ad hoc концепти се могу креирати било у процесу сужавања кодираног концепта (када је интерпретација више спецификована него кодирани концепт) или процесом проширивања кодираног концепта (када је интерпретација уопштенија или ширег значења од кодиране). Вербалне метафоре често укључују и прагматичка подешавања (проширивања, сужавања или оба)

Vega-Moreno (Vega-Moreno 2004: 208) сматра да постоје три типа *ad hoc* концепата вербалних метафора:

- a) *Ad hoc* концепти који садрже карактеристике применљиве на све прототипске референте кодираних концепата као и на низ других референата. Тако, у примеру:

*The EU **family** welcomes Serbia*

family се односи на заједницу, породицу коју чине родитељи и деца. У овом примеру *family* се односи на све прототипске референте укључујући и институцију Европске Уније.

- b) *Ad hoc* концепти који садрже карактеристике које се могу применити на само поједине прототипске референте кодираних концепата, као и на низ других.

Пример:

*Србија на путу европских **интеграција***

садржи појам *интеграција* који се у новије време углавном у медијском дискурсу везује за Европску унију, може се, али врло ретко, применити и на остале видове интегрисања у веће целине.

- с) *Ad hoc* концепти који садрже карактеристике које нису применљиве ни на један прототипски референт кодираних концепата, већ се примењују на друге референте. Пример:

Сада је црвена звезда замењена жутом звездом ЕУ... Сада многи на исти начин гледају на оне који имају резерве у погледу нове (или префарбане) жуте звезде.

Жута звезда се не односи на концепте небеског тела, јудаизма, већ искључиво референцира на симбол Европске Уније.

Ова три типа *ad hoc* концепата се могу, такође, применити и на разумевање визуелних метафора.

ТР према Фодоровој (Fodor 1983) теорији модуларности ума предвиђа декодирање које није условљено контекстом помоћу језичког модула чиме се детекстуализована лингвистичка информација шаље у централни процесор да би се инференцијално обогатила и потпуно контекстуализовала у складу са говорниковом намером.

5.4.2.2. Перцептуални модул као средство декодирања визуелне метафоре

Визуелна информација се декодира другим типом модула, такозваним перцептуалним модулом. Перцептуални модул обилује визуелним референтима и предмет је константног ажурирања и ревидирања помоћу потпуно нових, као и сличних слика. Битно је нагласити да перцепција никада није изоловани процес, већ је то комплексан ментални процес који укључује многе чиниоце.

Језички модул и перцептуални модул имају сличне карактеристике:

- а) брзо и аутоматски се ментално процесуирају (брзо преносе информацију и аутоматски су активирани одређеним инпутом „лингвистичким” или „визуелним”),
- б) односе се на специфичне домене (оба модула се активирају само уз помоћ специфичне врсте инпута),
- с) они су део нашег генетског наслеђа (они нису „научени”, већ поседују еволутивни квалитет) и
- д) они имају исти пут развоја код појединаца и кроз културе.

Укратко, ови ментални модули се аутоматски активирају када до њих стигну одговарајући типови инпута и оба модула производе деконтекстуализоване делове информација који су доказ да пошиљалац жели да комуницира. Ове информације које се не ослањају на контекст, проширују се инференцијално да би се постигла задовољавајућа, релевантна интерпретација вербалног или визуелног инпута. Тако, на пример, код карикатуре коју често прати језички коментар, а за чију интерпретацију су потребна оба модула, прималац врло брзо уочава постојање скривене поруке, али је у фрагментима, без конкретног контекста, декомпонује на делове. Ови делови се инференцијално подешавају као делићи мозаика уз помоћ претходних инпута који се налазе у поменутиим менталним модулима, те се тако постиже комплетна интерпретација.

Међутим, наведене карактеристике модула не подразумевају потпуно одсуство било каквог избора у току фазе вербалног или визуелног декодирања. Језички модул, на пример, веома често треба да изабере једну од две могуће логичне форме за исти језички низ. Исто тако, иако изгледа да перцептуални модул функционише по принципу један – на – један у погледу објекта и референта, он, такође, треба да направи избор визуелне информације и на који ће је начин обрадити. Када читалац/гледалац интерпретира визуелну метафору, он најпре полази од уочавања слике, односно, идентификовања визуелног инпута. Овај процес се базира на подсвесном упоређивању са претходно ускладиштеном информацијом у вези са карактеристикама визуелног објекта. Ово ментално складиштење референата који се могу означити као прототипски по томе што поседују својеврсне особености одређене групе референата, састоји се од два основна типа информација, које подлежу непрестаном ажурирању путем визуелних перцепција (Yus у Forgeville 2009). Овде се сусрећемо са два појма: прототипским визуелним референтом и прототипском визуелном синтаксом. Први од њих, прототипски визуелни референт, односи се на: енциклопедијски опис који садржи основне визуелне информације и атрибуте које описани објекат садржи. На пример, при опису симбола Европске уније, наша прва асоцијација и ментална слика је плава позадина са жутим звездицама. Други од њих, прототипска визуелна синтакса, односи се на опис осталих објеката који се доводе у везу са основним. Тако, уз поменути симбол Европске уније, најчешћи „сценарио” који га прати јесу призори званичника, руковање, насмејани изрази лица.

Поред наведених карактеристика, визуелна перцепција поседује следећа два квалитета: *перцепцију од дна до врха* и *перцепцију од врха до дна* (*bottom-up, top-down*). У првом случају, читалац/гледалац конструише и интегрише прототипске визуелне референце од доступних визуелних елемената. Међутим, ово је, истовремено, и *top-down* процес, јер на овај начин посматрач тестира визуелни инпут у односу на своје ментално складиште прототипских визуелних референата, предвиђајући и чак утичући на препознавање и интерпретацију објеката на слици.

5.4.2.3. Фазе метафоричке интерпретације

Форсвил (Forceville 1996: 115) сматра да се прелаз са чисто денотативне интерпретације слике на конотативну одвија у две фазе: фаза *ad hoc pointer*¹²⁰ и фаза *визуелно-концептуалног интерфејса*. **Прва фаза** се догађа када се детектује неподударност између прототипских визуелних референата у нашем менталном складишту, тј., када слика или њени појединачни делови, у коначној интерпретацији немају своје основно значење, већ неко друго, метафоричко. Тако се креирају визуелне конфигурације слике или слика које чине визуелну метафору. На пример, жута звезда на слици 5 — 2. не означава уобичајен референт звезде на небу, већ Европску унију.

Слика 5 — 2. Пример визуелне метафоре ЕУ кроз визуелни референт звезде

¹²⁰ Овде је задржан оригинални назив зато што је у датом облику ушао у стручни вокабулар.

Оваква неконгруентност се назива *ad hoc pointer*, јер указује на *ad hoc* визуелни аранжман који је аутор замислио са циљем да укаже (енг. *point*) на конотативност слике, односно метафоричку природу или поруку слике. Сва одговорност је на читаоцу/гледаоцу да ли ће схватити поруку коју је аутор желео да пренесе. Међутим, јасна је чињеница да начин на који ће читалац/гледалац схватити поруку у многоме зависи од друштвене, културолошке и личне емотивне позадине у којој он живи, као и од специфичности самог контекста у коме се дате метафоре реализују (Kovecses 2005). То значи да се може догодити такозвана визуелна вишезначност, при којој је метафоричка интерпретација слике делимично реализована, али уз чисто денотативну интерпретацију односно у случају када не постоји очигледни *ad hoc pointer*, и због тога се не може постићи потпуна метафоричка интерпретација. Овде је на читаоцу/гледаоцу да пронађе оптималну релевантну интерпретацију која ће га одвести ка суштинском значењу изван денотативне интерпретације. Генерално гледано, визуелне метафоре су интегрисане у различитим дискурсима (слике у огласима, карикатуре у штампи, фотографије итд.) и читалац/гледалац одмах зна да је сврха ових слика да пренесу посебну не-денотативну интерпретацију и из тог разлога он се неће на овом нивоу ни задржати.

Као **другу фазу** при метафоричкој интерпретацији (која следи после *ad hoc pointer-a*) Јус (Yus 2005) наводи *визуелно-концептуални интерфејс*, фазу између перцептуалног поимања слике и потпуне инференцијалне конотативности, односно метафоричке интерпретације слике. У овој фази читалац/гледалац мора да подстакне велики број прелиминарних хипотеза које се тичу значења слика ускладиштених у његовој меморији, које најчешће имају стереотипне карактеристике. Укратко, он треба да се запита:

1) Које две слике су повезане метафорички?

Визуелна метафора укључује мапирање информација које се преносе од једне до друге слике које се називају: изворна слика и циљна слика. Често су обе слике дате унутар једне, било као појединачне или преклопљене. Међутим, може се десити да је једна од њих, најчешће изворна слика, одсутна. Из тог разлога постоје различити степени менталног напора при процесуирању визуелних метафора у зависности од тога да ли су изворна и циљна слика заједно или је нека одсутна. На првом месту, наравно, треба да буде сама идентификација ове две слике што није увек јасан процес, чак и ако су обе слике присутне.

2) Која врста визуелне композиције постоји између слика?

Читалац/гледалац треба сам да схвати односе између ове две слике и открије да ли су оне сличне једна другој, да ли су различите, да ли су супротстављене, итд.

3) Да ли су прототипски и енциклопедијски референти слика они који ће бити инференцијално подешавани да би се постигла метафоричка интерпретација или слике стоје представљајући различите енциклопедијске референте?

Јус (Yus 2005) сматра да схватање визуелне метафоре на сличан начин као и вербалне, укључује један приступ и подешавање концептуалних информација које су ускладиштене или се везују за енциклопедијске прототипске референте датих слика. То би значило да је веома важно одредити да ли аутор жели да ови референти слике прођу кроз метафоричко процесуирање, или намеравани извори метафоре треба да се потраже на другом месту.

Ad hoc pointer и припремна фаза *визуелно-концептуалног интерфејса* воде ка комплетној инференцијалној фази коју Јус назива *концептуални aploud*¹²¹. С обзиром на то да је ова фаза фокусирана на концептуалне информације прототипских енциклопедијских референата слика, разлика између визуелног и вербалног инпута у односу на метафоричку интерпретацију више није битна. Читалац/гледалац се сада налази на просторима комплетне инференцијалне фазе која извлачи информацију било из вербалног текста или из асоцијација везаних за визуелне слике и тиме формира оптималну метафоричку интерпретацију. Некада се може десити да се до метафоричке интерпретације никада не стигне зато што читалац/гледалац није способан или не жели да нађе било какву метафоричку везу између слика.

5.4.2.4. Фактори који утичу на метафоричку интерпретацију

Ричи (Ritchi 2004: 277 — 279) сматра да идентификација, интерпретација и избор метафора зависи у многеме од следећих фактора: друштвеног контекста, оперативне меморије и међузависности визуелне и вербалне метафоре.

¹²¹ Овде је задржан оригинални назив зато што је у датом облику ушао у стручни вокабулар.

Друштвени контекст у којем су метафоре настале је веома значајан фактор, јер директно утиче на интерпретацију метафора. Каква ће бити интерпретација метафора, зависи од друштвеног контекста чији је актер био тумач метафора.

Ричи (Ritchi 2004) такође, наводи да је у интерпретацији метафора веома битна оперативна меморија (енг. *working memory*). Онај који их тумачи позива се на доступне елементе из дугорочне меморије, као и на идеје које су претходно биле активирани у комуникацији. Уколико су когнитивне презентације тумача метафора различите, веома лако може доћи до различитих интерпретација.

Међузависност визуелне и вербалне метафоре такође је веома важан фактор који утиче на метафоричку интерпретацију. Многе визуелне метафоре оригиналне су у смислу да стварају метафоричку везу помоћу аномалних визуелних композиција. Код других, изгледа да користе претходно наведене вербалне метафоре, које се једноставно примене на визуелни медијум, јер су већ установљене као конвенционалне метафоре. То значи да је изворна слика (метафора) реализована путем вербалне или, другим речима, визуелна метафора постоји само захваљујућу вербалној. Ово мишљење се супротставља увреженом да вербалне метафоре зависе од концептуалног репертоара визуелних шема које доприносе метафоричкој интерпретацији. Из тог разлога, не изненађује чињеница да многе метафоре укључују медијацију визуелних сензорних информација (Lakoff 1987 у Forceville *et al.* 2009) или укључују процес који можемо назвати *ревизуализација конвенционалних вербалних метафора*. Овај процес има неколико карактеристика:

- a) слика је увек ефектнија (живописнија) него низ кодираних форми мисли,
- b) свака метафора садржи читаву шему референата,
- c) честа употреба једне метафоре утиче на то да она изгуби своју сликовитост и тако постаје конвенционална, односно више се не сматра метафором,
- d) код поновне употребе, посебно код слика у облику карикатура, често се дешава да се конвенционална метафора ревизуализује, односно оживљава се њена сликовитост додавањем нових значења и интерпретација.

У закључку би се могло навести да се вербална и визуелна метафора суштински не разликују, тј., како Фодор (Fodor 1983) тврди, обе метафоре су декодиране унутар специјализованог менталног модула који испоручује шематске информације. Оне се

морају инференцијално проширити да би се постигла намеравана интерпретација, која се може именовати као *оптимално релевантан*.

Међутим, неки аутори (Messaries 1994, Kress 2000) сматрају да постоји значајна разлика између визуелног и вербалног модалитета у смислу преношења поруке. На пример, визуелни модалитет се разликује од вербалног по томе што је немогуће визуелно представити апстрактно значење без употребе симбола, метафора или метонимија (El Refaie 2003, Forceville *et al.* 2009). На сличан начин, зато што слике увек приказују одређени пример неког или нечег, оне су специфичније од речи и носе разноликост интерпретација које се тешко могу изразити само речима. Сlike, такође, побуђују емоционалну реакцију коју је тешко објаснити и које гледалац често није ни свестан. У наредном сегменту биће речи управо о таквим сликама које заслужују дубљу анализу, јер представљају носиоце вишеслојних метафора, а реализоване су у пиктографијама, боји, гестовима и карикатурама.

5.5. ВИЗУЕЛНА МЕТАФОРА: БОЈА, КАРИКАТУРА И ГЕСТОВИ

Како ће у истраживачком сегменту рада бити анализирана, поред вербалне, и визуелна метафора и то посебно њени експоненти као што су, боја, карикатура и гест, неопходно је ближе објаснити сваки експонент посебно. Боја је анализирана са аспекта метафункционалности, карикатура у друштвено-политичком и историјском контексту, а гест по врстама, као и метонимијском и метафоричком значењу.

5.5.1. Боја и њена комуникативна функција и метафоричност

Када се говори о боји као визуелној метафори, Крес и Ван Лиувен (Kress and van Leeuwen 2006) сматрају да је потребно подсетити се Халидејеве (Halliday 1994) теорије о мултифункционалности коју сваки текст треба има, а која доприноси целокупном значењу текста, да би се испитало да ли боја, као семиотички модалитет, испуњава све три функције:

- а) идеациону или репрезентативну,
- б) интерперсоналну којим се формирају ставови и
- в) текстуалну или структурално-кохезивну функцију.

Ови аутори признају да им је у дугогодишњем истраживачком раду на пољу семиотичких модалитета, најтежа за истраживање и интерпретацију била управо боја као семиотички модалитет, тј., тражење одговора на питања:

1. да ли она може да оствари прву, идеациону функцију, тј., да ли може да представи људе, идеје, мисли, места, ставове, итд.,
2. да ли боја може да оствари интерперсоналну функцију и друштвене интеракције и
3. да ли боја може да реализује текстуалну или структуралну кохезију.

Крес и Ван Лиувен (Kress and van Leeuwen 2006) се, у свом истраживању, не слажу са дотадашњим становиштем по коме је боја производ афекта¹²², при чему се афект посматра као аспект интерперсоналне функције (Poynnton 1985, Martin 1992). Крес и Ван Лиувен сматрају да боја испољава све три горе наведене функције и да је треба посматрати као самостални модалитет. Своју тврдњу поткрепљују анализом боје кроз све три функције: идеациону, интерперсоналну и текстуалну.

5.5.1.1. Идеациона функција боје

Што се идеационе функције боје тиче, боја се може користити да означи људе, места, предмете и опште идеје (Kress and van Leeuwen 2006). На пример, боје заставица означавају државе, велике корпорације и тиме се истиче њихов идентитет. На мапама се користе различите боје да би се означиле водене површине, пустиње, путеви, планине, итд. Униформе различитих боја указују на различите статусе и чинове.

Употреба одређене боје може постати симбол неког предмета или институције на светском нивоу. Такав пример јесте зелена боја која је симболизује идеју здравог, еколошког и природног (на пример, код хране) или црвена боја крста која свуда у свету носи идеју прве и хитне медицинске помоћи.

У конкретном случају нашег истраживања, плава боја позадине и жута боја звездица указују на Европску унију.

¹²²Афект се односи на емоцију или психолошко/психијатријско стање. <https://en.wikipedia.org/wiki/Affect>

Слике 5 – 3, 4, 5, 6. Насловне стране часописа Европски форум

На сликама 5 – 3, 4, 5, 6. приказане су насловне стране неких од бројева *Европског форума*, месечног часописа за европске интерграције. Часопис у свим својим издањима као преовлађујуће, користи плаву и жуту боју, које су симболи Европске уније. Тиме се открива и основна идеја овог часописа, а то је опредељеност за интеграцију у Европску унију.

5.5.1.2. Интерперсонална функција боје

Боја, такође, има и интерперсоналну функцију. Њом се остварују тзв. „чинови боје” по аналогiji у називу са „говорним чиновима” (Kress and van Leeuwen 2006: 229). Употребом различитих боја може се импресионирати, застрашити или упозорити посматрач. Лејси (Lacy 1996: 89) наводи закључак групе истраживача из поправног центра Нејвал (the Naval Correctional Center) у Сијетлу да: „...ружичаста боја, правилно употребљена, опушта непријатељски настројене и агресивне појединце у року од петнаест минута.”¹²³

Психолози, на пример, разликују топле и хладне боје. Топле боје подстичу адаптацију и полет (црвена, наранџаста и жута), неке имају стимулативну моћ, друге делују седативно и умирујуће (плава, индиго и љубичаста), итд. (Гербран и Шевалије 2009: 80). Вредности боја се често употребљавају у канцеларијама, становима и ресторанима. Треба водити рачуна о њиховој јачини и сјају, јер ако су светле и сјајне, имају позитивно дејство. За нас је занимљива употреба боја у мултимодалним текстовима, јер боје, у том случају, постају носиоци значења, скривених или директних порука које се упућују читаоцу/гледаоцу. Додавање или наглашавање боја у тексту документа привлачи пажњу читаоца више од 80% (Kress and van Leeuwen 2006: 230).

У свим наведеним примерима, боја представља, пројектује, омогућава и конструише интерперсоналне, друштвене односе. Боја нема само способност да изрази појмове као што су „енергија” или „смиреност”; људи користе боје да подигну енергију или да смире друге људе. Њом се утиче на друге, шаљу поруке другима, изражавају сопствени ставови, вредности и емоције.

¹²³ “...pink, properly applied, relaxes hostile and aggressive individuals within 15 minutes” (Lacy 1996: 89).

5.5.1.3. Текстуална функција боје

Боја, такође, функционише, чак можда најочигледније, и на нивоу текста. Тиме се остварује трећа функција боје, текстуална или структурално-кохезивна (Kress and van Leeuwen 2006). Тако, на пример, у великим зградама, различитим бојама врата или спратова, са једне стране се одвајају департмани једни од других, док се, са друге стране, ствара целина, тј., кохезија унутар једног департмана.

Боја се користи да би се остварила кохезија у текстовима. На пример, да би се означили различити нивои тежине било којих задатака, у уџбеницима се користе различите боје. У телефонским именицима се, као следећи пример, користе другачије боје за различите градове или регије.

У закључку можемо поставити коначно питање: уколико боја испуњава све три метафункције, да ли се може сматрати самосталним семиотичким модалитетом као што су то говор, музика, слика, писање? Одговор Креса и Ван Лиувена (Kress and van Leeuwen 2006) јесте: можда. Своју недореченост правдају тврдњом да је боја карактеристичан и разнолик модалитет у ери мултимодалности.

5.5.2. Карикатура

У претходним поглављима смо навели да се метафора може реализовати не само у језику, већ и у слици, боји, гестовима, звуку и другим семиотичким изворима (Forceville 2009). Први који је истакао карикатуру као извор невербалних метафора је психолог Кенеди (Kennedy 1982). Карикатура припада визуелним мултимодалним изворима, те из тог разлога представља својеврсну визуелну метафору.

Чувени политички карикатуриста у Дејли Телеграфу (*Daily Telegraph*), Николас Гарланд (Nicholas Garland), сматра да карикатура представља мешавину метафоре, дисторзије, надреализма, исмевања и намерног погрешног схватања. То је илустрација која преноси политичку или друштвену поруку која се често односи на актуелне личности и догађаје (Schilperoord *et al.* у Forceville 2009). То значи да карикатуре имају за циљ формирање уверења, ставова и погледа на друштвено политичка дешавања пре него што мењају или утичу на одређено понашање. Већина карикатура представља визуелне метафоре којима се представљају компликоване политичке ситуације и на тај начин

резимира актуелни догађај на хумористички начин. Анализа интерпретације карикатура захтева комплексну мешавину политичког, културног, историјског и контекстуалног знања. Оно што је најважније јесте да оне скоро увек изражавају одређени критички, ако не радикални негативан став према одређеној теми.

Интерпретација метафора у карикатурама се до одређеног степена базира на прагматици и жанру. На пример, посматрач ће мање-више очекивати да ће се у карикатури критиковати или исмевати ситуације или особе, што би подразумевало да интерпретације карикатура зависе од предзнања гледаоца у смислу препознавања ликова, објеката, ситуација, културних, историјских и слично. Интерпретација метафора, такође, зависи и од когнитивне перспективе. Гледалац треба да има способност да проникне у право значење карикатуре у смислу дубинске интерпретације поруке коју карикатура носи. То значи, да посматрач треба да обради карикатуру, слику. Неопходно је нагласити да се контекстуално/прагматичко знање разликује од гледаоца до гледаоца и може бити узрок сложених проблема приликом интерпретације карикатура (Refaie 2009).

Шилперурд (Schilperoord *et al.* у Forceville *et al.* 2009) анализирајући карикатуру тврди да постоје три начина на која су домени изражени унутар карикатуре:

1. заменом (replacement), где је циљни домен приказан неким другим симболом, као на слици 5 – 7.

Слика 5 — 7. Пример карикатуре где је примењен принцип замене (www.CartoonStock.com)

На слици 5 – 7. видимо нилског коња који симболише ЕУ (принцип замене) кога храни еврима крхка птичица која симболише земље чланице Уније.

- упоређивањем или комбиновањем потпуно различитих концепата, симбола, слика или ситуација (juxtaposition). Овај принцип се користи да би се постигао иронични ефекат, изазвало изненађење или подстакао хумор.

Слика 5 – 8. Пример карикатуре где је примењен принцип јукстапозиције (juxtaposition) (www.CartoonStock.com)

На слици 5 – 8. приказана је Кетрин Ештон коју „гута“ ЕУ и која се грчевито одупире остављајући траг ноктима, али, потпуно неусаглашено са ситуацијом, одговара на позив Хилари Клинтон.

- интегрисањем различитих симбола и слика које заједно доприносе посебном значењу целе карикатуре (fusion).

Слика 5 – 9. Пример примене принципа интегрисања у карикатури

<http://www.blic.rs/Strip/1087/Marko-Somborac>

На слици 5 – 9. приказано је више ситуација везаних за скупштинска питања, које све заједно приказују суштинску реконструкцију Владе.

Потребно је нагласити да карикатуре често прате савремене трендове у пиктографији, као и да ослушкују преференце јавности. Тако можемо наћи и следеће карикатуре (слика 5 – 10. и 5 – 11):

Слике 5 – 10. и 5 – 11. Јунаци цртане серије „Симпсонови” у визуелном дискурсу о ЕУ

На сликама 5 – 8. и 5 – 9. видимо јунаке америчког цртаног серијала (*The Simpsons*) који су искоришћени у комичном приказу ЕУ и коментару. Прва карикатура са Бартом Симпсоном припада другој врсти приказивања домена ЕУ, тј. упоређивањем или комбиновањем различитих концепата, док друга карикатура припада првом типу приказивања домена ЕУ, заменом.

5.5.3. Гестови

Оно што је привукло највећу пажњу при анализи визуелне семиотике, односно визуелних метафора, јесте гест. Когнитивисти су креирали детаљну слику различитих начина на које људско тело се користи као ресурс низа гестуалних метафора (Kovecses 2002; Lakoff and Johnson 1980, 1999). Генерално, гестови се могу посматрати као: „ симболички покрети који се односе на текући говор и експресивни покушај или намеру – оно што покушавамо да кажемо” (Gullberg 2006: 104).

Гест који је синхронизован са вербално – лингвистичким сегментом сматра се ковербалним гестом. Да би се формирало одређено значење, односно пренела порука, говор и гест треба да буду у спрези, јер гестови које говорници користе док говоре удружују се са говором као делом говорниковог коначног чина и део су самог говора у истој мери као и говорникове речи (Kendon 2004).

Гестови доприносе значењу говора, они нису само празни физички покрети говорника, већ су део језика, карица која чини ланац свеукупних значења и њихових тумачења. МекНил (McNeill *et al.* 2000: 44) сматра да:

„Гестови имају своје значење и они формирају несудишне комбинације са лингвистичким сегментима уз које се јављају. Уколико се језик и гест стопе у целину они формирају ‘близаначке’ канале једног јединственог комуникативног процеса. Наравно да се разумевање гестова не сме свести само на гестове руком, већ су у игри и остали покрети тела.”

Са становишта когнитивиста, односно говорника, истраживање може показати како дланови и руке могу открити свесне или подсвесне мисли и ставове који се говором могу сакрити (McNeill 1992: 246). Анализом гестова се могу разоткрити системи концептуализације апстрактних идеја које говорник (гестикулатор) жели да пренесе. Спонтани гестови нису део једног елаборираног знаковног система, али њих евидентно

говорник спроводи док говори и због тога се гестови и говор посматрају као јединство чијим ефектима се могу произвести различити резултати као што су везе, раздвајање, вишак, комплементарност или размимоилажење (McNeill 2000). Гест може разоткрити језичку информацију и тиме прецизирати значење или може додати значењу нове компоненте које нису изражене у говору који прати гестове. Веома често спонтани гестовни системи су полисемични и њима је потребна контекстуална подршка да би се исправно интерпретирали. Стога, овде су потребни дискурсно-прагматични елементи и говор да би се схватила порука.

Можемо закључити да су говор и гест у нераскидивој вези. Само гест може остварити неколико функција истовремено, од репрезентативне до деиктичке, или од наглашавања ритма говора до привлачења пажње и контролисања интеракције између говорника (интерлокутора). Гестови су визуелно-просторни и „моторички” знакови који своја значења производе из самог људског тела које их ствара, говор који их прати и друштвено-културног окружења у коме се особа креће (Jakobson 1987: 474). То би значило да уколико желимо да разумемо право значење гестова, треба најпре да извршимо карактеризацију говора који их прати у смислу његовог жанра и функције. Говор у овом смислу треба схватити као врло комплексан феномен због тога што он има вишеструку функцију:

- он преноси информацију о језику којим се изражавају уверења и ставови говорника и
- он је директни и једини медијум којим се говорник обраћа публици.

5.5.3.1. Мултимодалност гестова

Према Кларку (Clark 1973), говорни језик је процес мултимодалне комуникације који не укључује само оралну продукцију звука и његов пријем, већ и кретање тела у простору које прималац може да уочи. Гестови у комбинацији са речима дају идеалан пример мултимодалних метафора. Унутар сваког појединог модалитета постоје различити облици који се користе у експресивне сврхе. Под овим се подразумевају различити покрети руком, главом, поглед очима, итд.

Мултимодални метафорички гест се може дефинисати као видљиви покрет делова тела чија основна сврха није само подешавање или манипулација предметима већ

упућивање одређене поруке посматрачу. Дубљом анализом овог типа метафоре, ми се можемо фокусирати на поједине делове тела (да ли су дланови окренути ка или од тела, положај рамена, положај обрва и слично). Суштински проблем је визуализација поруке коју гест треба да пренесе.

Од посебног значаја јесу начини на који гестови пружају увид у спознају, због тога што омогућавају екстернализовање концепата помоћу просторне димензије и говора тела и тако стварају структуре које обједињују моторичко са физичким и друштвеним окружењем, тј., више модалитета (Mittelberg 2006). Стога, проучавање гестова се темељи на мултимодалној семиотици са кинестатичким карактеристикама (Lakoff and Johnson 1999). Повезивање тела, језика, спознаје, друштва, културе и гестова може обезбедити прозор у мисаоне процесе и њихове прагматичке и логичке премисе (Goodwin 2003).

Мултимодална природа говорне комуникације је била посебно интересантна, последњих година, истраживачима који се баве гестовима наглашавајући да су гестови вербално изражавање активности које формирају јединствену појаву (Kendon 2004). Гестови и говор су динамичке природе и базирају се у различитим формама мисли, али заједно чине један интегрисани систем. Уколико пођемо од претпоставке да говорни језик укључује вишезначне модалитете, онда постаје јасно да метафора има потенцијал за мултимодалност када се користи у овом облику комуникације. Из тог разлога, велики број истраживања се спроводи на тему анализе говора тела, тј., гестова.

5.5.3.2. *Врсте гестова*

Милер (Müller 1998: 110) сматра да су референтни гестови *упућивачки* и због тога се могу сматрати метафоричким. Аутор овакве гестове назива *упућивачки*, јер они описују објекте, атрибуте објеката и људи, понашања, активности, било конкретна или апстрактна. Посебна пажња је посвећена гестовима рукама као најфреквентнијим и најупадљивијим. Дланови и руке служе као извори стварања посебног значења, нарочито у корелацији са говором (McNeill 1992).

Милер разликује више типова гестова према самој поруци коју преносе, као и према положају руке, које ћемо ми класификовати и назвати различитим именима како би њихово груписање било што јасније:

- „неми” гестови где вербални текст не прати активна гестикулација, већ се она своди на ретке, узгредне покрете руком,
- „мултимодални гест” који је главни носилац поруке, иако је праћен вербалним текстом који сам за себе носи извесну поруку,
- „поновљени гестови” који се непрекидно јављају током вербалног излагања и стварају посебан контекст у смислу значења поруке. Најсликовитији примери су:
 - дланови отворени на горе којим се најчешће „нуде” извесна решења или отвара/прихвата тема за разговор,
 - тзв. прстенасти гест (палац и кажипрст су састављени), којим се наглашавају или прецизирају извесне деонице вербалног саопштења, и
 - гест „чишћења са стране” којим се нешто одбија или прекида разговор.

Заједничко за све типове гестова је то што они представљају метонимијске деривације¹²⁴ свакодневних активности презентовања, понуде или прихватања нечег, рашчишћавања, уклањања, итд. (Müller 1998). Оно што је битно нагласити код ових гестова је да се уочава двостепени семиотички процес код којег циљна метонимија постаје извор метафоричког геста. Циљеви метонимијског процеса су модулиране активности, односно, једна активност је представник свих активности. Она сада постаје метафорички извор апстрактних појмова.

Гестови често претходе вербалном исказу, мада су неретки и случајеви када они „чекају” да се вербални исказ реализује како би га они испратили и наставили истом динамиком. Гест се, такође, може темпорално поклапати са вербалним исказом. Важно је истаћи да се гестом веома често најављује метафоричност вербалног исказа и да је говорник посебно хтео да нагласи активирани домен метафоричности. Овакве гестове, односно метафоре, Милер (Müller 2003, 2007) назива *гестови буђења* (eng. *waking*).

5.5.3.3. *Метафора и метонимија у гесту*

Мултимодалном метафором и метонимијом као носиоцима комплексних значења, нарочито у погледу гестова, бавили су се многи аутори (Lakoff and Johnson 1980, Forceville *et al.* 2009, Müller 1998, 2007). Као што је говор у свом аудио домену динамичан, тако су и

¹²⁴ О метонимији у гесту детаљније у наредној подтачки.

гестови динамични у временској-просторној и димензији покрета и захтевају посебну пажњу и истраживање.

Да бисмо говорили о метафори и метонимији у гесту, потребно је укратко се подсетити односа између њих. Јакобсон (Jakobson 1956) сматра да су метафора и метонимија две различите форме целине које обликују како лингвистичке, тако и нелингвистичке знаке. Метафора је, неправедно, добијала више пажње истраживача него метонимија. Међутим, Јакобсон сматра да су обе тропе подједнако важне и да метонимија није подтип метафоре, већ оне својим односом међусобне супротности стварају фундаментални поларитет који је у сржи свих симболичких процеса, културолошких манифестација и људског ума уопште. Због тога у истраживање које се тиче метафора треба неизоставно укључити њихову интеракцију са метонимијом, што је и заправо генерални став већине когнитивних лингвиста.

Јакобсон је правио разлику између два главна подтипа метонимије који су за нас веома важни када је у питању гест:

1. екстерна метонимија, код које је назив једног објекта замењен називом атрибута или неког ентитета који је са њим у семантичкој вези и
2. интерна метонимија (синегдоха) код које је назив референта замењен искључиво називом конкретног дела референта или називом целине које је референт део (део стоји уместо целине, целина уместо дела) (Wales 2001: 252).

Ова два типа метонимије су круцијална за истраживање геста, јер он у појединим случајевима може самостално носити комплетно значење једне поруке коју говорник шаље, док у другим случајевима може бити само део значења поруке.

У случају мултимодалних порука, знакови сачињени од више модалитета се комбинују и формирају контекст једни другима, као на пример гестови у комбинацији са говором. Такве комбинације могу бити конкурентне, односно секвенционалне, тако да се одређени гест јавља истовремено са одређеним речима.

Нови погледи на мултимодалну концептуалну метафору доводе до закључка да гестови нису случајни, несистематични покрети рукама, већ рекурентни облици и форме за мапирање значења (Müller 1998). Да би се објаснила метафоричност одређеног геста, праћеног говором, потребно је утврдити односе између извора и циља метафоричности. На пример, језик и гест не морају да изражавају исто метафоричко значење, али их може

мотивисати различита, али компатибилна метафора (Müller 2007). Гестови, такође, могу открити метафоричка значења, чак и када је истовремени дискурс неметафорички. Овим ставом се наглашава значај геста, као богатог извора информација у когнитивној лингвистици уопште. Као што смо већ навели, спонтани референцијални гестови су полисемични и често им је потребна контекстуална подршка да би били исправно интерпретирани. На пример, један исти гест може да се односи и на конкретни или апстрактни феномен. Описујући путем метонимије контекстуално значајне карактеристике објекта или активности, референцијални гестови могу или одсликавати доминантне и знаковне односе или се могу ослањати на метафоричке знаковне односе. На пример, гест је синегдохске природе због тога што обезбеђује само одређене аспекте делова дискурсног контекста. Када се користи неметафорички, овакав гест се може интерпретирати као упућивачки на просторну и физичку структуру.

5.5.3.4. Примери метафоре и метонимије у гесту праћени вербалним модалитетом

Како свака метафора има свој циљ и извор, тако и метафорички гест треба анализирати у том светлу. Веома чест однос циља и извора код метафоричког геста је *исти циљ и извор* у два модалитета, као и *различити извор и циљ* код два модалитета, док је однос *исти извор, различити циљ* веома редак. Први однос се реализује када се метафора истовремено јавља и у вербалном, као и у форми геста. Слика која следи је пример наведеног односа, јер председник Тадић својим гестикулирањем поткрепљује вербални исказ који се односи на приближавање Србије Европској унији.

Слика 5 — 12. Председник Србије Борис Тадић на Бриселском форуму „Приближавање Балкана ЕУ” <http://www.balkanmagazin.rs/> 28.03.2011

На слици 5 — 12. видимо председника Тадића како прави гест рукама, отворених дланова, који се приближавају у кружном покрету. Коментар новинара је „Приближавање Балкана Европској Унији”, а то приближавање је и дочарано гестом рукама. Од вербалних модалитета у овом примеру имамо и коментар преузет из изјаве Штефана Филеа, *Лопта је на српској страни*, али под одређеним условима које је Европска унија навела у свом извештају, а за који се претпоставља (пресупозиција) да су свима познати.

„Филе је додао да се нада да ЕУ „неће видети потребу да прави разлику између статуса кандидата и почетка приступних преговора”. Лопта је на српској страни, додао је Филе, односно власти у Београду морају до краја године да испуне нужне услове наведене у годишњем извештају Европске комисије.”

Ако усвојимо когнитивистички приступ, можемо са правом рећи да је гест интерпретиран у оквиру метафоричких концепата **ИДЕЈЕ СУ ОБЈЕКТИ**, и **КОНЦЕПТУАЛНА СТРУКТУРА ЈЕ ГЕОМЕТРИЈСКИ ФИЗИЧКА СТРУКТУРА** (у овом случају, лопта је и објекат и геометријска физичка структура) (Lakoff and Johnson 1980).

Оно што је заједничко за све метафоричке интерпетације геста је да се оне темеље на првој интерпетацији геста помоћу метонимије. Као што смо већ навели у раду, најчешће се разматра гест руком, а најфреквентнији је гест отворених дланова окренутих један ка другом. Таквим гестом, гестикулатор ограничава простор и у том простору формира објекат који жели да вербално исказе (на претходној слици, председник Тадић управо то и чини својим длановима).

Лејкоф и Џонсон (Lakoff and Johnson 1980) наводе основне постулате анализе геста са аспекта метафоре и метонимије:

- **ИДЕЈЕ СУ ОБЈЕКТИ;**
- **САДРЖАЈИ СУ САДРЖАТЕЉИ;**
- **КАТЕГОРИЈЕ СУ САДРЖАТЕЉИ;**
- **КОНЦЕПТУАЛНА СТРУКТУРА ЈЕ ГЕОМЕТРИЈСКИ ФИЗИЧКА СТРУКТУРА.**

Горе наведени пример који је и вербално и гестовно концептуализован физичком структуром, тј., лоптом, представља случај екстерне метонимије зато што говорник држи замишљен објекат између руку. Да би прешао од објекта (или простора између руку) до вербално израженог објекта посматрач треба да крене метафоричком стазом од замишљеног конкретног ентитета или простора до апстрактног ентитета. Из тог разлога, гестовно портретисање је најпре метонимичко по својој природи, а затим метафоричко.

У следећем примеру имамо случај *различити извор и циљ* у два модалитета, јер се гестом и вербалном поруком не остварује исти циљ. Наслов *Европског форума*, мај-јун 2007. (бр. 05-06) гласи: *Београд и Брисел: наставак преговора*. Наслови чланака у овом броју који се посебно издвајају су:

- *Европски пут Србије;*
- *Србија ближа Европској унији;*
- *Ка Европи на „два фронта”.*

Анализом вербалног исказа долазимо до закључка да је заједничко за све приказ Европске уније кроз метафору пут-путања, што је у складу са Музолфљевом (Musolf 2000) концептуализацијом домена Европске уније¹²⁵. Наслови овог броја *Београд и Брисел - наставак преговора* стварају осећај постојања односа између ова два ентитета и у њима препознајемо метафору љубав — брак — породица. Наведени наслови чланака концептуализују Европску унију као пут — кретање — путања. Наслов *Европски пут Србије* сугерише постојање и другог, не-европског пута. *Ка Европи на „два фронта”* поред метафоре пута која је реализована предлогом *ка* имамо фразу *на два фронта* којом се сугерише нека врста борбе, јер фронт подразумева бојно поље. Дуалност фронта поново алудира на постојање паралелне алтернативе. У интервјуу у тексту, министар Божидар Ђелић каже следеће:

„Због тога се борба за „убрзану интеграцију” мора водити паралелно на два фронта. Један је домаћи, где морамо конкретизовати причу о ЕУ-у и приближити је нашим грађанима, тј. показати сву предност и сврсисходност нових „европских” закона које усвајамо. Други фронт су преговори са Бриселом и свим државама чланицама, где се морамо представити као поуздани и способни партнери који испуњавају преузете обавезе, како бисмо искористили њихову подршку за помоћ домаћим реформама.”

Слика 5 – 13. Министар Ђелић о борби на два фронта

¹²⁵ Видети детаљно тачку 5.3.4.

Конкретизовање приче о ЕУ, односно употреба термина *прича* асоцира на бајковити приказ нечег мање достижног, јер се то *треба приближити грађанима*. Слика која прати овај текст (слика 5 – 13) представља министра Ђелића, на којој он држи склопљене дланове као да моли или можда усмерава пут ка горе, али тај његов гест нема исти циљ као вербална порука коју је пренео јавности.

Даљом језичком анализом долазимо до заменице *ми*, којом се мисли на Владу Србије којој је позната прича о Европској унији док су на другој страни грађани Србије, којима ту причу треба приближити. Термином *прича* представљена је пресупозиција, јер се претпоставља да неко, у конкретном примеру то је Влада Србије, зна (или треба да зна) о каквој је причи реч. Из наведеног се може закључити да се извор и циљ не подударaju у оба модалитета, вербалном и гестовном.

5.5.3.5. Примери метафоричног геста без вербалног модалитета

Метафорични гест који није праћен вербалним модалитетом врло често може се наћи у штампаним медијима. Неки аутори га сматрају речитијим и илустративнијим од вербалних текстова (Müller 2007).

Следећи пример (слика 5 – 14) приказује двојицу високих функционера од којих је један председник Србије, Борис Тадић, насмејан, у блиском контакту са партнером, генералним секретаром НАТО, Рамсусеном, који испруженом левом руком, дланом окренутим на горе у правцу НАТО заставе, показује пут напред. Ово је пример геста руком са дланом отвореним на горе којим се, као што је већ наведено нуде решења или отвара тема за разговор.

Слика 5 – 14. Пример геста руком са дланом отвореним на горе (Европски форум, децембар-јануар 2010)

Овакву врсту геста (слика 5 – 15) веома често користи Борис Тадић у свом обраћању јавности.

Слика 5 – 15. Сличан гест раширених руку, дланова окренутих на горе.

World Countries News, 27 May 2011

Иако се значајан део академске пажње посвећује гестовима рукама, не треба занемарити ни изразе лица, посебно подизање обрва, ширење очију, посебне изразе лица који могу бити веома речити и алудитивни (слика 5 – 16).

Слика 5 — 16. Израз лица као носилац посебног значења поруке <http://www.guardian.co.uk/>

Monday 8 November 2010

На основу претходних примера можемо закључити да су визуелне метафоре подједнако комплексне као и вербалне и да им је потребно приступити са великом пажњом

и критичким ставом, тј., критичком анализом која је једина адекватна и свеобухватна када се говори о мултимодалном дискурсу.

5.5.4. Критичка анализа метафоричког мултимодалног дискурса

Критичком анализом наведених примера закључујемо да метафорички процес није једносмеран, тј., он не подразумева једноставно „превођење” мисли у гест, реч или звук. То је, у ствари, интерактивни процес који обједињује различите модалитете који добијају посебна значења тек када се нађу у спрези са другим модалитетима.

Анализа визуелне комуникације, јесте, или би требало да буде, значајан део свих критичких дисциплина. Све слике и симболи припадају одређеној идеологији и стога им је потребна и идеолошка позиционираност. Важна чињеница у вези са овим питањем је да ни моћ, као ни њена примена нису нигде нестали, иако се теже опажају. Она је само постала тежа за лоцирање и разумевање. У том контексту, не треба схватити да постоји апсолутна потреба у смислу разумевања начина на који је моћ спроведена и сакривена у мултимодалном тексту у било ком облику. Са тим у вези, критичка анализа дискурса још увек трага за начином приказивања како језик носи моћ и статус у друштвеној интеракцији и како наизглед неутрални, чисто информативни лингвистички текстови у новинама, разним другим публикацијама, извештајима и тако даље, реализују, артикулишу и шире дискурсе као идеолошке, исто тако као што то раде и текстови који експлицитно врше пропаганду. Да бисмо ово извели, потребно је да „читамо и гледамо између редова” како би схватили каква је дискурсно-идеолошка позиција одређеног текста, као и да претпоставимо какав је алтернативни поглед на ту тему. То је она врста читања у којој критичка анализа налази свој најбољи израз.

Међутим, до сада је критичка анализа била ограничена само на језик, а реализована кроз вербалне текстове или на вербалне делове текста, који такође користе и друге семиотичке модалитете да би остварили значење.

Сви текстови, такође, покушавају да презентују кохерентан „свет” текста, што Халидеј назива текстуалном функцијом – свет у коме сви елементи текста кохерирају интерно и који сам кохерира са релевантним окружењем. Кад год учествујемо у конверзацији, пишемо оглас, или производимо музичко дело, ми комуницирамо са

другима, у себи, и у контексту друштва и представљамо један аспект света изван нас, био он у конкретним или апстрактним облицима и све то уклапамо у кохерентан текст или комуникативни чин (Kress and van Leeuwen 2006: 15).

При критичкој анализи не треба заборавити да сваки приступ комуникацији треба да крене од друштвене основе. Значења која преносе говорници, писци, фотографи, дизајнери и сликари су на првом месту друштвена значења иако им признајемо ефекат и значај индивидуалних разлика. Ако узмемо у обзир да друштва нису хомогена, већ сачињена од појединаца са различитим, често контрадикторним интересима, онда ће поруке које они креирају рефлектовати управо те разлике неконгруентности које карактеришу друштвени живот. Могуће је да ове различите форме, кроз које су ови текстови конструисани приказују друштвене разлике тако да код мултимодалног текста слике и писани део могу приказивати различита значења. Морамо узети у обзир и чињеницу да значење једне слике може бити само субјективно виђење посматрача, а не генерални став читаве групе. Међутим, свака слика не изражава само своју естетску и експресивну карактеристику (квалитет) већ и друштвено, политичку и комуникативну димензију.

5.6. ПРИКАЗ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У ПОЛИТИЧКОЈ ЈАВНОСТИ

Поред тога што је тема о Европској унији и пријем Србије у ову институцију веома честа тема у страним и српским медијима данас, она изазива контроверзне ставове и мишљења не само код српских политичара који су или заговорници овог политичког става, или су његови противници (често, и љути противници), већ и код „обичних” српских грађана.

О Европској унији се, такође, много говорило и анализирано и од стране високих функционера појединих земаља које су биле на прагу или су већ постале чланице европске „породице” земаља како Западне, тако и Источне Европе. Ставови се крећу од умерених, преко афирмативних, до потпуно обесхрабрујућих.

Винстон Черчил је педесетих година прошлог века први говорио о Европској унији презентујући је *заједничком европском кућом*. Касније се на њега позива Михаил Горбачев у свом говору у ком се Европска Унија приказује као сигурна кућа:

„Међу свим осталим стратешким циљевима, истиче се и стварање заједничке европске архитектуре безбедности. Уједињена Европа, истински уједињена Европа биће камен темељац за стварање глобалне безбедности у 21. веку, вучна снага у решавању проблема и глобалних изазова новог века... Сетите се да сам свој посао започео као совјетски лидер указујући на заједничку европску кућу. То је тада била идеја, сада је пројекат.”¹²⁶ (Горбачев, цитирано у Musolf 2000: 218).

Председник Чешке републике, Вацлав Клаус (2010), у свом делу *Европа и ЕУ*, изражава став да се Европа не сме сужавати на њен западни део, као и да се мора признати легитимност националног осећаја. Он се позива на Конрада Аденаура, немачког политичара који је тврдио да размишљање о Европи треба да подразумева гледање на Исток, јер и земље Источне Европе треба да добију шансу да приступе Европској унији. Клаус сматра да је:

„Питање о нашем данашњем и будућем положају у Европи заправо питање о нашем националном и државном идентитету, о томе шта можемо у европском контексту осталима да понудимо, шта, напротив, можемо тражити од њих, шта смо способни да апсорбујемо, чиме да се обогатимо. Није, дакле, реч о априористичким питањима, већ питањима и те како практичним – заправо, реч је о формулисању наших државних и националних интереса” Клаус (2010: 16 – 17).

Као највећи проблем он види остварење двоструког задатка пред којим се налазе посткомунистичке земље: *да нађу свој властити идентитет и да га на путу у Европу одмах не изгубе.*

Савремени аналитичар Фернандо Гентилини (у Кнежевић 2008) дефинисао је европске вредности на следећи начин:

„Европа обећава, јер представља вредности као што су мир, слобода, правда, демократија и поштовање достојанства личности. И пре свега, Европи и њеној историји нема краја. Јер су све вредности битније од географије и граница: ко год се за њих залаже и бори, учесник је истог плана, европски је грађанин” (Кнежевић 2008: 34 – 35).

Кнежевић даље сматра да су општеприхваћена метафора прикључења чувени *европски пут*, као и „лозинка” *Европа* постали алфа и омега у политичкој комуникацији, фразе коју сваки политички говор неизоставно садржи. Дискурс везан за Европску унију приказује је као схваћени или још увек несхваћени сарадник, пријатељ и савезник у несумњивом науму европског јединства, као доброћудну старатељицу растрчале европске

¹²⁶ “Among many other strategic goals , the objective of creating a *common European architecture* of security was emphasised. A united Europe, a truly united Europe will be the first *building block* in creating global security in the 21st century, a locomotive in addressing the problems and the global challenges of the new century. .. You may remember that I started my work as the Soviet leader by calling for a *common European house*. It was a concept, now it is a project.” (Gorbachev).

дечице којој жели свако добро. Он цитира словеначког „еврореалисту”, Томажа Мастнака, који за Европу каже следеће:

„Европа је постала стратешки циљ политике без стратегије. Народ који сада тврди да је део „Европе” и да је увек био, свим се силама и свим уверењима које има упутио у „Европу”. Куда води тај пут – непотребан као што се види – никоме није нарочито јасно” (Кнежевић 2008: 35).

Кнежевић даје две дефиниције појма *ја* који се често чује у дискурсу везаном за Унију:

1. *Ја* као мислећи субјекат који јесте, има свој идентитет, као субјекат који се аутентификује, не сагледава, нити преиспитује себе и
2. *Ја* као контрастном и контраидентитетном, које не види и не препознаје друге.

Дакле постоји само *Ја* или само *Ми* који умишљамо да су други, *Они*, против нас.

Са друге стране, страни званичници имају потребу да понављају да Србија у сваком смислу припада Европи, као да је то дискутабилно. О томе Милош Ковић (Вечерње новости, 1.6.2013. стр.12), каже следеће:

„Ако је европски идентитет дефинисан пре свега културном припадношћу и кључним историјским ослонцима савремених Европљана, попут грчко-римске цивилизације, хришћанског средњег века, просветитељством 18. века, романтизмом и националним државама 19. века, антифашизмом 20. века, онда је сасвим јасно да српска историја и култура припадају европском наслеђу. Али, постоји видљива разлика између Европе и Европске уније (ЕУ), јер Европа је сложен и променљив културни феномен, док је ЕУ само једна од привремених државних структура. Суштински, поставља се питање несигурности самих Срба и њихове чудновате потребе да сами себи и другима доказују да припадају Европи. У нашој јавности нема дискусије, већ се све своди на орвеловске паролe о томе како је Европа „модернизација” и будућност само наше деце (јер нас будућност српске деце са Косова изгледа не занима) немају алтернативу. Уместо тога, потребна нам је разумна дебата о томе шта нам чланство у ЕУ доноси, а шта нам одузима.”

Можемо са правом закључити да се велики део дискурса о ЕУ у односу на Србију темељи на истицању *другости* о којој говори Марија Тодорова (Todorova 1997, 2009), као и на „увијеној” поруци да Србија још увек не припада Европи, али да јој се пружају шансе кроз безброј услова које треба да испуни, да се једнога дана придружи европској породици.

5.7. ДОСАДАШЊА ЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА НА ПОЉУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ ПРИМЕНОМ КРИТИЧКЕ АНАЛИЗЕ ДИСКУРСА

У последње две деценије, политички дискурс, у свом писаном и говорном облику, посебно на овим просторима, нуди велику разноликост у погледу језичких истраживања. Ова истраживања се баве анализом реторичких структура и стратегија које се у политичком дискурсу користе, али исто тако се тичу и тумачења различитих стилских и реторичких елемената, као што су, нпр., политичка метафора, метонимија и слично. Све наведено иде у прилог ставу да целокупна анализа дискурса треба да буде критичка „не зато што анализа дискурса јесте, и треба да буде политичка, већ зато што је сам језик ...политички” (Gee 2001: 9).

У погледу анализе дискурса, посебно политичког, треба истаћи да се најчешће користе два лингвистичка приступа анализи: дескриптивни и критички. У најновије објављеним радовима заступљенији је овај други приступ, јер се показало да такав приступ анализи дискурса, формализован у критичкој анализи дискурса, на најбољи начин продире у суштину самог политичког дискурса, јер друштвену праксу не третира само као друштвене односе, већ се бави и њиховим импликацијама на ствари као што су статус, моћ, солидарност, итд. (Gee 2001). Из тог разлога, управо ће овај приступ бити примењен и у анализи начина на који се једна веома честа тема из савременог политичког живота Србије, придруживање Србије Европској унији, представља у страним и српским медијима.

Што се тиче примене критичке анализе дискурса у анализи дискурса везаног за подручје Балкана и интеграцију балканских земаља у ЕУ, може се рећи да постоји само неколико примера. Билбија (2006) се бавила друштвено-политичким дискурсом везаним за пост-дејтонску Босну, политичким и јавним дискурсом у српском, босанском и хрватском језику (Билбија, 2007, 2008, 2010), као и дискурсом Високог представника у Босни и Херцеговини (Билбија, 2005, 2009). Лакић (2004) је критички обрадио медијску манипулацију дискурсом, као и политички и ратни дискурс везан за просторе бивше Југославије (Лакић, 2006, 2007, 2008). Мајсторовић (2007) је говорила о дискурсу, моћи и међународној заједници у Босни и Херцеговини. Спивакова (2003) се бавила постколонијалним дискурсом у односу према Балкану, где уводи нова значења модела

колонизатор-колонизовани. Годорова (1997) је тумачила *другост* Балкана, јер је он географски неодвојив део Европе, али је културно конструисан као унутрашња другост чиме је лакше апсорбовао мноштво екстерних политичких, идеолошких и културних фрустрација и тензија. Ферклаф (Fairclough 2005) се посебно бавио дискурсом транзиције у централној и источној Европи, а нарочиту пажњу је посветио процесу придруживања Румуније ЕУ.

Досадашња истраживања на тему ЕУ углавном су се бавила испитивањем дискурса везаног за Европску унију (чиме се она поредила), и оних везаних за став држава које нису чланице Уније (дихотомије националног и наднационалног идентитета (Musolff, 2000, 2004, 2006, Chaban *et al.*, 2006). Што се језика тиче, у досадашњој литератури КАД-а, Европска унија је приказивана кроз метафоре *кућа, пут, садржатељ, породица, тело*, итд. Билбија (2011) се бавила идентификацијом и анализом лингвистичких средстава које Европска унија користи да представи *саму себе* на енглеском језику, на вебсајту, које се заснива на когнитивној манипулацији. Она сматра да је дискурс који генерише Европску унију, у ствари, дискурс политички моћног фактора који жели да стално одржава код *других* свест о својој надмоћи прибегавајући лингвистичким решењима којима у основи лежи хибридна, *ad hoc* или лажна концептуална метонимија (Билбија 2011: 61). Расулић (2008) бавила се концептуализацијом Европске уније изван њених граница. Благојевић и Стефановић (2010) анализирале су елементе емфатичности у приказима Европске уније у српским медијима у светлости критичке анализе дискурса, као и савременим приступом у анализи језика медија, тј. мултимодалним приказом Европске Уније у српским медијима (Благојевић и Стефановић 2011). Стефановић (2011) је мултимодалним приказом, кроз трослојну анализу текста, слика и гестова обрадила дискурс о ЕУ у српским медијима.

У наредном сегменту рада биће приказана конкретна употреба мултимодалних средстава у приказу Европске уније у медијима са енглеског и српског говорног подручја применом критичке анализе дискурса.

6.

МОДЕЛ КОРИШЋЕН У АНАЛИЗИ МУЛТИМОДАЛНОГ КОРПУСА

У овој глави су, на самом почетку, наведене методолошке основе истраживања у овом раду, као и методе критичке анализе дискурса, херменеутичка метода, Глејсерова и Штраусова Grounded Theory (Glaser and Strauss 1967) и принцип компаративности (Ђорђевић 1994), које су примењене у истраживању. Затим је објашњен конкретан модел који је примењен у анализи мултимодалног корпуса у фазама, а који се заснива на анализи језичких јединица, анализи слика, боја и карикатура и анализи гестова. Потом је дефинисан корпус и узорак истраживања и утврђено да, жанровски посматрано, у корпусу преовладавају саопштења за јавност. На крају ове главе прокоментарисан је избор узорака за истраживање, као и статистичка заснованост прикупљеног материјала.

6.1. МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

Избор методологије истраживања у многоме зависи од самог корпуса истраживања, контекста у коме је корпус настао, као и од постављених хипотеза и истраживачких питања и циљева. За наше истраживање употребе мултимодалних средстава у приказу Европске уније у медијима на енглеском и српском језику, показало се да је критичка анализа дискурса најадекватнији како теоријски, тако и методолошки оквир анализе, јер наглашава повезаност дискурса и друштвене стварности и критички испитује специфичне ситуације где се односи моћи и доминације одражавају у дискурсу, често на скривен начин (Flowerdew 1997: 455). Критичка анализа дискурса није ограничена само на одређене структуре текстуалне или говорне комуникације, већ на систематичан начин повезује ове структуре у друштвено-политички контекст, што је, такође, веома значајно за овај рад.

Као релативно нов приступ који се користи методама и техникама из различитих граничних трансдисциплинарних, интердисциплинарних и мултидисциплинарних области, критичка анализа дискурса се успешно може применити на анализу различитих тема, те је стога, адекватна за истраживање спроведено за потребе овог рада. Било који метод који укључује социологију, психологију и друге хуманистичке науке које се баве друштвом, може бити коришћен када се у анализи датог корпуса примењује критичка анализа дискурса. Неопходно је да метод који се примењује има могућност да на одговарајући начин пружи увид у то на који начин дискурс продукује друштвену или политичку функцију, (зло)употребу моћи или власти.

У оквиру критичке анализе дискурса као целовитог приступа нашем истраживању, у раду ће се користити методе које су се примарно развиле из херменеутике¹²⁷ са нагласком на „херменеутички круг” у којем пред-разумевање омогућава разумевање, а претходно разумевање текста се коригује и допуњава каснијим разумевањем целине (од дела према целини, од целине према делу). Тако ће анализа корпуса у овом раду подразумевати анализу ширег друштвеног контекста и његовог утицаја на појединачне догађаје, али ће исто тако и анализом појединачних друштвено-политичких догађаја и

¹²⁷ Видети тачке 3.1.2. и 3.1.8.

дискурса који их прате бити направљен глобални пресек дискурса и његових карактеристика у ширем временском периоду.

Методологија прикупљања података је обухватала опсервацију, док су се методе евалуације базирале на критеријумима из референтне литературе, као и оним који су биле дефинисане у току рада. У анализи је, такође, коришћена Глејсерова и Штраусова *Grounded Theory* (Glaser and Strauss 1967) према којој се хипотезе формирају на основу непрекидног поређења података на различитим нивоима што је потребно оваквом истраживању које садржи велики број поређења података из корпуса на енглеском и српском језику. Сви подаци које истраживач прикупи сматрају се релевантним и на основу њих се формирају различити концепти и категорије, а потом се изводи кодирање података. При истраживању, показало се да прикупљање података није фаза која се мора завршити пре него што започне анализа, већ је то процес који се изнова наставља и понавља.

Како ово истраживање садржи велики број упоређивања, одлучили смо се за контрастивну анализу (Ђорђевић 1994: 3) којом се врше поређења различитих елемената два (или више) језика, да би се утврдиле сличности и разлике међу тим елементима. На конкретном примеру у овом раду биће примењен принцип компаративности и издвојени случајеви идентичности (апсолутног поклапања), разлике (апсолутног непоклапања), као и случајеви делимичног поклапања у употреби језичких и мултимодалних елемената који се истражују и упоређују у текстовима на енглеском и српском језику који се односе на Европску унију (Ђорђевић 1994: 63).

6.2. МОДЕЛ КОРИШЋЕН ЗА ПОТРЕБЕ АНАЛИЗЕ КОРПУСА И ФАЗЕ АНАЛИЗЕ

Узор модела за анализу корпуса у овом раду представљала су два модела дискурсне анализе: први модел¹²⁸ је креирала Маргарет Јегер (Jäger 1999), а други модел¹²⁹ под називом „Жанр и мултимодалност - ЖиМ” осмислили су Дилин и Бејтмен (Delin *et al.* 2002; Wateman 2008). Ови модели пружају могућност шире анализе дискурса, али се на наше истраживање не могу дословно применити. Недостатак првог модела је тај што се он

¹²⁸ Видети тачку 2.3.5.

¹²⁹ Видети тачку 5.2.4.2.

бави искључиво језичким дискурсом, а не мултимодалним, тј., овај модел обрађује само један аспект текста, што нашем истраживању не одговара. Недостатак другог модела је тај што он не проучава све мултимодалне елементе слике (боју, гестове, карикатуре) који су потребни нашем истраживању, као и што се не бави тумачењем идеолошких импликација. У сваком случају, поменути модели представљају добру основу за креирање нашег коначног модела анализе корпуса (слика 6 — 1).

Наша анализа корпуса састојала се из неколико фаза. Прву фазу чинило је прикупљање текстова, како говорних, тако и писаних, на тему приказа Европске уније у страним и нашим медијима. Да би прва фаза била добро урађена, било је потребно дефинисати корпус и узорак за истраживање и обезбедити статистичку заснованост прикупљеног материјала. Пошто је прикупљање података за корпус представљало резултат опсервације посматраног система, било је потребно, поред метода за анализу података предвидети будуће појаве засноване на пратећем математичком моделу, тј., на корелацији која нам је показала у којој мери су неке појаве повезане и на основу које смо могли да предвидимо, на пример, који мултимодални елементи ће пратити одређену врсту текстова.

Глобално посматрано, анализа корпуса спроведена је на макро и микро плану. На макро плану најпре смо све текстове разврстали у три групе: 1) текстови који афирмативно приказују Европску унију, 2) текстови који дају неутрални приказ Европске уније и 3) текстови који је приказују у негативном светлу. Сви текстови су, потом, класификовани према критеријуму присуства, односно, одсуства мултимодалних елемената (да ли је у питању текст кога прати слика, илустрација, графика, и слично). Затим је дат њихов квантитативни приказ, тј., бројчани и процентуални приказ. Текстови су, потом квалитативно обрађени, што значи да су дефинисани идентификовани мултимодални елементи (слика, боја, гест, карикатура и слично) и то појединачно у односу на језик – најпре енглески, а затим текстови на српском језику, да би се и њихов однос, поново, квантитативно приказао.

У другој фази било је потребно применити статистику и вероватноћу, као и израчунавање корелација да би дошли до одговора колико се често појављује одређени мултимодални елемент, да ли је употреба одређених мултимодалних елемената повезана са конотацијом текста и на који начин су одређени мултимодални елементи присутни у

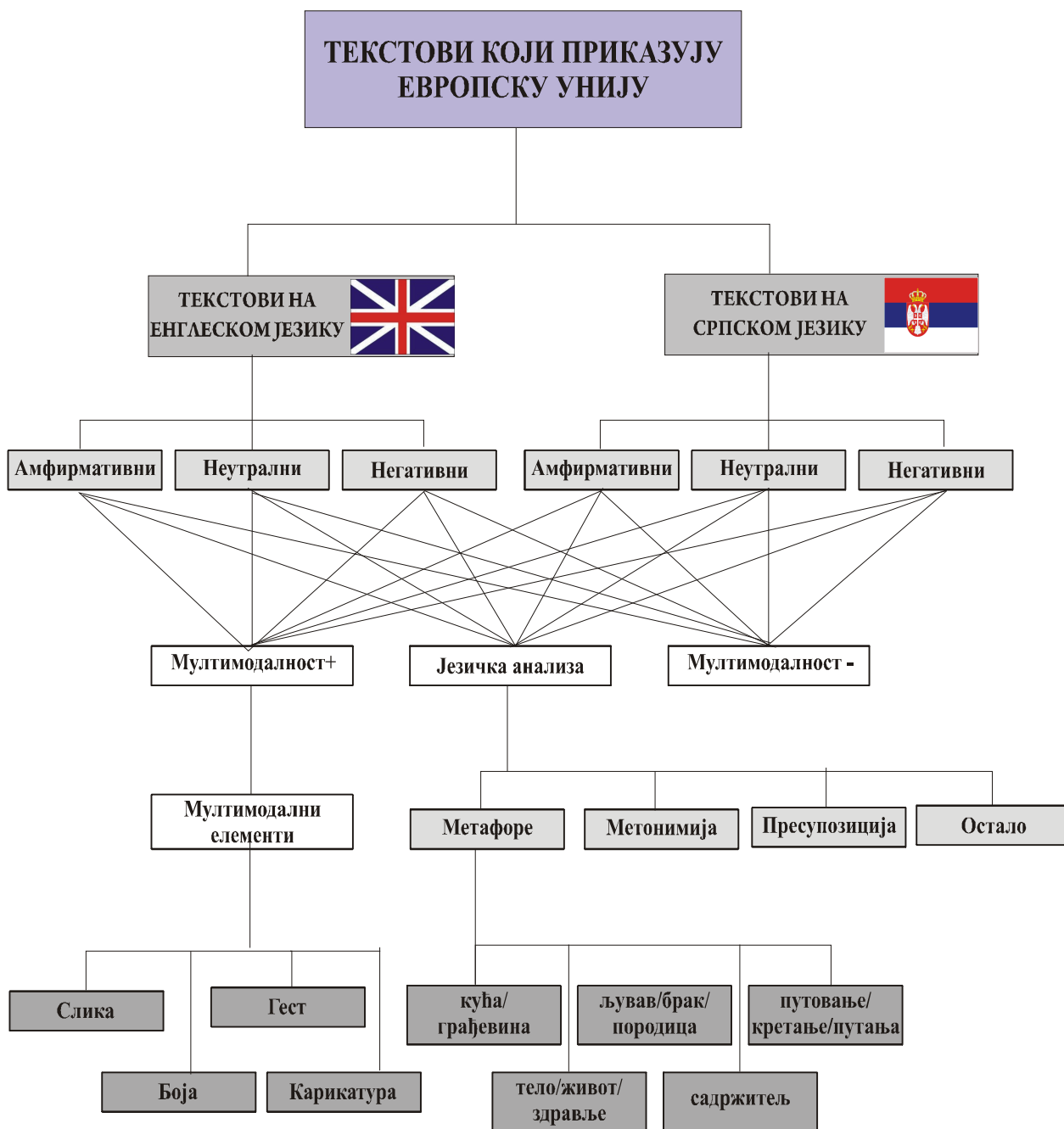
скупу који је анализиран и према томе одредити просечно стање, као и просечно одступање од просека у релативном и апсолутном износу. Ова фаза се одвијала на микро плану анализе. Док су на макро плану само идентификовани мултимодални елементи, на овом нивоу они су прошли кроз детаљну анализу и разврстани су према критеријуму заступљености (симбол Европске уније – звезде, плава боја у позадини; слике политичара; нешто друго) у мултимодалним текстовима, најпре на енглеском, а затим на српском језику. Такође је утврђена позиција слике или другог мултимодалног елемента, као и колико одређена слика која прати текст одговара тексту или служи само као успутна илустрација. Истраживањем су обухваћени и поједини текстови које не прате мултимодални симболи, али су из језичке перспективе били од релевантног значаја, јер сама концепција анализе обухвата трослојно истраживање текста у смислу језичке анализе, анализе слике (боје, анимације, карикатура) и анализе гестова (говор тела) који доприносе потпунијем значењу датог текста. Ове анализе су извршене истовремено ради детаљнијег остварења циља рада.

Што се језичке анализе текстова тиче, утврђено је који је тип метафоре према доменима бројчано најзаступљенији (*кућа/грађевина, љував/брак/породица, путовање/кретање/путања, тело/живот/здравље, садржителј*) и који су остали типови метафоре. Посебан осврт је направљен у погледу метонимија и пресупозиција.

На крају су сви подаци из корпуса на енглеском језику упоређени са подацима из корпуса на српском језику и статистички обрађени¹³⁰. Направљена је корелација да би се идентификовао однос или међусобна веза између појава представљених са вредностима две групације варијабли (учесталости појава од интереса у оба разматрана корпуса), при чему је потребно (на разматраним примерима математички изузетно великом вероватноћом) предвидети на основу сазнања једне групације варијабли, вредности, тј., понашања, друге групације варијабли.

Графички, истраживање у фазама изгледа овако:

¹³⁰ О статистици ће бити више речи у наредној тачки.

Слика 6 — 1. Графички приказ модела истраживања

Изазови на које смо наишли бавећи се ЕУ дискурсом, а који су такође утицали на избор методологије, посебно када су у питању текстови на српском језику, односили су се на то што се увођење ове теме у политички дискурс Србије поклопило са значајним друштвено-политичким променама у земљи (смена власти, економске промене, избори,

итд.). Питање евроинтеграција се често преклапало са сменама власти и доласком демократских снага на чело земље. Проблем незапослености је, такође, био често поменут у контексту интеграције Србије у ЕУ. У појединим етапама, како историјским, тако и дискурним, у погледу ЕУ, изгледало је као да се дискурс ЕУ састоји, у ствари, од два поддискурса: једног, који се односи на процес интеграције Србије у ЕУ који је изгледао скоро бајковито, пун обећања и нада у боље, у коме је Србија део једне сложне, добростојеће, насмејане породице, и другог, који је садржао услове, подсећања на прошлост, разумевање Србије као земље у којој је мрак, анархија, нешто лоше (у сваком случају, нешто потпуно друго, тј. другачије од оног што представља Европа у којој није Србија), где Србија мора да се ослободи Хашког баласта, одрекне се својих територија и погнуте главе „можда” приступи „хранитељској” породици Европске уније. Све су ово били изазови у току бављења дискурсом ЕУ, из тог разлога што је такав дискурс требало прихватити и анализирати што објективније у циљу издвајања и дефинисања суштинских карактеристика дискурса везаног за ЕУ.

6.3. ДЕФИНИСАЊЕ КОРПУСА И УЗОРКА

За потребе овог истраживања прегледано је 512 текстова, а статистички обрађени корпус садржи 246 текстова преузетих са водећих америчких и европских медијских кућа (CNN, BBC и други), као и текстова преузетих из српских месечних, недељних и дневних новина (*Нин*, *Блиц*, *Политика*), и интернет страница месечника за европске интеграције *Европски форум* (додатак недељника *Време*), снимљеног материјала и рекламно-пропагандног материјала. Текстови садрже приближно једнак број страница (1,5-2 странице, око 1700 речи), просечно 1,3 примера мултимодалних елемената (слика, боја, гест, карикатура) и различит број мултимодалних језичких метафора. Корпус припада политичком дискурсу и укључује и *примарни* (говор самих политичара), као и *секундарни дискурс* (политички аналитичари и новинари) (Силашки *et al.* 2009). Ови текстови су објављени у периоду од 2004. до 2011. године. Узевши у обзир чињеницу да је интегрисање Србије у Европску унију једно од најактуелнијих (горућих) тема, нарочито у српским медијима данас, корпус је проширен у самом процесу рада новим текстовима.

Корпус, такође, садржи неколико текстова ранијег датума зато што су они директно релевантни за тему овог рада. Неопходно је нагласити да репрезентативност сваког корпуса, а последично и резултата које тај корпус пружа приликом анализе, постиже се не величином, него првенствено разноликошћу, као и правилним и планираним одабиром извора при формирању.

Како је фокус нашег истраживања анализа мултимодалних елемената, сматрали смо да фонетичко-фонолошка анализа није релевантна. Зато смо сву пажњу, у погледу језичких елемената, усмерили на синтаксу, у смислу конкретне реализације неког глаголског облика (употреба актива и пасива, номинализације, реда речи, итд.), као и на семантику и морфологију (посебно на грађење нових речи и израза као што су на пример: еврофил, еврољуб, евроунијаћење, ЕУтопија, ЕУроза, европски песимизам, итд.). При избору и анализи текстова имали смо на уму да је у питању конкретан, а не арбитран говор који има јасан циљ и намену, тј., говор чија је сврха да пренесе одређену идеологију. У текстовима су статистички обрађени подаци везани за фреквентност изабраних речи, израза и синтагми, као и мултимодалних ресурса који прате текст. Језичке јединице узете за анализу изабране су према критеријуму учесталости, наглашености и врсти поруке.

Жанровски посматрано, утврдили смо да у анализираном корпусу преовладавају саопштења за јавност. Она се дефинишу као документа чија је сврха давање информација у форми спремној за објављивање, а које уредници штампаних и електронских медија, којима се саопштења шаљу, оцењују на основу занимљивости (Wilcox, Ault and Agee 1998). Оваква саопштења је неопходно инкорпорирати у шири друштвено-политички контекст да би се лакше објаснио начин на који је текст конструисан и прецизније интерпретирао и искористио у специфичним институционалним или ужим професионалним контекстима за остварење специфичних циљева (Bhatia 2004: 20).

Користећи текстове из корпуса који садржи енглеске и текстове на српском језику направљена је компаративна квантитативна анализа датих дискурса, чији је циљ утврђивање фреквентности мултимодалних ресурса. Како би се утврдиле што објективније корелације, у току саме анализе корпуса разматран је подједнак број текстова на обе стране.

Сваки текст из узорка прошао је кроз анализу друштвеног контекста, утврђене су кључне речи и изрази, анализиран наслов, мултимодални елементи, њихов положај у тексту и на крају је дата интерпретација текста.

Репрезентативност, исправно дефинисање и одабир корпуса при анализи је од кључне важности да би се дато истраживање заштитило од тога да корпус случајно не представља било коју издвојену специфичну групацију. Такви се недостаци могу донекле поправити применом разних модела статистичке вероватноће. Једино на бази релевантног корпуса могуће је доћи до одговарајућих квантитативних и квалитативних показатеља као и фреквентности материјала који ће омогућити статистичку анализу.

Јасно је да при испитивању употребе присуства мултимодалних елемената у текстовима на енглеском и српском језику постоји потреба за дефинисањем узорка свих текстова на којима ће се вршити анализа. Свим истраживачима је познато да се процедура током које се на основу случајног избора јединица анализира цела појава назива метода узорка и да се врло често примењује у научно-истраживачком раду. Суштина ове методе је да се релевантна статистичка информација о масовној појави може добити на основу малог узорка. Проблем који се овде јавља јесте питање поузданости методе, што се своди на одређивање величине узорка и репрезентативности одабраних јединица. Потребно је пројектовати величину узорка популације која се посматра и интервал процене популације.

6.4. ИЗБОР УЗОРКА ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ

Од великог значаја за избор текстова јесте правилан начин избора узорка¹³¹. Субјективност се може у потпуности избећи уколико се користи метод случајног одабирања, да би свака јединица основног скупа имала подједнаку вероватноћу да уђе у узорак, тј., да има исту шансу и вероватноћу. Постоје три могућности узорковања:

¹³¹ Узорак је репрезентативан део основног скупа у којем се посматрана статистичка појава понаша на приближан начин као и у целом скупу. Резултати добијени истраживањем на узорку се уопштавају и статистичким закључивањем се доносе закључци о основном скупу (Хорват 2012).

- Прост, случајан узорак који се формира методом таблица случајних бројева и методом „лутрије”¹³². Прост случајан узорак представља једноставан, коректан и релативно лак начин узорковања. Недостатак овог начина формирања узорка се огледа у томе да основни скуп има велики број јединица и тада је тешко извршити идентификацију оних јединица које улазе у узорак.
- Систематски узорак се одређује по неком одређеном систему. Формирање систематског узорка је вишефазни процес. Најпре се саставља списак статистичких јединица (оквир скупа), а затим се одређује стопа или корак.
- Стратификован узорак је карактеристичан за изразито хетерогене скупове. Формирањем стратума добијају се хомогени подскупови из којих се затим бирају јединице које образују прост случајан узорак. Стратуми се одређују према неком одређеном критеријуму. Тиме се постиже хомогеност и између стратума се показују праве варијације.

При прикупљању узорка за анализу текстова који се односе на интеграцију Србије у Европску унију, посматран је период од 2004. до 2011. године. Како је циљ истраживања анализа мултимодалних елемената у медијима на енглеском и српском језику, дефинисана су два скупа: скуп узорака са енглеског говорног подручја и скуп узорака са српског говорног подручја. У току наведеног периода на месечном нивоу прикупљани су текстови са енглеског и српског говорног подручја (подједнак број за сваки посматрани период). Оно што је представљало извесну нехомогеност целог скупа јесте чињеница да у одређеним периодима тема интеграције Србије у ЕУ није била у доминантном фокусу медија, док у другим моментима, када су на сцени били значајни догађаји (споразум о стабилизацији и асоцијацији, одлагање датума потврђивања статуса кандидата и сл.), број текстова је био већи. Да би се задржала хомогеност скупова у свим конкретним периодима селектован је подједнак број јединца или чланака. Укупан број текстова у оба посматрана скупа је по 123. Потребно је напоменути да је укупан број текстова, 246 текстова, довољно велики број за планирану анализу имајући у виду укупан број текстова на српском и енглеском језику. Број текстова и процедура омогућили су примену принципа непристрасности, репрезентативности и економичности, па се на основу квантитативне и

¹³² То је метода случајно изабраних бројева, тј., бројева који се могу добити помоћу одговарајућих функција (на пример Randomize из Excel софтвера) и који су случајно изабрани.

квалитативне анализе посматраног скупа могу извести веродостојни закључци о целом систему.

6.5. СТАТИСТИЧКА ОБРАДА ПРИКУПЉЕНОГ МАТЕРИЈАЛА

Основни разлог примене статистике¹³³ у овом истраживању јесте велика популација¹³⁴ као и чињеница да корпус овог истраживања садржи текстове на енглеском и српском језику што захтева упоређивања ова два подкорпуса на више нивоа како би се извели релевантни закључци. У статистичком смислу, популација, тј., основни скуп, обухвата све статистичке јединице испољавајући обележја која представљају предмет истраживања овог рада. У конкретном случају то би представљали сви текстови на српском и енглеском језику који се баве питањем придруживања Србије Европској унији.

Разне врсте статистичке обраде података дају чврсту емпиријску основу истраживању и служе као извор свакој теорији о некој језичкој појави. Како се статистика, као што је познато, користи код изучавања вероватноће појаве језичке јединице у анализираном дискурсу који може бити теоретски неограничене величине, то смо сматрали да је њена примена неопходна за наше истраживање, зато што би се њеном применом потврдила научна вредност података њиховом верификацијом као случајним или лингвистички релевантним.

Статистичка методологија у оквиру статистичке теорије упућује на велики број статистичких метода, а статистичке методе могу бити квалитативне и квантитативне, при чему превладавају квантитативне методе. За наше истраживање су коришћене посебно методе контрастирања по принципу компаративности, тј., утврђивања идентичности, разлике, као и делимичног поклапања у употреби језичких и мултимодалних елемената који се истражују и упоређују у текстовима на енглеском и српском језику који се односе

¹³³ Статистика је посебна научна дисциплина која на организован, системски начин, прикупља, обрађује и врши анализу података, и врши даљу интерпретацију резултата спроведене анализе према постављеним циљевима истраживања (Хорват 2012). Предмет проучавања статистике су масовне појаве, при чему је заједничко својство тих појава варијабилност, а статистика проучава варијације и коваријације података који представљају различите појаве или процесе у природи и друштву.

¹³⁴ Популација представља скуп свих јединица (елемената, чланова) које се називају статистички ентитети, а које имају заједничке карактеристике (Хорват 2012).

на Европску унију (Ђорђевић 1994: 63). Такође је извршена корелација да би се идентификовао однос између појава из две групације варијабли, те је, стога, дефинисан статистички скуп и то: 1) појмовно (дефинисана су својства која мора имати свака јединица да би припадала скупу: на пример мултимодални елементи и сл.), 2) просторно (одређен је простор којем припадају све јединице скупа: медији на српском и енглеском језику) и 3) временски (дефинисан је временски интервал или временска тачка за коју су везане све статистичке јединице: временски период 2004 – 2011. година).

Број јединица статистичког скупа се назива опсегом скупа и он може бити коначан и бесконачан (Хорват 2012).¹³⁵ Суштински посматрано, током истраживања није постојала могућност да се обухвате све статистичке јединице, јер би то био дуготрајан и тешко изводљив процес, те смо из тог разлога издвојили 246 текстова и њих статистички обрадили.

Може се закључити да популација представља скуп свих јединица (елемената, чланова) са одређеним заједничким карактеристикама. Јединице посматрања у популацији називају се статистички ентитети или јединице, а у овом раду то су сви текстови на енглеском и српском језику који се баве приступањем Србије Европској унији. Сваки ентитет се разликује према својим атрибутима (присуством или одсуством мултимодалних елемената, типом мултимодалних елемената, врстом и типом примењених метафора и сл.),

Да би наше истраживање било статистички валидно, било је неопходно поштовати следеће принципе и постулате: а) непристрасност, б) репрезентативност и в) економичност. **Непристрасност** се, у нашем истраживању, огледала у једнакој вероватноћи да се сваки од елемената нађе у узорку, те смо начином и методом одабирања узорка, који се базирао на теорији вероватноће и поставком случајног комбинованог елемената, одабрали текстове из многобројних, разноликих извора, а не само из извора за које знамо да на пристрасан начин посматрају тему везану за интеграцију Србије у ЕУ. **Репрезентативност** је подразумевала да узорак обухвата све оне статистичке јединице које у себи носе сва обележја основног скупа. У нашем истраживању, репрезентативност смо постигли адекватном величином узорка и објективним начином избора јединица узорка које садрже мултимодалне елементе који су били од значаја за наше истраживање.

¹³⁵ Дефинисање обима посматраног скупа може се остварити пописом релевантних статистичких јединица. У случају да је реч о бесконачној или пребројивој (али врло великој) популацији, непостојање пописа свих елемената може се превазићи вишефазним узорковањем.

Економичност је принцип који намећу финансијска и временска ограничења, тј., велики узорак захтева више ресурса, као и времена, те смо из тог разлога детаљно статистички обрадили 246 текстова, а не 512 колико смо укупно прегледали. Јасно је да је принцип економичности суштински супротстављен принципу репрезентативности.

Статистичка заснованост прикупљеног материјала је значајна, јер нам омогућава предуслове за квалитетно процесирање прикупљених података и доношење релевантних закључака. Из тог разлога смо, у нашем истраживању, прикупљене податке процесирали кроз сумирање и описивање (статистичке мере, табеле, графикони), а затим анализирали материјал и презентовали закључке. Применом статистике и корелације презентовали смо доказе који су подржали или оповргли хипотезе и закључке, допринели ефикасности у презентовању доказа и истакли појаву која упућује на закључак. Из наведених разлога, статистика и корелација су и биле примењене у истраживању које следи у наредном сегменту рада.

7.

ПРИКАЗ ОДНОСА СРБИЈЕ И ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У МУЛТИМОДАЛНОМ МЕДИЈСКОМ РЕСУРСУ

У овој глави даје се приказ анализе корпуса којег чине медијски текстови на енглеском и српском језику. На почетку дата су основна полазишта у анализи корпуса која се тичу његове систематизације и навођења илустративних примера, док основни део истраживања чини опис, интерпретација и кодирање идеологије у мултимодалним ресурсима медија са два говорна подручја. Потом су приказани резултати упоређивања података добијених на основу квалитативне и квантитативне анализе оба корпуса. На крају, дефинисани су текстуални обрасци на тему Србија и Европска унија, који су уочени у анализираним медијским ресурсима.

7.1. ОСНОВНА ПОЛАЗИШТА ПРИ АНАЛИЗИ КОРПУСА

Будући да се овај сегмент рада односи на анализу корпуса, неопходно је пре тога навести основна полазишта анализе, а то су начин на који је извршена систематизација корпуса и примера за анализу и илустрацију, као и њихово сагледавање у односу на актуелни друштвено-политички контекст.

7.1.1. Систематизација корпуса и илустративних примера

Корпус у овом истраживању биће анализиран применом модела за анализу мултимодалног текста који је описан и графички приказан у претходном сегменту рада¹³⁶. Модел се базира на трослојној анализи мултимодалног текста која се састоји од језичке анализе, анализе слика, карикатура, графика, боја, гестова, итд.

Циљ наше анализе јесте да откријемо колико употреба мултимодалних средстава доприноси метафоричности текста (посебно уз употребу мултимодалне метафоре), тј., када су мултимодални елементи у спрези са језичким елементима. Применом трослојне или тростепене анализе дискурса омогућава се приступ дубинским слојевима значења мултимодалног текста, тј., идеолошким елементима који су према речима Ферклафа (Fairclough 2005) саставни део сваког текста, али до којих се често не може допрети површинском анализом текста.

Пошто смо поделили текстове из оба подкорпуса (на енглеском и српском језику), на оне који садрже мултимодалне елементе и оне који их не садрже, применили смо модел анализе мултимодалног текста¹³⁷. Неопходно је нагласити да је сваки текст најпре анализиран у односу на друштвено-политички контекст у којем се он јавља, јер је то неопходно за његову доследну интерпретацију. С друге стране, такву врсту анализе намеће и критичка анализа дискурса, као основни теоријски и методолошки оквир овог рада. Код сваког текста смо, потом, посматрали први, језички слој који подразумева анализу наслова, поднаслова, лида¹³⁸, кључне речи (морфолошко-синтаксичку и семантичку анализу), а

¹³⁶ Видети тачку 6.2.

¹³⁷ Видети тачку 6.2

¹³⁸ Делови текста описани су у тачки 4.3.3.

затим семиотички, тј., мултимодални слој и на основу њихових веза дали тумачење целог текста.

Примери који су наведени у раду систематизовани су на основу временског критеријума, тј., по годинама које ово истраживање покрива, почев од 2004. године до 2011. године. Оваква систематизација примера извршена је због тога што смо желели да утврдимо да ли се и у ком правцу дискурс о ЕУ мењао, тј., развијао кроз поменуте године које су обележене великим друштвено-политичким променама у Србији, о чему ће бити више речено у наредној тачки. Примери су могли бити систематизовани и на основу извора којима припадају, затим на основу става према Унији који изражавају (афирмативан, неутралан или негативан), према мултимодалним елементима који преовладавају (на пример, слике политичара или слике Бориса Тадића), итд., али је нас највише интересовало да ли су друштвено-политичке промене донеле видне промене у дискурсу. Структура дискурса¹³⁹ везаног за Европску унију, посебно из српских медија¹⁴⁰, под утицајем друштвено-политичких догађаја у Србији значајно се мењала. Могу се препознати три развојне фазе: 1) од раних наговештаја о интегрисању Србије у ЕУ, до предаје формалног захтева за улазак у ЕУ, 22. децембра 2009. године, 2) од предаје формалног захтева за улазак у ЕУ (2009), до посете Ангеле Меркел Србији августа 23. августа 2011. године и 3) од поменутог датума све до данас, посебну пажњу посветили смо тим варијацијама у дискурсу. Значајно је, такође, нагласити да је свака анализа мултимодалног текста праћена статистичком анализом и корелацијама о којима је било више речи у претходној глави рада.

Пре него што приступимо конкретној анализи сваког слоја текста, неопходно је да дамо краћи преглед друштвено-политичког контекста по годинама из којих су узети анализирани примери дискурса.

¹³⁹ Видети Ван Дејкову структуру дискурса (van Dijk 1993) у тачки 2.3.3.

¹⁴⁰ Видети тачку 2.3.3.

7.1.2. Анализа корпуса у односу на актуелни друштвено-политички контекст

Да би анализа корпуса, односно, интерпретација текстова била потпуна, потребно је узети у обзир шири друштвено-политички контекст. За анализу су изабрани текстови који су се појавили у периоду од 2004. године до 2011. године, јер је тај период значајан у друштвено-политичком смислу. У њему су се одиграле значајне историјске, друштвене, политичке и економске промене у Србији, а које су имале одјека и у страним медијима. Ове промене су утицале на промену става и политике Србије према Западу и Европској унији.

О значају и важности интеграције у ЕУ за живот у Србији говори у прилог и програм „Звони за Европу” (2008), који је примењен у појединим београдским средњим школама. Програм је представљао део неформалног додатног образовања средњошколаца о историјату Европске уније и предностима које се Србији пружају на путу интеграција у Европску унију.

Иако су се иницијална размишљања на тему Европске уније и отварања Србије према Западу јавила 2000. године, након петооктобарске револуције, прва конкретна и контроверзна изјашњавања чула су се 2004. године. Из тог разлога се ова година узима као почетак активнијег медијског коментарисања на тему Европске уније. Поздрављајући историјску одлуку да се Европска унија прошири 1. маја 2004. године са десет нових чланица, Народна скупштина Републике Србије донела је Резолуцију о Европској будућности Србије према којој се, између осталог, изражава уверење да пријем Србије и Црне Горе у пуноправно чланство Савета Европе представља још један корак ка интеграцији наше земље у европске структуре (Европски форум, мај 2004.год, стр. 2).

Наредна година, 2005, такође је веома значајна са становишта односа Србије према Европској унији, јер је те године, 12. априла, усвојена студија изводљивости за Споразум о стабилизацији и придруживању (ССП), да би 10. октобра 2005. године били отворени преговори за ССП. Међутим, већ наредног месеца, Скупштина Косова усвојила је резолуцију за потврђивање политичке воље народа Косова за независном и сувереном државом Косово као платформу за преговоре о статусу Косова, што ће се показати као једна од већих препрека Србије на путу ка Европској унији у наредним годинама. Исте године су, такође, у Подгорици, изнете препоруке ЕУ о евентуалном референдуму где се

од црногорске власти тражи да се уздржи од одређивања датума референдума о отцепљењу Црне Горе од Србије.

Иако је до отцепљења касније дошло, јуна 2006. године, Србија и Црна Гора успоставиле су пуне дипломатске односе на нивоу амбасада, а грађани могу прелазити границе између две државе без пасоша. Исте године, председник Владе, Војислав Коштуница, представио је у Бриселу министарској групи Европске уније акциони план за окончање сарадње са Хашким трибуналом. Неколико дана касније, 20. јула, Влада Србије усвојила је „основне елементе” плана који остаје државна тајна, а који би требало да резултира хапшењем и слањем у Хаг Ратка Младића, чиме би се деблокирали преговори о ССП са ЕУ.

Наредна година, 2007, углавном је испуњена низом преговора и новим условима ЕУ према Србији, од којих је осамостаљивање Косова најзначајнији. У дискурсима о ЕУ, посебно у страним медијима, преовладавају коментари званичника, како страних тако и домаћих, о Косову и ставу Србије да чланство у Унији није вредно предаје Косова.

Веома значајна година за Србију јесте 2008. година, која је започела важним догађајима на унутрашњој политичкој сцени. На јануарским и фебруарским председничким изборима победио је Борис Тадић који је у страним медијима окарактерисан као прозападни лидер. У том периоду, дискурс о ЕУ скоро искључиво прати слика Бориса Тадића. Између Бориса Тадића и председника Владе, Војислава Коштунице, започиње „рат” због великих притисака које САД и ЕУ врше на Србију да потпише политички споразум о доласку мисије ЕУ на Косово што Тадић прихвата, а Коштуница одбија рекавши: „... да одлука ЕУ да преваром пошаље мисију ЕУ на Косово и Метохију како би се спровео одбачени Ахтисаријев план о независном Косову представља најаву да ће албански сепаратисти прогласити једнострану независност Косова” (Политика, 28. јануар 2008. године, стр. 4). Власти на Косову и Метохији су 17. фебруара прогласиле независност јужне српске покрајине, а ту одлуку је Влада Србије исте вечери поништила као противправни акт. Страни медији извештавали су о демонстрацијама у српским градовима, а немири у Србији су тумачени као могућа препрека на путу ка ЕУ. Исте године, 29. априла, потписан је ССП.

Наредна година, 2009, донела је једнострану примену ССП од стране Србије, а од децембра исте године, Србији су чланице ЕУ укинуле визу што је у домаћој и иностраној

јавности прихваћено као “a great step towards European family”(велики корак ка европској породици). Исте године Србија је предала кандидатуру за чланство у ЕУ, а у медијским текстовима говорило се о добродошлицы, светлу на крају тунела и слично, док је Борис Тадић приказиван насмејан и окружен осталим званичницима ЕУ.

Дискурс о ЕУ из 2010. године обилује коментарима о почетку примене ССП и ратификацији ССП у парламентима чланица ЕУ. Међутим, све више се помињу нови захтеви и услови за добијање статуса кандидата и потенцира чвршћа сарадња са Хашким трибуналом.

Даљом анализом дискурса о ЕУ, посебно у 2011. години, може се закључити да првобитни ентузијазам и еуфорија (*ЕУ*форија, израз који се често користио у српским медијима у том периоду) и даље постоје, што је показало и истраживање агенције „Фактор плус”: на узорку од 1500 грађана, више од половине испитаника је сматрало да ће Србија у 2011. години добити статус кандидата у ЕУ, а 37 процената испитаника је очекивало да ће исте године бити ухапшен Ратко Младић који је оптужен у Хагу и од чијег изручења је зависио даљи пут Србије у ЕУ. Председник Чешке, Вацлав Клаус изјавио је у Београду да његова земља подржава приступање Србије ЕУ, али је упозорио да би:

„... чланство у том савезу могло да донесе и одређена разочарања. Поставља се знак питања када је реч о будућности Европе, јер је Европа заборавила шта стоји иза њене изградње и због тога је угрожена изузетност заснована на демократији и поштовању различитости неких ставова. Он прави разлику између Европе и Европске уније и наглашава да се некада земљама југоисточне Европе командовало из Москве, а сада из Брисела.” (Политика, 20. јануар 2011. године, стр. 4)

Штефан Филе, комесар за проширење ЕУ, изјавио је да је предајом упитника Европској комисији однос ЕУ и Србије подигнут на виши ниво, али да има још много посла (Вести РТВ Б92, 3. фебруар 2011). Сличне коментаре је слала и немачка канцеларка Ангела Меркел која је поручила да Србија мора да реши питање Косова и Метохије. Можемо закључити да је 2011. година донела нове препреке и потешкоће око пријема Србије у ЕУ и то се посебно могло осетити у Тадићевим изјавама за јавност, у којима он као да покушава да је убеди да је Србија у Европи одувек и самим тим и њено место је у ЕУ.

Овај сажети преглед друштвено-политичких дешавања у Србији од 2004 – 2011. године било је неопходно направити како би се критичка анализа дискурса која укључује

анализу и мултимодалних елемената, детаљно применила и сагледао шири контекст дискурса о Европској унији.

7.2. АНАЛИЗА МУЛТИМОДАЛНИХ РЕСУРСА У МЕДИЈИМА СА ЕНГЛЕСКОГ ГОВОРНОГ ПОДРУЧЈА

У оквиру ове тачке биће анализирани текстови из медија на енглеском језику са аспекта кодирања идеологије у мултимодалним ресурсима. Појединачни примери су анализирани и презентовани, а у каснијем делу рада упоређени са примерима на српском језику. Укупно је анализирано 123 текста из водећих европских и светских медија на енглеском језику, као на пример: *The Times*, *BBCNews*, *The Guardian*, *Blog active*, *The Daily Telegraph*, *EuroActiv*, *English news*, *Current Affairs*, *Foreign Policy*, *France-Press*, *Telegraph*, *Daily News*, *CNN*, *BBC*, *BigPond news*, *European Alternatives*, *Peace Times*, *EURO News*, *Financial Times*, *EU observer*, *ADNKronos*, *Nouvelle Europe*, *EU business*, *Western Voices*, *World News*, *Reuters*, *Foreign & Commonwealth Office*, *Associated Press*, *The Independent*, *IPS*, *Le Mond Diplomatique*. Поједини текстови су преузети са интернет страница поменутих часописа, док су остали ексцерпирани из својих штампаних верзија. Илустративни примери текстова су углавном преузети у електронском облику, на првом месту, због својих специфичности у погледу присуства мултимодалних елемената, као и због лакшег представљања у овом раду. Као што је наведено у тачки 7.1.1., сви примери из анализираног корпуса распоређени су применом принципа хронолошког реда, да би се утврдило да ли се дискурс током година мењао у складу са друштвено-политичким променама или не.

Текстови су нумерисани, наведен је њихов наслов, као и извор са временским појединостима.

7.2.1. Примери текстова из 2004. године

Текст 1 “EU concern over Serb socialists” (BBC News, 16. фебруар 2004. године) представља Европску унију као „врховног судију” који се меша, тумачи, условљава и коментарише унутрашње послове других земаља. Такав однос изражен је речима Хавијера Солане:

Mr Solana said **the EU would be following the situation in Serbia closely**. “We don't think that this decision goes in the right direction,” he said. “And **I** don't think that it's going to help very much the political and the economic relationship with the international community.” **There will be a lot of difficulties.**”

Suspects

He said he “did not want to interfere” but added that **the EU “would prefer very much a government in Serbia-Montenegro which has the same values and the same direction as the governments before”**. “That means going into the process of reforms, continuing the process of reforms and **getting as close as possible to the European Union,**” he said.

The international tribunal's chief prosecutor, Carla del Ponte, has recently said 15 other suspects are still at large in Serbia, including former Bosnian Serb leader Radovan Karadzic and the former Bosnian Serb army chief, Ratko Mladic.

У реченици „Европска унија ће помно пратити ситуацију у Србији” коју изговара Солана, имамо пример метонимије, јер ЕУ и Србија укључују и друге актере (ЕУ у овом примеру укључује све земље чланице ЕУ, а Србија укључује власт и народ). Ова два појма су истовремено персонификована, јер су им додељени квалитети живих бића. Даље у тексту, Солана користи личну заменицу **We** којим јасно истиче да они, укључујући и њега, тј., Шпанију, не одобравају понашање Србије по неким питањима, а већ у наредној реченици употребом личне заменице **I** наглашава свој лични став. Овај део завршава нимало оптимистично, рекавши да ће бити доста потешкоћа, али не каже у чему.

Остали део његове изјаве је у истом песимистичком тону, јер га је аутор насловио **Suspects**, најављујући услов који Србија треба да испуни да би се придружила ЕУ. Солана издваја себе, али истиче да ЕУ више одговара одређени тип власти. Такав тип власти и понашања би Србију приближио ЕУ која „бира” своје кандидате. Пожељно понашање

јесте, како је на крају текста наглашено, сарадња са Хагом и поштовање његових пресуда, тј., осуда.

Слика 7 — I. Хавијар Солана

Текст 1 прати слика Хавијара Солане, подигнутих обрва, забринутог израза, и ова слика одговара читавом тону текста.

Текст 2 под насловом “EU presses Serbia on war crimes” преузет је са CNN, 11. мај 2004. године. У издвојеном одломку се каже:

Mr Patten said Serbia faced a stark **choice** between protecting those accused of war crimes or joining the EU.

“**We are serious** and **we would like** to see **you** join even closer to **the European family**,” he said after talks in Belgrade.

He said compliance with the court was a key step on Serbia’s **path** towards becoming a member of the European Union.

Већ у првој реченици одломка наилазимо на услов, тј., избор који Србија треба да направи: или да штити оне који су оптужени за ратне злочине или да се придружи Европској унији. Једно искључује друго. У наредној реченици се наглашава различитост или подељеност на нас, **We**, и чињеницу да смо ми озбиљни, и да бисмо ми волели да видимо вас, **you**, још ближе европској породици којој сада, очигледно не припадате. Поред честе метафоре пута, **path**, у наредној реченици се поново наглашава услов који Србија треба да испуни да би ушла у Европску унију.

Слика 7 — 2. Символ ЕУ

Текст 2 прати слика (слика 7 — 2) која приказује Европу и симбол Европске уније у њеном средишту. Интересантна је чињеница да каснији мултимодални дискурси из 2011. године, када је хашки оптуженик, Ратко Младић, испоручен Хагу, обилују фотографијама Ратка Младића, док у дискурсима ранијих година, иако се у њима помињу услови према Хагу, ових фотографија нема.

Текст 3 “Serbia squeezed over war crimes” (BBC News, 24. новембар 2004. године) представља један од малобројних случајева где се у раном дискурсу о ЕУ приказују фотографије хашких оптуженика. У претходним редовима смо закључили да је овај стил углавном својствен дискурсу из 2011. године. На крају текста се наглашава услов да ЕУ (метонимијски употребљен израз), очекује од Београда (такође метонимијски израз), да направи први корак ка ЕУ који зависи од сарадње са Хагом.

He is concerned that the apprehension of some of the accused, who are regarded by many Serbs as national heroes, could destabilise his minority government or perhaps Serbia itself. **Mr Kostunica’s current attitude is in stark contrast** with his earlier strictly constitutionalist approach when he was President of Yugoslavia. At that time he opposed the transfer of indictees to The Hague on the grounds that there was no law allowing for that. **Now, though**, with the required legislation in place, he has adopted a form of realpolitik - in effect, turning his back on Serbia’s legal obligations. **But what may be a pragmatic approach at**

home, has already produced serious drawbacks abroad. The US froze aid for Serbia in the spring, due to Belgrade's lack of co-operation with the tribunal.

And **the EU** is continuing to insist that progress towards negotiating a "stabilisation and association agreement" with **Belgrade - the first step** towards eventual EU membership - will depend on Serbia's compliance with the tribunal's requests.

Слика 7 — 3. а, б, в Радован Караџић, Карла Дел Понте и Слободан Милошевић

Овај текст је изабран и из следећег разлога: на сликама које га прате приказани су Радован Караџић, Карла Дел Понте и Слободан Милошевић, док нема нигде слике Коштунице о коме је, у ствари, читава прича.

Текст 4 "Reformist sworn in as Serb leader" (BBC News, 11. јул 2004. године) приказује Бориса Тадића као про-српског, али истовремено и као про-западног лидера, који је, из редова се може закључити, по „укусу“ Европске уније. Помињући његово образовање и његова интересовања, истовремено га супротстављајући Томиславу Николићу, аутор овог текста је желео да нагласи да је Србија направила велики помак у сваком смислу, а најпре у свом имиџу. Аутор, такође, наводи да Тадић жели да Србија у будућности буде део Европске уније.

While Mr Tadic's scholarly background and his appearance at popular music and sporting events have won him a following among the nation's young, Mr Nikolic continues to command support with rural Serbs, refugees and veterans of the conflicts in Bosnia and Kosovo.

Mr Tadic - a soft-spoken psychologist - represents the reformist movement in Serbian politics which helped topple Slobodan Milosevic in 2000. Serbia's stagnating economy and its battered international profile have improved little since then. Addressing parliament after being sworn in, Mr Tadic stressed that Serbia's immediate future "will be marked by it's intention to join European Union".

Слика 7 — 4. Борис Тадић

Слика 7 — 4. приказује Бориса Тадића у победничком расположењу што у потпуности одговара тексту. Овај текст је изабран као пример субјективног и интенционалног новинарског извештавања, чија је сврха идеолошко усмеравање стране јавности.

7.2.2. Примери текстова из 2005. године

Текст 5 “Belgrade steps towards joining EU” (BBC News, 18. април 2005. године) говори о већ много пута поновљеном услову који Србија **мора** да испуни да би постала члан ЕУ. О томе говори следећа реченица: Serbia **must** push reforms and extradite wanted men to the UN war crimes tribunal **for talks to succeed**. До Европске уније не постоје пречице, како Оли Рен каже, што би значило да се захтев ЕУ званичника беспоговорно мора испунити.

О разговорима на тему Споразума о стабилизацији и придруживању који су били актуелни 2005. године, Борис Тадић употребљава метафору „карта за кључни европски меч” и да би добили тај меч, ми (Србија) **морамо** да спроведемо брзе реформе¹⁴¹.

Последња реченица кореспондира и самом наслову овог текста, у коме се говори о искораку Србије ка ЕУ, тј. ка сарадњи са Трибуналом.

EU Enlargement Commissioner Olli Rehn said Serbia **must** push reforms and extradite

¹⁴¹ Борис Тадић врло често користи „спортске” метафоре како би упоредио однос Србије према ЕУ.

wanted men to the UN war crimes tribunal **for talks to succeed**. Visiting Belgrade, he told politicians there is **“no shortcut” to the EU**.

Serbia and Montenegro are among the last Balkan nations to begin “stabilization” talks with the EU.

“We have received a **ticket** to a key European **match** and **to win in this game** we **must** carry through precise and fast reforms,” Serbian President Boris Tadic said.

Mr Rehn stressed that Serbia and Montenegro must continue a fast **pace** of reform, most notably in the judiciary and in efforts to combat organised crime.

In recent years Mr Kostunica has repeatedly sought closer ties to the EU and has **stepped** up co-operation with the tribunal.

Слика 7 — 5. Борис Тадић

На слици 7 — 5. која прати текст, приказан је Борис Тадић који „мултимодалним гестом”¹⁴², ведрог израза лица, коментарише актуелне догађаје. Иза његових леђа стоје укрштене српска застава и симбол ЕУ. Ова слика је у функцији „појачивача” наслова, али не кореспондира у потпуности са текстом у коме су изражени строги услови које је неопходно испунити.

Текст 6 “EU deal raises Serbian hopes” (BBC News, 16. октобар 2005. године) и даље, као централну тему, расправља Споразум о стабилизацији и придруживању, као и услове које Србија мора да испуни.

Five years after the fall of the authoritarian Yugoslav President, Slobodan Milosevic, Serbia and Montenegro has started negotiations with the European Union.

It is the first tentative **step** towards eventual EU membership. Belgrade’s immediate aim is to conclude a Stabilisation and Association Agreement (SAA) - part of the EU’s long-term enlargement strategy towards the countries **Brussels calls the “western Balkans”**.

¹⁴² Видети тачку 5.5.3.2.

Овај одломак је интересантан због тога што се у њему наводи израз „Западни Балкан”, термин који Брисел, као метонимија и персонификација, користи за одређене земље Европе. Наиме, земље као што су Србија, Хрватска, Македонија, итд., не називају се европским земљама иако су у Европи одувек, већ Западни Балкан¹⁴³. Већ је више пута наглашено да се у дискурсу о Србији и ЕУ у страним медијима истиче *другост*, тј., неприпадност Србије Европи, а да се Србији пружају могућности, након испуњења многобројних услова, да се придружи ЕУ.

Слика 7 — 6. Борис Тадић и Оли Рен

Слика 7 — 6. која прати овај текст је карактеристична за мултимодални дискурс из ове и наредних година, где је углавном приказан Борис Тадић, насмејан и у друштву званичника ЕУ.

Текст 7 “European press review” (BBC News, 15. март 2005. године) приказује како британска медијска кућа BBC преноси коментаре српске, хрватске и словеначке штампе у вези са актуелним догађајима везанима за ЕУ. На почетку издвојеног одломка уочава се сличан сценарио кроз који треба да прођу и Србија и Хрватска да би постале чланице ЕУ, а то је сарадња са Хагом.

EU officials have said they will postpone the talks after the tribunal's chief prosecutor, Carla del Ponte, said Zagreb lacked the political will to arrest the suspect.

¹⁴³ Више видети у Тодорова (Todorova 1997, 2009).

“Only a few are not irritated by the fact that Croatia's fate in Europe depends solely on Carla Del Ponte,” Croatia’s **Vecernji List** writes.

The paper predicts “an increase in provoked **Euro-scepticism**, which can even turn into **Euro-phobia**” if Mrs Del Ponte does not change her mind.

Овде учавамо кованице које се врло често помињу у српским медијима, а то је ЕУРО-скептицизам и ЕУРО-фобија. Даље у тексту, аутор говори о сукобу српских и хрватских навијача и наводи коментар српских новина, Блица, да се балканска правила доста разликују од европских иако је сасвим јасно да је Балкан у Европи.

Croatia’s “punishment” and the postponement of talks can only benefit another future EU aspirant, Serbia, the paper frets.

But Serbia’s **Blic** says neither country is ready to join the EU at this stage. Recalling recent clashes between rival Croatian and Serbian handball fans and an attack on visiting Serbian judicial officials in Zagreb, the paper argues that “**Balkan rules proved to be much more tangible than European ones**”. The clashes "reminded us again of who we are, where we come from and where our place is", the paper says.

Словеначки лист **Delo** сматра да је Хрватска у незавидној позицији, јер није „шармирала” Европску унију, која се поставила као арбитар који поставља основне стандарде, као и да ЕУ није клуб.

“Croatia is in big trouble,” Slovenia’s **Delo** says.

“**Croatia did not manage to charm the EU**”, the paper says, suggesting that “**the EU is not a club in which basic standards can be negotiated**”.

Слика 7 — 7. Слика која прати текст 7

Слика 7 — 7. представља неутрални приказ који алудира на штампу, што у потпуности кореспондира наслову текста 7 “European press review”.

7.2.3. Примери текстова из 2006. године

У тексту 8 под насловом “No welcome for Serbia in the EU” (Le Mond Diplomatique, 9. 10. 2006. године), наилазимо на сугестивно поређење Европске уније са Потемкиновим селима.

A Potemkin village

Some conclude from this that enlargement fatigue only applies to Europe’s national politicians. While the EU Commission and its directorates take the lead on enlargement, the member states drag their feet. A simple explanation is that the Commission’s isolation from the European public enables it to move forward on unpopular dossiers; **national leaders are far more conscious of public opinion, and have less room for manoeuvre.**

Сам наслов чланка “No welcome for Serbia in the EU” (Србија није добродошла у Европску унију) са поднасловом “A Potemkin village” говори о националним аспирацијама према Европској унији, поредећи је са Потемкиновим селима која су симбол обмане, односно приказивања светлеће фасаде иза које стоји јад и беда. На исти начин политичари у Србији, иако свесни расположења јавности, и даље желе да прикажу да је Европска унија жељени циљ Србије.

Слика 7 — 8. Слагалица која симболише Европску унију

Слика која прати текст приказује слагалицу Европске уније коју тек треба сложити. Запажа се да су слике које прате неафирмативне текстове о ЕУ, неретко неутралне и то посебно у ранијим фазама дискурса о ЕУ.

Текст 9 “Analysis: EU’s Balkan influence” (BBC News, 27. фебруар 2006. године) даје приказ и непожељних карактеристика званичника ЕУ, што је неочекивано посебно од ове медијске куће која је, углавном, фаворизовала све везано за ЕУ, као и ЕУ симпатизере.

Одмах на почетку, у лиду, наводи се начин на који ЕУ „мами” будуће чланице помоћу „шаргарепе и штапа”.

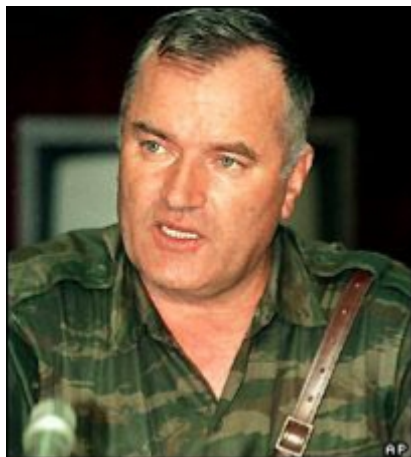
Serbia's failure to hand over fugitive general Ratko Mladic has jeopardised talks with the EU scheduled for April. **The BBC's Oana Lungescu in Brussels looks at the EU's "carrot and stick" approach in the Balkans.**

У наставку текста, аутор коментарише да „држање или поседовање штапа на коме је шаргарепа” или како то Брисел (метонимија и персонификација) назива „условност” није увек довољна.

From that point of view, enlargement has proved the EU's most successful policy or, put bluntly, **its biggest carrot**. But **carrots** are not always enough. The EU has increasingly shown it is ready to **wield the stick** too - or “conditionality,” as they call it in Brussels. Even when it resorts to sanctions, the EU does so gradually and with care. The view in Brussels is that this should not be seen as an ultimatum to Serbia.

Коментар ЕУ званичника који следи јасно показује какав је однос ЕУ према Србији. Користи се термин „бича” којим треба „пуцнути” пред, вероватно, оним који се тренира или преваспитава, али се то треба опрезно радити да се не би изазвале супротне реакције:

We want to send a stronger message than before, said a seasoned EU diplomat, but experience shows that **when you crack the whip too violently, you usually get the opposite reaction to what you want**. **We have to keep on the pressure, but we have to be very cautious about how we do it**, adds an EU official. An ultimatum risks humiliating the Serbs and playing into the hands of the nationalist opposition at a highly sensitive time.

Слика 7 — 9. а, б Ратко Младић и Анте Готовина

Слике које прате текст приказују прве у низу услова које будуће чланице морају да испуне, а то је сарадња са Хагом која се непрекидно наглашава. Овај текст, заједно са сликама, оставља оштар утисак на читаоца, а ЕУ приказује као надмоћну силу којој се мора повиновати.

7.2.4. Примери текстова из 2007. године

Текст 10 под насловом “Merkel seeks treaty giving EU more powers by 2009” (The Independent, 26. март 2007. године) говори о овлашћењима, али није јасно тачно чијим, јер користи личну заменицу **we** под којом се може подразумевати Немачка, Европска унија и њени лидери или можда неко трећи. Нова овлашћења ЕУ би донела и нове моћи Европској унији над Европом.

Germany’s Chancellor, Angela Merkel, has seized the initiative over the European constitution by outlining ambitious plans to clinch an end-of-year deal on a fresh treaty that would include new powers for the EU.

“People feel **we** have to take a decision in June about a road map with a certain content - without prejudging anything in the IGC,” she said. “**We** have often said that the IGC should ... be short and concentrated.” As part of the celebrations, European leaders endorsed a three-page “Berlin Declaration” setting a mid-2009 deadline for establishing a “renewed common basis” for the EU, while leaving out the word “constitution”.

Слика 7 — 10. Слика која прати Текст 10

Слика 7 — 11. Подизање заставе на Иво Џими

Слика 7 — 10. је речитија него писани текст, јер је урађена по саркастичној аналогiji са култном сликом 7 — 11 (Подизање заставе на Иво Џими) која у себи носи метафору подизања симбола победе после важне и кржаве битке у којој је непријатељ поражен, циљ остварен, али уз приличне губитке. Тиме се алудира на успех Ангеле Меркел или Немачке у процесу јачања Европе.

Текст 11 “Serbia Says EU Membership Not Worth Kosovo Globalism” (Western Voices World News, 16. децембар 2007. године) изабран је као илустративни зато што садржи коментар Весли Кларка, пензионисаног генерала НАТО снага и једног од главних команданата у агресији на Србију 1999. године. Он коментарише став српске владе да чланство у Европској унији није вредно Косова, на следећи начин:

“There is no place in modern Europe for ethnically pure states. That’s a 19th-century idea, and **we** are trying to transit into the 21st century, and **we** are going to do it with multi-ethnic states.” - **General Wesley Clark NATO Commander in April 1999**

И у овом тексту, као и у претходном, остаје нејасно на кога се мисли под личном заменицом **we** и ко је утврдио услове за прелазак у 21. век.

Слика 7 — 12. Српска војска

Текст прати слика (слика 7 — 12) наше војске и код овог примера посматрач се може запитати зашто изјаву генерала Весли Кларка да у модерној Европи нема места за чисте етничке државе прати баш таква слика? Да ли је то скривена намера аутора овог чланка да сугерише да ће се ова изјава спровести макар и војном интервенцијом?

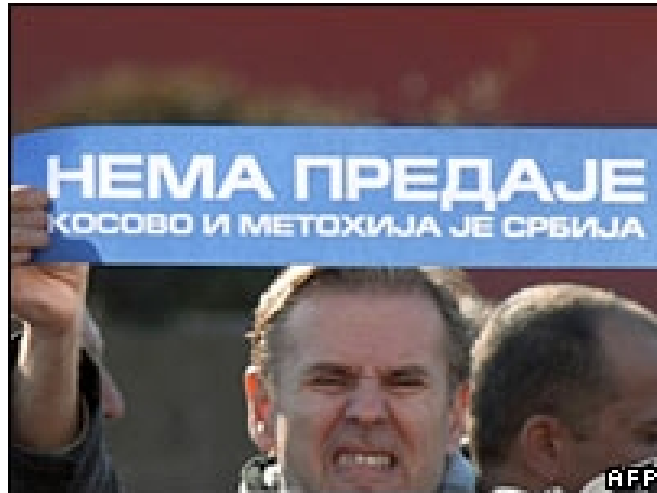
Текст 12 “EU offers Serbia “great opportunities”” (BBC News, 8. фебруар 2007. године) поново дотиче горућу тему у 2007. години, а то је Косово.

Some Serbs pledge to never surrender Kosovo

“**We** know Kosovo is not a very easy issue,” said the German Foreign Minister Frank Walter Steinmeier, whose country holds the rotating presidency of the EU.

“**We** have respect for the responsibilities shouldered by the Serbian leaders, but **we**’ve come to say that **Europe** vests its hopes in Serbia. **We** want Serbia to take its place it deserves, **you** belong in Europe.”

У овом тексту поново наилазимо на дуалност њих и нас (we-you). Европа се изједначава са Европском унијом и Европа, тј., земље чланице Европске уније, верује да је Србији место у Европи. Остаје питање, где је то Србија до сада била, ако не у Европи.

Слика 7 — 13. Слика која прати Текст 13

Слика 7 — 13. која прати овај текст приказује транспарент на коме пише „Нема предаје. Косово и Метохија је Србија”. Ова максима је честа код политичких странака које нису за Европске интеграције (Европа нема алтернативу – Србија нема алтернативу). Ова слика не одговара нити наслову, нити садржини текста, што је чест случај код дискурса од 2006. године када су се појавила прва снажнија супротстављања прозападној, владајућој странци у Србији.

7.2.5. Примери текстова из 2008. године

Текст 13 “Serbia balances EU membership bid with Russian Gazprom ties” (The Daily Telegraph, 9. септембар 2008. године):

Trying to balance its national interest between **the West and the East**, MPs also agreed to set Serbia on **the path** towards membership of the European Union.

Speaking after the parliamentary session was completed, Mirko Cvetkovic, Serbia’s prime minister, insisted that his country could be friends with **both Russia and Europe** even at a time when **East-West** relations are at their most strained since the Cold War.

“We can cooperate at the same time **between the East and the West**,” he said. “We would like Serbia to be a **driving engine** in the region and offer some kind of a **bridge between the East and the West**.”

Овај текст наговештава опозицију или алтернативне путеве Србије према Западу или Истоку. Србија (метонимија и персонификација) жели да буде у добрим односима и са Западом и са Истоком, тј., са Европом и Русијом. Из овог одломка може се закључити да и поред добре воље Србије да буде са свима у пријатељским односима, Србија мора да изабере једну страну. Мирко Цветковић поручује да би Србија могла бити „покретачки

мотор” или „мост” (метафоре кретања и повезивања) између обе стране. На овом месту неопходно је подсетити се коментара Тодорове (Тодорова 1997) где она говори о позицији Балкана и ставу „европејаца” о Западу као сили, потреби, бољем избору, Балкану као слабијем, другом, различитом, нешто „између” и Истоку, мање препоручљивом и пожељном:

„Пошто је неодвојив део Европе, али је културно конструисан као унутрашња другост, Балкан је згодно послужио да апсорбује мноштво екстернализованих, политичких, идеолошких и културних фрустрација које потичу из тензија и противречности својствени регионима и друштвима изван Балкана. Балканизам је временом постао згодна замена за емоционално пражњење које је раније пружао оријентализам, пошто је ослободио Запад оптужби за расизам, колонијализам, евроцентризам и хришћанску нетрпељивост према исламу. Уосталом, Балкан се налази у Европи, Балканци су белци, углавном су хришћани, па се зато пројектовањем сопствених фрустрација на њих могу заобићи расно или верски обојене инсинуације. Као и у случају Оријента Балкан је послужио као складиште негативних карактеристика. Наспрам којих је конструисана позитивна и само хвалисава слика „Европејаца” и „Запада”. Поновном појавом Истока и оријентизма као независних семантичких вредности Балкан је остао кмет Европе, антицивизација, њен алтер – его, њена тамна страна” (Тодорова, 1997: 323 — 324).

У прилог горе реченом, као што је већ наведено, у страним медијима се често наилази на фразу “Western Balkans” (Западни Балкан), док се за председника Тадића често каже pro-western president (про-западно оријентисани председник), чиме се наглашава јаз између прозападних земаља и оних које то нису.

Слика 7—14. Борис Тадић и Мирко Цветковић са високим званичницима ЕУ

Слика (слика 7—14) која прати текст приказује Тадића и Цветковића са Барозом и Реном на конференцији за штампу. Њихови изрази лица су озбиљни, не насмејани какви се углавном приказују у штампи. Упечатљив израз лица, подигнуте обрве има Оли Рен, а

Мирко Цветковић држи стиснуте шаке које дају читавом ставу помало уплашен израз. Ова слика појачава значење текста, као и наслова, јер оставља утисак „дипломатског” балансирања или куповања времена са српске стране, што се очигледно не допада другој страни.

Текст 14 “EU offers closer ties to Serbia” (BBC News, 4. фебруар 2008. године) каже да Европска унија нуди ближе везе Србији. Запажа се да се веома често текстови из страних медија насловљавају са *EU offers something...*, ЕУ нешто нуди Србији, она је дарежљива, а Србија треба да то прихвати.

Mr Tadic wants to push forward his European integration agenda.

In a message to Mr Tadic, Jose Manuel Barroso, President of the European Commission - the EU's executive arm - said the result was “a victory for democracy in Serbia and for the European values we share”.

He added: “Your victory comes at a critical moment for Serbia and for the Western Balkans.

"I am confident that Serbia will continue to play a constructive role in facing up to current challenges and in ensuring stability in the region.

“We wish to accelerate Serbia's progress towards the European Union.”

The US has also congratulated Mr Tadic, saying it wanted to build a productive relationship with Serbia.

“President Tadic promised voters a European future for Serbia,” said state department spokesman Sean McCormack.

“We will work with President Tadic and Serbia to see that promise fulfilled and Serbia firmly on the path to European integration.”

The European Union has said it wants to speed up Serbia's progress towards membership, following the re-election of pro-Western President Boris Tadic.

Слика 7 — 15. Борис Тадић

Европска унија и Србија су овде персонификоване, а читава Србија је оличена у слици председника Бориса Тадића, који је насмејан (Слика 7 — 15). Његова победа на изборима се поистовећује са победом европских вредности у Србији, и она је дошла у

критичном тренутку за Србију, као и за Западни Балкан. Са своје стране председник Тадић је обећао бирачима **европску будућност** (веома честа синтагма у дискурсу ЕУ). Даље у тексту поново наилазимо на метафору стазе, пута (*path*).

Текст 15 “Serbia and EU sign pact on ties” (BBC News, 29. април 2008. године) говори о потписивању пакта о Стабилизацији и придруживању:

The signing came after a compromise thrashed out by EU ministers
The European Union has signed an agreement with Serbia that will **pave the way** for membership of the bloc. EU foreign policy chief Javier Solana described the signing as a “very important day” for Serbia and Europe. “I’d like to say something to the younger generation of **Serbians: here is your house, here is your place**,” he said.
After the signing Mr Tadic said Serbia “would like to become an official candidate by the end of the year”. Under a compromise agreed by ministers from the EU’s 27 member states, the pact known as a Stabilisation and Association Agreement (SAA) **will not be ratified nor its benefits become available to Serbia until it fully co-operates with the war crimes tribunal in The Hague**.

Интересантан детаљ у овом тексту јесте погрешно употребљен израз Хавијера Солане за припаднике српске националности (*Serbians* уместо *Serbs*). Он поручује младим генерацијама да им је место у Европској **кући**. Овде поново наилазимо метафору куће, грађевине за Европску унију.

Слика 7 — 16. Борис Тадић поводом потписивања уговора о ССП

На слици 7 — 16. видимо насмејане политичаре, неизоставно са председником Србије, Борисом Тадићем, где је у првом плану истакнут потписан уговор о Стабилизацији и придруживању Србије Европској унији. Иако су на слици сви насмејани, а у тексту изречено доста позитивних оцена на тему потписивања, текст се завршава реченицом која

садржи услов који Србија мора да испуни уколико жели да овај уговор буде ратификован. Услов је сарадња са Хашким трибуналом.

Текст 16 “Dutch block EU-Serbia trade deal” (BBC News, 16. септембар 2008. године) неповољно говори о односима Холандије према Србији. Холандија блокира одмрзавање везе Европске уније са Србијом, јер сматра сарадњу Београда у вези са ратним злочинцима неадекватном. У изјави министра спољних послова, Максима Верхагена, осећа се строги, скоро надмени тон којим као да прети Србији да ће се ствари променити само оног тренутка када **он** процени да је Србија почела да сарађује. Глагол *will* апострофира одлучност и оштрину у овој изјави.

Serbia’s president has a strongly pro-EU agenda

The Netherlands has blocked a move to unfreeze EU trade ties with Serbia, saying Belgrade's co-operation over war crimes suspects is not yet adequate.

“The outcome will only change when I conclude there is full co-operation,” said Dutch Foreign Minister Maxime Verhagen on Monday.

The blow to Serbia came despite its arrest of former Bosnian Serb wartime leader Radovan Karadzic in July.

Слика 7 — 17. Борис Тадић

Израз лица председника Тадића (слика 7 — 17.) који је замишљен, недоречен или прекинут у пола речи, иза чијих се леђа види симбол Европске уније, апсолутно одговара тексту и појачава његово значење и интерпретацију.

Наредна два текста су преузета са блогова *Moments of Transition* и *Serbiana* и изабрани су као илустративни због јаке језички идеолошке обојености, иако их не прате слике. Блогови¹⁴⁴ су корисни извори као показатељи јавног мњења, јер су доступни свима.

¹⁴⁴ Видети тачку 4.1.3.

Текст 17 “Much Ado About Nothing” (Moments of Transition, 2. мај 2008. године) започиње поднасловом “Welcome to Europe or Not” који асоцира, као и сам наслов, на Шекспира и његове трагикомедије.

Welcome to Europe or Not

EU officials praised the signing as a “great opportunity” for Serbia (Slovenian FM and current EU Chairman Dimitrij Rupel), and dubbed the occasion a “very important day” (EU foreign policy commissar Javier Solana). Yet it was nothing of the sort. **The treaty was promptly put on ice by the EU itself, with the Dutch and the Belgians agreeing to ratify it only after Serbia had fully complied with all the demands of the Hague Inquisition (i.e. the day after never).** Nor does its signing mean any new aid or loans to the country, any new customs or tariff benefits, or travel privileges. The whole thing was just for show – as the typically forthright Independent called it, “a bid to defeat nationalists” at the upcoming polls.

Текст коментарише претходни догађај, а то је потписивање уговора о Стабилизацији и придруживању. Аутор каже да је овај уговор одмах стављен на лед (“*put on ice*“) од стране Европске уније и да ће бити ратификован тек пошто Србија испуни све захтеве „хашке инквизиције“, а то је „мало сутра“. Последња два коментара, „хашка инквизиција“ и „мало сутра“ показују (не)расположење аутора према ЕУ и свим захтевима који се постављају пред Србију.

Текст 18, преузет са блога *Serbiana* 16. септембра 2008. године, садржи коментар Срђе Трифковића, политичког аналитичара њујоршког „Хроникла“ (New York Chronicle). На самом почетку он каже да је неприхватање Србије у ЕУ благослов. Према његовим речима Европска унија је смртоносна организација чији је циљ да изазове постепено губљење суверенитета чланица. Он каже да ће српска власт непрестано понављати стару мантру о европским интеграцијама под диктатом који долази из Вашингтона и Брисела. Аутор прави разлику између Србије и српске владе користећи два термина и тиме не изједначава ова два ентитета: Србију, односно српски народ и српску владу. Брисел је овде употребљен као метонимија за све чланице ЕУ.

Serbia not entering the EU is a blessing in disguise, Trifkovic concludes. The EU is a pernicious organization which is geared to the gradual erosion of its members’ sovereignty and the manipulation of those countries by various means such as we’ve seen with the transformation of the European Constitution into the Lisbon Treaty.

It absolutely doesn’t matter what happens in Georgia or anywhere else: the Serbian government will repeat its tired old mantra of European integrations and act in the manner that is primarily focused on the interests of the DS nomenclature at home and the **Diktat from Washington and Brussels** abroad.”

Текст 19 “Serbia Surrenders to the EU” ауторке Дајане Џонстон¹⁴⁵ (Diana Johnstone), чувене политичке аналитичарке World News (Electric Politics, 20. септембар 2008. године) обилује метафорама.

In its dealings with the Western powers, recent Serbian diplomacy has displayed all the perspicacity of **a rabbit cornered by a rattlesnake. After some helpless spasms of movement, the poor creature lets itself be eaten.**

На самом почетку наилазимо на метафоричан опис односа Србије и ЕУ, који изгледа као када звечарка сатера у ћошак зеца. Јадно створење (у овом случају Србија) у беспомоћном спазму препушта се на крају звечарки да га поједе. И сам наслов управо говори о истом “*Serbia Surrenders to the EU*”.

Pro-Western politicians in Belgrade labored under the illusion that throwing Milosevic to the ICTY **wolves** would be enough to ensure **the good graces** of the “International Community.” But in reality, the prosecution of Milosevic was used **to publicize the trumped up “joint criminal enterprise”** theory which blamed every aspect of the breakup of Yugoslavia on an imaginary Serbian conspiracy. **The scapegoat turned out to be not just Milosevic, but Serbia itself.** Serbia's guilt for everything that went wrong in the Balkans was the essential propaganda line used to justify the 1999 NATO aggression, and by going along with it, the “democratic” Serbian leaders undermined their own moral claim to Kosovo.

Слика 7 — 18. Лутка у огледалу

¹⁴⁵ Овај и неколико других текстова, ауторка овог рада је добила љубазношћу лично госпође Џонстон.

Предаја Милошевића **вуковима** Међународног кривичног суда је у ствари само потез којим се обелодањује измишљена теорија о удруженом злочиначком подухвату. **Жртвени јарац** није, према њеним речима, само Милошевић, већ цела Србија.

На слици 7 — 18. која прати овај текст видимо беживотну лутку која се огледа и уместо свог одраза види поново своја леђа, алудирајући да је Србија самој себи окренула леђа. Ово је, према аутору овога рада, један од најјачих мултимодалних текстова који обилује и језичким и другим мултимодалним средствима.

Текст 20 “Serbia poll rivals in TV battle” (BBC News, 31. јануар 2008. године) говори о телевизијском дуелу Тадића и Николића. Тадић изјављује да Србија има један **избор**: Европску унију или изолацију. Он упозорава гласаче да **изаберу пут (the path) интеграције у ЕУ**, јер је алтернатива изолација Србије од Европе. Његов противник, Томислав Николић, каже да Србија има **два пута (two roads), један који је отворен према Русији и други који је трновит према ЕУ**. И овде наилазимо на супротстављање Запада и Истока, само што је у овом случају пут на Запад тежак и пун препрека које боду као трње, што сугерише да Србија није добродошла, док је други пут, пут према Истоку отворен и где је Србија добродошла.

Mr Tadic says EU membership will mean a better life for Serbs.

Incumbent President Boris Tadic said Serbia was facing “a stark choice: the European Union or isolation”.

Mr Tadic urged voters to choose **the path** of integration with the EU, warning that the alternative was isolation of Serbia in Europe.

For his part, Radical Party leader Tomislav Nikolic said that Serbia had “**two roads**, one which is **open** toward the Russian Federation, and the other which is **thorny** toward the European Union”.

Слика 7 — 19. Тадић са супругом

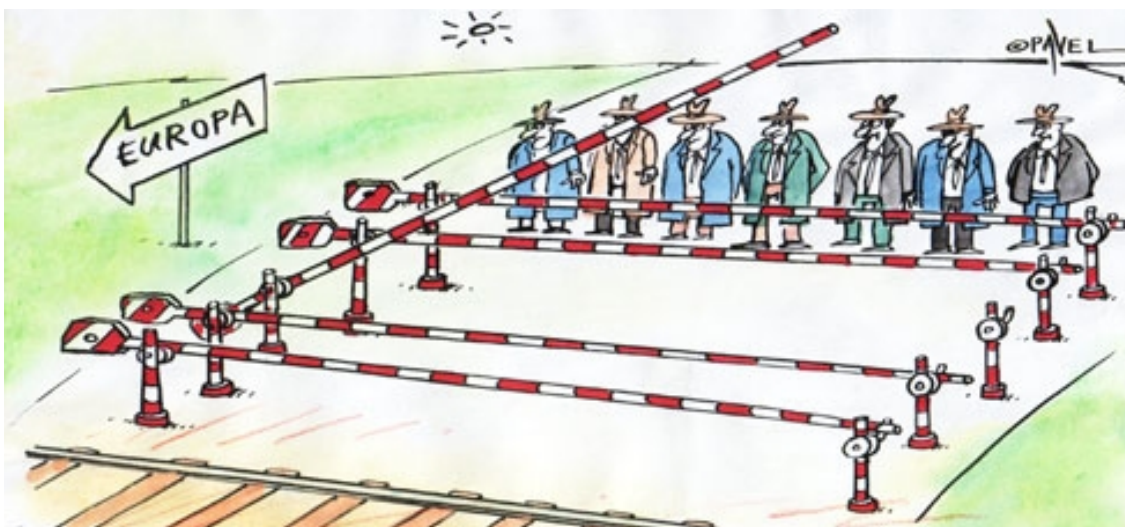
Слика 7 — 19. приказује Тадића са супругом (веома ретка слика), чиме се он, као представник Србије, додатно популаризује као фамилијарна особа. Очекивано је да на овој слици буде Томислав Николић, јер се говори о њиховом ТВ дуелу, али ово је само још једна потврда да страни медији фаворизују про-западног председника Тадића и да његовом сликом референцирају на Србију.

7.2.6. Примери текстова из 2009. године

Текст 21 “Serbia on the road to EU” (Blog Active EU, 3. новембар 2009. године) у самом наслову садржи метафору пута.

A “**magic sentence**” is expected from Brammertz, allowing The Hague to **lift its veto** over ratification of the Stabilisation and Association Agreement (SAA). This would **pave the way** for Belgrade to submit its EU membership bid, despite the fact that two high-profile war criminals, Ratko Mladić and Goran Hadžić, are still at large.

До самог пута, односно пруге, што је приказано на карикатури (слика 7 — 20), а Европска унија се често поистовећује са метафором воза који Србија чека и у који треба да се укрца, налази се доста препрека. Једна рампа је подигнута, у карикатури, а језички еквивалент проналазимо у тексту који ову карикатуру прати (lift its veto).

Слика 7 — 20. Карикатура која прати текст 21

Интересантно је запазити да су сви кандидати обучени исто, са истим изразом лица, чиме их аутор истовремено обезличује и деперсонализује. У наставку је дат текст у чијем се првом делу, кроз пасивну конструкцију, наглашава значај „магичне реченице”

европског званичника Брамеца, којом би персонификовани Хаг скинуо вето на ратификацију Уговора о стабилизацији и придруживању. То би поново умногоме поплочало пут (скривена метафора пута) Београду (персонификација) да поднесе захтев за чланство у ЕУ.

Текст 22 “EU welcomes Serbia” (Blog Active EU, 22. децембар 2009. године) је интересантан због тога што се текст и карикатура која га прати поклапају, али у једном крајње неафирмативном смислу у погледу ЕУ. Србија је добродошла у ЕУ и њен долазак је значајан за цео регион. Она постаје „додатак” (израз који није прикладан добродошлом госту или члану) ЕУ породице.

“I welcome this historic step for Serbia. It reflects the Serbian government’s strong determination and the broad popular support for EU membership. **A Serbian membership is important not just for Serbia, but for the region as a whole.** This is an important addition to the **EU family**”, said Fredrik Reinfeldt at a press conference.

Међутим, како је приказано место где је Србија добродошла? Као Вавилонска кула. Мултимодалном анализом слике 7 — 21. наилазимо на својеврсну метафору Вавилонске куле која је према речима Шевалијеа и Гербрана (2009):

„... симбол збрке. Прича о Вавилонској кули показује како национална охолост и идолатрија уништавају људско друштво и доносе му пропаст и распад. Вавилонска збрка је казна за колективну тиранију која силним тлачењем човека распршује човечанство на непријатељске делове” Шевалије и Гербран (2009: 1029)

Слика 7 — 21. Карикатура која прати текст 22

Симбол Европске уније на слици 7 — 21. поистовећује се са дугметом које треба притиснути да би се добио пасош за Вавилонску кулу, односно ЕУ. Уколико упоредимо слику и текст намеће се асоцијација породице ЕУ као Вавилонске куле и целог региона у коме се налази Србија.

Следи неколико текстова који предају захтева Србије за кандидатуру у чланство ЕУ коментаришу, из различитих извора, као дуг и заморан пут.

Текст 23 “Serbia officially submits EU application” (France-Presse, 22. децембар 2009. године) представља још један текст који коментарише значајан догађај за Србију, а то је предаја захтева за кандидатуру у ЕУ, што се закључује из наслова.

But the largest republic of the former Yugoslavia, still scarred by the wars of the 1990s, faces a long and bumpy road ahead to join the club.

Слика 7 — 22. Борис Тадић

„Дуг и џомбав пут” пред Србијом је поново честа метафора која се користи када се говори о исцрпљујућем процесу и фазама кандидатуре Србије за чланство у ЕУ, односно за чланство у клубу (енг. *club*) чланица ЕУ. Слика Бориса Тадића, председника Србије је најфреквентнија у страним текстовима о Србији и ЕУ, што ће показати даља статистичка анализа.

На овој слици (слика 7 — 22) видимо га како се држи за ревере као знак поноса, а у наслову се открива и разлог таквог расположења (Serbia officially submits EU application). Насловом и сликом Србија се поново поистовећује са Тадићем. Овакав и сличне случајеве Дезмонд Морис (1999), антрополог, тумачи као идентификацију друштва са алфа јединком, односно вођом чопора или групе у заосталим друштвима, док у демократским и модерним друштвима алфа јединку, у ствари, представља председник државе и он је вођа групе, тј., лик са којим се група идентификује.

Текст 24 “Serbia begins the long journey to join EU” (The Times, 22. децембар 2009. године) већ у наслову предочава да Србија креће на (eng. *begin*) дуг пут ка Европској унији. Овде имамо трећу подврсту најзаступљеније метафоре пута (eng. *journey*). Пут ће бити дуг и захтеван (eng. *long and demanding*), а то је пут који почиње након што је Србија званично поднела захтев за чланство у Европску унију.

The Prime Minister of Sweden, which holds the current EU presidency, struck a note of caution, however, warning of the “**long and very demanding**” road to membership.

Слика 7 — 23. Ђелић, Тадић и Солана

На слици 7 — 23. видимо председника Србије Бориса Тадића у друштву других политичара, али је његов поглед замишљен и помало одсутан, што би могло да асоцира на

забринутост због обећаног пута. Ова слика је у супротности са претходном на којој је Тадић насмејан.

Текст 25 “Will Serbia’s bid to join the EU help shed its pariah status” (Associated Press, 23. децембар 2009. године) у наслову поставља питање да ли ће захтев Србије да се придружи Европској унији помоћи да Србија скине статус изгнаника и тиме се већ унапред Србија декларише као нешто негативно и непожељно. Даље у тексту, поново се истиче као „мантра” да ће пут Србије у чланство бити дуг и захтеван. Тај пут ће захтевати храбре одлуке и велике реформе, а из текста се закључују да су те реформе, у ствари, испуњење наметнутих услова.

Reinfeldt said the application in itself “marks a new beginning for Serbia, it reflects strong determination of its government and it has widespread popular support in Serbia.” He reminded Tadic, however, that **the road to membership is long and demanding.** “It will require bold decisions and major reform, but I am confident that Serbia **can** and **will** meet the conditions necessary,” he said.

Слика 7 — 24. Сцена са београдских улица

Рајнфелд каже да сам захтев у Србији има велику подршку, а слика која прати овај текст (слика 7 — 24) говори супротно. На слици видимо човека који забринуто прегледа свој новчаник пролазећи поред оронуте зграде на чијем зиду пише „ЕУ? Не хвала!”.

Текст 26 “EU membership not easy and comfortable ride official warns Belgrade” (ADNKronos, 29. март 2009. године) већ у наслову поново говори о не тако „лаком и удобном путовању” (“easy and comfortable ride“) Србије ка ЕУ.

European Union commissioner for enlargement Stefan Fuele told Serbian officials on Tuesday that Serbia may get a status of an official candidate for EU membership this year, but he warned it wasn't an “**easy and comfortable ride**”.

Fuele said. “**We gave you** the road map, key areas which Serbia included in its action plan and which have to be realized,” he added.

У тексту се уочава реченица “**We gave you** the road map” (са метафором *road*) којом се потенцира различитост између два ентитета: Европске уније и Србије и то заменицом **we** наспрам **you** (**we** као припаднике ЕУ целине и **you** као различите). Синтагма **the road map** говори о томе да је ЕУ већ трасирала и зацртала пут којим Србија мора да иде, тј., Србија нема права на избор. Употреба модалног глагола **have to** (морати) доприноси оштрини и беспоговорности услова које Србија **мора** да испуни да би постала члан ЕУ.

Текст 27 “Serbia formalizes EU membership bid” (EURO News, 22. децембар 2009. године)

Serbia's path to EU membership has been stalled because of its failure to arrest war crimes indictees. Recent cooperation progress saw Belgrade clinch only an interim trade deal with the EU.

Иако се на слици 7 — 25. обојица политичара смеше, текст испод слике није афирмативан, јер говори о неуспеху Србије да ухапси ратне злочинце.

Слика 7 — 25. Председник Тадић и представник ЕУ

Ово је врло чест случај када слика не одговара тексту који је прати, већ представља противречан став. У оваквим случајевима намеће се питање из ког разлога је аутор убацио слику која не кореспондира са текстом: да ли да би ублажио тврдње изречене у тексту (уколико текст није афирмативан), или у супротном случају (када су тврдње позитивне, а слика негативна) да би пренео неко скривено значење текста.

У **тексту 28** “Serbia Hands In Official Bid for EU Membership” (Financial Times, 21. децембар 2009. године) сусрећемо метафоре кретања, а то су **road** и **going toward**.

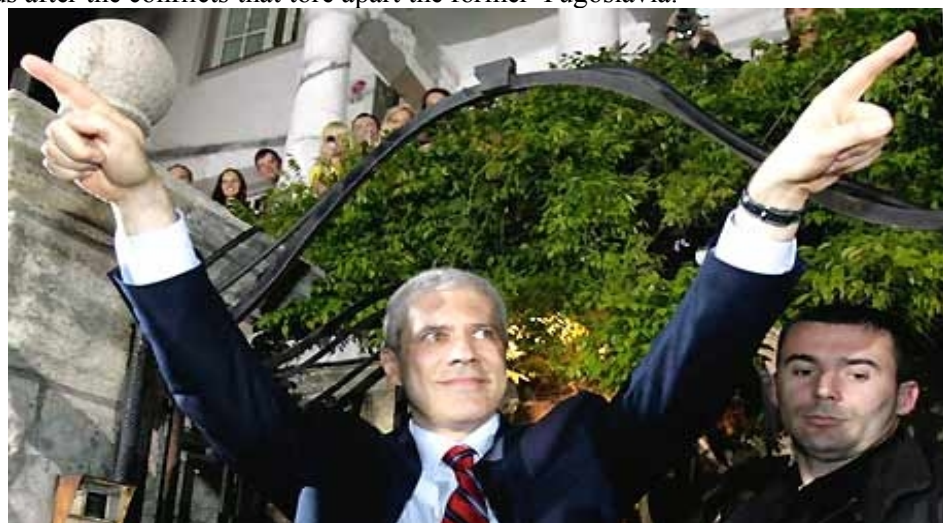
“No one can doubt the **road** that Serbia has taken. Serbia is **going toward** European integration,” declared Tadic, who is **also the main pro-EU party leader**, quoted by Financial Times.

У овом одломку наглашено је да, поред тога што је Тадић изјавио да се Србија налази на европском путу, он је, такође, проевропски лидер водеће политичке странке. Ова чињеница је истакнута емфатичким језичким елементом, прилогом *also*.

Текст 29 “Serbia makes formal application to join EU” (The Guardian, 22. децембар 2009. године) у наслову најављује главну вест, тј. догађај, а то је подношење захтева за чланство у ЕУ. Међутим, већ у првој реченици овог текста истиче се неуспех Србије да испуни један од услова за кандидатуру, а то је хапшење генерала Ратка Младића.

President Boris Tadic submits membership request but failure to arrest Ratko Mladic remains obstacle to process.

Serbia today formally applied for EU membership as it took another step in shedding its pariah status after the conflicts that tore apart the former Yugoslavia.

Слика 7 — 26. Председник Тадић се обраћа својим присталицама

На слици 7 — 26. приказан је председник Србије Борис Тадић, насмејан, како кажипрстима показује ка својим присталицама, желећи да и њима припише заслуге за подношење формалне пријаве за чланство у ЕУ.

7.2.7. Примери текстова из 2010. године

Текст 30 “Czech Prime Minister seeks to pave Serbian path towards EU entry” (The Current Affairs, 16. новембар 2010. године)

Слика 7 — 27. Српски и чешки премијер

Наслов **Czech Prime Minister seeks to pave Serbian path towards EU entry** садржи учестали глагол **pave**, с тим што овде имамо метафору **path** алтернативно у односу на најчешће коришћену **road**.

Слика 7 — 27. појачава изјава у наслову, јер приказује двојицу званичника како се рукују.

Текст 31 “Future European Union member country” (Europe Blog: Discover facts about Europe and European Lifestyle, 10. септембар 2010. године) приказује пример мултимодалне слике коју не прати језички текст, али која је речита и идеолошки конотативна.

Слика 7 — 28. Символ ЕУ

Слика 7 — 28. приказује Балкан у Европској унији, а цела земљина кугла је у нечијим рукама. Питање које се намеће је у чијим? У наслову се наводи Европски животни стил и будућност чланице Европске уније. Да ли то значи да ће земља која приступи Европској унији приступити неком већем друштву, породици или власнику?

Текст 32 “Ratko Mladic arrest: What subsequent for Serbia?” (Telegraph - Balkans analyst, 9. септембар 2010. године) садржи метафоре клуба и стазе које су најчешће метафоре везане за дискурс Европске уније. Већ у првој реченици најављује се неодобравање грађана Србије у вези са чланством у ЕУ.

Not everybody in Serbia is penetrating on apropos partial of a **EU club**.
And, besides, while a detain of Gen Mladic is an outrageous barrier private from Serbia’s **path**, it is not a usually one.

Слика 7 — 29. Анти ЕУ протест

Мултимодалном анализом слике и текста наилазимо на поклапање, јер се на слици 7— 29. види девојка са мајицом на којој је прецртан симбол Европске уније, а ћириличним словима је исписано „Никад у ЕУ”. Текст и слика говоре о негативном расположењу према уласку у Европску унију. Остаје питање зашто је било неопходно да на слици буду и припадници жандармерије који под пуном опремом иду иза девојке.

Текст 33 “Serbia makes further progress on its way to EU membership” (EU observer, 25. октобар 2010. године) даје оптимистичку ноту за улазак Србије у ЕУ.

Isolation of the new Dutch government was prevented as the country agreed with the other member states to allow Serbia take **another step** on its path towards EU entrance.

Слика 7 — 30. ЕУ службеник

Нови корак, (енг. *another step*) је симболизован звонцем са слике 7 — 30 које означава почетак нових кретања Србије на путу ка Европској унији. Са друге стране, звоно указује на позив за буђење и освешћивање што у датом контексту подразумева мобилизацију снага и буђење за остваривање даљег напретка на зацртаном путу.

Према Шевалијеу и Гербрану (2009: 1125) симболизам звона је посебно везан са перцепцијом звука. Оно симболизује слух и оно што он прима, звук који је одраз првобитне вибрације. Према поменутиим ауторима, перцепција звоњаве поништава границе временске условљености, што би у могло да асоцира на повољне услове за Србију, када је у питању термин и датум уласка у ЕУ.

Текст 34 “UK “strongly supports” Serbia's progression towards European Union membership” (Foreign & Commonwealth Office, 19. новембар 2010. године) поред метафоре пута, садржи личну заменицу **I** и **We** које стоје у нелогичном следу, јер остаје нејасно да ли и УК честита Србији на недавном помаку или ту чињеницу поздравља само министар спољних послова УК. Лична заменица **We** несумњиво реферира на УК. О дистанцираности

Србије од остатке Европе говори и често коришћени термин Западни Балкан (Western Balkans).

The Foreign Secretary said:

“I congratulate Serbia on its recent progress in its **EU path**. **We want to see Serbia** continue to make real progress towards EU membership. Serbia has no stronger supporter in its progression towards the EU than the UK. Further progression requires continued progress on reforms and regional cooperation.”

Foreign Secretary William Hague confirmed the UK's commitment to European enlargement for **the Western Balkans** when he met Serbian Foreign Minister Vuk Jeremic on 18 November.

Слика 7 — 31. Министри спољних послова Србије и УК

Текст прати слика 7 — 31. на којој видимо министра спољних послова Вука Јеремића и секретара за спољне послове Виљема Хејга како се рукују чиме се појачава изјава у наслову да Велика Британија снажно подржава прогрес Србије према Европској унији (“*strongly supports*”).

Текст 35 “Serbia’s EU association is not a Must” (Blog active, 26. април 2010. године) даје коментар политичког аналитичара, који прати одговарајућа слика, алудирајући на везу Балкана са Истоком.

“If the Balkans find that too many **obstacles are strewn** about the **road to Brussels**, they may well be tempted to set out on the shorter **road to Istanbul**“ (Misha Glenny, Balkan political analyst)

Језичком анализом закључујемо да се Балкан, Брисел и Истанбул персонификују и уколико он (Балкан) увиди да је много препрека, **разбацано**, (пасивна конструкција

глагола разбацати, чиме се ставља посебан нагласак на препреке) на путу за Брисел он ће изабрати краћи пут за Истанбул. Брисел и Истанбул представљају антиподе, симболишући Запад (Брисел), односно Исток (Истанбул). Ова два термина истовремено представљају метонимије, јер обухватају представнике осталих земаља Балкана, односно ЕУ. Незаобилазно треба напоменути најфреквентнију метафору која се најчешће везује за политички дискурс Европске уније, а то је *road* – пут. Пажњу читаоца привлачи противречни наслов чланка **Serbia's EU association is not a Must**, јер се њим прави дистанца између Србије и ЕУ, која није пожељна у тренуцима активних преговора.

Слика 7 — 32. Србија и застава ЕУ

Слика 7 — 33. Застава Турске и стилизована застава ЕУ

Текст прате слике 7 — 32. и 7 — 33. На првој слици приказан је симбол Европске уније, чији је део географски приказана Србија. Мултимодална анализа показује да између језика и слике постоји апсолутна подударност. Дилема је дочарана упитницима који се завршавају звездицом, алудирајући на симболе Европске уније чији сегмент представља симбол турске заставе (полумесец са звездом) (слика 7 – 33).

Текст 36 “Serbia urged to work harder toward meeting EU membership requirements” (English news, 20. мај 2010. године) шаље позитивну поруку Србији, у којој се изражава став да је Србија део европске породице.

“**My message to Serbian citizens is clear:** we consider Serbia a member of **the European family** and now have to work together in order to achieve a common goal and that is the membership of Serbia in the EU,” said Barroso during a joint news conference with Cvetkovic.

Слика 7 — 34. Барозо и премијер Србије Мирко Цветковић

На слици 7 — 34. наилазимо на пример геста руком¹⁴⁶ (тзв, „чишћења”). Из приложеног се види да Барозов гест указује на јасну и недвосмислену поруку Србији (подржану речима: *My message is clear*). Мирко Цветковић, премијер Србије, гестикулира прстом указујући на Бароза. Иза њих се налазе заставе Србије и Европске

¹⁴⁶ Видети 5.5.3.2.

уније. Премијер Србије седи између ове две заставе, као да жели да ова два ентитета обједини, док је Барозо само са десне стране заставе Европске уније.

Текст 37 “Is it too late for Serbia to join the EU?” (Foreign Policy, 31. мај 2010. године) обилује мултимодалним метафорама. Лопта (потез) је сада на терену ЕУ. Од ЕУ се очекује следећи потез. Врло честа метафора у дискурсу ЕУ јесте шаргарепа којом се земље, будуће чланице ЕУ, маме (*eng. prod*) на економске и друштвене реформе. Наслов представља реторичко питање „Да ли је прекасно да се Србија придружи ЕУ?” и тиме се најављује и неизвесност да читав процес интеграције успе.

Tadic is right about one thing, **the ball is now in the EU's court**. If the Mladic arrest doesn't produce tangible results for Serbia, it will be a blow to the often-heard argument that membership is an effective carrot that can be used to prod reluctant governments into progress on human rights and economic reform.

Слика 7 — 35. Протест против ЕУ

Слика 7 — 35. додатно појачава негативан став према Европској унији, јер је у првом плану табла са прецртаним словима ЕУ.

Текст 38 “2011 crucial year for process of Serbia’s European integration” (Daily News, 20. мај 2010. године) садржи честу метафору породице (*енг. family*). Ово је један од ретких

примера у ком неки страни званичник, користећи личну заменицу **we** мисли и на Србију, а не само на остале чланице ЕУ. Овде је, такође, присутна и метафора „у рукама” (енг. *in the hands*) чиме се алудира на наредни потез. Ова метафора је веома честа у ЕУ дискурсу.

Barroso stressed that Serbia belongs to the European family of nations, adding that the key to integration is in the hands of Serbia. We consider Serbia a member of the European family and now we have to work together in order to achieve a common goal, which is Serbia's EU membership, said the President of the European Commission.

Слика 7 — 36. Барозо и премијер Србије

На слици 7 — 36. заставе Србије и ЕУ и сваки званичник седи испод „своје” заставе. Барозов гест руком је категоричан, а Цветковићев отворен.

7.2.8. Примери текстова из 2011. године

Први текстови говоре о новим препрекама стављеним пред Србију у 2011. години и то се посебно осећа у Тадићевом обраћању европским званичницима¹⁴⁷.

Текст 39 “EU is Serbia’s destiny, president says” (Танјуг, 20. фебруар 2011. године) у свом наслову открива суштину текста.

¹⁴⁷ Видети 7.1.2.

“The EU membership is a natural destiny for Serbia, **we are** a European people, **our** geographic sphere and **our** culture are European,” he told French daily Le Figaro on Friday.

Европска унија и Србија у наслову су персонификоване и „судбински” повезане, а изјавама да смо **ми** Европљани, да су **наша** географска сфера и култура европске, председник Србије Борис Тадић као да жели да и друге убеди у очигледно.

Слика 7 — 37. Председник Србије Борис Тадић

На слици 7 — 37 уочавамо гест руком карактеристичан за председника Тадића, а то је полукружни, отворени гест шаком. Слика одговара и наслову и тексту, јер приказује Тадића у тренутку када жели да убеди слушаоце у оно што говори.

Текст 40 “Serbia push for EU membership” (Big Pond news, 31. мај 2011. године) такође, приказује председника Бориса Тадића како дипломатски строгим тоном као да жели да убеди или пак запрети онима који Србију желе да изопште из „заједнице”, тј., „породице” земаља Европске уније. Он то постиже рекурентном употребом заменице **No one** и наглашавањем личне заменице **ми** (енг. *we*). Употребом пасивне конструкције **should be given**, председник Тадић језиком дипломатије, жели да избегне директно прозивање и оптуживање оних земаља које Србији не дају исти третман као осталим земљама кандидатима.

“**No one** has the right any more to place Serbia on the pillar of shame,” Tadic said. “**No one** has the right to say that this country is without the rule of law, and **no one** can say that we are a nation which is unable to face its past.”

Tadic said that Serbia **should be given the same path** to membership accorded to another former Yugoslav republic, Croatia.

Текст 41 “Serbia faces a difficult path toward achieving EU membership: Hungarian PM” (Peace Times, 15. јун 2011. године)

Orban said **the path** to EU membership **would be challenging** for Serbia and the process **would not prove to be straightforward**, especially in the current European political climate where there are **not “favorable winds for expansion.”**

Hungarian Prime Minister Viktor Orba, whose country holds the current EU presidency, said Tuesday that Serbia faces a **difficult** path toward achieving a membership to the regional bloc. Orba, who made the comment during a state visit to Belgrade, urged Serbian politicians to work more resolutely toward Serbia’s membership.

У тексту „Serbia faces a difficult path toward achieving EU membership:Hungarian PM“ пут о коме је већ било речи добија нове карактеристике, а то су **challenging** – пун изазова, **not straightforward** – неправолинијски, **with not “favorable winds for expansion.”** – без ветра у леђа за проширивање, и **difficult** - тежак.

Текст 42 “Serbia’s Bid For EU Membership: A Progress Report” (Nouvelle Europe, 05. јануар 2011. године) садржи врло честу метафору у политичком дискурсу ЕУ у страним медијима (енгл. *door*) врата као део грађевине, куће, а кућа је Европска унија. Србија се у овом смислу приказује као ентитет који у географском, али не и у политичком смислу припада Европи, тј., није чланица ЕУ. Из тог разлога, врата су отворена, али не безусловно.

On November 9th 2010, the Commission adopted its Enlargement package, which included a Progress Report on Serbia’s candidacy.

“Serbia's place is in the EU. **The door is open, but not unconditional.**”

These were Commissioner Füle’s words prior to the release in November of the Serbia 2010 Progress Report.

Слика 7 — 38. Министар спољних послова Србије

Слика 7 — 38. која прати овај текст приказује министра спољних послова Србије Вука Јеремића који се замишљено и полузабринито додирује по глави, и овим гестом изражава своју недоумицу.

Текст 43 “Serbia pushes for EU membership after Mladic arrest” (EU business, 1. јун 2011. године)

Mladic’s transfer to the UN war crimes court after 16 years on the run **finally** put Belgrade firmly **on track** towards Brussels.

“This major condition which was an obstacle on the Serbian path towards EU integration has now been removed and will allow the country to continue on a **normal** route, like other transitional post-communist countries,” Vejdova said.

But in the last few weeks EU diplomats have been critical about the pace of reforms in Serbia.

У овој фази, у развојном процесу дискурса ЕУ, након хапшења генерала Ратка Младића, у дискурс ЕУ улази још једна метафора (енг. *track* – шине, колосек) колосек која се алтернативно користи са **path, road**, међутим са конотативним значењем „нормалног” пута, на супрот оног на коме је Србија била пре испуњења и овог услова. Појачавању значења доприноси прилог **finally** и придев **normal**.

Текст 44 “Arrest Takes Serbia Towards Reconciliation, and the EU” (IPS, 26. мај 2011. године)

“Now we see Serbia **opening doors** in two directions with the arrest of Mladic,” professor of international law Vojin Dimitrijevic told IPS. “One is the badly needed reconciliation, if the region wants to move further. The other is the EU membership prospect. One can only salute such developments.”

У овом тексту поново се наилази на метафору *врата* која су сада отворена и то у два правца, један води у чланство у Европској унији и други у правцу помирења. Ово је коментар који је уследио након хапшења Ратка Младића.

7.2.9. Општи закључци о мултимодалном дискурсу о Европској унији из медија на енглеском језику

У закључку, уколико анализирамо текстове из страних медија са њиховог историјско-развојног аспекта, потребно је поменути да до 2010. године (посебно током 2009. године) до званичног подношења захтева за кандидатуру у Европску унију, дискурс посебно обилује метафорама везаним за пут Србије који неће бити нимало лак и једноставан (*bumpy, long, demanding*). У изјавама званичника или политичких аналитичара често се наводе и услови које Србија мора да испуни пре него што се њен захтев узме у разматрање. Текстови често садрже краћи резиме прошлих друштвено-политичких догађаја као што су Милошевићева власт и смена, економске кризе и политичка изолација Србије. На сликама које прате текстове из тог ранијег периода (2004, 2005, 2006. година) врло често је приказан Балкан (у виду географске мапе) и Београд, као и личности везане за прошлост Србије (на првом месту Милошевић). На сликама из каснијег периода (2006, 2007, 2008, 2009. година) које прате текстове, углавном се налази председник Србије, Борис Тадић. Ти текстови чине прву фазу у развојном току дискурса Европске уније.

У другој фази (од предаје формалног захтева за приступ ЕУ, децембра 2009. године) до посете Ангеле Меркел (август 2011. године) дискурс се мења тако што се скоро неизоставно наводе нови услови за пријем у Европску унију (хапшење Ратка Младића, проблем односа са Косовом и Метохијом). Пут Србије ка ЕУ и даље је метафорично приказан као дуг и захтеван (*long* и *demanding*), посебно у погледу Хага као услова за скидање вета на ратификацију Уговора о стабилизацији и придруживању. Запажа се да се

веома често текстови из страних медија насловљавају са *EU offers something*, ЕУ нешто нуди Србији, а Србија треба то да прихвати уколико жели да се њена „прича” око интеграције у Унију настави. На сликама који прате ове текстове најчешће се налазе наши и страни политичари заједно, а на неким сликама је приказан Ратко Младић. Све чешће се кроз карикатуре приказују и неафирмативни или чак оштри и негативни ставови према политици коју води Унија у односу на нове потенцијалне земље-чланице.

У трећој фази, од посете Ангеле Меркел и изручења Ратка Младића до данас, дискурс се поново мења, као и слике које га прате. У изјавама председника Србије, Бориса Тадића, веома често се чују скоро убеђивачке фразе да је Србији „место у Европи”, да је она „у Европи географски и по свим осталим критеријумима”. Скоро сензационалистички говори се о хапшењу Ратка Младића и најављују бољи услови Србије за приступ у Унију. Међутим, већ у раним текстовима из ове фазе, неретко се наводе нови услови и отварају нова питања као што је однос Србије према Косову. У дискурсу се појављује нова метафора *шина*, тј., колосека (енг. *track*) која често замењује већ устаљене метафоре пута. Општи закључак је да се у дискурсу осећа несигурност и недоумице, а на сликама Тадић веома често није више насмејан, већ замишљен.

Уколико се упореде дискурси из страних и српских медија, може се закључити да је долазак Меркелове у Београд добио неупоредиво већу пажњу у српским медијима, него у страним. На сличан начин посматрано, српски медији су, у односу на стране медије, мање пажње посветили изручењу Ратка Младића Хагу.

Можемо закључити да се дискурс и мултимодални елементи који га прате, у страним медијима, мењао током година, тако што је показао тенденцију опадања почетног „умереног” ентузијазма (јер дискурс из страних медија никада није био крајње афирмативан, већ више резервисан, за разлику од српског који је у појединим изворима био препун славословља и обећања) и попримио тон скептицизма и неверице.

7.3. АНАЛИЗА МУЛТИМОДАЛНИХ РЕСУРСА У МЕДИЈИМА СА СРПСКОГ ГОВОРНОГ ПОДРУЧЈА

У оквиру овог поглавља биће анализирани текстови из медија на српском језику са аспекта кодирања идеологије у мултимодалним ресурсима. Појединачни примери су анализирани и презентовани, а у каснијем делу рада упоређени са оним на енглеском језику. Укупно је анализирано 123 текста из водећих медија на српском језику¹⁴⁸, као на пример: *Европски форум*, *Курир*, *Блиц*, *Политика*, *Данас*, *Б92*, *Танјуг*, *Бета*, *НИН*, *Двери Српске*, *РТС 1*.

7.3.1. Примери текстова из 2004. године

Текст 45 „Обавезујући уговор са грађанима” (Европски форум, мај 2004. године, стр. 3) дефинише или предочава шта подразумева „европска будућност”. Већ у наслову се наговештава да је „европска будућност” нека врста уговора којег се морају сви грађани Србије придржавати. Европска будућност, закључујемо, није сан, обећање или нада, већ уговорена агенда.

Прво, сама **формула** „европска будућност Србије” значила би да су се све парламентарне странке сложиле око стратешког правца који Србија треба да следи, односно да га још једном потврде, у форми својеврсног **уговора** са грађанима Србије. “Европска будућност” подразумева много ствари које као нација и држава морамо урадити, да би смо за собом оставили што више лоших ствари из прошлости, тј. да би смо уопште имали пристојну будућност. Испуњавање формалних услова за пријем у ЕУ јесте неопходно, али је пресудно да имамо владавину права, ефикасну тржишну привреду, консолидовану демократију, јавност која подстиче, а не анатемисхе разлике... Треће, формула „европска будућност Србије” је, исто тако, **перспектива** из које се могу другачије сагледати многи наши проблеми, од неразвијености, преко Косова, до критичког суочавања са сопственом недавном прошлости.

Чланска карта Уније је, наравно, мање важна од потребе да и наш политички и економски живот уредимо на основу начела и стандарда које данас прихватају и чланице ЕУ-а и оне земље (као Швајцарска и Норвешка) којима до стандарда јесте, али не и до чланске карте.

¹⁴⁸ Примери који су анализирани као илустрација мултимодалних текстова преовладавају из два крајње идеолошки супротстављана извора, а то су Европски форум, који наглашава про-европске тенденције и Двери Српске, које су ултра националистичке. За овакав приказ смо се одлучили, јер нас је занимало да ли, конкретно, при избору мултимодалних слика има великих разлика или не.

Слика 7 — 39. *Mana EU*

Европска будућност која се неколико пута помиње у тексту супротставља се нашој стварности и прошлости, што представља пресупозицију о којој би требало знати више. У читавом тексту који обилује метафорама на релацији ЕУ – Србија (формула, перспектива, уговор, чланска карта), Србија се издваја од осталих земаља Европе. Дефинишући Европску будућност Србије, наспрам неке друге (пресупозиција), аутор као да жели да истакне да је таква будућност (европска) нешто добро и пожељно, али да би се до ње стигло, грађани морају да потпишу уговор или пакт да се одричу своје прошлости.

Слика 7 — 39. која прати текст приказује географску шему Балкана, односно Европе, и масу људи који су, вероватно да би били ту где јесу, већ потписали уговор који се помиње у наслову текста.

Текст 46 „Надомак сна о уједињеном континенту” (Европски форум, мај 2004. године, стр. 5) садржи метафоре које су веома честе у ЕУ дискурсу (клуб, заједница и организам). Језичком анализом наслова можемо закључити да се одмах на почетку ЕУ поистовећује са сном, нечим о чему се машта, чему се тежи. ЕУ је представљена као сан, нешто што се жели и чему се тежи, „рајска креација” у којој се ужива у миру, стабилности и демократији. ЕУ у том случају представља метонимију, јер обједињује више земаља у којима влада таква атмосфера.

Тешко да ће се за Европску унију убудуће говорити да представља „**ексклузивни клуб**”: од 1. маја она више није „петнаесторка”, већ „двадесетпеторка”, заједница са 454 милиона житеља, територијом од готово 4000 километара квадратних и свега неколико

држава које су, било сопственом вољом или за то што (за сад) не испуњавају услове, остале изван њеног чланства.

Многи га називају „крајем старе и почетком нове ере Европе”, при чему једни тиме мисле на остварење **давнашњег сна** о „уједињеним европским народима” и неподељеном континенту који ужива у миру, стабилности, демократији и економском напретку, а други страхују да ће би ти тешко, готово немогуће успешно управљање једним овако **гломазним наднационалним организмом**, и да **левијатан, састављен од толиког броја веома различитих делова**, неће моћи нормално да функционише. Зато се о данашњој ЕУ може говорити као о веома разноликој заједници „у **више брзина**”.

Синтагма **сан о уједињеном континенту** представља пресупозицију, јер се од читаоца очекује да поседује предзнање о стремљењима различитих политичара кроз историју да се све земље Европе уједине и живе у заједничкој кући (на пример, говор Горбачева)¹⁴⁹. Уместо лида, одмах испод слике стоји коментар: **Европа никада није била ближа остварењу идеје о заједници европских народа, али ни даља од одговора како ће изгледати њена будућност. Европа** представља метонимију којом се мисли на све земље у Европи, и овај термин се супротставља целој заједници европских земаља које се налазе издвојене од Европе. Оваква Европа има своју сопствену будућност која је неизвесна. Даље у тексту наилазимо на многобројне метафоре **клуба и садржатеља**¹⁵⁰.

Европска унија се поистовећује са живим организмом који је састављен од више различитих делова и ова тврдња је поткрепљена сликом земље (слика 7 — 40) која се састоји од различитих слагалица које су груписане у две гомиле, а које тек треба да буду сложене. На слагалици преовладавају плава боја и жута боја звезда, што асоцира на Европску унију.

Европска унија се назива левијатаном, морском немани која се помиње у Старом завету (Псалм 74: 13, 14, Јов 41). Ова заједница или организам такође се поистовећује са возилом које се креће у више брзина. То је ентитет „у више брзина”, метафора којом се алудира на разнолике формације које се у њега интегришу различитим брзинама и динамиком.

¹⁴⁹ Видети тачку 2.3.4.

¹⁵⁰ Видети 5.3.5.

Слика 7 — 40. *Мапа ЕУ у форми слагалице*

Слика 7 — 40. која прати овај текст приказује земљину куглу у облику слагалице, чији један део представља већ формирану ЕУ изван које стоје наслагани делови слагалице који чекају да буду распоређени. На слагалици се види одсјај сунца са висине. Слика и текст приказују ЕУ као вишечлану заједницу, клуб. Међутим ЕУ је такође наднационални организам чиме се алудира на живи ентитет који расте и развија се, али чији саставни делови немају својих особености што је приказно термином *наднационални*. О томе говоре и остали делови слагалице који су истог облика величине и боје

Можемо закључити да је приказ ЕУ у овом тексту, укључујући и слику која га прати, са једне стране афирмишући, а са друге стране, он позива на опрез и сумњу у новоформирани, многоразличити ентитет.

Текст 47 „То није Европски - трагична прича” (Европски форум, мај 2004. године, стр. 5) уводи нову метафору у српским текстовима, а то је ЕУ као светионик.

Народи Западног Балкана су Европљани, као и ми. Не можемо да од њих „перемо руке”. Ако је Унија таква пропаст, зашто тако много земаља покушава да јој се придружи? Истина је да је Европа **светионик** наде и напретка за народе Југоисточне Европе. (...)

Светионик баца светлост, осветљава пут у мраку, показује циљ. У овом случају, Европа и ЕУ представљају светионик наде и напретка, тј., излаз из безнадежности и заосталости у којима је Србија била. Међутим, пажњу привлачи коментар аутора текста **Народи Западног Балкана су Европљани, као и ми. Не можемо да од њих „перемо руке”**. Поставља се питање, по чему се разликују народи на Балкану када их је неопходно „етикетирати” на оне са Запада и оне друге? Шта је аутор текста хтео да каже синтагмом „прати руке” од нечег или неког? Да ли то значи да треба да се одрекнемо, дистанцирамо или гледамо са висине на „друге”?

Овај текст, иако није праћен сликом, изабран је због јаке идеолошке конотације која је слојевита, јер обједињује националне, наднационалне, као и персоналне аспекте.

Текст 48 „Зашто је Устав ЕУ важан за нас?” (Европски форум, август - септембар 2004. године, стр. 3) садржи незаобилазну метафору пута ка Унији. На том путу биће доста контроле и провере добросуседских односа као и „нашег европејства”. Поставља се питање на основу којих критеријума и са чије стране ће ова провера бити изведена.

Као и коначан резултат Уније у **овом послу**, једнако је импресивно било видети **пут** до њега.

Ако то већ до сада није постало јасно, наши односи са суседима биће веома важни приликом процене нашег „**европејства**”, а ту шансу никако не сме да пропусти држава са толико сукоба са суседима у непосредној прошлости.

То је охрабрујуће због самог назива тог дела **бриселске машинерије**: као да смо на овај начин – **и ми и други западни Балканци и Турци** – **симболично „осуђени”** на придруживање Унији, попут десет држава које су до пре неколико месеци биле предмет рада овог **Директората**.

Ако се ове добре вести посматрају заједно са скорашњом одлуком Уније да олакша наш **пут** ка чланству применом „**двоструког колосека**” за Србију и Црну Гору, чини се као да се **небо ипак разведрава**.

За ЕУ је ово посао (привести још једну државицу у своје окриље). Али, пре тога је потребно извршити детаљан преглед. „Ми и други Западни Балканци и Турци” вишејезичких, националних и других категорија треба да прођемо контролу „Бриселске машинерије” (метонимија за све чланице ЕУ). „Двоструки колосек” представља метафору која оставља дилему у вези са објективношћу процене коју Србија треба да прође, али на крају целе приче се изгледа „небо разведрава”.

Слика 7 — 41. Дете формира симбол ЕУ

Овај текст прати слика детета на плажи (слика 7 — 41) које ређа морске звезде у симбол ЕУ и вероватно сања о бољој будућности. Изнад главе се види ведро небо. Слика одговара завршном делу текста, који се односи на разведравање неба, али остали део текста оставља „горак” утисак о односу Србије и ЕУ и у том смислу слика се не подудара са основном идејом овог текста.

Текст 49 „Ка законском уређењу ЕУ – ЕУ између уговора и Устава” (Европски форум, август - септембар 2004. године, стр. 5) говори о европским законима и прописима који нису јасно прецизирани и могу створити дилему.

Основни прописи – закони, оквирни закони и уредбе, уз неизбежан атрибут „европски” за сваки – и термилошки и значењски изједначени су са одговарајућим прописима које доноси држава.

Слика 7 — 42. Карикатура која представља проблеме управљања у ЕУ

Двоглави бик (слика 7 — 42) који асоцира на последицу, феномен неког неприродног процеса, вуче група људи на две различите стране. Овим се симболизују прописи и закони који носе етикету „европски”. „Развлачење” симболизоване ЕУ на две сасвим супротне стране асоцира и на Буридановог магарца (односно ситуацију када се неко, не одлучујући се за једну од две понуђене опције, доведе до ситуације да изгуби обе и драстично страда), односно могућност да сама ЕУ буде жртва сукоба концепата њеног будућег уређења.

Текст 50 „Значај новог устава ЕУ – Историјски догађај” (Европски форум, август - септембар 2004. године, стр. 7) поред незаобилазне метафоре пута, уводи нове метафоре ЕУ. Приметићемо да се текстови на српском језику одликују већом метафоричком разноликошћу.

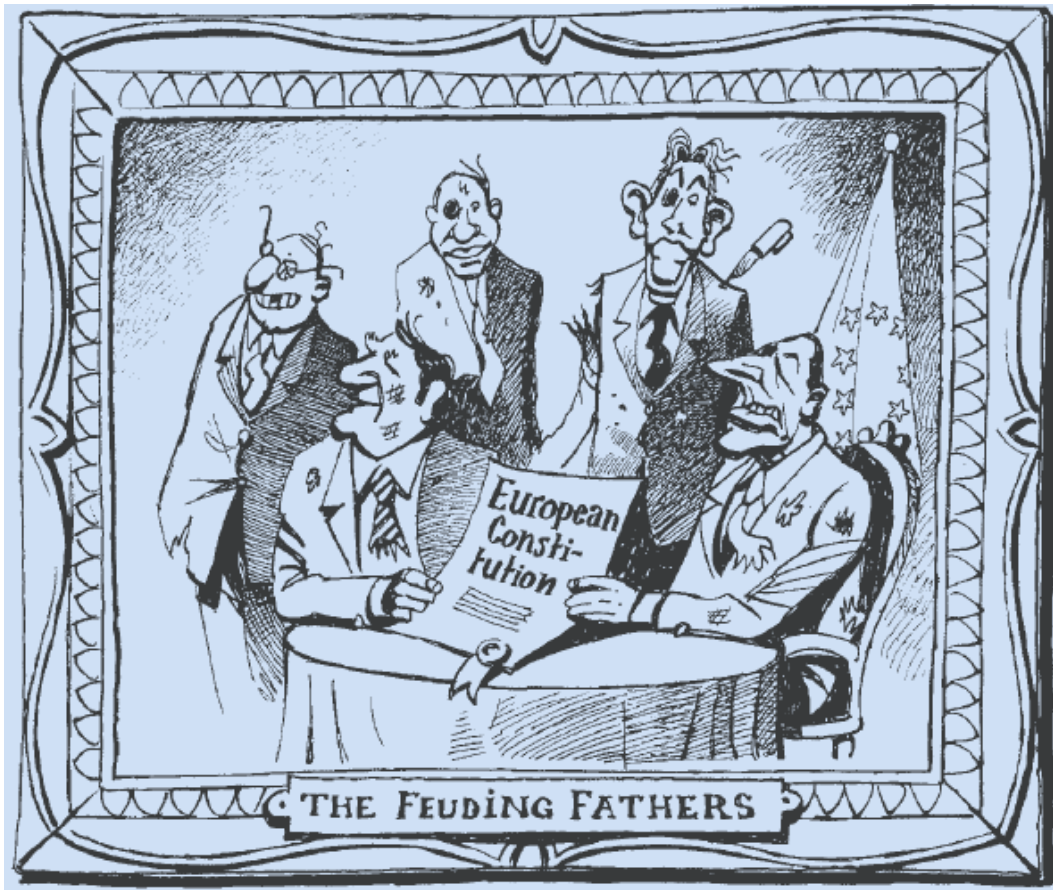
Први корак на том путу било је успостављање јединственог или унутрашњег тржишта 1992, које су Европљани, али пре свега држављани земаља чланица Уније, много више осетили као „Европу без граница”.

РАЂАЊЕ „ПОЛИТИЧКОГ МОНСТРУМА”: Када је 1992. године у холандском градићу Мастрихту, чије ће име касније сви запамтити, усвојен Споразум о Европској унији, никоме није било јасно шта је, заправо, основано. Нови ентитет је рођен **без сопствених руку**, јер их је Европска унија позајмљивала од европских заједница, али и без правног и политичког субјективитета. Зато су многи коментари наглашавали да је **тај ентитет „без тела и душе”, а други су га називали „политичким монструмом”, са политички потпуно неизвесном будућношћу.**

Након десетогодишњег живљења уз помоћ туђих руку (јер, како рече поменути немачки Савезни уставни суд – „господари уговора су државе чланице, а не Унија”) и на туђим

телима (**стубове** на којима је почивала чиниле су европске заједнице), Европска унија је коначно добила обличје по угледу на сложене државе. Устав ЕУ-а нема, међутим, амбиције да ствара „европску државу” или „европску нацију”.

ЕУ или Европа без граница чије су границе заправо границе земаља чланица, језички је представљена као безживотно тело, неживи организам без сопствених руку, политички монструм без тела и душе, лутка на концу којом управљају сопственим рукама најмоћније државе чланице. То је вештачка творевина која је коначно добила обличје по угледу на сложене државе, на стубовима (метафора грађевине) других европских земаља.

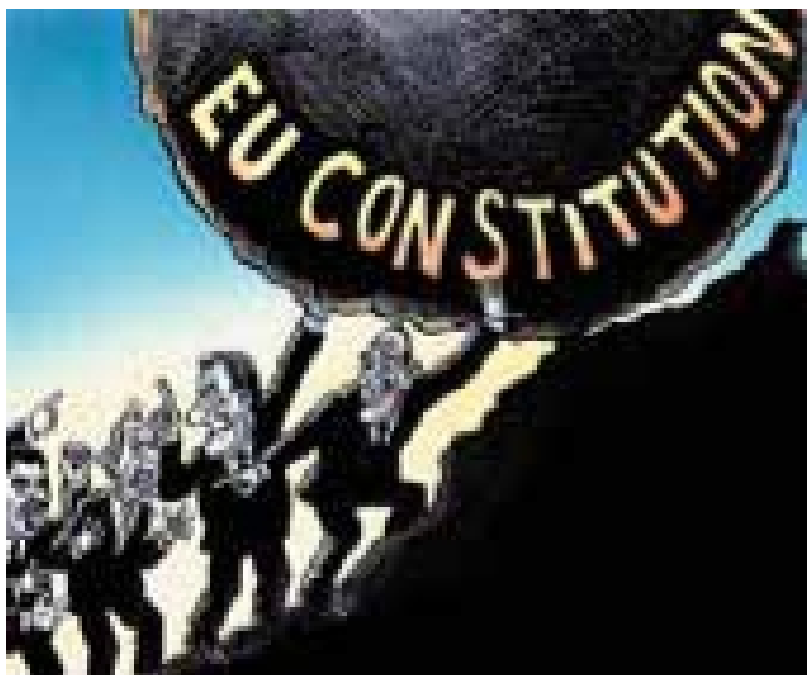
Слика 7 — 43. Карикатура могућег потписивања ЕУ устава (пародија на САД „очеве осниваче”)

Они који су је на силу створили приказани су на карикатури (слика 7 — 43) непосредно после сцене борбе, туче, јер су сви поцепани, повређени и безуби. Уместо натписа *founding fathers*, написано је *the feuding fathers* чиме се говори о основној особености ове вештачке творевине ЕУ (свађа, размирица, завада).

Текст 51 „Европска унија, свет и СЦГ – Спољна политика ЕУ-а и нови устав” (Европски форум, август - септембар 2004. године, стр. 9) обилује метафорама ЕУ као грађевине.

Митеран је развој европске интеграције поредио са **градњом средњовековних катедрала**, која је трајала генерацијама: свако ново доба додавало би понешто на дотадашњу **конструкцију**. У том смислу, Устав за Европу представља завршетак **основне грађевине, укључујући и њен кров и њен нови спољни изглед**.

Са Уставом ЕУ долази до серије иновација и у спољним односима и међународном положају Уније, које се надовезују на већ постигнуте реформе из претходних етапа (Уговор из Нице, 2001). Највећа измена се односи на саму **конструкцију грађевине**, односно на институционалне аспекте. Након што је Солана 2001. године посредовао да се постигне политички аранжман између Београда и Подгорице (Београдски споразум), нудећи као „**шаргарепу**” приближавање Унији, дошао је Патен, који је иста као да је аранжман недовољан за приближавање ЕУ-у и да треба учинити више.

Слика 7 — 44. Карикатура: ЕУ устав као Сизифов камен

ЕУ је приказана као грађевина (Musolf 2000), средњовековна катедрала, а њен устав представља завршетак градње. Серије иновација које утичу на саму конструкцију грађевине, језички гледано представљају пресупозицију, јер се очекује да читалац зна како је грађевина некада изгледала, њено пређашње стање. Београд и Подгорица су персонификовани, а шаргарепа је мамац којим се маме будуће чланице не би ли се „упецале”.

На слици 7 — 44. види се стена која представља ЕУ устав којом се алудира на мит о Сизифу, који гурају чланице ЕУ расправљајући се и међусобно се оптужујући.

7.3.2. Примери текстова из 2005. године

Текст 52 „Европа на крају тунела” (Курир, 27. март 2005. године, стр. 5) у наслову наводи метафору тунела која се често јавља у српским текстовима. Тунел асоцира на мрак, а на крају сваког тунела је светлост. У наслову стоји да је та светлост ЕУ, али је, даље у тексту се каже, она удаљена хиљадама километара. **Где је Европа, а где смо ми?** Ми нисмо у Европи, чак иако јој географски припадамо, **ми смо хиљадама километара удаљни од ње.**

Где је Европа, а где смо ми? Некима ће кроз главу проћи реченица: хиљадама километара далеко. Ипак, није тако.

Потпредседник Владе Србије задужен за европске интеграције Божидар Ђелић сматра да смо на **добром путу**, али да су додатни напори потребни у скоро свим доменима.

Слика 7 — 45. Министар Ђелић уклања бодљикаве препреке на путу у ЕУ

Европа на крају тунела (далеко је Европа, далеко је сунце) као жељени циљ дочарана је карикатуром (слика 7 — 45) на којој се види Божидар Ђелић (задужен у Влади Србије за ЕУ интеграције) који рашчишћава „пут” до ЕУ који је препун препрека са бодљикавом жицом.

Текст 53 „Балкан у будућности Европе” (Европски форум, април, 2005. године, стр. 7) представља насловну страну поменутог броја Европског форума.

Слика 7 — 46. ЕУ застава као традиционални српски ћилим

Слика 7 — 46. приказује српски, традиционални ћилим чије се карактеристичне шаре претапају у звезде које симболизују Европску унију. Ова слика се налази на

насловној страни Европског форума, април, 2005. године, који је насловљен **Балкан у будућности Европе**. Балкан и Европа су персонификовани ентитети, а Европа поседује будућност. Овде имамо пример пресупозиције, јер се подразумева да читалац зна каква је будућност Европе (или се можда шареним бојама сугерише нешто лепо). Ова слика, такође, даје у назнакама да ће Србија у Европској унији задржати свој идентитет и интегритет, само ће се догодити мање промене, јер суштина (у овом случају основа ћилима) остаје неизмењена.

7.3.3. Примери текстова из 2006. године

Текст 54 „Како Европска Унија помаже Србији” (Европски форум, септембар, 2006. године, стр. 11)

На насловној страни приказана је сцена зидања (метафора куће, зидања) у којој високи званичник Европске уније, Оли Рен, заједно са нашим министром здравства, Томицом Милосављевићем, зида, тј., поставља цигле.

Слика 7 — 47. ЕУ бирократе као зидари на свечаном почетку грађевинских радова

Сви на слици 7 — 47. носе заштитне шлемове јарко црвене боје (боја која асоцира на снагу, силу (Шевалије *et al.*, 2009: 354)) са симболом Европске уније. И сви су насмејани. Међутим, грађевина је до пола зидана, недовршена¹⁵¹, што асоцира на недовршен посао. Наслов овог броја представља реторичко питање са персонификацијом: Како Европска унија помаже Србији.

7.3.4. Примери текстова из 2007. године

Текст 55 „Београд и Брисел: Наставак преговора” (Европски форум, мај - јун, 2007. године, стр. 5) у наслову персонификује и ставља у први план (енг. *foregrounding*) Београд и Брисел, који истовремено представљају и метонимију чиме се додатно истичу.

Слика 7 — 48. Партија карата на столу са ЕУ симболом

На насловној страни овог броја налази се слика 7 — 48. Њеном анализом уочавају се следећи детаљи: четвороугаони сто на коме столњак представља симбол Европске уније

¹⁵¹ Видети тачку 5.3.5.

(плава позадина са жутим звездицама). Интересантно је приметити да сто није округао, већ квадратног облика, што може указивати на чињеницу да је број места у Европској унији ипак ограничен, јер сто округлог облика обезбеђују више места. За столом се игра покер, што алудира на ризик, добитак, односно губитак. Као још једна специфичност, уочава се детаљ да само један од четворице играча нема седу косу и носи кошуљу кратких рукава. Оваква слика у комбинацији са насловом асоцира да ће у овом броју Европског форума бити речи о преговарању, убеђивању, ценкању, а све то са дозом ризика.

Текст 56 „Корачање у месту” (Европски форум, новембар-децембар, 2007. године, стр. 14) садржи метафору пут-кретање-путовање, али у овом случају кретање је у месту, без напретка, а Србија је још увек далеко од циља. У овом наслову недостаје лична заменица. Уместо ње је употребљена глаголска именица и тиме се ствара осећај недоречености: ко корача, какво је то корачање у месту. Лична заменица недостаје и у коментару изнад слике: ко је још далеко од Европске уније и колико далеко.

Слика 7 — 49. Још далеко од Европске уније: призор са београдских улица

Сцена са свирачем (слика 7 — 49) који сетно посматра пролазнике док свира на старом типу хармонике алудира на дуго чекање.

7.3.5. Примери текстова из 2008. године

У тексту 57 „О настанку Европске Уније” (Двери Србске, година 10, број 37, 1/2008. године, стр. 9) поново наилазимо на метафору грађевине (дома), али европског.

У прошлости су постојали тренутци када је Европа била **јединствен дом**... Сама идеја о уједињењу Европских држава није нова, она се увек провлачила кроз мисли и идеје европских интелектуалаца који су стално истицали потребу заједничке Европске свести и једног **Европског дома**.

Слика 7 — 50. ЕУ као Вавилонска кула

Ова грађевина (слика 7 — 50) је приказана као огромни колосеум (у колосеуму су се водиле битке на живот или смрт) који се гради на темељима Вавилонске куле о чијој је симболици већ било речи (текст 22). Изнад ове грађевине налазе се обрнуте звезде, које су својеврни сатанистички симболи и које симболизују зло, пале анђеле, насупротив правилно постављеној звезди.

Текст 58 „Евроунијатска шизофренија” (Двери Србске, година 10, број 37, 1/2008. Године, стр. 10-11)

Поднаслов текста „Евроунијатска шизофренија” којом се референцира на специфичну болест психичког порекла, а у овом примеру то је јурњава за Европом, јесте „Магарци и шаргарепе”. Европунијата (евроунијатски) је једна од нових сложеница у текстовима на српском језику, везаних за ЕУ дискурс. Касније у тексту ће бити излистане све сложенице овог типа које се јављају у ЕУ дискурсу.

Шаргарепа се често користи као метафора којом се дочарава мамац или обећање у виду кредита или инвестиција, али се према речима аутора уз ову метафору не помиње и завршетак приче, а то су магарци. Ко ће испасти магарац у причи чији су актери ЕУ и Србија? У овом тексту се такође помиње „духовно поробљавање” помоћу контролисаних медија и „окупационог дискурса”, а окупационо никада нема позитиван призвук. Метафора шамара који Срби добијају отимачином Косова и Метохије са болним зујањем у ушима је средство којим ће се, можда, допрети до свести евроносталгичара (још једна сложеница) чиме би се они пробудили из дубоког европског сна.

Магарци и шаргарепе

У целој причи о ЕУ као новом „бескласном друштву”, јасно се примећује здравим разумом неспојива логика јурњаве дела наше елите за „европском” шаргарепом. Та шаргарепа се састоји од кредита и инвестиција пројектованих по неоколонијалном моделу који се примењује у земљама тзв. трећег света... Међутим, оно што је индикативно је да у врло често помињаној метафори о штапу и шаргарепи готово **нико не помиње магарце**. А управо су магарци главни протагонисти поменуте јурњаве за шаргарепом.

Друга снажна полука (тесно повезана са првом) у остваривању савременог **окупационог дискурса** су контролисани медији који врше вредносно и духовно поробљавање наше нације.

Као врхунац цинизма и лицемарја који долазе од стране ЕУ је и „пријатељска” понуда која је у интересу наше „светле” и „усправне” европске будућности. То је понуда за легализацију отимачине Косова и Метохије. То је **шамар** услед којег су се многи сањари и **Евро носталгичари** пробудили из дубоког **Европског сна** са болним зујањем у ушима.

Данас имамо Бриселски централни комитет уместо оног, отворено друштво уместо бескасног, права на различитост и људска права, уместо братства и јединства и наравно, данас имамо Великог брата уместо Највећег сина.

Слика 7 — 51. ЕУ застава у комбинацији са комунистичким симболом

Сама слика 7 — 51. покушава да доведе у везу стаљинистички и комунистички тоталитаризам са новим типом тоталитаризима, европским, који се ствара. У центру круга сачињеног од звезда, што предстаља широко препознативљив симбол Европске уније, налази се симбол комунизма: срд и чекић. Последњим пасусом у тексту додатно се инсистира на овој паралели уводећи синтагму „Бриселски централни комитет”, као и паралелу људска права и братство и јединство. Све ово треба да подцрта тоталитарну природу ЕУ.

Текст 59 „Косово или Европска Унија” (Двери Српске, година 10, број 37, 1/2008. године) почиње веома оштрим цинизмом на рачун захтева ЕУ, и у истом стилу се и завршава. Сам наслов представља слоган које су поједине политичке странке користиле у својим предизборним кампањама. У овом тексту поново наилазимо на метафору Европске уније као грађевине, куће, наведене и у реченици „... и да не може да уђе чак ни у *предсобље* Европске уније”. Степеник као метафора, такође референцира на део куће, грађевине. У овом тексту издвајају се ЕУ сложенице као што је Еврореформски медији, а најинтересантнија од свих је свакако ЕУтопија.

Иако је Србија испоручила двојицу председника, једног премијера, једног вице премијера, гомилу министара и цео ратни генералштаб, још увек јој се говорило да „недовољно сарађује са Хагом” и да не може да уђе чак ни у **предсобље** Европске уније. Српски евро-реформски медији непрестано су понављали да једино што се од нас очекује јесте да испунимо услове „као и све остале земље” и Србија ће се наћи у **ЕУтопији**.

При томе, ваља имати на уму да ће поступак пријема за Србију трајати годинама ако не и деценијама... Чак и ако на **седмом или дванаестом степену** Србија призна независност Косова, нема јамства да на **тридесетдругом степену** неко неће сетити још нечега. „**Једном када земља поднесе молбу за приступање ЕУ, она постаје наш роб**”, изјавио један високи Бриселски званичник Британском Економисту, 25.09.2004. страна 9.

Дуга изнад манастира Зочиште

Слика 7 — 52. Дуга изнад манастира Зочиште

На слици 7 — 52. која прати текст видимо манастир као симбол националног, традиције и корена српства, изнад ког се помаља дуга као симбол нечег лепог што обећава. Основно значење симбола дуге дато је у Старом завету, где Господ каже Ноју: „... то је

знак завјета који сам учинио између себе и сваког тјела на земљи“ (Прва књига Мојсијева – Легенде о потопу, 9. део), чиме аутор текста можда сугерише савез са традицијом и вером, уместо савеза са Унијом.

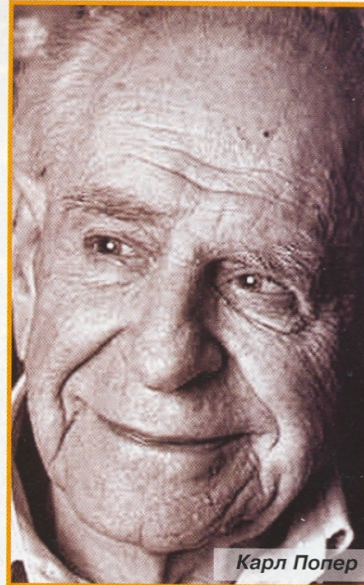
У тексту 60 „Европа и Срби“ (Двери Србске, година 10, број 34, 1/2008. године, стр. 22) налази се и врло честа метафора клуба, у овом случају хришћанског клуба, а Европа то није. Из овога се намеће закључак да Европа, односно Европска унија самим тим не поштује ни хришћанске вредности.

На једној конференцији која се догодила 1998 године у Берлину, Кинкел ће изговорити реченицу која на најбољи начин осликава стање Европе данас. На приговоре одређеном документу који се бави доусавршавањем Европе, документу у коме се за Србију предвиђа „санитарни кордон“, на приговор да у том документу нема довољно хришћанског језика, Кинкел ће, уз једногласно одобравање изговорити аксиоматичан став: „**Европа није хришћански клуб**“.

Овај текст је пример мултимодалног текста код кога је изражена јака идеолошка обојеност. Кроз читав низ слика у оквиру слике 7 — 53, аутор текста сугерише паралелу између нацизма и нацистичке немачке и Европске уније. У првој секвенци се један до другог налазе Адолф Хитлер, идеолог нацистичке партије и вођа нацистичке Немчке и Карл Попер, филозоф и аутор бројних дела о отвореном друштву и европским интеграцијама. У сликама испод налазе се примери нацистичке пропаганде која је у то доба била изражена путем ратних, пропагандних плаката. Изабрани су примери где се пропагандни дискурс нацистичке немачке доводи у везу са ЕУ дискурсом кроз презентацију флоскула нацистичке пропаганде о Слободној Европи, уједињеној Европи, послу за све. Напомиње се да је изостанак из интеграција еквивалентно пустом острву и пропасти. У последњој секвенци „Шта ће бити кад победи национал-социјализам“ наводи се да ће Србија бити члан европске породице народа.

Адолф Хитлер

Карл Попер

Гуда?

Србија се налази на Балкану. Балкан у Европи. Европу претр стављају европски народи. Они данас воде битку за независност и слободу целог континента.

Србија није изоловано острво. Србија је саставни део Европе. Без заднице никога, па ни Србији, нема живота. Без победе заднице српског чека – смрт.

Србине! Ти с правом жељеш лепшу будућност. Ти тражиш слободу. То је оправдано. Рад, рад, социјалну правду, према твојем праву на културни развој, право на живот, ко ти гарантује? Да ли ће ти донети значајну слободу народи који не живе с тобом у задници? Да ли ће ти донети нишуду и све што жељеш народи који су далеко од тебе отаџбине као што су енглези, Американци, Совјети? Или можда народ који је твој сусед и који живи с тобом у европској задници.

Посматрај дојавале. Размисли. Одговор није далеко.

НЕМАЧКА

И
М
А
П
О
С
Л
А
З
А
С
В
Е

ШТА БИ БИЛО КАД БИ ПОБЕДИО БОЉШЕВИЗАМ?

Српског имена би нестало, а Англија и заво прогутали би Србија постала безначајна милионе живота. Част и мала совјетска република. Уједињеност човјек би Завладао би улични. Овај свет, религија и породица сви огрсао у крв. Сваки народни и сви народни И тада би доша до и...

НА ВАМА ЈЕ ДА БИРАТЕ:

ШТА ЋЕ БИТИ КАД ПОБЕДИ НАЦИОНАЛ-СОЦИЈАЛИЗАМ!

НЕМАЧКУ – ЖИВОТ
или
БОЉШЕВИЗАМ – СМРТ!

Слика 7 — 53. Поређење ЕУ и комунистичке и нацистичке идеологије

Аутор чланка на којима су текстови, жели да низом слика (слика 7 — 53) покаже да је употреба истих симбола еманентна и за нацистичку Немачку и за ЕУ, те сугерише да је природа тих заједница иста.

Текст 61 „Европа различитих могућности” (Двери Србске, година 10, број 34, 1/2008. године, стр. 39) већ у самом наслову садржи пресупозицију, јер се не може закључити какве су то могућности које Европа нуди својим чланицама. Као посебан феномен истиче се европска слика сопственог народа, насупротив правој слици сопственог народа. У овом тексту наилазимо на доста примера дуалности *ми и они* о којима је Годорова (1999, 2007) писала поредећи Балкан са остатком Европе. У редовима овог текста са једне стране Европа се изједначава са Србијом унутар Србије, док је изван граница Србије Европа сасвим одвојени ентитет. Даље у тексту, Европска унија се пореди са хипермаркетом са најнижом ценом рајских производа. Метафора пута, путељка, такође је присутна у овом тексту и не постоји ниједан други пут осим оног који води у Унију. Поново се некадашњи комунизам изједначава са страсним европеизмом. Све што није Европа, тј., ко није у Европској унији, једноставно не постоји или се изједначава са примитивизмом, дивљаштвом, нецивизацијским ентитетом.

Сазнање сопствене историје гради Европску слику сопственог народа. Европски доживљај није стран ни туђ; доживљај Европе је себи својствен. **Србија Европу доживљава као себе – Европу у себи – као себе већ у Европи. Ова игра проевроспких речи служи бољем саобраћају између очигледности европске Србије и идеолошког имица „Србије изван Европе”.**

Европа која је обликована као Унија, то јест Европа Европске Уније није читава Европа, него само један и то нешто већи део Европског копна. Други део на европском истоку није у саставу Уније, него Руске федерације која је дво – континентална евро-азијска политичка творевина. Стереотипима о потпуности Европске уније насупротив, презентно и перспективно постоје две Уније које су у Европи: она Европска и она Руска која је такође, али тек делимично Европска.

У странкама између бројних „суочавања” и „окајавања”, кандидатима се Европска унија причињава као стално отворени **хипермаркет са најнижим ценама рајских производа** њихових прикраћених живота. **Ускакањем** у Европску унију „све постаће музика”. **Нема другог пута, чак ни путељка, нема ни козије стазе** која би водила игде мимо Уније. Опет је, дакле, на хоризонту историје безалтернативно идеолошко „сунце које ће нас огрејати” (или спржити)? Срчани комунизам једнако страсни европеизам, Најзад Европа изнад свега! Европија Уније изнад Европе изван уније. Нема остатка, нема земаља и народа изван уније, не може их бити, јер ако их има нису Европа, него нешто **друго**. Видели смо шта – жаљења вредна Варварија.

Слика 7 — 54. ЕУ хемисфера мозга

На слици 7 — 54. види се да је једна хемисфера људског мозга обликована Европском унијом и то на оној страни људске главе која је у потпуном мраку без јасно изражених црта лица. Закључује се да је обезличеност, тј., униформност једна од карактеристика земаља које припадају ЕУ.

Текст 62 „Спуштање небеске ЕУ на земљу” (Двери Српске, година 10, број 34, 1/2008. године, стр. 53) својим насловом наговештава став према ЕУ која се посматра као неприкосновена сила. Реченицом „... ми ти којима Европа треба, а не ми Европи” лако се закључује да је Србија непожељна у Европској унији.

Заливање евроунијатском идејом....

Моћну ЕУ не треба да занима шта ми мислимо и узалуд моралишемо, јер смо „ми ти којима Европа треба, а не ми Европи” како је то сликовито изјавила крајем прошле године неизбежна Дорис Пак, председница комисије Европског парламента за југоисточну Европу.

Слика 7 — 55. Скулптура са обележјима ЕУ

Поднаслов „Заливање евроунијатском идејом...” поткрепљено је сликом (7 — 55) скулптуре симбола града Брисела, који уринира. Ова слика ствара асоцијацију какав став ЕУ има према осталима који нису њен део.

Текст 63 „Европска Унија и сецесија Косова” (Двери Србске, година 10, број 37, 1/2008. године, стр. 64) јесте, у ствари, слика (слика 7 — 54) шприца са црном течностју који држи рука у црној рукавици. Из шприца излазе звезде које симболизују Европску унију. Црна боја течности је симбол смрти, потпуне пасивности (Шевалије *et al.*, 2009: 109). Наслов овог броја *Двери Србских* је *ЕУТАНАЗИЈА*, где су почетна два слова написана латиницом, алудирајући на Европску унију. Дакле, улазак Србије у ЕУ је својеврсна еутаназија.

Слика 7 — 56. Анти ЕУ плакат

Овде имамо пример мултимодалне метафоре у којој и језички и визуелни елементи (слика 7 — 56) кореспондирају са основним значењем поруке.

Текст 64 „Евроунијаћење Срба” (Двери Србске, година 10, број 34, 1/2008. године, стр. 79) покушава да направи паралелу тоталитарних идеја, друштвених система и државних организација из прошлости (нацизма и комунизма) и идеје Европске уније.

Кад Србин чује реч унија одмах му падне на памет унијаћење његових предака које је Ватикан спроводио уз помоћ Млетака и Хабсбурга приморавајући децу Светог Саве да признају Папу Римског, а нудећи им за узврат да сачувају свој „грчко-источњачки” обред. Реч „унија” нас подсећа на Матавуљевог Пилипенду, који неће да пређе у царски вир макар умро од глади. Улазећи у ЕУ, смета ли Вам једна неугодна паралела са бившом Југославијом? Недавно сте постали грађани једне независне и демократске земље, пре тога, приморани сте били да budete групе република различитих језика и култура. Скоро као у ЕУ, зар не?

Слика 7 — 57. Пружена рука ЕУ – наставак тоталитарних идеологија

Слика 7 — 57. сугерише да је Европа до сада пригрлила (пружила руку) две тоталитарне идеологије у својој прошлости: нацизам и комунизам, и да је на путу да пригрли нову, а то је идеја еунијатизма. Поменута идеја се појачава у тексту стављајући реч „унија” у злогласни контекст присилног покатоличавања правосланог становништва у прошлости чиме сугерише да се унија намеће силом.

Текст 65 „Бар 1918 препрека на путу Србије у чланство у ЕУ” (Двери Србске, година 10, број 34, 1/2008. године, стр. 85) садржи метафору пута, једну од најфреквентнијих метафора ЕУ дискурсу и у српским и у страним медијима. У наслову се

налази језички елемент емфатичности, а то је *бар (1918 препрека)* чиме се указује на дужину пута у ЕУ и многобројне препреке на њему.

Велика опасност на *путу* у ЕУ је начин на који се он презентује или чак намеће народу у Србији. До 1989. званична политичка идеја водиља у бившој Југославији била је комунизам, сада је та црвена звезда замењена жутом звездом ЕУ.

Слика 7 — 58. ЕУ фундаментализам

На слици 7 — 58. приказана је ЕУ као жена која носи никаб у бојама и са симболима ЕУ што пре указује на својеврсни фанатизам и искључивост него на толеранцију. У овом примеру наилазимо на потпуно поклапање мултимодалних метафора у тексту и сликама, јер је црвена звезда комунизма замењена жутом звездом Европске уније.

Текст 66 „Приступање Европској Унији: Шта од тога има Србија” (Европски форум, март, 2008) представља насловну страна часописа. У наслову наилазимо на реторичко питање (*Шта од тога има Србија*), а номинализованани израз *приступање* у наслову оставља недоумицу да ли је тај чин већ у процесу или је то тек идеја из будућности.

Слика 7 — 59. Досегнути ЕУ звезду

Слика 7 — 59. додатно појачава дилему изречену у наслову (симбол Европске уније се рефлектује на стаклу, а младић посеже за звездицом, док стоји на нестабилним мердевинама). Слика помало подсећа на сан разливеним бојама и одсјајем које стакло ствара.

7.3.6. Примери текстова из 2010. године

Текст 67 „Како до ЕУ” (НИН, 30. септембар 2010. године, стр.9)

Слика 7 — 60. Карикатура Томислава Николића и његовог става према ЕУ

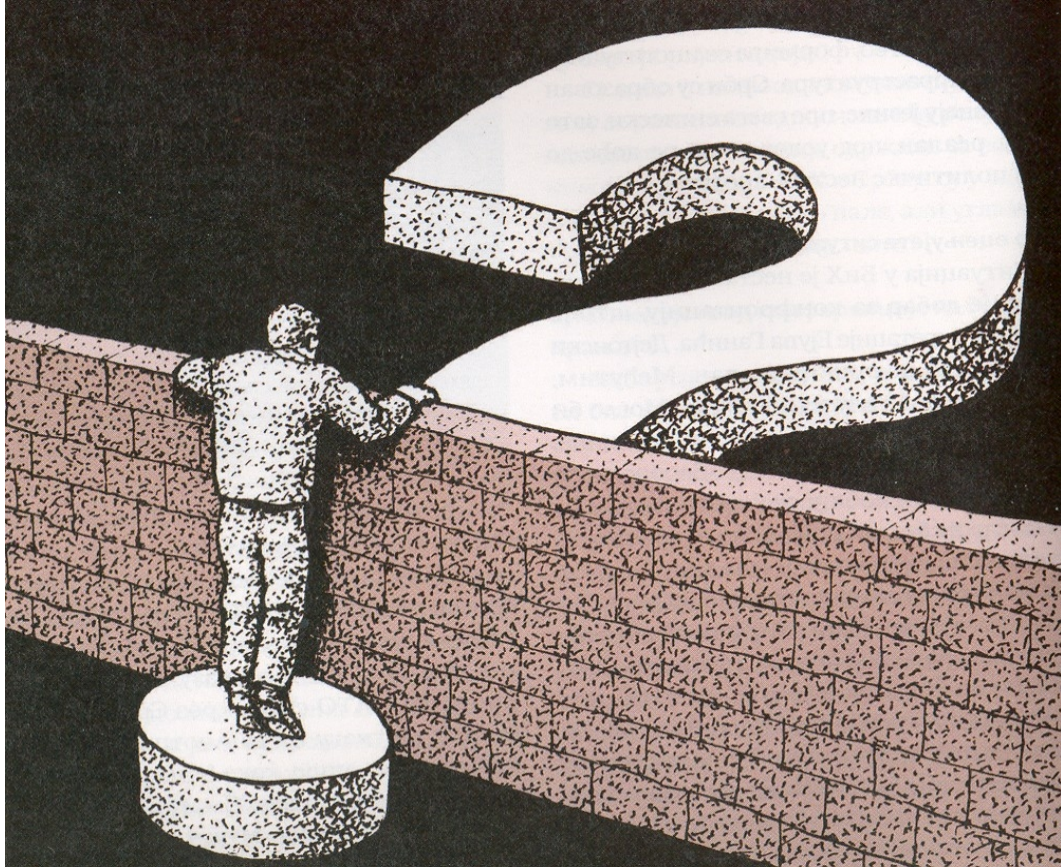
Још једна у низу карикатура (слика 7 — 60) која овог пута приказује Томислава Николића алудирајући на његову неопредељеност, тј., одсуство сопственог става према Европској унији.

Текст 68 „Најтежа су најлакша питања” (НИН, 18. март 2010. године, стр. 16) изражава контрадикторност већ у наслову указујући на сложеност проблема у вези са приступом Европској унији. Упитник који Србија треба да попуни неће ступити на снагу док се основни услови не испуне, а то је сарадња са Хагом.

Процене Божицара Ђелића да ће одговори на тај документ бити спремни већ у мају, превише су оптимистичне, али судећи по искуству **комшија** бар би се могло очекивати да ће нам питања бити позната кроз неколико месеци.

Примећујем да постоји одређена тенденција мистификације Упитника, датума његовог приспећа и одговора који ће Србија дати. Упитник представља једну значајну почетну

фазу у сложеном и дуготрајном процесу приближавања Србије ЕУ. Међутим, Србија није стигла до тог степена у Европским интеграцијама, јер политички терен у Србији још увек није рашчишћен за стављање Упитника на агенду: сарадња са Хашким судом се мора успешно окончати да би Упутник заиста дошао у фокус пажње и Брисела и Београда.

Слика 7 — 61. Поглед преко зида

Упитник који Србија (персонификација и метонимија) треба да попуни и преда Бриселу (персонификација и метонимија) дочаран је карикатуром знака питања који је подељен тешко премостивим зидом. Судаћи према искуству комшија (пресупозиција, какво је искуство комшија?) приближавања Србије ЕУ је сложен и дуготрајан процес.

7.3.7. Примери текстова из 2011. године

Текст 69 „Вести Б92” (Вести Б92, 11. децембра, 2011. године, 23h)

Слика 7 — 62. Српска министарка и застава ЕУ

На слици 7 — 62. преузетој из вести Б92 у 23.00, 11.12.2011. године видимо министарку правде око чије главе се налазе звезде као симбол Европске уније. Њена изјава се односила на Србију у погледу правних реформи које су предуслов за приступање Европској унији.

Текст 70 „Вести Б92” (Вести Б92, 22. новембар, 2011. године, 12h) представља говор министра просвете, у коме он каже да су реформе система образовања неопходне на европском путу Србије и да Србија мора да следи те реформе (иако их не прецизира) да би била успешна.

Слика 7 — 63. Српски министар просвете и застава ЕУ

Слика 7 — 63. приказује тадашњег министра просвете, Жарка Обрадовића, који говори док око њега непрекидно круже звездеце као симбол ЕУ.

Текст 71 „Национални дневник РТС 1” (Национални дневник РТС 1, 12. октобар, 2011, 19,30h)

Слика 7 — 64. Обједињени симболи Србије и ЕУ

Слика 7 — 65. ЕУ симболи на коцкицама

Изјава коју је дао политички аналитичар том приликом садржи метафоре корака, пута, путовања и веома честе метафоре у српским текстовима, метафоре воза који стаје на многим станицама што алудира на задржавање и чекање: „Позитиван **корак** на европском **путу** Србије не треба да изазове ни еуфорију ни евро-скептицизам. На том **путу** биће много **станица** и на њима ће бити много **задржавања**.”

На фотографији (слика 7 — 64), преузетој са Националног дневника РТС 1 види се застава Србије и симбол Европске уније обједињени, како се стапају, али се, такође, на следећој слици (слика 7 — 65), види коцка чији саставни делови, мање коцке, носе симбол Европске уније и тек састављени чине целину. Може се закључити да је основна порука ове мултимодалне метафоре да Европску унију чине различите земље и да она без њих, ма колико требало времена земљама чланицама да јој приступе, није целовита.

Текст 72 „Фокус: Тадић, слика дебалканизације” (Тањуг, 23. август, 2011. године). У првом пасусу овог текста јасно се види да Меркелова говори у име ЕУ и да наглашавајући личном заменицом *ми* потпуно издваја Србију из групе земаља које су чланице ЕУ. У овом пасусу, такође, наилази се на метафоре пута, као и на врло честу синтагму *европска будућност* насупротив неке друге будућности која није тако пожељна. Меркелова каже како верује да је Србији место у Европи. Поставља се питање: а где је то сада Србија, ако не у Европи? Овом изјавом се потпуно поништава свако географско, културолошко, укратко речено, егзистенцијално битисање Србије на месту на коме се она, заправо, налази и одувек се налазила.

Даље у тексту, Меркелова се наводи као врховни говорник Европске уније, неко ко има сва права да захтева, јер ће она управо од Београда, који је синоним за Србију и српски народ, тражити, односно, захтевати. Председник Тадић је приказан као представник земље која се одрекла „балканског” (као нечег лошег и ружног) и која се „дебалканизовала” (одрекла нечег што је до сада била). Долазак Ангеле Меркел у Београд се тумачи као израз добре воље Немачке, која се, узгред, поставља за гласноговорника целе Европске уније, да Србија нађе своје место у Унији и да се коначно разбије „легенда” да Немачка види Србију као „улично дете“ Балкана, дакле ничије, без порекла, напуштено, прљаво.

„**Верујемо** да је место Србије у Европи. Признајемо и захваљујемо на храбрости показаној на **том путу**”, рекла је Меркелова на заједничкој конференцији за штампу са

Тадићем. „Ми видимо **будућност** Србије у ЕУ и учинићемо све да Србија тај **пут** успешно савлада на **основама европских принципа**”, поручила је Меркелова.

„Управо такву одлуку ће ЕУ и управо Меркел на крају од Београда тражити”, коментарише Фокус, наводећи да председник Србије означава слику Балкана који се „дебалканизовао”, као и да је Меркел истакла да Немачка види будућност Србије у ЕУ, као и да **ЕУ треба земље Западног Балкана**.

Наводећи да то нису дипломатске флоскуле, већ да Немачка жели да Србија постане део ЕУ, овај магазин пише да је Меркел тако предупредила стварање „легенде” да Берлин посматра Србију као једну врсту „**уличног детета**” Балкана и не жели да је види у заједници.

Слика 7 — 66. Председник Србија Борис Тадић и канцеларка Немачке Ангела Меркел

На слици 7 — 66. која прати текст видимо Тадића који упира прстом леве руке напред, ка горе (иначе, то је његов карактеристичан гест чему сведочи и наредна слика испод (слика 7 — 67). Он носи плаву кравату, која се може протумачити као боја ЕУ која представља основу заставе ЕУ. Плава боја је, такође, симбол: „...бесконачности, где се стварно претвара у имагинарно. То је боја птице среће, недоклатне, а сасвим блиске. Кад је светла, плава је боја пут сањарења, а кад потамни....тада постаје попут сна” Шевалије (2009: 714).

Ангела Меркел носи сако беле боје, а бело је симбол како почетка, тако и краја: „Бела боја се налази или на почетку или на крају дневног живота и видљивог света, што јој

придодаје идеалну асимптотичку вредност. Бело је гранична вредност... боја прелаза. Бело – candidus, боја је кандидата, тј. оног који ће променити статус” Шевалије (2009: 51).

Можда је Меркелова својим доласком у Београд управо такву поруку хтела да пренесе: Србија ће ускоро добити статус кандидата, уколико испуни још понеки захтев.

Слика 7 — 67. Председник Србија Борис Тадић

Слика 7 — 67. приказује Бориса Тадића како упира кажипрстима обе руке на горе, или у облику пиштоља. Ова слика носи мултимодалну поруку спремности, покретача или окидача који је потребан Србији на путу ка ЕУ.

Овај и наредни текстови представљају пример текстова у којима се отворено и директно, по први пут „отварају карте“ и отворено говори о ставу ЕУ, односно Немачке, према Србији у ЕУ.

Текст 73 „„Горка пилула“ Меркелове Београду?“ (Тањуг, 23. август, 2011. године) у наслову поставља питање да ли је долазак Меркелове у Београд „горка пилула“ или нешто непријатно што Србија мора да прогута. „Горка пилула“ је метафора којом се илуструје долазак Меркелове у Београд и нови услови стављени пред Србију за улазак у ЕУ. У тексту се Београд персонификује и уједно метонимизује, али се, као што би то било

логично, не користи термин, Брисел или Немачка или ЕУ, већ Ангела Меркел као неко ко има право и овлашћења да стави тачку на све. Београд се надао да ће добити *бар* статус кандидата. Овде **бар** представља језички елемент емфатичности.

АФП оцењује да ће услови које је поставила Меркелова бити „горка пилула” за званични Београд, који се, према оцени агенције, надао да ће хапшењем двојице последњих хашких бегунаца и уз спровођење политичких реформи, добити бар статус кандидата ове године.

Слика 7 — 68. Председник Србија Борис Тадић и канцеларка Немачке Ангела Меркел

На слици 7 — 68. види се отворени гест рукама Бориса Тадића према Меркеловој, док су њене шаке затворене и прсти испреплетани. Њен поглед је ишчекујући, озбиљан и помало строг док слуша објашњења Бориса Тадића.

Текст 74 „Зелена трава марта 2012” (Време, 15. децембар, 2011. године, стр. 15) „Зелена трава” из наслова овог чланка асоцира на српску народну пословицу: „Не липши магарче до зелене траве”. Колико још чекати? Некадашњи мото „Европа нема алтернативу” замењен је новим „И Косово и Европа”. Глаголи **не може и не сме** доприносе одлучности Тадићеве изјаве и вере у европску будућност, као и истовремено негирање изјава неких европских званичника да Србија, у ствари, није у Европи. У већини текстова пре августа 2011. године, о Србији се говорило као о будућем члану Европске

уније, заједнице европских земаља, док се од тог периода, након доласка Меркелове у Београд, о Србији говори као о земљи која уопште није у Европи. А где је то онда?

Председник Србије Борис Тадић се огласио сат и по након бриселског саопштења 9. децембра у 16 часова на конференцији за новинаре у Председништву Србије. Констатовао је да се његова политика „и Косово и Европа” укршта са евроинтеграцијом, али да он неће одустати ни од једног кључног сегмента своје политике.

Нагласио је да Србија **не може и не сме** да одустане од **своје европске будућности**, да она **припада Европи** и културно и економски, као и у домену политике и безбедности, да би њена **изолација имала далекосежне и дубоке последице по живот грађана**.

Слика 7 — 69. Председник Србија Борис Тадић са симболима Србије и ЕУ

На слици 7 — 69. се види председник Тадић који својим карактеристичним гестом отворених дланова на горе као да позива (уста су полуотворена) или нуди Србију Европској унији. Позадина је потпуно црна, а „... црна боја је симбол смрти, потпуне пасивности” (Шевалије *et al.*, 2009: 109) и на њој се налази симбол Европске уније.

7.3.8. Општи закључци о мултимодалном дискурсу о Европској унији из медија на српском језику

У закључку можемо рећи да је, као што је већ поменуто у тачки 7.2.9, дискурс о ЕУ на српском језику, у својим најранијим фазама, био претежно оптимистички, упркос

повремених упозорења наших појединих политичара, као што је, на пример, Војислав Коштуница, да се ка Европској унији треба ићи опрезно. Многи политички аналитичари поредили су ЕУ са обећаном земљом из снова у коју, када стигнемо, неће више бити проблема (по аналогији са „Чаробњаком из Оза“). У ранијим фазама, такође, дискурс о ЕУ веома често је представљао место и повод конфронтације представника различитих политичких партија. Веома је интересантно запазити како се дискурс о ЕУ унутар једне политичке партије мењао током година, посебно уочи изборних кампања. Тако имамо пример да је „Косово или Европа“ прерасло у „Косово и Европа“ или „Србија у Европу не без Косова“, итд.

Уколико упоредимо дискурсе на енглеском и српском језику у погледу метафора, можемо закључити да је дискурс везан за ЕУ у српским текстовима разноликији и креативнији у погледу метафора. То се донекле и очекивало, јер су се честе промене унутар српског друштва одразиле и на садржај дискурса¹⁵² и допринеле његовој шароликости. У страним текстовима најбројније су метафоре пута, кретања и породице, док се у српским текстовима, поред поменутих метафора могу наћи метафоре тунела, воза, незавршене грађевине, станице на којој се дуго чека, брода који тоне, итд. У енглеском, као и у српском корпусу може се наћи метафора „штапа и шаргарепе“ која симболише понуде и обећања Европске уније којима се будуће земље-чланице маме, са том разликом што се у српским текстовима ова метафора мамца често комбинује са метафором магарца који на крају приче остаје изигран.

Што се употребе слика уз текст тиче, знатно мање је слика Бориса Тадића у српским текстовима, него у страним и он се обично приказује у карикатурама. Ретке су и слике Тадића са страним политичарима, тј., мање је „дипломатских“ слика, а више је карикатура, чак и у изворима који имају афирмативни став према ЕУ (Европски форум, на пример).

У погледу карикатура, оне су заступљеније у српским текстовима него у енглеским, а карактеристично и за узорак на српском и енглеском језику јесте да негативан став према интеграцији Србије у ЕУ прате карикатуре које су често стрипови или приче саме за себе. Неки од примера су дати на слици:

¹⁵² Видети тачку 2.2.1.

Cartoon Stock September 25, 2011

BATR - EU Bonds Rollover Debt with a Chinese Bailout ' SARTRE – September 18, 2011

JAKSA VLAHOVIC <http://www.jaksavlahovic.com/cartoons.html>

Слика 7 — 70. Карикатуре ЕУ, Србије и приступа Србије ЕУ

Слика 7 — 70. приказује карикатуре из енглеске и српске штампе. Може се закључити да су последње две карикатуре, које припадају српском корпусу, оштрије и саркастичније у односу на енглеске примере.

Већ је напоменуто да су српски медији више пажње посветили доласку Меркелове у Београд, у односу на стране медије који су то навели само као један од догађаја везаних за ЕУ. Са друге стране, предаја кандидатуре за чланство у ЕУ са подједнаком пажњом је пропраћена и у српским и у страним медијима.

У тачки 7.4. биће приказано детаљно поређење дискурса о ЕУ из енглеских и српских медија.

7.4. УПОРЕЂИВАЊЕ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

У овом делу рада дати су резултати упоређивања присутности мултимодалних елемената у анализираним текстовима, најпре са енглеског говорног подручја (тачка 7.4.1.), а затим са српског говорног подручја (тачка 7.4.2.), као и други начини (типови) испољавања те присутности. Укључени су различити параметри да би се извршила што детаљнија упоређивања и на тај начин створила потпунија слика о феномену који истражујемо. Ти параметри тичу се:

- Упоређивања текстова са и без мултимодалних елемената;
- Упоређивања позиције мултимодалног елемената у датом тексту;
- Упоређивања типова мултимодалних елемената;
- Заступљености мултимодалних елемената са гестовима у анализираним текстовима;
- Заступљености мултимодалних елемената са карикатурама у анализираним текстовима;
- Заступљености мултимодалних елемената где доминирају боје у анализираним текстовима;
- Заступљености мултимодалних елемената где слика прати смисао текста у анализираним текстовима;
- Заступљености слика политичара у текстовима са мултимодалним елементима;
- Заступљености слика председника Србије у текстовима са мултимодалним елементима;
- Заступљености приказа мапе ЕУ у текстовима са мултимодалним елементима;
- Приказа текстова према типу мултимодалног елемента
- Приказа текстова са мултимодалним елементима према врсти изнетог става према ЕУ;
- Најчешће коришћених метафора у анализираним текстовима.

На крају су упоређени добијени подаци о текстовима на енглеском и српском језику и израчунат је степен корелације, на основу следећих издвојених параметара које сматрамо најважнијим за ово истраживање, јер дају увид у начин на који се мултимодални елементи користе у енглеским и српским текстовима:

- Број текстова са мултимодалним елементима у оба узорка;
- Број текстова према ставу према ЕУ у оба узорка;
- Типови мултимодалних елемената у оба узорка;
- Коришћене метафоре у оба узорка.

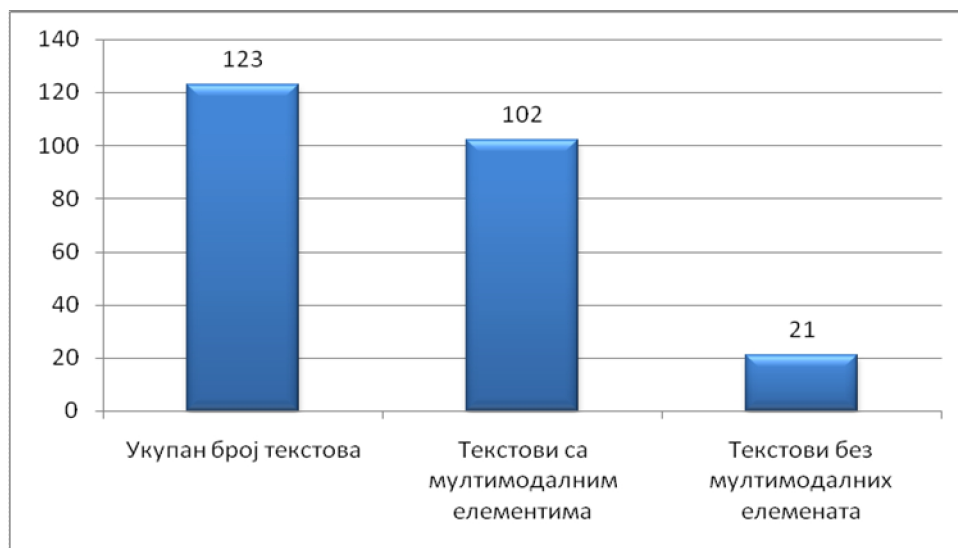
На основу добијених резултата, тј. степена корелације, изведен је закључак о основном обрасцу или начину на који се користе мултимодални елементи у енглеским и српским текстовима, као и да ли има и у којој мери сличности између њих.

7.4.1. Резултати на основу анализе текстова на енглеском језику

У табели број 3, као и на слици 7.4 — 1. биће дат однос између укупног броја анализираних текстова и броја текстова који садрже мултимодалне елементе и броја текстова који не садрже такве елементе.

Табела 3. Бројчани однос анализираних текстова

Укупан број текстова	123
Текстови са мултимодалним елементима	102
Текстови без мултимодалних елемената	21

Слика 7.4 — 1. Графички приказ односа анализираних текстова

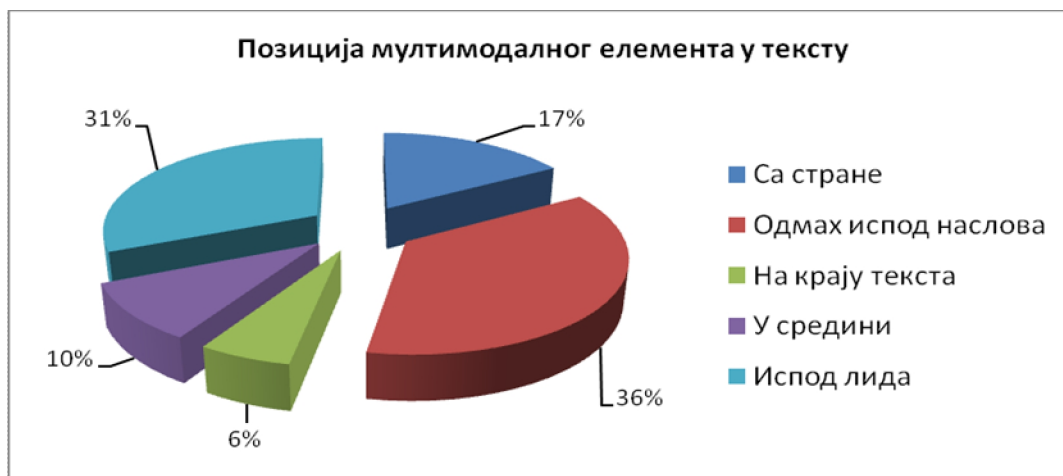
Табела 3. и слика 7.4 — 1. приказују да је од укупно анализирана 123 текста на енглеском језику, мултимодалних елемената било у 102, што чини 83%. Текстова који нису имали мултимодалне елементе било је 21, што чини 17% од укупног броја анализираних текстова. Јасно је да је број текстова са мултимодалним елементима (на случајном узорку од 123 текста) 4 пута бројнији од текстова без мултимодалних елемената. Из овог можемо закључити да је присуство мултимодалности значајан „алат” и значајно средство у формулисању текста.

Табела 4. Позиција мултимодалног елемента у анализираном тексту

Позиција мултимодалног елемента у тексту	Број текстова са одређеном позицијом мултимод. елемен.
Са стране	17
Одмах испод наслова	37
На крају текста	6
У средини	10
Испод лида	32
Укупан број текстова са мултимодалним елементима	102

Слика 7.4 — 2. Графички приказ позиција мултимодалног елемента у тексту

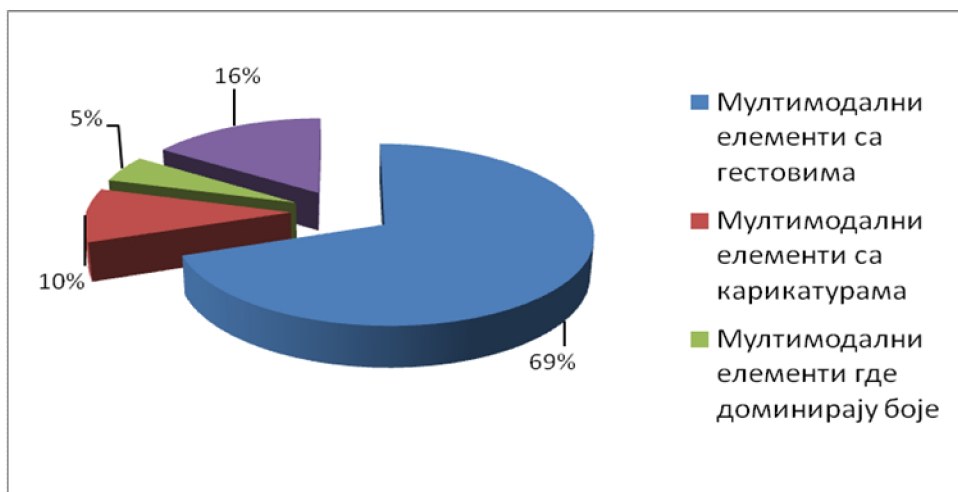

Слика 7.4 — 3. Процентуална заступљеност појединих позиција мултимодалног елемента у тексту

Табела 4 и слике 7.4 — 2. и 7.4 — 3. дају приказ позиције мултимодалног елемента у оквиру текста. Уочљиво је да се укупно 54% мултимодалних елемената налази на самом почетку текста (одмах испод наслова 37% и испод лида 32%). Наведени подаци указују на жељу аутора да се мултимодалним елементом привуче пажња читаоца и да се коришћењем мултимодалних елемената створи подсвесно „предубеђење” читаоца текста. Са стране текста се налази 17% мултимодалних елемената и то готово по правилу везаних за поднасловe које аутор текста жели да истакне у први план или да им да нарочито велики значај. Коначно, само 7% мултимодалних елемената се налази на крају текста, делујући као неформални закључак, тј., покушавајући да остави завршни печат на презентовани текст.

Табела 5. Типови мултимодалних елемената

Текстови са мултимодалним елементима	102
Мултимодални елементи са гестовима	71
Мултимодални елементи са карикатурама	10
Мултимодални елементи где доминирају боје	5
Остали мултимодални елементи	16

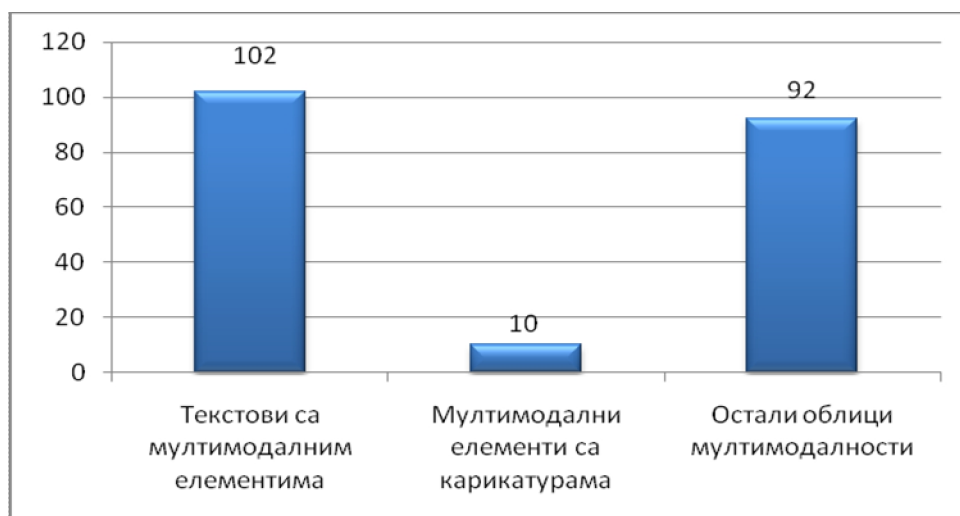
Слика 7.4 — 4. Графички приказ текстова према типу мултимодалног елемента

Табела 5. наставља са даљом анализом која нам говори каква је структура мултимодалних гестова (анализирајући текстове код којих су идентификовани мултимодални елементи). Од укупног броја текстова са мултимодалним елементима, у 71 тексту присутни су мултимодални елементи са гестовима (Табела 3). Процент 69% текстова (слика 7.4 — 4. и 7.4 — 5) који се ослањају на мултимодалне елементе са гестовима указује на чињеницу да је симболика гестова, невербалних порука, симбола и осећања најбољи медијум преко којих се порука преноси потенцијалном конзументу текста. Гест којим друга особа изражава свој став или осећање вероватно изазива највећи степен емпатије код читаоца, у покушају да се уочена порука пренесе на читаоца и да је он конзумира као своју.

Слика 7.4 — 5. Заступљеност мултимодалних елемената са гестовима у анализираним текстовима

У 10% случајева мултимодални елемент је са карикатурама (слика 7.4 — 6), шаљивим визуелним порукама које имају задатак да пренесу дубљу поруку. Овај облик ликовног хумора често делује као критика појединца и друштва и често је нераскидиво повезана са етиком презентације, као и различитим облицима цензуре, иако ту своју првобитну функцију избегавања цензуре губи у 21. веку и остаје на ликовном хумору.

Слика 7.4 — 6. Заступљеност мултимодалних елемената са карикатурама у анализираним текстовима

Слика 7.4 — 7. Заступљеност мултимодалних елемената где доминирају боје у анализираним текстовима

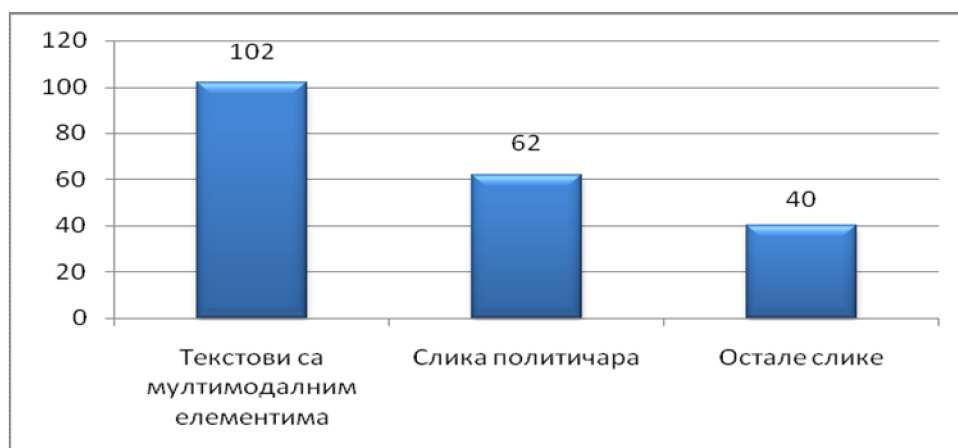
Код 5% текстова у мултимодалном елементу доминирају боје (слика 7.4 — 7). Постоје бројна тумачења о значају и утицају боја на људско понашање¹⁵³. Избор боја има не само специфичан утицај на изражавање и понашање код одређене особе, већ и изазива одређену реакцију њене околине.

Најзад, код 97% текстова присутни су други мултимодални елементи (слика 7.4 — 7).

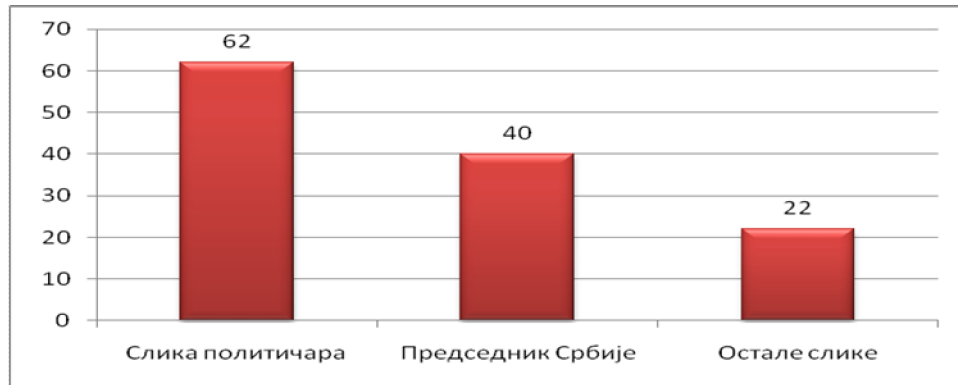
Слика 7.4 — 8. Заступљеност мултимодалних елемената где слика прати смисао текста у анализираним текстовима

Слика 7.4. — 8. приказује заступљеност мултимодалних елемената у текстовима код којих слика прати смисао оног што је написано. Веома чест случај јесте да слика служи више као „украс” тексту, а не као илустрација онога о чему текст говори.

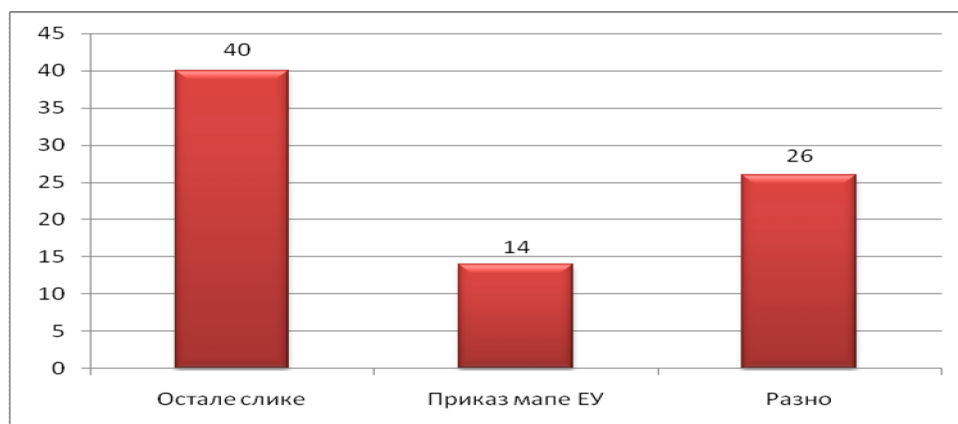
Слика 7.4 — 9. Заступљеност слика политичара у текстовима са мултимодалним елементима

¹⁵³ Видети 5.5.1.

Слика 7.4 — 10. Заступљеност слика председника Србије у текстовима са мултимодалним елементима

При анализи текстова где се као мултимодални елементи употребљавају слике, приметно је да су често коришћене слике политичара (слика 7.4 — 9. и 7.4 — 10). Од слика свих политичара (62) скоро на две трећине (40) приказан је председник Србије. Са једне стране, председник се приказује као неко ко персонификује припадност одређеној политичкој опцији или политичкој вољи. Са друге стране у свим текстовима присутна је тенденција персонификације одређене групе људи (народа или нације) кроз једну особу. У великом броју случајева одређена држава и нација се персонификују кроз председника. То има значајне везе са наслеђеним облицима понашања где је вођа групе заступао и бранио интерес групе са једне стране, а са друге стране захтевао „потчињавање” и лојалност припадника те групе (Морис 2005). При овоме се став вође групе (председника) изједначавао са ставом групе (народа). Вођа групе је симбол групе, симбол политике, њеног успеха или неуспеха, па је из тог разлога присуство председника Србије уз текстове који говоре афирмативно о приступању Србије ЕУ готово обавезно.

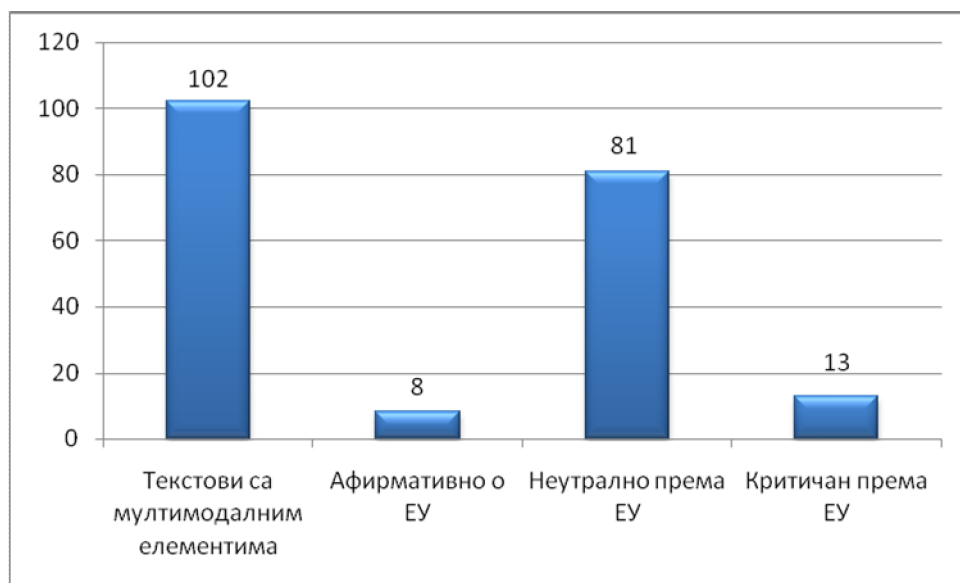

Слика 7.4 — 11. Приказ мапе ЕУ у текстовима са мултимодалним елементима

Још једна честа слика је приказ мапе Европске уније (слика 7.3 — 11). Мапа, грб и застава представљају основе симболе, односно инсигније одређене државе. У симболичком смислу, сви наведени указују на припадност одређеном ентитету. Пошто је централна тема анализираних текстова придруживање Србије Европској унији, државни симболизам оба ентитета је често присутан.

Табела 6. Бројчани приказ текстова са мултимодалним елементима према врсти изнетог става према ЕУ

Текстови са мултимодалним елементима	102	100%
Афирмативно о ЕУ	8	8%
Неутрално према ЕУ	81	79%
Критичан према ЕУ	13	13%

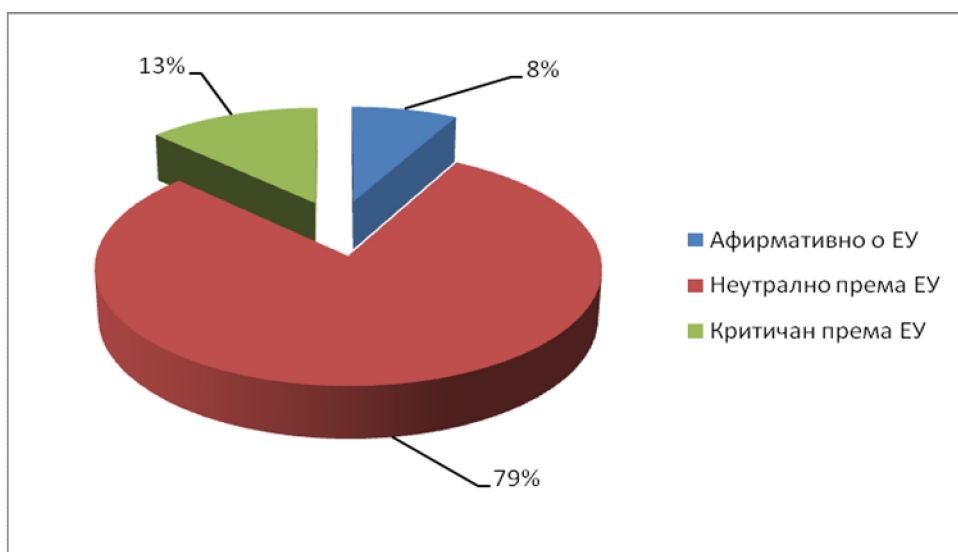

Слика 7.4 — 12. Графички приказ текстова са мултимодалним елементима према врсти изнетог става према ЕУ

Аспект који је такође анализиран јесте генерални став према ЕУ изнет у анализираном тексту. Чест случај јесте постојање позитивне корелације између одређеног изнетог става и коришћеног мултимодалног елемента. Ово нам, у суштини, омогућава

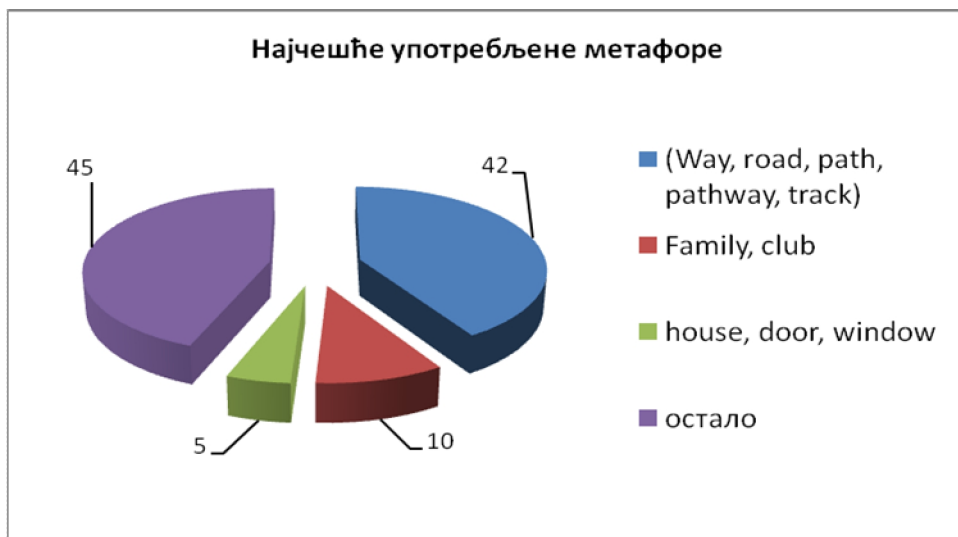
формирање својеврсне мапе мултимодалних елемената, као и „модела” афирмативних, тј., негативних ставова о одређеној теми. Као што је донекле и било очекивано, став према придруживању Србије ЕУ у текстовима на енглеском језику (страних издавача) је доминантно био неутралан (81 од 102, односно 79%), комплетно афирмативних је било 8 (7%), а текстова са критичким ставом према придруживању Србије ЕУ било је 13 (12%) (табела 6, слика 7.4 — 12 и 7.4 — 13).

У анализираним текстовима може се поставити позитивна колерација која је близу 1 између негативног става према некој појави (у корпусу анализираних примера) и броју мултимодалних елемената са карикатурама. За ово постоји објашњење, јер карикатура као облик ликовног хумора често делује као критика појединца, друштва, политике или појаве, док је ретко везана за неку позитивну појаву.

Слика 7.4 — 13. Процентуална анализа текстова са мултимодалним елементима према врсти изнетог става према ЕУ

Са друге стране, у готово свим текстовима који афирмативно говоре о приступању Србије ЕУ налази се слика председника Србије као персонификације једне политике и српског друштва у целини. Приказ мапе ЕУ је искључиво присутан у текстовима који имају неутралан став и често је повезан са неком од метафора куће или одредиште неког пута.

Слика 7.4 — 14. Најчешће коришћене метафоре у анализираним текстовима

У највећем броју текстова користе се различите метафоре, при чему су најчешћи пут, стаза, правац, путовање (слика 7.4 — 14). Изузетно богат симболизам путовања и пута може се укратко сажети као потрага за истином, миром, бесмртношћу, откриће духовног центра (Јунг 1973). Путовање изражава дубоку жељу за унутрашњом променом, потребу за новим искуствима, а према истом аутору сведочи о незадовољству које тера на потрагу и на откривање нових хоризоната. Јасно је да ова метафора, нарочито кроз представљено значење, указује и на потребу Србије за променом и потрагом за истином и миром, са светим гралом на крају пута: чланством у ЕУ.

У употреби је још једна емотивно јака метафора, метафора породице или клуба која зове под своје окриље и пружа сигурност појединцу. Под окриљем породице, појединац има заштиту, али и трпи доминацију оца породице (Јунг 1973).

Метафора куће представља средину света, слику универзума, стајалиште и положај човека према моћи окружења. Кретање према кући, одредишту, може изражавати непроменљиву или стагнирајућу фазу или пак еволутивну (*Ibid*). Често се помиње пут ка кући или породици европских народа у контексту еволутивне промене кроз коју треба да пређе српско друштво. Врата се јављају као симбол прелаза између два стања, два света, познатог и непознатог, светлости (ЕУ) и таме (Балкан). Врата имају динамичко, психолошко значење, јер не означавају само пролаз већ и позив да се пут пређе (пут ка ЕУ). На вишем нивоу, врата представљају прелаз између једног домена у други: из подручја профаног (Балкана упрљаног ратовима, корупцијом, економском бедом) и светог

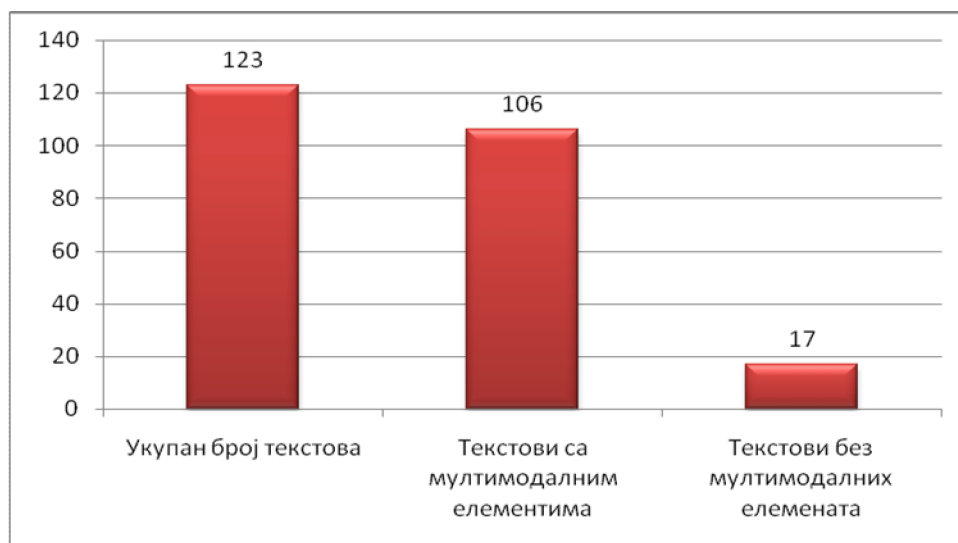
(уређене и цивилизоване Европе). Са друге стране, прозор као отвор према ваздуху и светлости симболизује способност примања, онога што долази са неба (примање просвећеног духа Европске уније).

У великом броју случајева, коришћена метафора кореспондира мултимодалном елементу приказаном на слици. При коришћењу метафора кућа и породица, често је повезивање са неком инсигнијом која асоцира на Европску унију (застава, мапа и сл.) што поставља ЕУ на место те куће или породице.

У анализираним текстовима на енглеском језику присутна је значајна употреба мултимодалних елемената и језичких метафора.

7.4.2. Резултати на основу анализе текстова на српском језику

Да би се направило поређење између доминантних дискурса у текстовима на енглеском и српском језику, извршено је прикупљање и анализа текстова из медија на српском језику, а чија је тема била Европска унија, тј., приступање Србије Европској унији.

Слика 7.4 — 15. Укупан број анализираних текстова, број текстова са мултимодалним елементима и без њих

Анализа текстова према употреби мултимодалних елемената и ставу према интеграцији Србије у ЕУ, омогућава да се направи општи модел текста са припадајућим елементима.

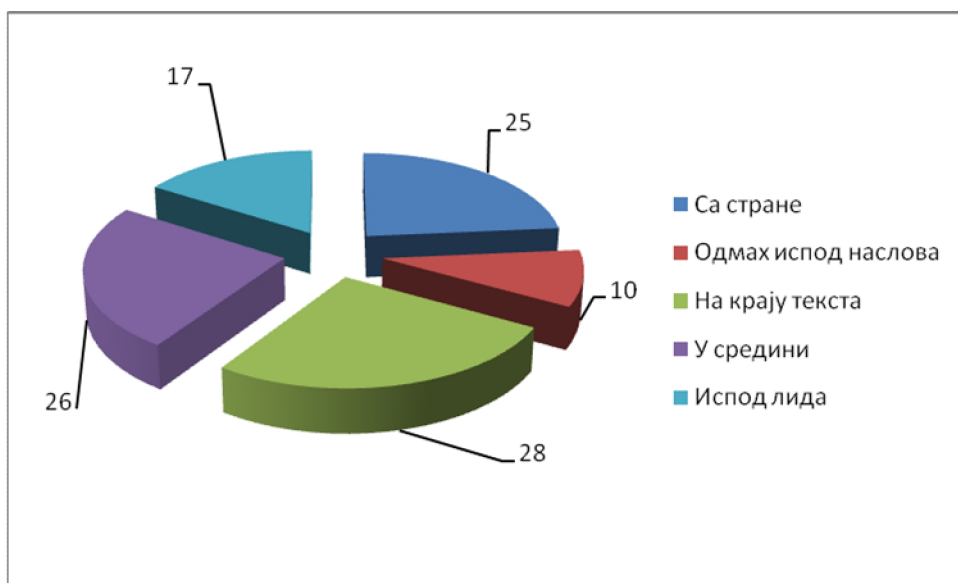
Из прикупљеног корпуса текстова анализирани су они текстови који садрже мултимодалне елементе. На слици 7.4 — 15. можемо видети да је од анализираних 123 текста, 106 текстова имало мултимодалне елементе, док 17 текстова различитих структура и из различитих извора није имало мултимодалне елементе. Јасно је да је број текстова са мултимодалним елементима (на случајном узорку од 123 текста) знатно већи од броја текстова без мултимодалних елемената. Из овог можемо закључити да је присуство мултимодалности и у текстовима на српском језику значајно средство у формулисању текста.

Табела 7. *Позиција мултимодалног елемента у анализираном тексту*

Позиција мултимодалног елемента у тексту	Број текстова са одређеном позицијом мултимод. елемен.
Са стране	25
Одмах испод наслова	10
На крају текста	28
У средини	26
Испод лида	17
Укупан број текстова са мултимодалним елементима	106

Слика 7.4 — 16. *Графички приказ позиција мултимодалног елемента у тексту*

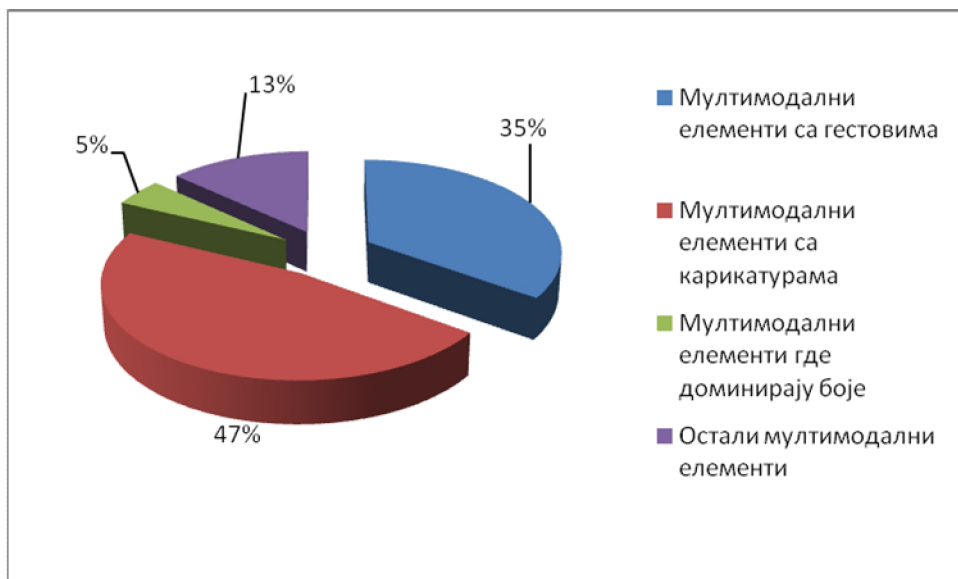
Слика 7.4 — 17. Процентуална заступљеност појединих позиција мултимодалног елемента

Из табеле 7. и слика 7.4 — 16. и 7.4 — 17. закључујемо да се мултимодални елементи у српском корпусу најчешће постављају на крају текста, а најређе одмах испод наслова. Ови подаци могу указивати на жељу аутора да читаоца најпре информише, а потом сликом сугерише шире интерпретације текста.

Код текстова на српском језику, анализирани су исти типови мултимодалних елемента као код текстова на енглеском језику, да би се у каснијим корацима могло направити упоређивање, тј, да би се могло утврдити да ли у неким случајевима постоји корелација или не.

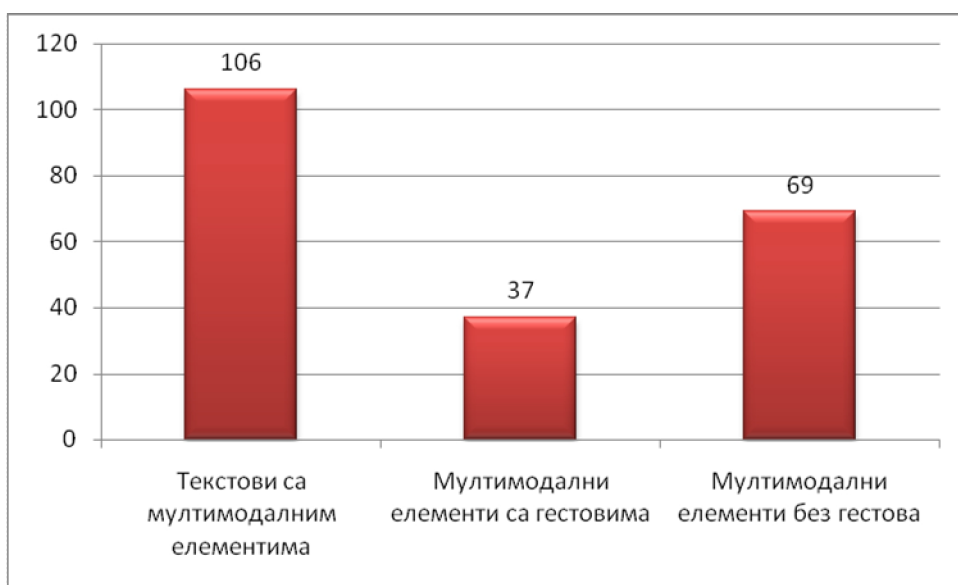
Табела 8. Типови мултимодалних елемената

Текстови са мултимодалним елементима	106
Мултимодални елементи са гестовима	37
Мултимодални елементи са карикатурама	50
Мултимодални елементи где доминирају боје	5
Остали мултимодални елементи	14

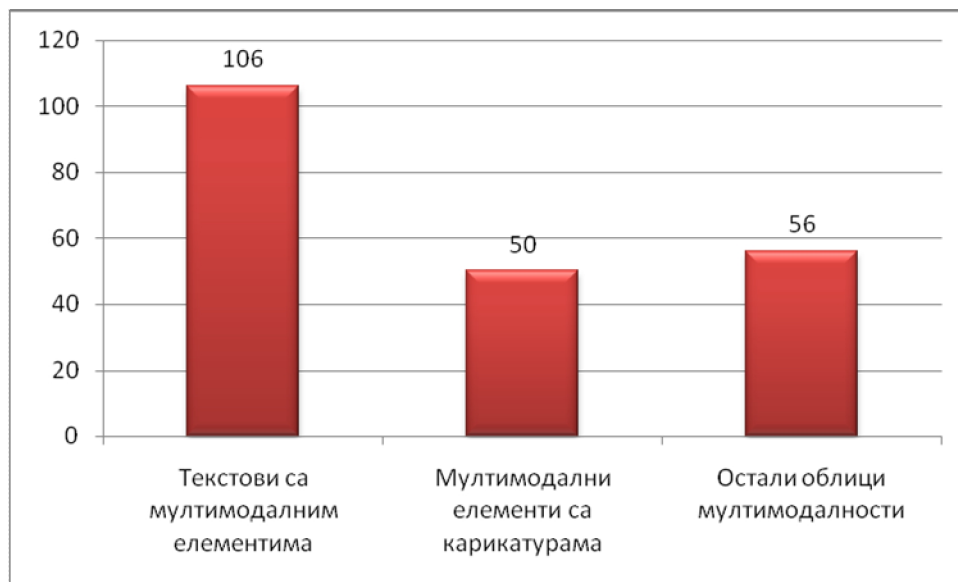

Слика 7.4 — 18. Графички приказ текстова према типу мултимодалног елемента

Табела 8. и слика 7.4 — 18. приказују који су типови мултимодалних елемената присутни у текстовима корпуса на српском језику. Може се закључити да су најчесталији мултимодални елементи са карикатурама, што указује на потребу аутора текста да критикује појединца или читаво друштво, тј, институцију. У овом случају, предмет критике су најчешће српски политичари којима се жури у ЕУ, као и званичници ЕУ који не журе да Србију прихвате у ЕУ.

Слика 7.4. — 19. Заступљеност мултимодалних елемената са гестовима у анализираним текстовима

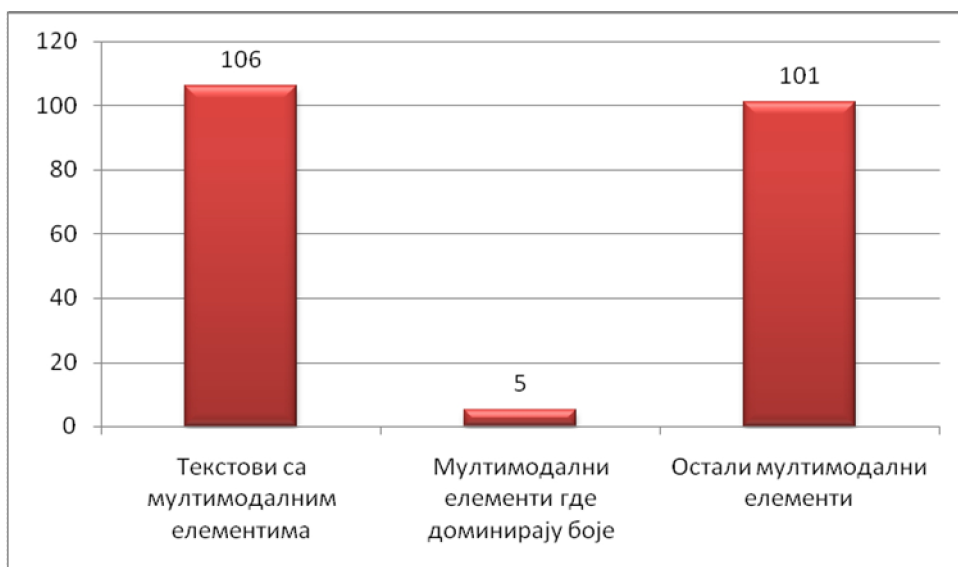
Слика 7.4. — 20. Заступљеност мултимодалних елемената са карикатурама у анализираним текстовима

Код посматраних текстова који су садржали мултимодалне елементе (106) 37 текстова је имало мултимодалне елементе са гестовима (слика 7.4 — 19). У највећем броју случајева приказани су крајње симболички и стилизовани гестови и покрети рукама (најчешће тадашњег председника Србије) који се по правилу односе на афирмативне ситуације, тј., текстове када се о интеграцији Србије у ЕУ говори на афирмативан начин.

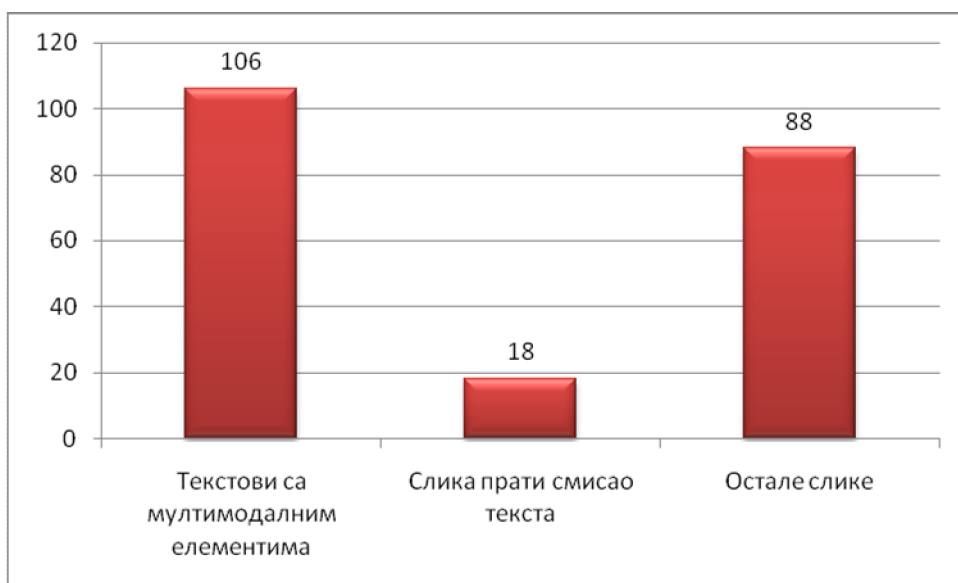
Оно што је, такође, утврђено истраживањем јесте да је укупно 50 текстова имало мултимодалне елементе са карикатурама (слика 7.4 — 20). Када је реч о карикатурама и њиховом пренесеном значењу, као и о самој употреби која је најчешће у негативном контексту, занимљиво је да се број карикатура као мултимодалних елемената у текстовима повећавао у моментима када је долазило до захлађења у односима Србије и ЕУ.

Иако су карикатуре бројне, на њима се могу често уочити симболично затворена врата, што се може довести у везу са одбијањем, остављањем Србије ван заједничке куће и заједничке породице или симбола неке препреке, рампе и слично. Ова врста карикатура има блажи карактер и текстови који је прате нису до краја негативно оријентисани према ЕУ, већ пре указују на препреке или на проблеме у приступању. Друга групација карикатура користи теже метафоричне слике, при чему су текстови крајње негативно настројени према ЕУ и приступању Србије Унији. Овде се користе компарације ЕУ са тоталитарним друштвима, тоталитарним појединцима или се неки симбол ЕУ доводи у везу са неким

тоталитарним симболом, као што је звезда петокрака или кукасти крст. Најчешће се симбол ЕУ повезује са звездом петокраком и прави паралела између Уније и СССР-а, или се пореди са нацистичком свастиком и нацистичком Немачком. У оба случаја, ЕУ је мета критике. Придруживање Србије се сматра негативним и кроз ове карикатуре покушава се дехуманизација ЕУ као друштва и државне заједнице, пошто јој се приписују негативни атрибути.

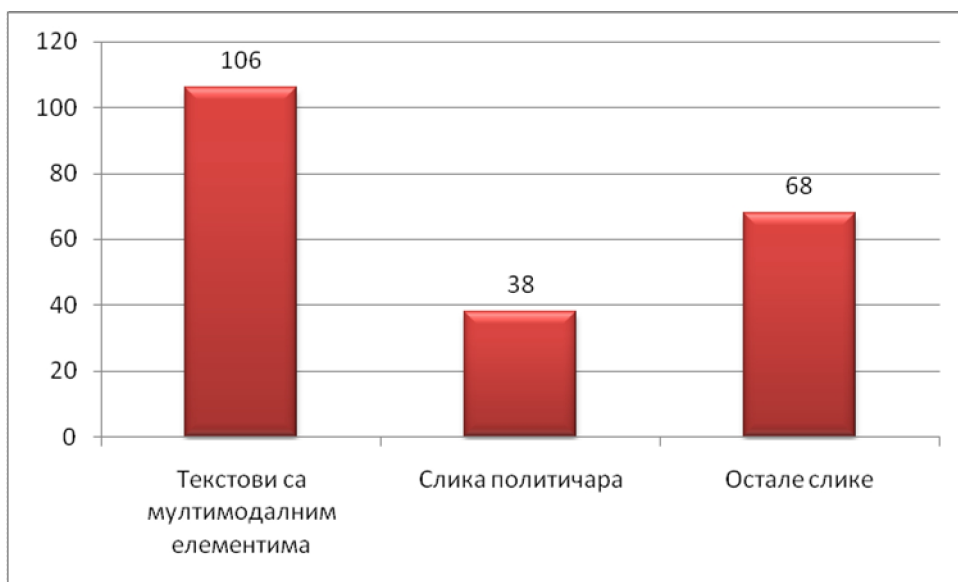

Слика 7.4 — 21. Заступљеност мултимодалних елемената где доминирају боје у анализираним текстовима

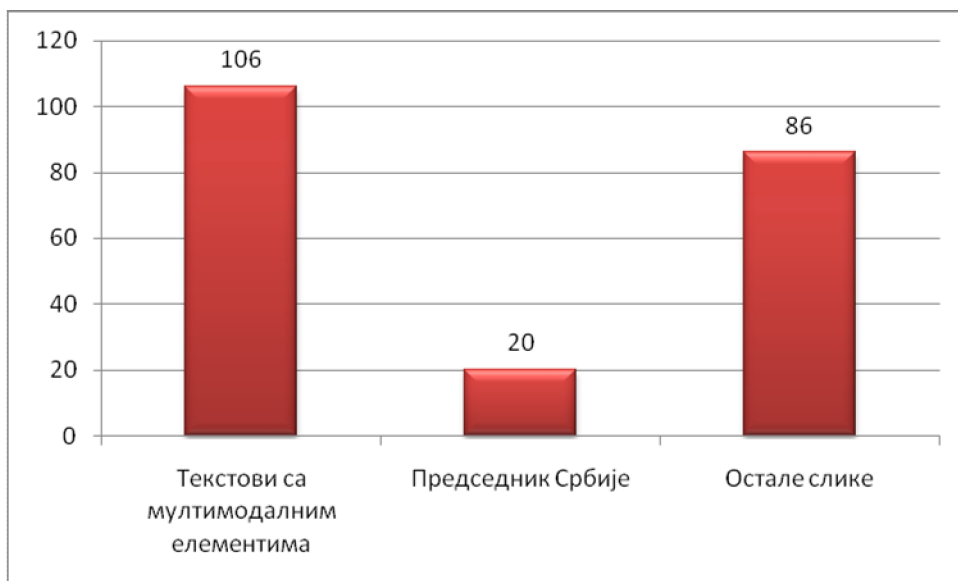

Слика 7.4 — 22. Заступљеност мултимодалних елемената где слика прати смисао текста у анализираним текстовима

Што се тиче осталих мултимодалних елемената, у 18 примера презентована слика прати текст (слика 7.3 — 22). Заступљеност мултимодалних елемената где доминирају боје у анализираним текстовима присутна је у 5 примера (слика 7.4 — 21) и подсетимо се (слика 7.4 — 18) карикатура 47%, 35% гестова и у 13% осталих мултимодалних елемената.

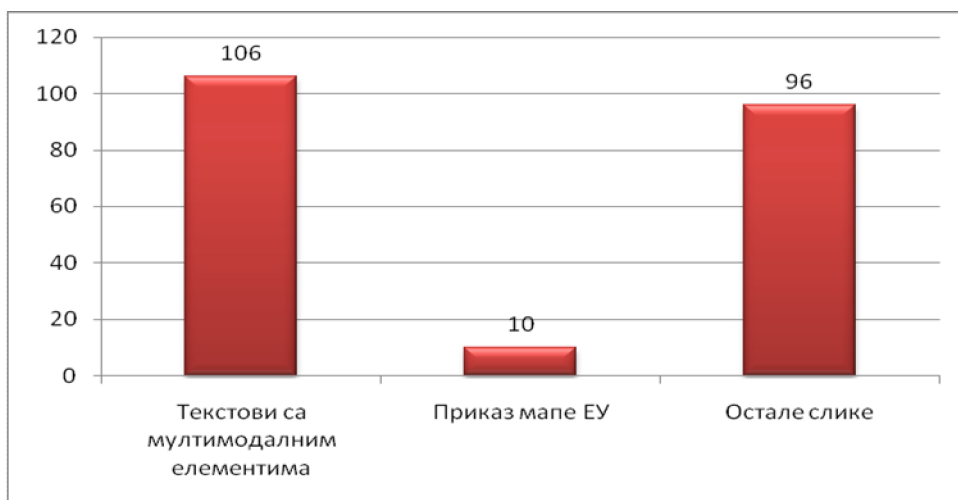

Слика 7.4 — 23. Заступљеност слика политичара у текстовима са мултимодалним елементима

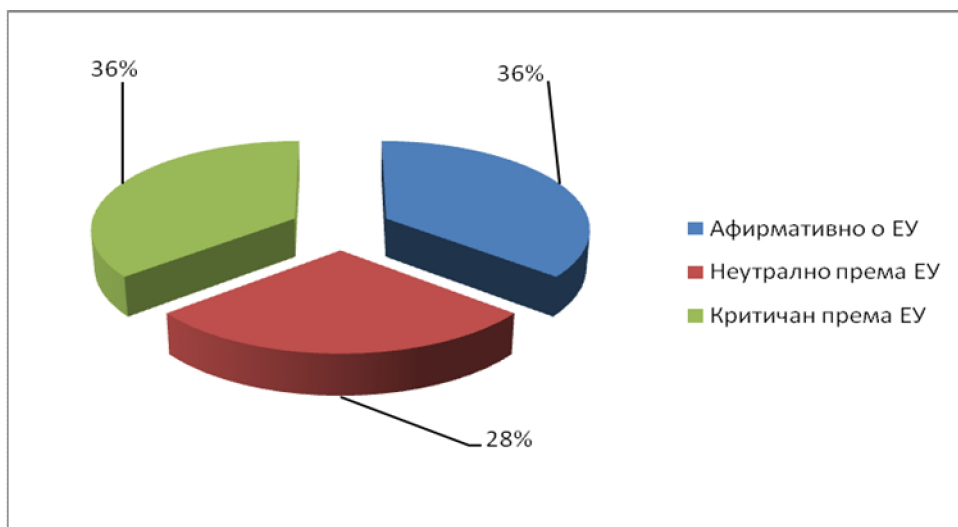
Слика 7.4 — 24. Заступљеност слика председника Србије у текстовима са мултимодалним елементима

Слике 7.4 — 23. и 7.4 — 24. приказују колико су ликови политичара и тадашњег председника Србије заступљени у текстовима који припадају корпусу на српском језику. Може се закључити да страни медији више фаворизују овај тип мултимодалних средстава, јер чешће користе слике политичара, а посебно председника Тадића као илустрацију текста.

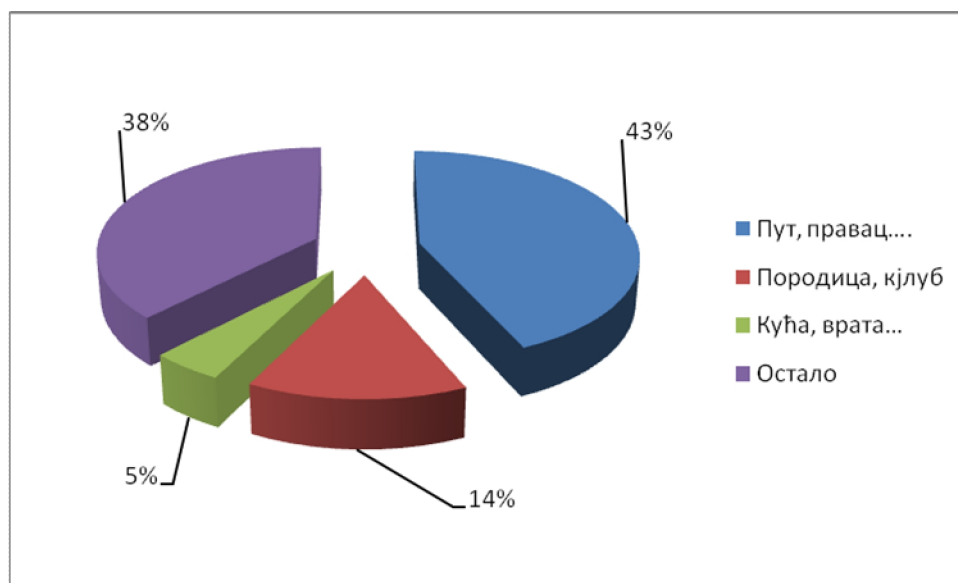
Слика 7.4 — 25. Приказ мапе ЕУ у текстовима са мултимодалним елементима

На основу графичког приказа заступљености мапе ЕУ у мултимодалним текстовима (слика 7.4 — 25) можемо закључити да се од укупног броја текстова са мултимодалним елементима, мапа ЕУ јавља у 10 текстова и то најчешће у склопу неког другог мултимодалног елемента.

Слика 7.4 — 26. Процентуална анализа текстова са мултимодалним елементима према изнетом ставу према ЕУ

Сви текстови су, такође, анализирани (слика 7.4 — 26) према ставу који је у основном тексту изражен о идеји интеграције, тј., приступања Србије Европској унији. Анализирано је 36% афирмативних текстова, 28% неутралних текстова и 36% текстова који критикују приступање Србије Европској унији. Текстови на енглеском језику су у много већој мери неутрални када је реч о интеграцији Србије у ЕУ. У текстовима на српском језику приметна је промена дискурса у различитим етапама политичких односа Србије и ЕУ. То се јасно уочава у периодима када се Србији постављају услови за пријем у ЕУ или кад јој је у новембру – децембру 2011. године одложено одобравање статуса кандидата за ЕУ. То је условило приметном променом у дискурсу, а самим тим и у пратећим мултимодалним елементима. Са друге стране, после успешно обављених етапа, било да је то испоручивање хашких оптуженика или потврда кандидатуре, приметан је већи број афирмативних текстова.

Слика 7.4 — 27. Најчешће коришћене метафоре у анализираним текстовима

Када је реч о коришћеним метафорама у анализираним текстовима (слика 7.4 — 27), најчешће се јављају метафоре пута или правца (43%), породице или клуба (14%), куће и врата (5%), док су све остале метафоре покривале 38% текстова.

У наредној тачки биће изведено упоређивање текстова на енглеском и српском језику и израчунат степен корелације.

7.4.3. Упоређивање текстова на енглеском и српском језику

На крају, потребно је упоредити прикупљени корпус текстова са енглеског говорног подручја и српског говорног подручја. У оба случаја, анализирано је по 123 текста на енглеском и српском језику који су сакупљени по методи случајног узорка међу референтним страним и домаћим издавачима. Као што је наведено у тачки 7.4, упоређивање текстова изведено је на основу следећих параметара:

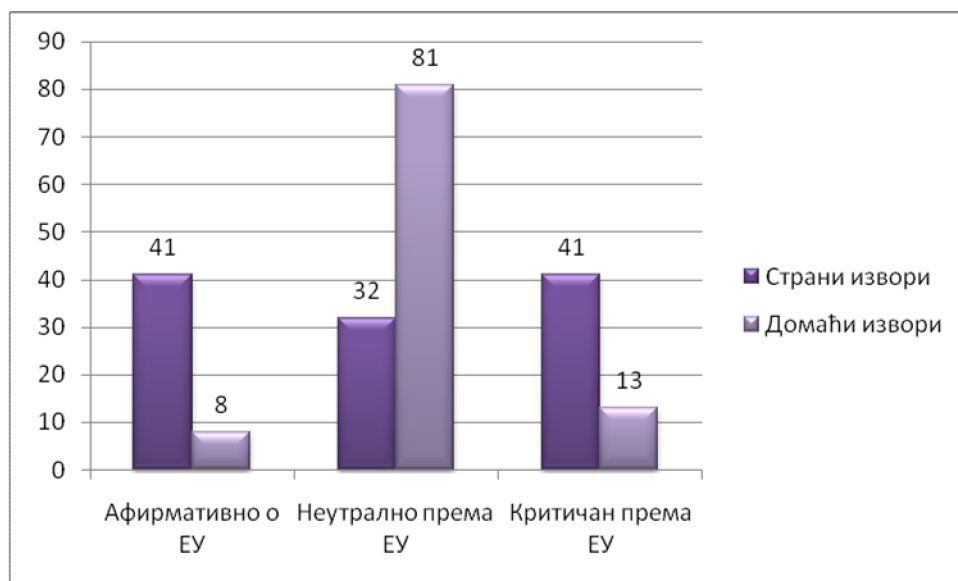
- Број текстова са мултимодалним елементима у оба узорка;
- Број текстова према ставу према ЕУ у оба узорка;
- Типови мултимодалних елемената у оба узорка;
- Коришћене метафоре у оба узорка.

Слика 7.4 — 28. Број текстова са мултимодалним елементима у оба узорка (Степен корелације 1)

Оно што се намеће као први закључак (слика 7.4 — 28) јесте да је корелација између укупног броја текстова и броја текстова који имају мултимодалне елементе и на енглеском и на српском језику равна 1, тј., да је у случају страних извора од 123 анализираних текстова, 102 имало мултимодалне елементе, а да је на страни домаћих извора од 123 анализираних текста, 106 имало мултимодалне елементе. Ово нам показује да су аутори на обе стране у готово подједнаком, и то високом (око 83%) проценту прибегавали употреби мултимодалних елемената у циљу подршке изнетим ставовима у текстовима.

Из наведеног се може закључити да је неопходно анализирати мултимодалне елементе у склопу анализе и разумевања дискурса у текстовима и на енглеском и на српском језику, а који се баве питањем интеграције Србије у ЕУ.

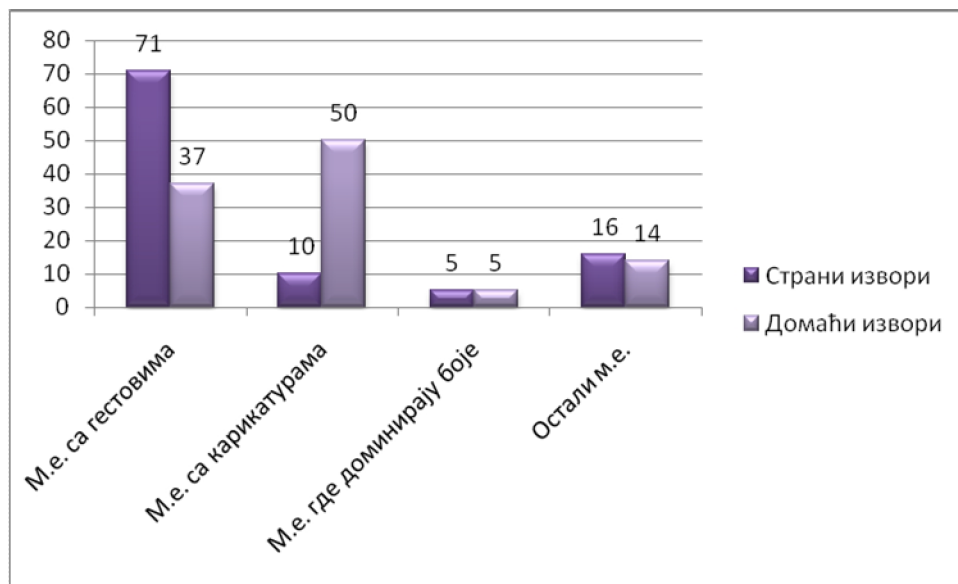

Слика 7.4 — 29. Број текстова према ставу у оба узорка
(Степен корелације -0,99812)

Реално је претпоставити да се наведени закључак може апстраховати и на све текстове који имају политичку конотацију.

Следеће запажање (слика 7.4 — 29) јесте да у текстовима на енглеском језику доминантан неутралан став који ЕУ изражава кроз дискурс и мултимодалне елементе, према интеграцији Србије у ЕУ (8 афирмативних, 81 неутралних и 13 негативних). У текстовима на српском језику тај став је другачији (41 афирмативно, 32 неутрално и 41

негативно) и тако се гради скоро савршена негативна корелација¹⁵⁴ (-0,99812), која указује да у једном случају велике вредности одговарају малим вредностима у другом случају. Јасно је да је у случају Србије која исказује веће емоције око придруживања ЕУ, оваква дистрибуција очекивана. Важно је, такође, поменути да је став текстова и медија директно повезан са догађајима који утичу на позитиван или негативан став јавног мњења у Србији (Хаг, Косово, одлагање статуса кандидата).

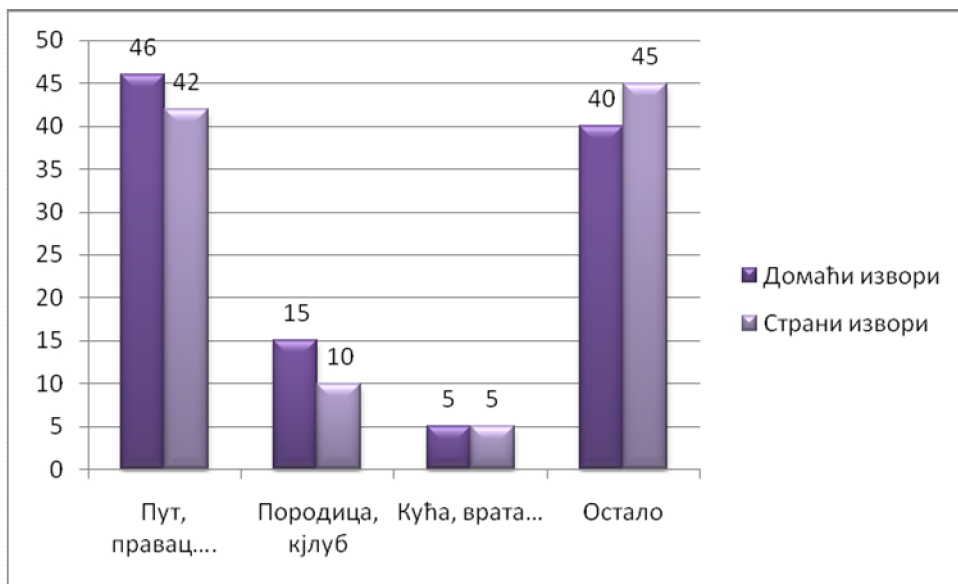

Слика 7.4 — 30. Типови мултимодалних елемената у оба узорка
(Степен корелације 0,354029096)

Занимљиво је упоредити различите мултимодалне елементе у обе групе текстова и то довести у везу са политичким ставом према прикључењу Србије ЕУ (слика 7.4 — 30). Док између мултимодалних елемената где доминирају боје, слике и остало постоји јака позитивна корелација између обе групе текстова, у случају када је реч о мултимодалним елементима где доминирају гестови и карикатуре имамо јаку негативну корелацију. Ово се може довести у везу са негативном корелацијом која постоји у ставу обе стране према придруживању Србије ЕУ. На основу анализираниг корпуса види се да мултимодални елементи, типа карикатура, скоро по правилу прате негативан став према процесу

¹⁵⁴ Позитивна корелација између две променљиве указује да, уколико једна вредност расте и друга вредност ће, такође расти. Негативна корелација подразумева да, уколико једна вредност расте, друга вредност ће опадати.. Одсуство корелације (коэффициент око 0) указује да су променљиве међусобно независне.

интеграције Србије ЕУ. Мултимодални елементи са гестовима углавном су повезани са позитивним ставом и скоро по правилу се персонификују кроз председника Србије (са једне стране) као симбола Србије и српског друштва у целини. Мултимодални елементи где доминирају боје и слике повезане са текстом, углавном су пратиоци текстова у којима се исказује неутрални став према придруживању Србије ЕУ. Оно што је евидентно јесте да између става (позитивног, неутралног и негативног) и типа мултимодалног елемента (гест, слика, карикатура) постоји јака условљеност како у текстовима на енглеском, тако и у текстовима на српском језику.

Слика 7.4 — 31. Коришћене метафоре у оба узорка
(Степен корелације 0,976849)

Када се на крају посматрају употребљене метафоре у обе групе текстова (слика 7.4. — 31), утврђено је да постоји висок степен позитивне корелације (0,976849). У обе групације текстова најприсутнија је метафора пута, правца, породице, клуба и куће. Јасно је да употребљене метафоре кореспондирају у обе групације текстова зато што се базирају на симболима који имају велики значај и који су важни за све културе.

Корелација је као математички алат употребљена да би се идентификовао однос или међусобна веза између појава представљених са вредностима две групације варијабли (учесталашћу појава од интереса у оба разматрана корпуса). Закључак је управо тај да је могуће са одређеном (на разматраним примерима математички изузетно великом)

вероватноћом предвидети на основу сазнања једне групације варијабли, вредности, тј., понашања, друге групације варијабли.

Из наведене анализе може се закључити да је основни образац употребе мултимодалних елемената, избора мултимодалних елемената, повезивања мултимодалних елемената са употребљеним метафорама, ширине разматраног контекста и везе мултимодалних елемената и дискурса у текстовима и на енглеском и на српском језику, кад је реч о интеграцији Србије у ЕУ, значајно сличан и повезан.

7.4.4. Дефинисање текстуалних образаца на тему Србија и Европска унија

На основу квантитативних и квалитативних резултата истраживања дефинисаног корпуса текстова на енглеском и српском језику, као и употребе, фреквенције и облика мултимодалних елемената, могуће је апстраховати текстуалне образце који се јављају приликом обрађивања проблема приступања Србије Европској унији.

Јасно је да је приликом анализе текста потребно дефинисати прави обим разумевања саме ширине контекста. Претходни резултати су недвосмислено показали да став изнет у тексту (имајући у виду разматрани случај приступања Србије Европској унији) има апсолутно позитивну корелацију са присуством, тј., типом мултимодалног елемента. Закључено је, такође, да је присуство мултимодалних елемената готово обавезно у доминатном броју (преко 83%) анализираних текстова и на српском и на енглеском језику. Приметно је присуство и типизираних метафора које обично прате одређену врсту политичког става изнетог у текстовима и на енглеском и на српском језику.

Да бисмо дефинисали могуће текстуалне образце, потребно је следити општа правила која су уочена током анализе текстова:

- Сваки текст, било са енглеског или српског говорног подручја треба да прати неки мултимодални елемент типа слика. Резултати овог истраживања недвосмислено показују да је у оба узорка готово идентично присуство мултимодалних елемената. Занимљиво би било даље истраживање које би упоредило исту тематику у текстовима на другим језицима. У сваком случају, визуелни мултимодални елемент у великој мери, појашњава, потцртава и истиче основну поруку текста.

- У наведеним текстовима користе се готово идентичне метафоре које имају позитивну апослутну корелацију. Анализиране метафоре се налазе у оба језичка корпуса и углавном одговарају дубљим културолошким и цивилизацијским симболима који имају своју јаку симболику. Анализиране метафоре се у оба случаја налазе врло често у насловима и поднасловима.
- Поједини типови мултимодалних елемената су присутни уз текстове који имају одређену конотацију и одређени политички став наспрам политичке идеје придруживања Србије Европској унији. Позиција Србије, али и Европске уније се често персонификује са истакнутим људима, при чему су неки од њих симболи позитивног става према интеграцији (нпр. председник Тадић), док су други симболи негативног става према интеграцији (Младић и сл.). У неутралним текстовима готово да и нема људи који су „негативан” симбол наспрам интеграцији.
- Приликом формулисања обрасца афирмативних текстова наспрам интеграције Србије у ЕУ, може се поставити следећи, начелни образац: текст обавезно мора да прати мултимодални елемент који треба да указује на отворен и пријатељски гест председника Србије и високог званичника Европске уније. Такође, код потенцијалних мултимодалних елемената може да доминира заједништво два ентитета, кроз заједнички приказ застава, мапа или неких других заједничких инсигнија. Од коришћених метафора, најзначајније су оне које говоре афирмативно о путу (отвореном, проходном), прикључивању породици, одласку кући и сл.
- Приликом формирања обрасца неутралног текста, слика може да прати текст, али не и обавезно. Највећи проценат текстова који нису имали мултимодалне елементе су управо они који су имали неутралан став према том политичком питању. У случају да су слике ипак присутне, у највећем броју случајева доминирају неутрални мотиви, односно мултимодални елементи базирани на бојама или пак неутралним приказима мапа или гестовима који указују на неодлучност, збуњеност и неодређеност. Коришћене метафоре се доводе у „условно” стање.
- Приликом формирања обрасца негативног текста, готово обавезно је присутан мултимодални елемент. Карикатура је мултимодални елемент који је скоро искључиво везан за текстове са негативним ставом, мада су присутни и други мултимодални елементи (слика забринутог председника и сл). Коришћене метафоре

су постављене у статус неостваривости, као блокиран пут, затворена врата на кући и сл. Пратеће карикатуре у великом броју случајева имају приказ затворених врата, блокираних путева и слично.

- Могуће је успоставити јасну зависност између „става” мултимодалног елемента и става који је политички формулисан у тексту. У случају анализе само мултимодалног елемента, могуће је готово са апсолутном сигурношћу одредити генерални став текста (да ли је текст афирмативан, неутралан или са негативним ставом према анализираном процесу). Тиме се намеће закључак да, полазећи од бројних истраживања у другим областима који говоре о важности „првог утиска” тј., о формирању става који сваки човек реализује у првим тренуцима сусрета с новом појавом, јасно је да је улога мултимодалних елемената, јако важна, јер служи за „припремање” односно дефинисање представа које ће читалац имати пре него што и крене да чита текст.
- Занимљив феномен представља и конструисање бројних кованица које по својој природи припадају супротним половима (афирмативно-негативно). Овакве синтагме или кованице имају за циљ да појачају одређене ставове и оне су препоручљиве у текстовима. Навешћемо најчешће:

Рб	Синтагме
1.	Европски песимизам
2	Европски пут
3	Европски оптимизам
4	Европска будућност
5	Европска перспектива
6	Европски скептицизам
7	Европски брод
	Кованице
1	Евроунијаћење
2	Еврољуб
3	Еврофил
4	Евроман
5	Евроинтерпретативац

6	Еврофорично (еврофорија) ЕУ-форија
7	Евроскептик
8	Евросрб
9	Евроманично (Евроманија)
10	ЕУтопија
11	ЕУтаназија
12	ЕУропски
13	ЕУроза

Наведене синтагме или кованице користе се веома често, а према њиховој оријентацији јасно је да се сврставају у оне које су афирмативне и у оне које се користе у негативном контексту према придруживању ЕУ.

Из свега наведеног закључујемо да су мултимодални елементи битан пратилац сваког од могућих апстрахованих образаца текста. Мултимодални елементи, заједно са употребљеним метафорама, синтагмама и кованицима имају задатак да појачају суштинску политичку и идеолошку оријентацију која је изнета у тексту. Сам текст делује на нивоу трансмисије вербалне поруке, док мултимодални елементи имају задатак да на осталим когнитивним нивоима пренесу основну поруку текста користећи симболику која је често архетипска.

8.

ЗАКЉУЧАК

Као што је дефинисано у уводном делу рада, предмет ове докторске тезе јесте мултимодални приказ Европске уније у писаним и говорним текстовима које су медији са енглеског и српског говорног подручја објављивали у временском периоду од 2004. до 2011. године. Теоријски и методолошки оквир истраживања је критичка анализа дискурса (КАД) која се бави језиком као друштвеном праксом, што значи да језик посматра у контексту друштвених дешавања.

Циљ овога рада, који је, по нашем мишљењу, у потпуности остварен, био је да се на нови начин интерпретира испољавање идеологије Европске уније у савременим медијима. У ту сврху извршена је посебна селекција текстова уско повезаних са овом темом из којих су ексцерпиране речи, синтагме, као и мултимодални елементи који доприносе интерпретацији ове теме на својеврстан начин. Након тога, извршено је упоређивање начина на који се ова тема испољава у енглеским и српским медијима. Употреба мултимодалних елемената у анализираним текстовима допринела је њиховој метафоричности, што је захтевало њихову додатну интерпретацију.

За потребе истраживања прегледано је 512 текстова, а статистички обрађени корпус садржао је 246 текстова са енглеског и српског говорног подручја који су публиковани код најеминентнијих домаћих и страних агенција, издавача или медијских кућа. Текстови су анализирани у хронолошком реду како би се утврдило да ли су се друштвено-политичке промене у Србији одразиле на дискурс о ЕУ. Сви елементи текстова, језички и мултимодални, анализирани су на основу дефинисаног плана и модела истраживања, који се састојао из трослојне анализе текста о чему ће бити више речи у тексту који следи.

За потребе овако комплексног истраживања, било је потребно поставити један обухватнији модел анализе, који је, као што је напоменуто, укључио три аспекта анализе дискурса о Европској унији: а) анализу језика (лингвистичку анализу), б) анализу слике која прати дати дискурс и в) анализу гестова (говор тела особа са слика). Теоријска основа овог модела и приступ у интерпретацији добијених података била је критичка анализа дискурса, уз комплементарну употребу мултимодалних извора који су допринели бољем или другачијем разумевању текста, чиме је омогућен шири контекст за анализу ове врсте дискурса.

У уводном делу докторске дисертације представљене су хипотезе, које су инициране пилот истраживањем, а које ћемо на овом месту поновити да би изнели своје мишљење о томе да ли су оне потврђене или оповргнуте:

I Опште хипотезе:

1. Текстуална порука прецизније се енкодира уколико је праћена другим, мултимодалним средствима.

- **Наведена хипотеза је доказана.** У највећем броју анализираних текстова из корпуса присутни су мултимодални елементи. Анализирано је по 123 текста на енглеском и српском језику који су прикупљени по методи случајног узорка међу референтним страним и домаћим издавачима. Оно што се намеће као први закључак јесте да корелација између укупног (123) броја текстова и броја текстова који имају мултимодалне елементе и на српском и на енглеском језику износи 1; прецизније, да је у случају страних извора од 123 анализирана текста, укупно 102 имало мултимодалне елементе, а да је од 123 анализирана текста из домаћих извора, 106 имало мултимодалне елементе. Ово нам показује да су аутори на обе стране у готово подједнаком, и то високом (око 83%) проценту прибегавали употреби мултимодалних елемената у циљу подршке изнетим ставовима у текстовима.
- Установљена је висока позитивна корелација између присуства мултимодалних елемената и смисла текста, тј. утврђено је да текстуалну поруку прате други мултимодални елементи у циљу прецизнијег енкодирања. Можемо да закључимо да је за разумевање текста потребно анализирати и присуство мултимодалних елемената.

2. Већи број информација добијених путем мултимодалних ресурса доприноси појачавању значења текстуалне поруке.

- **Наведена хипотеза је доказана.** Установљена је висока позитивна корелација између присуства мултимодалних елемената и значења текстуалне поруке. На пример, у случајевима када је контекст односа ЕУ – Србија приказан у негативном светлу, у великом броју случајева користе се карикатуре због своје специфичне мултимодалне улоге.

II Посебне хипотезе односе се на конкретно истраживање:

- **У приказу ЕУ у енглеским и српским медијима могу се идентификовати идентични елементи.**
 - **Наведена хипотеза је доказана.** У случају употребљених метафора у обе групе текстова израчунато је да постоји висок степен позитивне корелације (0,976849). У обе групације текстова најприсутнија је метафора пута, правца, затим, породице, клуба и куће. Јасно је да употребљене метафоре кореспондирају у обе групације текстова зато што се базирају на симболима који имају велики значај и који су важни за све културе.
 - У корпусу текстова и на енглеском језику и на српском језику заступљени су исти или слични мултимодални елементи. У случају мултимодалних елемената где доминирају боје и осталих мултимодалних елемената, имамо високу позитивну корелацију (близу 1). У случају мултимодалних елемената типа карикатуре и гестова имамо јаку негативну корелацију. Ово се може довести у везу са оријентацијом текста према питању ЕУ (афирмативно, неутрално и негативно). Следеће запажање јесте да је у текстовима на енглеском језику доминантан неутрални став који ЕУ изражава кроз дискурс и мултимодалне елементе и, наравно, садржај посматраних текстова, према интеграцији Србије у ЕУ (8 афирмативних, 81 неутралних и 13 негативних). У текстовима на српском језику тај став је другачији (41 афирмативно, 32 неутрално и 41 негативно), чиме се добија скоро савршена негативна корелација (-0,99812). Негативни став према интеграцији Србије у ЕУ

обично прати карикатура. Сем тога, структура мултимодалних елемената у анализираном корпусу је следећа:

- Заступљеност мултимодалних елемената у текстовима на српском језику где доминирају боје, у анализираним текстовима присутна је у 5 примера (5%), карикатуре у 47%, у 35 % гестови и у 13% осталих мултимодалних елемената.
 - Заступљеност мултимодалних елемената у текстовима на енглеском језику где доминирају боје, у анализираним текстовима присутна је у 5 примера (5%), карикатуре у 10, у 71% гестова и у 16% осталих мултимодалних елемената.
- **Текстови на енглеском језику користе већи број мултимодалних ресурса него текстови на српском језику.**
 - **Наведена хипотеза је оповргнута.** Аутори на обе стране, у готово подједнаком, и то високом (око 83%) проценту, прибегавали су употреби мултимодалних елемената у циљу подршке изнетим ставовима у текстовима.
 - **Текстови на српском језику у већој мери су праћени неадекватним мултимодалним приказима** (посебна хипотеза иницирана пилот истраживањем)
 - **Наведена хипотеза је оповргнута.** Није се могла успоставити јасна и недвосмислена корелација између неадекватних мултимодалних приказа и садржаја текстова на српском језику. Може се, евентуално, утврдити да је негативан став према ЕУ често праћен карикатурама које су понекад јаког и неадекватног симболичког карактера.

Додатно је закључено да се у српским медијима, нарочито у вестима и политичким саопштењима за јавност, исказују веће емоције око придруживања ЕУ, те је став текстова и медија директно повезан са догађајима који утичу на позитиван или негативан став јавног мњења у Србији (Хаг, Косово, одлагање датума за добијање статуса кандидата). Од 22. децембра 2009. године, када је Србија званично поднела захтев за пријем у Европску унију, већина текстова почиње позитивним коментарима, поздрављајући овај чин, док је на сликама које прате ове текстове најчешће приказан председник Тадић насмејан. Међутим, у скоро свим текстовима, након оваквог позитивног увода, прилозима *yet, however*, изразима *on the other hand*, започињу пасуси у којима се наводе све препреке овог чина.

Оваквом структуром текста ствара се један шаблон у приказивању односа Србије и Европске уније који се састоји од афирмативног (првог) дела, који зајтим прати негативан коментар.

Врло често се у текстовима из страних медија, када се говори о пријему Србије у Европску унију, најпре наводи кратак историјски приказ кризе у Србији, скоро обавезно Милошевићеве власти, доласка Тадића на власт и промена које је његова политика донела. Након Милошевићеве смрти у текстове се уводи прича о Младићу и Сребреници, а самим тим и нови услов за пријем у ЕУ, а након тога, питање односа Србије и Косова.

Јасно је да сви текстови, и са енглеског и са српског говорног подручја, без обзира да ли се прикључење Србије Европској унији посматра из позитивног, неутралног или негативног угла, имају знатан степен „шаблонизације”, тј. да постоји јасна веза између присуства појединих мултимодалних елемената и става изнетог у тексту, као и става изнетог у тексту и коришћења одређених метафора, било у насловима, ликовима или у самом тексту. На основу свега наведеног, могуће је представити концептуални шаблон текста имајући у виду његову оријентацију према Европској унији (афирмативни, неутрални и негативни). Сигурно је да би кроз даља истраживања ови шаблони могли да буду прецизније дефинисани и да на једном вишем нивоу апстракције покажу везу између одређених мултимодалних симбола и скривених политичких или других порука изнетих у тексту.

На основу истраживања које је представљено овим радом, могуће је јасно дефинисати теоријски, тј., научни, као и практични допринос рада. Теоријски допринос овог рада могао би се сагледати кроз резултате истраживања који нас упућују на закључак да се текстуална порука прецизније енкодира уколико је праћена другим, мултимодалним средствима, као и да већи број информација добијених путем мултимодалних ресурса доприноси појачавању значења текстуалне поруке, при чему су утврђене јасне математичке корелације. Доказана висока позитивна корелација у употреби одређених мултимодалних елемената у текстовима на енглеском и српском језику, такође се може сматрати научним доприносом овога рада, јер она показује да употреба мултимодалних елемената, посебно у медијском дискурсу, не зависи од природе ова два језика (енглеског и српског), већ од когнитивних и психолошких фактора. Са друге стране, модел анализе мултимодалног текста, који је за потребе овог рада осмишљен, може се сматрати

значајним доприносом у науци о језику која се бави анализом дискурса и лингвистичким истраживања ове врсте. Овај модел је омогућио детаљнију и целовитију интерпретацију текста, и будући да је потврдио да се помоћу њега могу анализирати сви аспекти текста, како језички, тако и сликовни, гестовни, итд., може се сугерирасати његова примена за потребе сличних врста језичких истраживања.

У практичном смислу, истраживање које је спроведено за потребе овог рада, може допринети креирању маркетиншких материјала и кампањи, имајући у виду дефинисане релације између мултимодалних елемената и текстова као и идентификованих образаца и шаблона мултимодалних текстова. У ширем смислу, истраживање може бити корисно у реализацији политичких кампањи зато што је у својој основи фокусирано на троугао који чине језик, медији и моћ.

Оно што је реално ограничење у истраживању које је представљено овим радом јесте број анализираних текстова и посматрани временски период. Иако је са аспекта статистике број разматраних текстова довољно велик, број анализираних текстова би се могао проширити. Било би, такође, занимљиво посматрати и анализирати текстове и ван временског оквира који је дат у раду, тј., посебно у периоду непосредно пред приступ у ЕУ, затим у тренутку самог евентуалног приступа, као и временски период када Србија буде у ЕУ.

Посматрано у контексту даљих истраживања, могу се укључити и анализирати текстови из других земаља пост-југословенског простора (Босна и Херцеговина, Црна Гора и Хрватска) и направити поређење са Србијом. На овај начин могли би доћи до сазнања да ли је употреба мултимодалних симбола у текстовима и њихово значење истоветно или не, као и да ли кореспондира са фазом у процесу приступа одређене земље ЕУ. У даљим истраживањима могу се поредити мултимодални елементи у одговарајућем контексту и са другим земљама пост-совјетског и источно-европског простора које се већ налазе у ЕУ (Литванија, Латвија, Летонија, Пољска, Словачка, Чешка, Мађарска, Румунија и Бугарска). Предмет даљег истраживања такође би могло бити и стање у медијима земаља традиционалне, старе Европе, тј., анализа да ли периодична скепса према ЕУ има свој одраз на ситуацију у медијима. У контексту анализе, могу се применити и други статистички алати и укључити питања интер, транс и мултидисциплинарности у контексту тумачења мултимодалних елемената и начина на који се они интегришу у критичку

анализу текста. И на крају треба рећи да питања језика као друштвене праксе, веза језика и моћи, језика и медија, итд., пружају неисцрпне могућности неких будућих истраживања и да је истраживање представљено овом дисертацијом, надамо се, иницирало нека од њих.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Arendt, H. (1967). *The Origins of Totalitarianism*. London: Allen & Unwin.
- [2] Arendt, H. (2007). *Towards a Philosophical Critique. The governance of education: how neo-liberalism is transforming policy and practice*. London: Continuum Intl Pub Group.
- [3] Bakhtin, M. (1986). *Speech Genres and Other Late Essay*. Austin: University of Texas press.
- [4] Barnhurst, K. G., Vari, M., and Rodríguez, I. (2004). Mapping visual studies in communication. *Journal of Communication*, 54 (4), 616-644.
- [5] Bateman, J., Judy D. and Henschel, R. (2002). Multimodality and empiricism: Methodological issues in the study of multimodal meaning-making. GeM Project, Report 2002/01. University of Bremen/University of Stirling. Accessed: July 2013: <http://www.fb10.uni-bremen.de/anglistik/langpro/projects/GeM/downloads/bateman-delin-henschel-Salzburg.pdf>
- [6] Bateman, J. (2008). *Multimodality and genre: A foundation for the systematic analysis of multimodal documents*. London: Palgrave Macmillan.
- [7] Bateman, J. (2009). *Discourse, Of Course*. In Renkema J, (Ed.), *Amsterdam and Philadelphia*. PA: John Benjamins, 55-66.
- [8] Bell, A., and Garrett, P. (1998). *Approaches to media discourse*. Oxford, UK: Blackwell.
- [9] Benke, G. (2000). Diskursanalyse als sozialwissenschaftliche Untersuchungsmethode. *SWS Rundschau*, 2(2000), 140-162.
- [10] Benke, G., and Wodak, R. (2001). Neutrality versus Nato: The Analysis of a TV-Discussion on the Contemporary Function of Austria's Neutrality. In G. Bischof, A. Pelinka & R. Wodak (Eds.), *Neutrality in Austria. Contemporary Austrian Studies*. Volume 9 (pp. 37-68). New Brunswick, NJ: Transaction.
- [11] Bhaskar, R. (1986). *Scientific Realism and Human Emancipation*. London: Verso.
- [12] Bhatia, V. K. (2004). *Worlds of Written Discourse*. London, New York: Continuum.
- [13] Билбија, С. (2002). Европски енглески у европском протекторату. *Српски језик – студије српске и словенске*, 7(1-2), 463-470.

- [14] Bilbija, S. (2005). Linguistic and Pragmatic Properties of the Discourse of the High Representative in the Republic of Bosnia and Herzegovina. In *The Power of Language – A Collection of Essays*. Oslo: Novus Press, 53-63.
- [15] Bilbija, S. (2006). Pragmatic interpretations of socio-political discourse in post-Dayton Bosnia. *English Language and Literature Studies: Interfaces and Integrations*. vol.1 Belgrade, Faculty of Philology, 413-418.
- [16] Билбија, С. (2007). Политика у језику: речено и неисказано. *Језик, књижевност, политика*. Ниш: Филозофски факултет, 35-42.
- [17] Bilbija, S. (2008). The Role of Hedges in Political discourse. *English Language and Literature Studies. Structures across Cultures*. Beograd. Filološki fakultet, 499-508.
- [18] Bilbija, S. (2009). What Will the OHR Discourse Be Remembered By. *Belgrade English Language and Literature Studies*. Vol 1. Filološki fakultet, Beograd, 97-108.
- [19] Bilbija, S. (2011). Lingvističko tkanje ulaska u Evropsku uniju. *Nauka i politika*, 5(1), 53-64.
- [20] Blache, P. et al. (2009). Creating and exploring Multimodal Annotated Corpora: The ToMA project. *Multimodal Corpora*. 5509, 38-53.
- [21] Black, M. (1979). More about Metaphor. In: Ortony, A. (Ed.) *Metaphor and Thought*. Cambridge University Press.
- [22] Благојевић, С. (2008). Метадискурс у академском дискурсу. Ниш: Филозофски факултет.
- [23] Благојевић, С., и Стефановић, С. (2010). Елементи емфатичности у приказима Европске уније у српским медијима у светлости критичке анализе дискурса. Међународни научни скуп: Српски језик, књижевност, уметност, ФИЛУМ, Крагујевац, 245-258.
- [24] Благојевић, Н. С., и Стефановић Д. С. (2012). Савремени приступ у анализи језика медија: Пример мултимодалног приказа Европске уније у српским медијима, Научни скуп: Наука и идентитет, Пале, 21-22. мај 2011, 171 – 183.
- [25] Brock, P. (1995). *Media Cleansing: Journalism and Tragedy in Yugoslavia*. GMbooks.
- [26] Bronwen, M., and Ringham, F. (2000). *Dictionary of Semiotics*. London: Cassell.

- [27] Caliendo, G. et al. (2009). The Human Face of the European Union: A Critical Study. *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines*, 3(2), 176 – 202.
- [28] Carston, R. (2002). *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell.
- [29] Carter, S., Shaw, E., Lam, W., and Wilson, F. (2007). Gender, entrepreneurship, and bank lending: The criteria and processes used by bank loan officers in assessing applications. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 31 (3), 427-444.
- [30] Chaban, N., and Holland, M. (Eds.) (2007). The EU through the eyes of the Asia-Pacific: public perceptions and media representations. *NCRE Research Series*, No. 4., (2005)53.
- [31] Chen, Y. (2010). Exploring dialogic engagement with readers in multimodal EFL textbooks in China. *Visual Communication*, 9(4), 485-506.
- [32] Chilton, P., and Ilyin, M. V. (1993). Metaphor in Political Discourse: the Case of the "Common European House". *Discourse and Society*, 4 (1), 7-31.
- [33] Chilton, P., and Lakoff, G. (1995). Metaphor in Foreign Policy Discourse. In C. Schäffner and A. Wenden (Eds.), *Language and Peace*. Dartmouth: Aldershot.
- [34] Chomsky, N. (2004). *Propaganda i javno mnjenje*. Novi Sad: Rubikon.
- [35] Chouliaraki, L., and Fairclough, N. (1999). *Discourse in Late Modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: EUP.
- [36] Clark, H. (1973). Space, time, semantics and the child. In Moore E. T. (Ed.), *Cognitive Development and the Acquisition of Language*, 483-501.
- [37] Cook, V. J. (1990). The I-language approach and classroom observation. *English Language Teaching Documents*, 133(1), 71-80.
- [38] Crystal, D. (1992). *Introducing Linguistics*. London: Penguin English.
- [39] Crystal, D. (2001). *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [40] De Saussure, F. (1983). *Course in General Linguistics* (trans. Roy Harris). London: Duckworth.
- [41] Delin, J., Bateman, J., and Allen, P., (2002). A Model of Genre in Document Layout, *Information Design Journal*, 11(1), 54-66.
- [42] Derrida, J. (1976). *Of Grammatology*. Trans. G. C. Spivak. Baltimore: John Hopkins University Press.

- [43] Ђорђевић, Р. (1994). *Увод у контрастирање језика*. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет.
- [44] Eagleton, T. (1994). *Ideology*. London: Longman.
- [45] El Refaie, E. (2003). Understanding visual metaphor: The example of newspaper cartoon. *Visual Communication*, 2(1), 75 - 96.
- [46] Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. London: Longman.
- [47] Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Oxford, UK and Cambridge, MA: Polity Press and Blackwell.
- [48] Fairclough, N. (1995a). *Critical Discourse Analysis: The Critical study of Language*. Longman.
- [49] Fairclough, N. (1995b). *Media Discourse*. London: Hodder Arnold.
- [50] Fairclough, N., and Wodak, R. (1997). Critical Discourse Analysis. In van Dijk, (Ed.). *Introduction to discourse studies*. Thousand Oaks and New Delhi: Sage, 258-284.
- [51] Fairclough, N. (2001). *Language and Power* (2nd edition). London: Longman.
- [52] Fairclough, N. (2003). *Analyzing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- [53] Fairclough, N. (2005). *Transition in Central and Eastern Europe*. British and American Studies. Timisoara: University of Timisoara, 11/2005, 9-34
- [54] Fairclough, N. (2006). *Language and Globalization*. London: Routledge.
- [55] Featherstone, M., Hepworth, M., and Turner, B. S. (Eds.). (1991). *The body: Social process and cultural theory*. London: SAGE Publications Ltd.
- [56] Flowerdew, J. (1997). The Discourse of Colonial Withdrawal: A Case Study in the Creation of Mythic Discourse. *Discourse and Society*, 8 (4), 453-477.
- [57] Fodor, J. D. (1993). Processing empty categories: a question of visibility. In Altmann and Shillcock, (Eds). *Cognitive models of speech processing: The second Sperlonga meeting* Psychology Press. 351-400.
- [58] Forceville, C. (1996). *Pictorial metaphor in advertising*. London: Routledge.
- [59] Forceville, C. (2002). The identification of target and source in pictorial metaphors. *Journal of Pragmatics*, 34 (1), 1-14.
- [60] Forceville, J. C. et al. (2009). *Multimodal Metaphor*. Berlin: Mouton de Gruyter

- [61] Foucault, M. (1970). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. New York, NY: Vintage Books.
- [62] Foucault, M. (1989). *Foucault Live: Collected Interviews, 1961-1984*, ed. by Sylvère Lotringer, trans. *Lysa Hochroth and John Johnson (New York, Semiotext (e), 1996)*.
- [63] Foucault, M. (2005). *The Hermeneutics of the Subject: Lectures at the Collège de France 1981-1982*. (Vol. 6). Macmillan
- [64] Fowler, A. (1989). Genre. In Erik Barnouw (Ed.), *International Encyclopedia of Communications*, Vol. 2. New York: Oxford University Press
- [65] Fowler, R. (1991). Critical Linguistics. In: Halmkjaer, K. (Ed.), *The Linguistic Encyclopedia*. London / New York: Routledge, 89-93.
- [66] Garrett, P., and Bell, A. (1998). Media discourse: A critical overview. In A. Bell & P. Garrett (Eds.), *Approaches to media discourse* (1–21). Oxford, UK: Blackwell.
- [67] Gee, J. P. (1999). *An introduction to Discourse analysis: theory and method*. London and New York: Routledge.
- [68] Gerban, A., i Ševalije Ž. (2006). *Rečnik simbola – mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*. Beograd: Stylos.
- [69] Gibbon, D. et al. (2000). *Handbook of Multimodal and Spoken Dialogue Systems: resources, terminology and product evaluation*. USA: Kluwer Academic Publishers.
- [70] Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford: Stanford University Press.
- [71] Glaser, B. G., and Strauss, A. L., (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- [72] Goffman, E. (1971). *Relations in Public*. New York: Harper and Row.
- [73] Goodwin, C. (2003). The semiotic body in its environment. In Coupland J. and Richard Gwyn R. (Eds.) *Discourses of the Body*, 19-42. Basingstoke/New York: Palgrave-MacMillan.
- [74] Goossens, L. (1990). Metaphtonymy: the Interaction of Metaphor and Metonymy in Expressions for Linguistic Action. In R. Dirven and R. Pörings. (Eds.), *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 349-378
- [75] Gullberg, M. (2006). Handling discourse: gestures, reference tracking, and communication Strategies in early L2. *Language Learning*, 56(1), 155 – 196.

- [76] Habermas, J. (1977). *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt: Suhrkamp.
- [77] Habermas, J. (1992). *Postmetaphysical Thinking*, Cambridge: Polity.
- [78] Halliday, M. A. K. (1970). Language structure and language function. In John Lyons (Ed.), *New Horizons in Linguistics*. Harmondsworth: Penguin Books.
- [79] Halliday, M. A. K. (1985). *Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- [80] Halliday, M. A. K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar*, 2nd edition. London: Edward Arnold.
- [81] Hartley, J. (1982). *Understanding news*. London: Methuen.
- [82] Harvey, D. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell.
- [83] Henry, M. et al., (2002). *Discourse of Domination: Racial Bias in the Canadian-English Language Press*. Toronto: University of Toronto Press.
- [84] Herman, E. S., and Chomsky, N. (1988). *Manufacturing Consent. The Political Economy of the Mass Media*. New York: Pantheon Books.
- [85] Hodge, R., and Kress G. (1988). *Social Semiotics*. Cambridge: Cambridge Social Press.
- [86] Horkheimer, M., (1930). *Anfänge der bürgerlichen Geschichtsphilosophie*. Soziologische Verlagsanstalt.
- [87] Horvat, J., i Mijoč, J. (2012). *Osnove statistike*. Zagreb: Naklada Ljevak; Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- [88] Howe, N. (1988). Metaphor in contemporary American political discourse. *Metaphor and Symbol*, 3(2), 87-104.
- [89] Jäger, S. (1996). *BrandSätze. Rassismus im Alltag*. 4. Aufl., Duisburg.
- [90] Jäger, S. (1999). *Kritische Diskursanalyse*. 4. erw. Aufl., Duisburg.
- [91] Jakobson, R. (1956). Two aspects of language and two types of aphasic disturbances. In Waugh, L., and Monville-Burston, M. (Eds.), *On Language*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 115- 133.
- [92] Jakobson, R. (1987). On the relationship between auditory and visual signs. In *Language and Literature*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- [93] Jewitt, C. (2009). *The Routledge handbook of multimodal analysis*. London: Routledge.
- [94] Johnson-Laird, P. N. (1983). *Mental Models*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [95] Jones, R. H., and Norris, S. (2005). *Discourse in action: Introducing mediated discourse analysis*. London: Routledge.

- [96] Jung, K. G. (1973). *Čovek i njegovi simboli*. Zagreb: Mladost.
- [97] Kendon, A. (2004). *Gesture: Visible Action as Utterance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [98] Kennedy, J. M. (1982). Metaphor in pictures. *Perception*, 11(1), 589-605.
- [99] Kinneavy, J. (1971). *A Theory of Discourse*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- [100] Klaus, V. (2010). *Evropa i EU: pogled političara i ekonomiste*. Beograd: Službeni glasnik
- [101] Кнежевић, М. (2008). *Евроскептицизам: где је Европа – 111 евроскептичких фрагмената*. Шабац: Заслон.
- [102] Ковачевић, М. (2000). *Стилистика и граматика стилских фигура* (3. допуњено и измењено издање) - Крагујевац: Кантакузин.
- [103] Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- [104] Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in culture: Universality and variation*. Cambridge University Press.
- [105] Kress, G., and Hodge, R. (1979). *Language as Ideology*, London, Routledge & Kegan Paul.
- [106] Kress, G. (1989). *Linguistic processes in sociocultural practice*. Oxford University Press.
- [107] Kress, G. (1990). Critical Discourse Analysis. *Annual Review of Anthropology*, 11(1), 84-97.
- [108] Kress, G. (2000). Design and transformation: New theories of meaning. 153-161. In. Cope, B. and Kalantzis, M. (Eds.), *Multiliteracies: Literacy learning and the design of social futures*. London: Routledge.
- [109] Kress, G. (2003). *Literacy in the New Media Age*. London: Routledge.
- [110] Kress, G. (2009). Assessment in the perspective of a social semiotic theory of multimodal teaching and learning. In Wyatt. Smith, C.M. and Cummings, J.J. (Eds.) *Educational Assessment in the 21st Century*. Springer.
- [111] Kress, G., and van Leeuwen, T. (2006). *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London: Routledge.
- [112] Kress, G. (2010). *Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication*. London: Routledge.
- [113] Krings, H. et al. (1973). *Handbuch philosophischer Grundbegriffe*. Kösel.

- [114] Kumar, K. (1977). Holding the middle ground. In Curran, J. et al. (Eds.), *Mass Communication and Society*, Edward Arnold and the Open University Press
- [115] Labov, W. (1972). *Language in the Inner City*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- [116] Lacy, M. L. (1996). *The power of color to heal the environment*. London: Rainbow Bridge Publications.
- [117] Lakić, I. (2004). Media Discourse and Manipulation, u Perović S. i Bulatović V. (ur.) *Lingvističke analize*, Zbornik radova, Podgorica: Institut za strane jezike, 85 – 96.
- [118] Lakić, I. (2006). Discourse of War Reporting in Print Media. U Rasulić, K. i Trbojević, I. (ur.) *English Language and Literature Studies: Interfraces and Integrations*, ELLSSAC Proceedings, Volume I, Belgrade: Faculty of Philology, 399 – 411.
- [119] Lakić, I. (2007). Politika, ideologija o ratu u pisanim medijima. U Lopičić, V. et al. (ur.) *Jezik, književnosti i politika*, Zbornik radova, Niš: Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, 43 – 52.
- [120] Lakić, I. (2007). Representation of Refugees in British Dailies during NATO Airstrikes on Yugoslavia, u Lakić, I. i Kostić, N. (ur.) *Jezici i kulture u kontaktu*, Zbornik radova, Podgorica: Institut za strane jezike, 78 – 86.
- [121] Lakić, I. (2008). News Discourse: Reports on Serbia in British Dailies during NATO Airstrikes on Yugoslavia, in Rasulić, K. i Trbojević, I. (ur.) *English Language and Literature Studies: Structures across Cultures*, ELLSSAC Proceedings, Volume I, Belgrade: Faculty of Philology, 525 – 536.
- [122] Lakoff, G., and Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University Press.
- [123] Lakoff, G. (1990). *Talking Power: The Politics of Language in Our Lives*. New York: Basic Books.
- [124] Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. *Metaphor and thought*, 2(2), 202-251.
- [125] Lakoff, G. (1999). *Cognitive models and prototype theory*. Cambridge, MA: MIT Press.
- [126] Lakoff, G., and Johnson, M. (1999). *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.

- [127] Lasswell, H. D. (1948). The structure and function of communication in society. In Bryson L. (Ed.), *The communication of ideas*, New York: Institute for Religious and Social Studies.
- [128] Leech, G. N. (1966). *English in advertising: A linguistic study of advertising in Great Britain*. London: Longmans.
- [129] Lemke, J. L. (1995). *Textual Politics: Discourse and Social Dynamics*, Taylor & Francis.
- [130] Lemke, J. L. (1998). Metamedia Literacy: Transforming Meanings and Media. In D. Reinking, M.C. McKenna, L. D. Labbo, & R.D. Kieffer (Eds.), *Handbook of literacy and technology: Transformations in a post-typographic world*, Mahwah, NJ: Erlbaum. 283-301.
- [131] Levinson, S. C. (1998). Minimization and conversational inference. In A. Kasher (Ed.), *Pragmatics: Vol. 4, Presupposition, implicature and indirect speech acts*, London: Routledge, 545-612.
- [132] Linell, P. (1998). *Approaching Dialogue. Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Amsterdam: John Benjamins.
- [133] Link, J. (1983). Was ist und was bringt Diskurstaktik. *kultuRRevolution*, 2(1), 60-66.
- [134] Low, G., and Cameron, L. (Eds.) (1999). *Researching and applying metaphor*. Cambridge University Press.
- [135] Luke, C. (1994). Feminist Pedagogy and Critical Media Literacy, *Journal of Communication Inquiry*, 18 (2), 30-47.
- [136] Maes, A., and Schilperoord, J. (2009). Schemes and tropes in visual communication. In Renkema, J. (Ed.), *Discourse, of Course: An overview of research in discourse studies*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- [137] Macarro, A. S. (Ed.) (2002). *Windows on the World: Media Discourse in English*, Valencia: University of Valencia Press.
- [138] Magistro, E. (2007). A constitution for Europe: Elements of politeness in informative brochures on the European Constitution. Paper presented at the *Third International Symposium on Politeness*. Leeds: University of Leeds.
- [139] Magistro, E. (2007a). Promoting the European identity: Politeness strategies in the discourse of the European Union. *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines*, 1(1), 51-73.

- [140] Magistro, E. (2008). The marketization of institutional discourse: The case of the European Union. In U. Okulska and P. Cap (Eds.), *Current Directions in Political Discourse Analysis: Methodological and Critical Perspectives*. Amsterdam: John Benjamins.
- [141] Мајсторовић, Д. (2007). *Дискурс, моћ и међународна заједница – анализа саопштења за јавност Канцеларије Високог представника (ОХР-а) у Босни и Херцеговини*. Бања Лука: Филозофски факултет.
- [142] Martin, J. R. (1992). *English text: System and Structure*. Philadelphia: Benjamins.
- [143] McGinty, M. S. (2001). *Power Talk*. Warner Books: A Time Warner Company.
- [144] McNeill, D. (1992). *Hand and Mind: What Gestures Reveal about Thought*. Chicago: University of Chicago Press.
- [145] McNeill, D., and Duncan, S. (2000). Growth points in thinking-for-speaking. In McNeill D., (Ed.), *Language and Gestures*, Cambridge: Cambridge University Press, 141-161.
- [146] McQuail, D. (1994). *Mass communication theory: an introduction*. London: Sage.
- [147] McQuail, D. (2007). Communication and technology: beyond determinism? (In) Carpenter, N., et al. (Eds.) *Media Technologies and Democracy in an Enlarged Europe*, Tartu: Tartu University Press, 27-40.
- [148] Merton, R. K. (1967). *On Theoretical Sociology*. New York: Free Press.
- [149] Messaries, P. (1994). *Visual Literacy: Image, Mind, and Reality*. Boulder, CO/Oxford: Westview.
- [150] Mittelberg, I. (2006). Metaphor and metonymy in language and gesture: Discourse evidence for multimodal models in grammar. Ph.D. Diss., Cornell University.
- [151] Мишић Илић, Б., и Благојевић, С. (2007). Заводљиви језик изборних кампања. *Језик, култура, политика*, Зборник радова, ур. В. Лопичић и Б. Мишић Илић, Филозофски факултет, Ниш, 53-66.
- [152] Mondada, L. (2006). Participants' online analysis and multimodal practices: projecting the end of the turn and the closing of the sequence. *Discourse Studies*, 8 (1), 117-129
- [153] Mondada, L. (2007). Multimodal Resources for turn-taking pointing and the emergence of possible next speakers. *Discourse Studies*, 9 (2), 194-225
- [154] Mondada, L. (2013). Embodied and Spatial Resources for turn-taking in institutional multi-party interactions: *Participatory democracy debates*, 46 (1), 39-68

- [155] Morris, C. W. (1975). *Zeichen Wert Ästhetik. Mit einer Einleitung hg. u. übers. v. A. Eschbach*. Frankfurt: Suhrkamp.
- [156] Moris, D. (2005). *Goli majmun*. Beograd: Zograf.
- [157] Müller, C. (2003). Gesten als Lebenszeichen “toter” Metaphern. *Zeitschrift für Semiotik* 25 (1/2), 61-72.
- [158] Müller, C. (1998). *Redebegleitende Gesten. Kulturgeschichte - Theorie - Sprachvergleich*. Berlin: Berlin Verlag A. Spitz.
- [159] Müller, C. (2007). Methodology for multimodality: One way of working with speech and gesture data. In Gonzalez-Marquez M., Mittelberg I., Coulson S., and Spivey M., (Eds.), *Methods in Cognitive Linguistics*, Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 225 - 248.
- [160] Musolff, A., Schäffner, C., and Townson, M. (Eds.) (1996). *Conceiving of Europe – Unity in Diversity*. Aldershot: Dartmouth Publishers.
- [161] Musolff, A. (2000). Political Imagery of Europe: a *house* without exit doors? *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 21(3), 216-229.
- [162] Musolff, A. (2004). *Metaphor and political discourse: analogical reasoning in debates about Europe*. London: Palgrave Macmillan.
- [163] Musolff, A. (2006). Metaphor scenarios in public discourse. *Metaphor and Symbol*, 21(1), 23-28.
- [164] Myers, S. (2001). *Power Talk*. New York: Warner Books.
- [165] O’Keeffe, A. (2006). *Investigating Media Discourse*. London: Routledge
- [166] O’Halloran, K. L. (Ed.). (2004). *Multimodal discourse analysis: Systemic-functional perspectives*. London, New York: Continuum International Publishing Group.
- [167] O’Halloran, K. L. (2013a). *A Multimodal Approach to Classroom Discourse*. Sheffield: Equinox publishing limited.
- [168] O’Halloran, K. L. et al. (2013b). Multimodal Digital Semiotics: the interactions of language with other resources. *Text and Talk*, 33(4-5), 665-690.
- [169] Oostendorp, H., and Zwaan, R. A. (Eds.) (1994). *Naturalistic Text Comprehension*. Norwood, NJ: Ablex.
- [170] Ortony, A. (1979). The role of similarity in similes and metaphors. *Metaphor and thought*, 2(4), 342-356.
- [171] Петровић, Д. (2012). Печат времена – тако су говорили. Београд: Ривел Ко.

- [172] Pêcheux, M. (1982). *Language, semantics and ideology*. London: Macmillan
- [173] Pilkington, A. (2000). *Poetic Effects: A Relevance Theory Perspective*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- [174] Poynton, C. (1985). *Language and Gender: Making the difference*. Geelong, Deakin, University Press.
- [175] Randolph, T. (2000). Mediated discourse analysis: the social actor as mediational means in agents' habitus'. In Scollon, R (Ed.), *Sociolinguistics Symposium*. London: Routledge.
- [176] Rasulic, K. (2008). On the conceptualization of the EU across EU boundaries. *ELLSSAC Proceeding*, Vol. 1 (Katarina Rasulić i Ivana Trbojević, eds.) Beograd: Čigoja štampa, 315-329.
- [177] Reisigl, M. and Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination*. London: Routledge.
- [178] Renkema, J. (2009). *The texture of discourse: Towards an outline of connectivity theory*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- [179] Retzlaff, S. (2008). The Representation of the European Union in the Canadian Media during the Climate Change Debate 2007, *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines*. 4(1), 54 – 72
- [180] Richardson, K. (1987). Critical linguistics and textual diagnosis. *Text*, 7(2), 145-63.
- [181] Nordstrom, A. K. i Riderstrale, J. (2004). *Funky Business, Kapital igra kako talenat svira*. (prevela sa engleskog Dragana Đorđević), Beograd: Biblioteka Copy Paste.
- [182] Ritchi, D. (2004). Metaphors in conversational context: Toward a connectivity theory of metaphor interpretation. *Metaphor and Symbol*, 19(1) 265 -287.
- [183] Ruiz de Mendoza Ibanez, F.J. (1999). From semantic underdetermination via metaphor and metonymy to conceptual interaction. Linguistic LAUD Agency. University of Esses. *Series A. General and Theoretical Papers*. Paper no. 492.
- [184] Sakai, M. (2012). *Multimodal crime news in Japan and the UK: a study of the interaction between news production and reception*. Thesis (Ph.D.), University of Birmingham.
- [185] Saussure, F. D. (1974). *Course in General Linguistics*. London: Fontana/Collins.
- [186] Schäffner, C. (1996). Editorial: political speeches and discourse analysis. *Current Issues in Language and Society*, 3(3), 201- 204.
- [187] Schegloff, E. A. (1998). Text and context paper. *Discourse and Society*, 3(1998), 4-37.

- [188] Schiffrin, D. et al. (2003). *The Handbook of Discourse Analysis*. Hoboken, New Jersey: Blackwell Publishing.
- [189] Schmitter, C. P. (1996). Imagining the Future of the Euro-Polity with the Help of New Concepts. In Marks G., Scharpf F., Schmitter C. P. and Streeck W., *Governance in the European Union*, London: Sage Publications, 121-150.
- [190] Scollon, R. (1998). *Mediated Discourse as Social Interaction: A Study of New Discourse*. New York: Longman.
- [191] Scollon, R., and Scollon, S. W. (2003). *Discourses in place: Language in the material world*. London: Routledge.
- [192] Searle, J. R. (1992). *The Rediscovery of the Mind*. Cambridge, MA: MIT Press
- [193] Силашки, Н., Ђуровић, Т., и Бојанић-Радић, Б. (2009). *Јавни дискурс Србије-когнитивистичко-критичка студија*. Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду.
- [194] Sowinska, A. (2009). A European Identity on the Periphery: A Comparative Study of the Representations of Europe in the Awkward Squad's Press. *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines*, 3(1), 21 – 35.
- [195] Spivak, G. Č. (2003), Критика постколонијалног ума, Београд, Београдски круг.
- [196] Splichal, S. (2008). Why be critical? *Communication, culture and critique*, 1(1), 20-30.
- [197] Stefanovic, S. (2011). The EU in the eye of Serbian media. In Rata G. (Ed.), *Language education today*. UK: Cambridge Scholars Publishing, 91-98.
- [198] Swales, J. (1990). *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge University Press.
- [199] Tannen, D. (1990). *You just don't understand: Women and men in conversation*. New York: William Morrow.
- [200] Thompson, J. B. (1990). *Ideology and modern culture*. Cambridge: Polity Press.
- [201] Titscher, S., Meyer, M., Wodak, R., and Vetter, E. (2000). *Methods of Text and Discourse Analysis*. London: Sage.
- [202] Todorova, M. (1997). *Imagining the Balkans*. London: Oxford University Press.
- [203] Todorova, M. (2009). *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.
- [204] Тодоровић, Н. (2002). *Новинарство – интерпретативно и истраживачко*, Београд: Факултет политичких наука, Чигоја штампа.

- [205] Trenaman, J., and McQuail, D. (1961). *Television and the political image*. London: Methuen.
- [206] Trew, T. (1979). *Theory and ideology at work*. In R. Fowler, R. Hodge, G. Kress and T. Trew, *Language and Control*, London: Routledge & Kegan Paul, 94—116.
- [207] Ungerer, F. A., and Schmid, H. (1996). *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Boston: Addison Wesley Longman Limited.
- [208] van Dijk, T.A. (1980). *Macrostructures*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- [209] van Dijk, T.A., and Kintsch, W. (1983). *Strategies of discourse comprehension*. New York: Academic Press.
- [210] van Dijk, T. A. (1986). News schemata. In: S. Greenbaum & Cooper, (Eds.) *Studying Writing. Linguistic approaches*, Beverly Hills, CA: Sage, 155-186.
- [211] van Dijk, T. A. (1991). *Racism and the Press*. London: Routledge.
- [212] van Dijk, T. A. (1993). *Elite Discourse and Racism*. Newbury Park: Sage.
- [213] van Dijk, T. A. (1995). Discourse analysis as ideology analysis. In Wenden, A. and Schaffner, C. (Eds.) *Language and Peace*. Dartmouth: Aldershot. 17-33.
- [214] van Dijk, T. A. (1995). Discourse semantics and ideology. *Discourse and Society*. 6(2), 243-289.
- [215] van Dijk, T. A. (1997). Discourse as structure and process of discourse studies: multidisciplinary introduction. Volume I. London: SAGE Publications.
- [216] van Dijk, T. A. (1998). *Ideology. A multidisciplinary study*. London: Sage.
- [217] van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and Power*. New York: Palgrave Macmillan.
- [218] van Leeuwen, T. (1993). Genre and field in Critical Discourse Analysis: a synopsis. *Discourse and Society*. 4(2), 193-223.
- [219] van Leeuwen, T. (1993). *Language and representation: The recontextualisation of participants, activities and reactions*. Department of Linguistics thesis, University of Sydney, Sydney, Australia.
- [220] van Leeuwen, T. (1999). *Speech, Music, Sound*. New York: St. Martin's Press.
- [221] van Leeuwen, T., and Wodak, R. (1999). Legitimizing immigration control. A discourse-historical analysis. *Discourse Studies*, 1 (1), 83-118.
- [222] van Leeuwen, T., and Kress, G. (2006). *Reading Images: The Grammar of Visual Design*, London: Routledge.

- [223] Vega-Moreno, R. (2004). Metaphor interpretation and emergence. *UCL Working Papers in Linguistics*, 16(2004), 292 – 322.
- [224] Влајки, Е. (2001). *Демонизација Срба*. Београд: Никола Пашић.
- [225] Vuković, S. (2009). *Etika zapadnih medija - antisrpska propaganda devedesetih godina XX veka*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- [226] Wales, K. (2001). *A Dictionary of Stylistics*, 2nd ed. London: Longman.
- [227] Weber, T. (2010). Why companies watch your every Facebook, YouTube, Twitter move. Retrieved November 5, 2010, from <http://www.bbc.co.uk/news/business-11450923>
- [228] Weedon, C. (1987). *Feminist Practice and Poststructuralist Theory. A revised and extended second edition*, Hoboken, New Jersey: Blackwell.
- [229] Wenden, A., and Schaffner, C. (Eds.) (1999). *Language and Peace*. Harwood Acad. Publ.
- [230] Wernick, A. (1991). *Promotional culture: Advertising, ideology and symbolic expression*. London: Sage Publications, Inc.
- [231] Wertsch, J. (1998). *Mind as Action*. New York: Oxford University Press.
- [232] White, H.C. (2000). Modeling discourse in and around markets. *Poetics*, 27(2-3), 117.
- [233] Widdowson, H. G. (1995). Discourse Analysis: a critical view. *Language and Literature*, 4(3), 157-172.
- [234] Widdowson, H. G. (2007). *Discourse Analysis*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- [235] Wilcox, D. L., Ault, P. H., and Agee, W. K. (1998). *Public Relations Strategies and Tactics*. 5th Ed. New York, NY: Longman.
- [236] Wodak, R. (Ed.) (1989). *Language, Power and Ideology: Studies in Political Discourse*. Amsterdam: John Benjamins.
- [237] Wodak R., Menz, F., Mitten, R., and Stern, F. (1994). *Sprachen der Vergangenheiten*. Frankfurt: Suhrkamp.
- [238] Wodak, R. (1996). *Disorders of Discourse*. London: Longman.
- [239] Wodak, R., and Fairclough, N. (1997). *Discourse as Social Interaction*. van Dijk, T. A. (Ed.). London: Sage, 258-284
- [240] Wodak, R., and Reisigl, M. (1999). Discourse and racism: European perspectives. *Annual Review of Anthropology*, 28(1999), 175–199.
- [241] Wodak, R., and van Dijk, T. (2000). *Racism at the Top*. Klagenfurt: Drava.

- [242] Wodak, R., and Meyer, M. (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- [243] Worth, S. (1981). *Studying visual communication*. (Ed.) Gross L. P. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- [244] Yus, F. (2005). *Ad hoc* concepts and visual metaphor? Towards relevant *ad hoc* pointers, paper delivered at the 9th International Pragmatics Conference, Riva del Garda (Italy).

ЛИСТА СЛИКА

Р.б.	Слика	Страна
1.	Слика 2 – 1 Пример визуелног дискурса	33
2.	Слика 2 – 2 Карикатура преузета из британског часописа “The Independent”	65
3.	Слика 2 – 3 Пример визуелног елемента (Европски форум, бр. 8, август 2006.)	68
4.	Слика 2 – 4 -Balkan Cartoons and Comics	69
5.	Слика 2 – 5 Прес, Београд, 30.04.2011.	69
6.	Слика 2 – 6 -Balkan Cartoons and Comics	69
7.	Слика 3 – 1 – Индиректни упућивачки елемент	88
8.	Слика 3 – 2 – Директни упућивачки елемент	88
9.	Слика 3 – 3 – Шематски приказ истраживања КАД-а	97
10.	Слика 3 – 4 – Оквир критичке анализе дискурса комуникативног догађаја	115
11.	Слика 3 – 5 Пример семиотичког модалитета боја као симбола Европске уније	116
12.	Слика 3 – 6 Пример семиотичког модалитета геста	117
13.	Слика 4–1 Пример структуре вести из британских и српских медија	148
14.	Слика 5 – 1. Постер за промоцију лондонског метроа	185
15.	Слика 5 – 2 Пример визуелне метафоре ЕУ кроз визуелни референт звезде	190
16.	Слике 5 – 3 – Насловне стране часописа Европски форум	196
17.	Слике 5 – 4 – Насловне стране часописа Европски форум	196
18.	Слике 5 – 5 – Насловне стране часописа Европски форум	196
19.	Слике 5 – 6 – Насловне стране часописа Европски форум	196
20.	Слика 5 – 7 Пример карикатуре где је примењен принцип замене (www.CartoonStock.com)	199
21.	Слика 5 – 8 Пример карикатуре где је примењен принцип јукстапозиције (juxtaposition) (www.CartoonStock.com)	200
22.	Слика 5 – 9 Пример примене принципа интегрисања у карикатури http://www.blic.rs/Strip/1087/Marko-Somborac	200
23.	Слике 5 – 10 - Јунаци цртане серије „Симпсонови“ у визуелном дискурсу о ЕУ	201
24.	Слике 5 – 11 - Јунаци цртане серије „Симпсонови“ у визуелном дискурсу о ЕУ	201
25.	Слика 5 – 12 – Председник Србије Борис Тадић на Бриселском форуму „Приближавање Балкана ЕУ“ http://www.balkanmagazin.rs/28.03.2011	207
26.	Слика 5 – 13 – Министар Ђелић о борби на два фронта	209
27.	Слика 5 – 14 Пример геста руком са дланом отвореним на горе (Европски форум, децембар- јануар 2010)	210

28.	<i>Слика 5 – 15 - Сличан гест раширених руку, дланова окренутих на горе. World Countries News, 27 May 2011</i>	211
29.	<i>Слика 5 – 16- Израз лица као носилац посебног значења поруке http://www.guardian.co.uk/ Monday 8 November 2010</i>	211
30.	<i>Слика 6 – 1. Графички приказ модела истраживања</i>	223
31.	<i>Слика 7 — 1 Хавијар Солана</i>	239
32.	<i>Слика 7 — 2 – Симбол ЕУ</i>	240
33.	<i>Слика 7 — 3 а, б, ц- Радован Караџић, Карла Дел Понте и Слободан Милошевић</i>	241
34.	<i>Слика 7 — 4- Борис Тадић</i>	242
35.	<i>Слика 7 — 5 – Борис Тадић</i>	243
36.	<i>Слика 7 — 6 – Борис Тадић и Оли Рен</i>	244
37.	<i>Слика 7 — 7 – Слика која прати текст 7</i>	245
38.	<i>Слика 7 — 8- Слагалица која симболише Европску унију</i>	246
39.	<i>Слика 7 — 9 а, б – Ратко Младић и Анте Готовина</i>	247
40.	<i>Слика 7 — 10 – Слика која прати Текст 10</i>	248
41.	<i>Слика 7 — 11 – Подизање заставе на Иво Џими</i>	249
42.	<i>Слика 7 — 12 – Српска војска</i>	250
43.	<i>Слика 7 — 13 – Слика која прати Текст 13</i>	251
44.	<i>Слика 7 —14 – Борис Тадић и Мирко Цветковић са високим званичницима ЕУ</i>	252
45.	<i>Слика 7 — 15 – Борис Тадић</i>	253
46.	<i>Слика 7 — 16 – Борис Тадић поводом потписивања уговора о ССП</i>	254
47.	<i>Слика 7 — 17 – Борис Тадић</i>	255
48.	<i>Слика 7 — 18 – Лутка у огледалу</i>	257
49.	<i>Слика 7 — 19 – Тадић са супругом</i>	258
50.	<i>Слика 7 — 20 – Карикатура која прати текст 21</i>	259
51.	<i>Слика 7 — 21- Карикатура која прати текст 22</i>	260
52.	<i>Слика 7 — 22 - Борис Тадић</i>	261
53.	<i>Слика 7 — 23 – Ђелић, Тадић и Солана</i>	262
54.	<i>Слика 7 — 24 – Сцена са београдских улица</i>	263
55.	<i>Слика 7 — 25 – Председник Тадић и представник ЕУ</i>	264
56.	<i>Слика 7 — 26 – Председник Тадић се обраћа својим присталицама</i>	265
57.	<i>Слика 7 — 27 - Српски и чешки премијер</i>	266
58.	<i>Слика 7 — 28 - Симбол ЕУ</i>	266
59.	<i>Слика 7 — 29 - Анти ЕУ протест</i>	267
60.	<i>Слика 7 — 30 - ЕУ службеник</i>	268
61.	<i>Слика 7 — 31- Министри спољних послова Србије и УК</i>	269
62.	<i>Слика 7 — 32 - Србија и застава ЕУ</i>	270
63.	<i>Слика 7 — 33 - Застава Турске и стилизована застава ЕУ</i>	270
64.	<i>Слика 7 — 34 - Барозо и премијер Србије Мирко Цветковић</i>	271
65.	<i>Слика 7 — 35 - Протест против ЕУ</i>	272
66.	<i>Слика 7 — 36 - Барозо и премијер Србије</i>	273
67.	<i>Слика 7 — 37 Председник Србије Борис Тадић</i>	274
68.	<i>Слика 7 — 38 Министар спољних послова Србије</i>	276

69.	<i>Слика 7 — 39 - Мапа ЕУ</i>	280
70.	<i>Слика 7 — 40 - Мапа ЕУ у форми слагалице</i>	282
71.	<i>Слика 7 — 41 - Дете формира симбол ЕУ</i>	284
72.	<i>Слика 7 — 42 - Карикатура која представља проблеме управљања у ЕУ</i>	285
73.	<i>Слика 7 — 43 Карикатура могућег потписивања ЕУ устава (пародија на САД „очеве осниваче“)</i>	286
74.	<i>Слика 7 — 44 Карикатура: ЕУ устав као Сизифов камен</i>	287
75.	<i>Слика 7 — 45 Министар Ђелић уклања бодљикаве препреке на путу у ЕУ</i>	288
76.	<i>Слика 7 — 46 - ЕУ застава као традиционални српски ћилим</i>	289
77.	<i>Слика 7 — 47 - ЕУ бирократе као зидари на свечаном почетку грађевинских радова</i>	290
78.	<i>Слика 7 — 48 - Партија карата на столу са ЕУ симболом</i>	291
79.	<i>Слика 7 — 49 - Још далеко од Европске уније: приказ са београдских улица</i>	292
80.	<i>Слика 7 — 50 - ЕУ као Вавилонска кула</i>	293
81.	<i>Слика 7 — 51 - ЕУ застава у комбинацији са комунистичким симболом</i>	295
82.	<i>Слика 7 — 52 - Дуга изнад манастира Зочиште</i>	296
83.	<i>Слика 7 — 53- Поређење ЕУ и комунистичке и нацистичке идеологије</i>	298
84.	<i>Слика 7 — 54 - ЕУ хемисфера мозга</i>	300
85.	<i>Слика 7 — 55 - Скулптура са обележјима ЕУ</i>	301
86.	<i>Слика 7 — 56 - Анти ЕУ плакат</i>	302
87.	<i>Слика 7 — 57 - Пружена рука ЕУ – наставак тоталитарних идеологија</i>	303
88.	<i>Слика 7 — 58 - ЕУ фундаментализам</i>	304
89.	<i>Слика 7 — 59 - Досегнути ЕУ звезду</i>	305
90.	<i>Слика 7 — 60 - Карикатура Томислава Николића и његовог става према ЕУ</i>	306
91.	<i>Слика 7 — 61 - Поглед преко зида</i>	307
92.	<i>Слика 7 — 62 - Српска министарка и застава ЕУ</i>	308
93.	<i>Слика 7 — 63 Српски министар просвете и застава ЕУ</i>	308
94.	<i>Слика 7 — 64 - Обједињени симболи Србије и ЕУ</i>	309
95.	<i>Слика 7 — 65 - ЕУ симболи на коцкицама</i>	309
96.	<i>Слика 7 — 66 - Председник Србија Борис Тадић и канцеларка Немачке Ангела Меркел</i>	311
97.	<i>Слика 7 — 67 - Председник Србија Борис Тадић</i>	312
98.	<i>Слика 7 — 68 - Председник Србија Борис Тадић и канцеларка Немачке Ангела Меркел</i>	313
99.	<i>Слика 7 — 69 - Председник Србија Борис Тадић са симболима Србије и ЕУ</i>	314
100.	<i>Слика 7 — 70 - Карикатуре ЕУ, Србије и приступа Србије ЕУ</i>	316
101.	<i>Слика 7.4. — 1 - Графички приказ односа анализираних текстова</i>	318

102.	<i>Слика 7.4. — 2 - Графички приказ позиција мултимодалног елемента у тексту</i>	319
103.	<i>Слика 7.4. — 3 - Процентуална заступљеност појединих позиција мултимодалног елемента у тексту</i>	320
104.	<i>Слика 7.4. — 4 - Графички приказ текстова према типу мултимодалног елемента</i>	321
105.	<i>Слика 7.4. — 5 - Заступљеност мултимодалних елемената са гестовима у анализираним текстовима</i>	321
106.	<i>Слика 7.4. — 6 - Заступљеност мултимодалних елемената са карикатурама у анализираним текстовима</i>	322
107.	<i>Слика 7.4. — 7 - Заступљеност мултимодалних елемената где доминирају боје у анализираним текстовима</i>	322
108.	<i>Слика 7.4. — 8 - Заступљеност мултимодалних елемената где слика прати смисао текста у анализираним текстовима</i>	323
109.	<i>Слика 7.4. — 9 - Заступљеност слика политичара у текстовима са мултимодалним елементима</i>	323
110.	<i>Слика 7.4. — 10 - Заступљеност слика председника Србије у текстовима са мултимодалним елементима</i>	324
111.	<i>Слика 7.3. — 11 - Приказ мапе ЕУ у текстовима са мултимодалним елементима</i>	324
112.	<i>Слика 7.4. — 12 - Графички приказ текстова са мултимодалним елементима према врсти изнетог става према ЕУ</i>	325
113.	<i>Слика 7.4. — 13 - Процентуална анализа текстова са мултимодалним елементима према врсти изнетог става према ЕУ</i>	326
114.	<i>Слика 7.4. — 14 - Најчешће коришћене метафоре у анализираним текстовима</i>	327
115.	<i>Слика 7.4. — 15 - Укупан број анализираних текстова, број текстова са мултимодалним елементима и без њих</i>	328
116.	<i>Слика 7.4. — 16 - Графички приказ позиција мултимодалног елемента у тексту</i>	329
117.	<i>Слика 7.4. — 17 - Процентуална заступљеност појединих позиција мултимодалног елемента</i>	330
118.	<i>Слика 7.4. — 18 - Графички приказ текстова према типу мултимодалног елемента</i>	331
119.	<i>Слика 7.4. — 19 - Заступљеност мултимодалних елемената са гестовима у анализираним текстовима</i>	331
120.	<i>Слика 7.4. — 20 - Заступљеност мултимодалних елемената са карикатурама у анализираним текстовима</i>	332
121.	<i>Слика 7.4. — 21 - Заступљеност мултимодалних елемената где доминирају боје у анализираним текстовима</i>	333
122.	<i>Слика 7.4. — 22 - Заступљеност мултимодалних елемената где слика прати смисао текста у анализираним текстовима</i>	333
123.	<i>Слика 7.4. — 23 - Заступљеност слика политичара у текстовима са мултимодалним елементима</i>	334

124.	<i>Слика 7.4. — 24 - Заступљеност слика председника Србије у текстовима са мултимодалним елементима</i>	334
125.	<i>Слика 7.4. — 25 - Приказ мапе ЕУ у текстовима са мултимодалним елементима</i>	335
126.	<i>Слика 7.4. — 26 - Процентуална анализа текстова са мултимодалним елементима према изнетом ставу према ЕУ</i>	335
127.	<i>Слика 7.4. — 27 - Најчешће коришћене метафоре у анализираним текстовима</i>	336
128.	<i>Слика 7.4. — 28 - Број текстова са мултимодалним елементима у оба узорка (Степен корелације 1)</i>	337
129.	<i>Слика 7.4. — 29 - Број текстова према ставу у оба узорка (Степен корелације -0,99812)</i>	338
130.	<i>Слика 7.4. — 30 - Типови мултимодалних елемената у оба узорка (Степен корелације 0,354029096)</i>	339
131.	<i>Слика 7.4. — 31 - Коришћене метафоре у оба узорка (Степен корелације 0,976849)</i>	340

ЛИСТА ТАБЕЛА

Р.б.	Табела	Страна
1.	<i>Табела 1. Друштвени захтеви и захтеви дискурса</i>	46
2.	<i>Табела 2. Основни нивои модела Жанр и мултимодалност</i>	172
3.	<i>Табела 3. Бројчани однос анализираних текстова</i>	318
4.	<i>Табела 4. Позиција мултимодалног елемента у анализираном тексту</i>	319
5.	<i>Табела 5. Типови мултимодалних елемената</i>	320
6.	<i>Табела 6. Бројчани приказ текстова са мултимодалним елементима према врсти изнетог става према ЕУ</i>	325
7.	<i>Табела 7. Позиција мултимодалног елемента у анализираном тексту</i>	329
8.	<i>Табела 8. Типови мултимодалних елемената</i>	330

ЛИСТА КОРИШЋЕНИХ СКРАЋЕНИЦА

Р.б.	Скраћеница	Значење
1.	ЕУ	Европска унија
2.	МАД	Медијаторска анализа дискурса
3.	МТ	Мултимодални текст
4.	КАД	Критичка анализа дискурса
5.	КПЈ	Критичко проучавање језика
6.	КЛ	Критичка лингвистика
7.	ТР	Теорија релеванције

ОБРАЗАЦ 1.

Изјава о ауторству

Потписана Сандра Стефановић
број уписа

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом *Употреба мултимодалних ресурса у приказу Европске уније у медијима са енглеског и српског говорног подручја: критичка анализи*

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

У Крагујевцу,
13.11.2013.

Потпис аутора

Сандра Стефановић

ОБРАЗАЦ 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Сандра Стефановић

Број уписа:

Студијски програм: Наука о језику

Наслов рада: *Употреба мултимодалних ресурса у приказу Европске уније у медијима са енглеског и српског говорног подручја: критичка анализа дискурса*

Ментор: проф. др Савка Благојевић, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу.

Потписана Сандра Стефановић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Крагујевцу**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Крагујевцу.

У Крагујевцу,
13.11.2013.

Потпис аутора

Сандра Стефановић

ОБРАЗАЦ 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Крагујевцу унесе моју докторску дисертацију под насловом: *Употреба мултимодалних ресурса у приказу Европске уније у медијима са енглеског и српског говорног подручја: критичка анализа дискурса* која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Крагујевцу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучила.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, чији је кратак опис дат на обрасцу број 4.).

У Крагујевцу,
13.11.2013.

Потпис аутора

